

84/5722)
A-39

CHINGIZ AYTMATOV

Sarvqomat
Dilbarim

Chingiz Aytmatov
tavalludiga bag'ishlanadi

SARVQOMAT DILBARIM

• Q I S S A L A R •

84/502/2/
A-39

CHINGIZ AYTMATOV

Sarvqomat
dilbarim QISSALAR

«O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Davlat ilmiy nashriyoti

Toshkent – 2018

UO'K: 821.512.154-31

KBK 84(5 Kir)

A 39

Aytmatov, Chingiz

A 39 Sarvqomat dilbarim. [Matn] : / Chingiz Aytmatov – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. – 304 b.

ISBN 978-9943-07-679-2

UO'K: 821.512.133-(081)

KBK 84(5Y)6

Chingiz Aytmatov qissalarida inson va qadriyat ulug'ligi yonma-yon qo'yiladi. Yozuvchi qancha ruhiyat tahliliga kirib borsa, shuncha ajdodlar merosiga e'tibor qaratadi. Shuning uchun ham uning asarlarida inson qismati orqali ruhiyat va qadriyat tushunchasi zimdan kurash olib boradi. Bu jihat sizga taqdim etilayotgan uch go'zal qissada ham aks ettirilgan.

ISBN 978-9943-07-679-2

**© «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Davlat ilmiy nashriyoti, 2018-y.**

SARVQOMAT DILBARIM

Kasbim jurnalist bo'lganligi sababli Tyan-Shanda tez-tez bo'lib turishga to'g'ri kelardi. Bundan bir yarim yil muqaddam, bahor kunlaridan birida meni shoshilinch sur'atda chaqirib qo'lishdi. Bu vaqt men Tyan-Shan oblastining markazi Norinda edim. Avtostansiyaga yetib kelsam, bundan bir necha daqiqa ilgari avtobus jo'nab ketgan ekan. Navbatdagi mashinani yana besh soatlar chamasi kutish kerak edi. Xullas, birorta yo'lovchi mashinada ketishga urinib ko'rishdan boshqa iloj qolmagan edi. Shu maqsadda shahar chekkasidagi tosh yo'lga qarab yugurdim.

Muyulishdagi benzokolonka oldida bir yuk mashinasi turardi. Shofyor mashinaga endigina benzin quyib bo'lgan ekan. Sevinib ketdim. Kabina oynasiga xalqaro qatnov belgisi «SU» – «Sovet Ittifoqi», deb yozib qo'yilgan edi. Demak, mashina Xitoydan Ribachedagi chet ellar bilan aloqa qiladigan transport avtobazasiga kelayotgan ekan. U yerdan istagan vaqtda Frunzega ketish mumkin edi.

– Siz hozir jo'naysizmi? Meni ham Ribachegacha olib ketsangiz! – deb iltimos qildim shofyordan.

U o'girilib, yelkasi osha menga qarab qo'ydi-da, qaddini rostlab, xotirjamgina:

– Yo'q, og'a, ilojim yo'q, – dedi.

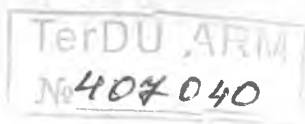
– O'tinib so'rayman, meni zarur ish bilan Frunzega chaqirtirishibdi.

Shofyor menga yana xo'mrayib qaradi.

– Tushunyapman, ammo xafa bo'lmang, og'a. Hech kimni olmayman.

Men hayron bo'lib qoldim. Kabinasi-ku bo'sh, bir kishini olib ketsa nima qilarkin. Shoshilib turganimni, nafasim bo'g'zimga tiqilib ketayotganini ko'rib turgan bo'lsa.

– Men jurnalistman. Juda shoshilyapman. Istaganingizcha haqini to'lashim mumkin...

– Gap pulda emas, og‘a! – deb so‘zimni shartta bo‘ldi shofyor. So‘ngra jahl bilan ballonni tepib ko‘rdi. – Boshqa safar bepul ham olib ketaman. Ammo hozir sira ilojim yo‘q. Mendan ranjimang. Hademay boshqa mashinalarimiz ham kelib qoladi, xohlaganingizga tushib ketishingiz mumkin, lekin men olib keta olmayman...

Yo‘lda kabinaga bironi olsa kerak, deb o‘yladim va:

– Kuzovda-chi? – deb so‘radim.

– Baribir... Kechirasiz meni, og‘ajon.

Shofyor soatiga bir qaradi-yu, jo‘nashga shoshildi.

Juda boshim qotib, yelkamni qisib qo‘ydim-da, boyadan beri budka darchasidan bizni jimgina kuzatib turgan benzinchi kekxa rus ayoliga hayron bo‘lib qaradim. U go‘yo: «Tegmang, uni o‘z holiga qo‘ying», – deyayotgandek bosh chayqardi. Qiziq.

Shofyor kabinaga o‘tirdi va og‘ziga tutatilmagan papirosni qistirib, motorni yurgizib yubordi.

U hali yosh, o‘ttizlar chamasidagi, biroz bukchaygan, ammo baland bo‘yli yigit edi. Uning rul chambaragini ushlab olgan salmoqdor chayir qo‘llari, g‘amgin, o‘ychan ko‘zlari va charchab-horiganidan salqib ketgan qovoqlari xotiramda saqlanib qoldi. Yo‘lga tushishdan oldin u yuzini kafti bilan siladi va chuqur xo‘rsinib qo‘ydi, tog‘ oralab ketadigan yo‘lga tashvishlanib nazar tashladi. Mashina yeldek uchib ketdi.

Tyan-Shan shofyorlari ko‘rinishdan badjahl bo‘lsalar ham, joy bo‘lsa yo‘lovchilarning iltimosini hech qachon rad etmas edilar. Bu gal esa qandaydir tushunib bo‘lmaydigan qaysar bir shofyorga uchrab qoldim.

Benzinchi ayol budkadan chiqdi. Aftidan, u meni yupatmoqchi bo‘ldi, shekilli:

– Xafa bo‘lmang, hozir siz ham ketasiz, – dedi.

– Shoshib turmaganimda mayli edi-ya!.. – deb to‘ng‘illadim alamimga chiday olmay.

– Modomiki shunday ekan...

– Nima edi?

– Yo‘q, shunchaki aytdim-da! – deb ayol kimgadir achingandek qo‘l siltadi va shlangni kolonka oldiga yig‘ishtirib qo‘yar ekan, xo‘rsinib qo‘ydi: – Bu voqeaning tarixi uzoq...

Men jim turardim.

– Yigit bechoraning boshiga tashvish tushgan. Bir vaqtlar u biz bilan shu yerda, dovondagi bazada yashardi.

Benzinchi ayolning gapini oxirigacha tinglash menga nasib bo‘lmadi. Yo‘lovchi «Pobeda» kelib qoldi, biz yo‘lga tushdik.

Yuk mashinasiga hadeganda yetib ololmadik, faqat Do‘lan dovoni etaklaridagina yetib oldik. U, hatto ko‘pni ko‘rgan Tyan-Shan shofyorlariga ham ruxsat etilmaydigan g‘oyat tezlik bilan uchib borardi. Mashina burilishlarda ham tezligini kamaytirmay, qoyalar ostidan g‘uvullab o‘tib borar, shiddat bilan balandliklarga uchib chiqar va birdan xuddi ag‘darilib ketgandek pastga tomon sho‘ng‘ir, yana bir zumda ustiga yopilgan brezentning chekkalari shalop-shaloplab bortga urilib, hilpiraganicha oldinda paydo bo‘lar edi.

Baribir «Pobeda» «Pobeda»ligini qildi. Biz yuk mashinasini quvib o‘ta boshladik. Men o‘girilib qaradim: bu odam buncha umidsizlikka tushgan, qayoqqa bunchalik yelib ketyapti? Shu payt yomg‘ir aralash do‘l sharros quyib berdi. Bizda, dovonda bunday yog‘ingarchilik tez-tez bo‘lib turardi. Qiyalab, chaparastasiga urayotgan do‘l aralash yomg‘ir tomchilari orasidan ranglari oppoq oqarib ketgan, papiros tishlab olgan jiddiy tUSDagi qiyofa kabina oynasi orqasidan lip etib ko‘rinib o‘tdi. Uning qo‘llari rul chambaragida tez-tez harakat qilardi. Kabinada ham, kuzovda ham hech kim yo‘q edi.

Mana shu tasodifiy uchrashuvdan so‘ng oradan ko‘p o‘tmay meni Qirg‘izistonning janubiga, O‘sh oblastiga yuborishdi. Odatdagicha biz jurnalistlarning vaqtimiz hamma vaqt ziq bo‘ladi. Oqshom poyezd jo‘nashi oldidan vokzalga chopgancha yetib keldim va vagonga sakrab chiqib, o‘z kupemga kirdim, hadeganda derazadan tashqariga qarab o‘tirgan passajirga e‘tibor ham bermabman. Nazarimda, bu kupega ikkalamizdan boshqa hech kim chiqmaydiganga o‘xshardi. Hamrohim menga qayrilib qaramadi ham. U boshini oynaga qadagancha yo shunchaki tashqariga tikilib o‘tirardi, yoki bo‘lmasa allanimalar haqida o‘ylardi.

Poyezd tezligini oshira bordi. Radiodan muzika ovozi yangradi: tanish kuy ijro etilayotgan edi. Bu qirg‘iz klassik kuyi

menga doim g'ira-shira oqshom payti dashtda ketib borayotgan yolg'iz otliqning ashulasini eslatardi. Yo'l uzoq, bepoyon dasht. Egarda o'tirib xayol surib, bironta ashulani asta xirgoyi qilinsa ham bo'ladi. Xirgoyi qilganda ham qalbdan chiqarib kuylasang. Axir ot tuyoqlarining tapir-tupur sadolari ostida yolg'iz o'zi xirgoyi qilib borayotgan yo'lovchining qalbida turli xil o'y-xayollar ozmuncha bo'ladi, deysizmi?.. Ariqdagi suv mayda yaltiroq toshlar ustidan shildirab oqayotgandek, qo'biz torlaridan orombaxsh mayin kuy asta-sekin taralardi. Qo'biz adirlar orqasiga yonboshlayotgan quyosh haqida, har yoqqa salqinlik taratayotgan mayin shabada haqida, yo'l yoqalab ketgan ko'm-ko'k yovshan va sap-sariq chalovlarni sekin-sekin tebratib, gul changlarini to'kayotgani haqida kuylardi. Dasht ham chavandozning ashulasini tinglaydi va u bilan birga o'ynab, birga kuylaydi...

Ehtimol, hozir biz poyezdda yelib borayotgan bu yerdan o'sha chavandoz ham qachonlardir yurgandir... balki, o'shanda, xuddi hozirgidek, dasht ufqida shafaq sekin-asta och-sariq tusga kirib, so'na borgan, tog' bag'ridagi qor esa xuddi hozirgidek quyoshning so'nggi shu'lalarini emib, pushti rangga kirgan-u, yana darhol xiralashib so'nib qolgandir.

Deraza ortidan bog'-rog'lar, tokzorlar, qulf urib yotgan ko'm-ko'k makkajo'xori dalalari o'tib borardi. Yangi o'rilgan barra yo'ng'ichqa ortilgan qo'sh otli arava temir yo'l chorrahasi tomon yo'rtib borardi. U shlagbaum oldida to'xtadi. Quyoshda qoraygan, rangi unniqib ketgan yirtiq mayka kiyib, ishtonini tizzasigacha shimarib olgan aravakash bola o'rnidan turdi-da, poyezd tomon havas bilan boqib, iljayganicha kimgadir qo'l siltadi.

Radiodan taralayotgan kuy poyezdning taraqa-turuqiga jo'r bo'lib, kishini hayratga solarli darajada bir-biri bilan uyg'unlashib ketardi. Otning dukur-dukuri relslarning tutashgan joyiga urilayotgan g'ildirak tovushi bilan almashingandek edi. Qo'shnim bo'lsa qo'lini stolchaga tirab, ko'zlarini hamon tashqaridan uzmay o'tirardi. Nazarimda, u ham o'zicha o'sha tanho otliqning ashulasini unsiz kuylayotgandek edi. U xafami yoki biron narsani o'ylayaptimi, harqalay, uning qiyofasidan boshida qandaydir chuqur qayg'u, yuragida o'chmas alam borligi sezilib turardi.

U o'zini shu qadar unutgan ediki, kupeda mening o'tirganimni ham payqamasdi. Men uning yuzini ko'rishga intildim. Qayerda uchratgan edim bu odamni? Hatto bug'doyrang qo'llari, uzun va baquvvat barmoqlari ham tanish ko'rinadi.

Nihoyat uni tanidim: bu meni mashinasiga olmagan o'sha shofyorning xuddi o'zginasi edi. «Biron yoqqa o'z ishi bilan ketayotgan bo'lsa kerak», – deb o'yladim va shu bilan xotirjam bo'ldim. Chamadondan kitob oldim. O'zimni unga tanitishimning hojati bormidi? Ehtimol, u allaqachonlar unutib yuborgandir. Shofyorlarga yo'lda ozmuncha yo'lovchi duch keladi deysizmi?

Shunday qilib, biz yana ancha vaqtgacha o'zimiz bilan o'zimiz ovora bo'lib, jim ketdik. Kech kirib, qosh qoraya boshladi. Hamrohim chekmoqchi bo'lib yonidan papiros chiqardi va gugurt chaqish oldidan chuqur xo'rsinib qo'ydi. So'ngra boshini ko'tardi-yu, hayratlanib menga qaradi va shu zahotiyog qizarib ketdi. Tanidi.

– Salom, og'a! – dedi u aybdor kishidek kulimsirab. Men ham unga qo'l cho'zdim.

– Uzoqqa ketyapsizmi? – deb so'radim.

– Ha... Uzoqqa! – dedi u papiros tutunini taratarikan va birozdan keyin qo'shib qo'ydi: – Pomirga.

– Pomirga! Demak, hamroh bo'lar ekanmiz-da. Men O'shga ketyapman.

– Men ham xuddi o'sha tomonga.

– Juda soz bo'ldi, zerikmas ekanmiz.

– Ehtimol, – deya ishonchsizlik bilan to'ng'illadi u.

– Dam olganimi? Yoki o'sha yoqqa ishga joylashmoqchimisiz?

– Ha, shunga o'xshashroq... Chekasizmi? – deb papiros uzatdi u.

Biz papirosni tutatib, biroz jimib qoldik. Dastlab boshqa hech qanday gapimiz qolmagandek tuyuldi. Hamrohim yana xayolga cho'mdi. U boshini quyi solib, poyezd harakatiga mos tebranib borardi. U, nazarimda, birinchi uchrashganimizdagiga qaraganda juda o'zgarib ketgandek ko'rindi. Ancha o'zini oldirib qo'ygan, peshonasidagi uch qator ajin yanada ichkariroq botib kirgan, chi-

lan to'ldirishim, unga noma'lum bo'lgan ko'p narsalarni so'zlab berishim mumkin edi. (Darvoqe, qissaning ikkinchi hikoyasida xuddi mana shu tafsilotlar bayon etiladi). Ammo men buni shofyorning hikoyasini oxirigacha tinglab bo'lganimdan keyin aytib berishga qaror qildim. So'ngra esa u fikrimdan ham qaytib, unga hech narsa gapirmadim. Shunday qilganim yaxshi bo'ldi, deb o'ylayman. Nega? Chunki bu tafsilotni keyinroq, qissaning eng oxirida so'zlab berishni lozim ko'rdim.

Modomiki, asosiy mavzudan chetlashib ketgan ekanman, shunga ko'ra bu o'rinda bir lirik chekinish qila qolay.

Ehtimol, o'quvchilar «Ikki hikoyadan iborat qissa» degan g'alati sarlavhachaga e'tibor qilishgandir. Ha, darvoqe, shunday. Bu shunchaki muallifning xohishi bilan bo'lgan narsa emas. Ma'lumki, odatda, agar zarurat tug'ilsa, adabiy asarlar bo'lim, bob va qismlarga ajratiladi. Hikoya esa o'z-o'zidan ma'lumki, alohida mustaqil adabiy asardir. Biroq bu yerda gap forma haqida ketayotgani yo'q.

«Bu voqeaning tarixi uzoq!» – degan edi benzokolonkadagi ayol. Haqiqatan ham men so'zlab bermoqchi bo'lgan voqea juda uzoq va, ehtimol, odatdagi hikoyalarga mutlaqo o'xshamas. Men bu haqda allaqachon muallif tilidan kichkinagina qissa ham yozgandim. Ya'ni, tashqaridan kuzatib turib, voqea-hodisalar va kishilar xarakterlarini chizib bergandim. Shunday qilib, tasvirlanayotgan hayot qaynovida muallif sifatida o'zim ham qatnashgandim. Qissani o'qib chiqish uchun o'rtoqlarimga berarkanman, birdaniga ustimga do'lday ta'na va tanbehlar yog'ila boshladi. Aytilgan fikrlar hech bir-biriga to'g'ri kelmasdi: ba'zilar meni haq, muallif o'z qahramonlariga nisbatan shunday pozitsiyada bo'lishi kerak, deyishsa, ba'zilar meni koyishib, g'azablanib, muallif nohaq, asarni bunday emas, boshqacharoq yozish kerak edi, dedilar. Ayniqsa, qissaning xotima qismi ko'pchilikning achchig'ini keltirgandi. Xullas, ular har to'g'rida bahslashishardi. Axloq haqida, qahramonlarning xatti-harakatlari haqida tortishi-shib, yo ularni qoralashar, yo ma'qullashardi. Ammo kishilarning hayotga nisbatan bu shaxsiy qarashlari bilan bog'liq bo'lgan bar-

cha e'tirozlari menga, muallifga qaratilgan bo'lib, go'yo bularning hammasi mening xohishim bilan ro'y bergandek edi.

O'rtoqlarimdan qaysi birining fikri qanchalik to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini muhokama qilib o'tirishni o'z zimzamga olmayman, tahlil qilish niyatim ham yo'q. Biroq uzoq fikr yuritishlardan so'ng shunday xulosaga keldim, ya'ni qissani hayotda qay tarzda eshitgan bo'lsam, xuddi shu tarzda yozishim kerak. Men bu qissani ikki kishidan eshitganman, shuning uchun ham qissa ikki hikoyadan tashkil topgan. U ikki kishining boshidan kechirganlaridir. Men nimani eshitgan bo'lsam, shunigina yozyapman. Yaxshisi, qahramonlarning o'zlari hikoya qilib bera qolishsin.

Shofyor hikoyasi

...Bularning hammasi hech kutilmaganda yuz berdi. O'sha kezlarda men motorlashtirilgan qismda harbiy xizmatni o'tab bo'lib, armiyadan endigina qaytib kelgan edim. Harbiy xizmatga borgunimcha o'n yillikni tamomlab, shofyorlik qilardim. O'zim bolalar uyida tarbiyalanganman. Do'stim Alibek Jonturin mendan bir yil oldin harbiy xizmatdan bo'shab kelib, Ribachedagi avtobazada ishlayotgan edi. Xizmatni o'tab bo'lgach, men ham to'ppa-to'g'ri o'sha avtobazaga keldim. Biz Alibek ikkimiz Tyan-Shanda yoki Pomirda ishlashni doim orzu qilib yurardik. Avtobazada meni yaxshi kutib olishdi. Yotoqxonaga joylashtirishdi. Hatto biror yeri ham lat yemagan yap-yangi «ZIL» mashinasini berishdi. To'g'risini aytsam, mashinamni odamni sevgandek sevardim. Motori juda kuchli, ajoyib mashina edi. Shunday bo'lsa ham biz unchalik ortiqcha yuk bilan yurmasdik. Tyan-Shan yo'lini o'zingiz yaxshi bilasiz – bu avtotrassa dunyodagi eng baland tog'li yo'llardan biri, qanchadan-qancha daralar, dovonlar bor. Tog'da suv istagancha topiladi, shunga qaramay, hamma vaqt ehtiyotdan suv olib yurishga to'g'ri kelardi. Ehtimol, kuzovning oldi burchagidagi ustunchaga osib qo'yilgan suvli kameraga ko'zingiz tushgan bo'lsa kerak. Yuk oz bo'lsa ham, olis va o'nqir-cho'nqir yo'llarda motor tez qizib, radiator erib ketishi hech gap emas.

Shuning uchun doim suv olib yurish kerak. Dastlab men ham qanday bo'lsin, mashinaga ko'proq yuk ortish choralarini ko'zlab uzoq vaqt bosh qotirdim. Biroq hech nima chiqmadi. Harqalay, tog' tog'ligini qiladi.

Shunday bo'lsa ham o'z ishimdan ko'nglim to'q edi. Bu yerining o'zi ham, tabiati ham menga yoqardi. Avtobazamiz shundoqqina Issiqko'lning qirg'og'ida joylashgan edi. Bu yerga chet ellik turistlar ham kelib turishardi. Ular ko'l sohilida sehrlangandek bir necha soatlab tomosha qilib turib qolishardi, ana shunday paytlarda men o'zimcha: «Qarang, Issiqko'limiz qanday ajoyib! Bunchalik go'zal, bunchalik ko'rkam manzarani topa olish mumkinmi?..» – deb faxrlanardim.

Dastlabki kunlarda negadir biroz siqilib yurdim. Bahor, ishlar qaynagan payt, sentabr Plenumidan keyin dastlabki kunlardan oq kolxozchilar qurilish ishlarini avj oldirib yuborishgan edi. Ular butun vujudi bilan ishga sho'ng'ib ketishdi-yu, ammo texnika yetishmasdi. Shuning uchun ham avtobazadagi mashinalarning bir qismini kolxozlarga yordamga yuborishardi. Ayniqsa, ishga yangi kirganlarni, shu jumladan, meni ham nuqul o'sha yoqqa yuborishardi. Trassaga o'tib, endi yo'lga ko'nikdim deganda, yana u yerdan olib ovullarga haydashardi. Ishning qanchalik muhim va zarur ekanligini tushunardim. Ammo men, har holda, shofyorman, mashinaga jonim achirdi-da. Mashina emas, balki men o'zim o'nqir-cho'nqirlardan sakrab otilib, qishloq bo'ylab loy kechib borayotgandek bo'lardim. Yo'llar shunaqangi rasvoki, bunaqasini hatto, tushingizda ham ko'rmagansiz.

Kunlardan birida yangi molxona uchun kolxozga shifer olib borayotgandim. Bu ovul tog' etagida joylashgan bo'lib, unga boradigan yo'l ham xuddi ana shu tog' yonbag'ridagi dasht bo'ylab o'tardi. Mashina bemalol borayotgan edi, yo'l ham sergib qolgan ekan. Biroq ovulga yetay deb qolganimda, mashinam birdan qandaydir ariqqa tiqilib qoldi. Bu yo'l bahordan beri yurilaverib shunchalik ag'dar-to'ntar qilib tashlangan ediki, hatto tuya cho'kib ketsa ham topib olish qiyin edi. Unday qilib ko'rdim, bunday qilib ko'rdim, mashinani turli tomonga haydab ko'rdim – hech narsa chiqmadi. La'nati loy uni qa'riga shunchalik tortib ketgan ediki,

xuddi qisqichda tutib turgandek, hech qayoqqa qo'zg'atmasdi. Buning ustiga, rujni jahl bilan qattiq burib yuborgan ekanman, mashinaning qayeridir shilq etib chiqib ketdi. Yana uning ostiga kirishga to'g'ri keldi. Hamma yog'im loyga belanib qora terga tushib, yo'lni og'zimga kelgan so'zlar bilan so'kib yotgan edim, kimningdir shu tomon yurib kelayotgan oyoq sharpasini eshitib qoldim. Yotgan joyimdan menga faqat rezina etikkina ko'rinardi. Etiklar yaqinlashib kelib, qarshimda qimir etmay turaverdi. Jahlim chiqib ketdi. Nimani tomosha qiladi-ya, sirk bormi bu yerda!..

– Qani, tepamda turma, yo'lingga ravona bo'! – deb qichqirdim mashina ostidan. Eskirib, go'ng tegib iflos bo'lib ketgan ko'ylak etagiga ko'zim tushib qoldi. Nazarimda, allaqanday kampirga o'xshadi, ovulga olib borib qo'yar, deb kutib turgan bo'lsa kerak.

– Yo'lingdan qolma, kampir! – dedim unga yana. – Bu yerda hali ancha vaqt aylanishib qolaman, kutaverib toqating toq bo'ladi...

U bo'lsa:

– Men kampir emasman! – dedi.

U bu so'zlarni qandaydir ishonchsizlik bilan uyalinqirab aytgan edi.

– Kimsan bo'lmasa? – dedim achchig'im chiqib.

– Qiz bolaman.

– Qiz bolaman? – deb etiklariga yana ko'z qirimni tashladim. Jerkib berganligim uchun xijolat tortib, buyog'ini hazilga burdim:

– Chiroylimisan? – deb so'radim.

Etiklar ketishga hozirlanib, chetga qarab odimlay boshladi. Shunda men darrov mashina ostidan chiqdim. Qarasam, haqiqatan ham qoshlari jiddiy chimirilgan va kattakon, ko'rinishidan otasiniki bo'lsa kerak, kamzulini yelkasiga tashlab olgan qizil durrachali, nozikkina bir qiz turibdi. U menga jimgina termilib turardi. Men bo'lsam yerda o'tirganimni ham, loy va balchiqqa belanganimni ham unutib yuborib:

– Chakki emas! Chiroyli ekansan-ku! – deya uning boshidan oyog'igacha nazar tashlab chiqar ekanman, iljayib qo'ydim. U

haqiqatan ham go‘zal edi: – Shu oyoqlaringga tuffichalar bo‘lsa-mi! – deb hazillashdim o‘rnimdan turarkanman.

Qiz to‘satdan shartta burildi-da, orqasiga qayrilib ham qaramay, jadallagancha keta boshladi.

Nima bo‘ldi unga? Xafa bo‘ldimi? Hazil-mutoyiba qilib o‘tirishning vaqti emas! Es-hushimni yig‘ib oldim, ortidan yugurib yetib olmoqchi bo‘ldim, keyin yana orqaga qaytib, asboblarni tezda yig‘ishtirib oldim-u, kabinaga irg‘ib chiqdim va mashinani goh oldinga, goh orqaga zarb bilan haydab tebrata boshladim. Faqat birgina narsani – unga yetib olishni o‘ylardim, xolos. Motor esa zo‘r berib tirillar, mashina silkinar edi. Biroq u joyidan bir qadam ham siljimasdi. Qiz bo‘lsa borgan sari uzoqlashib borardi. Men loyga botib, turgan joyida dirillab aylanib yotgan g‘ildiraklarning ostiga qarab:

– Qo‘yib yubor! Qo‘yib yubor deyapman! Eshityapsanmi? – deb baqirardim, kimga qichqirayotganimni o‘zim ham bilmay.

Jonimning boricha akseleratorni¹ siqdim. Mashina o‘kirib sekin-asta olg‘a siljiy boshladi va qandaydir bir mo‘jiza bilan botqoqdan otilib chiqdi. O‘zimda yo‘q quvonib ketdim! Mashinani yo‘lga chiqarib, ro‘molcha bilan yuzimdagi loyni artdim va sochlarimni silab tartibga soldim. Qizga yonma-yon kelgach, mashinaga tormoz berdim, bunchalik jur‘at qayerdan paydo bo‘ldi menda, o‘zim ham bilmayman, o‘rindiqda o‘tirgan yerimda yonboshlaganча abjirlik bilan kabina eshigini shartta ochdim-da:

– Marhamat! – deb ehtiromla bilan qo‘l uzatdim.

Qiz to‘xtamadi. «Ana xolos!» – deya boshimni qashiy boshladim. Boyagi jasorat va ehtiromdan asar ham qolmagandi. Men unga yana yetib oldim. Bu gal uzr so‘rab, iltimos qila boshladim:

– Xafa bo‘lmang. Men, axir, shunchaki... O‘tiring.

Ammo qiz lom-mim demadi.

Shunda men uni quvib o‘tib, mashinamni yo‘lga ko‘ndalang qilib qo‘ydim-da, kabinadan sakrab tushib, o‘ng tomonga yugurib o‘tdim, eshikni ochib, uni ushlab turaverdim. U, obbo, muncha yopishib oldi bu tentak, degandek hadiksirab menga yaqinlash-

---

¹ *Akselerator* – nasosdan keladigan yonilg‘i miqdorini rostlab turuvchi moslama.

di. Men hech narsa demadim, nima ham qila olardim. Bosh egib kutib turaverdim. Menga rahmi keldimi yoki shunchakimi, haytovur, bir bosh chayqab qo'ydi-da, indamay kabinaga chiqib o'tirdi.

Biz yo'lga tushdik.

Men indamay o'tirardim, qanday gap boshlashni o'ylardim. Qizlar bilan birinchi marta uchrashayotganim yo'q, shunday bo'lsa ham hozir u bilan gaplashishga yuragim dov bermay turardi. Nega shunday-a? Rul chambaragini aylantirar ekanman, unga zimdan qarab qo'yardim.

Qop-qora nozik va mayin sochlari qo'ng'iroq-qo'ng'iroq bo'lib bo'yniga tushib turardi. Kamzuli esa yelkasidan sirg'alib tushib ketdi, uni tirsagi bilan tutib turardi, o'zi bo'lsa menga tegib ketishdan qo'rqib, nariroq surilib o'tirdi. Qarashlari jiddiy bo'lsa ham, umuman, qiyofasidan mehribonlik va samimiylik sezilib turardi. Yuzlari oydek, rangi tiniq edi. Peshanasini tirishtirib, chimirilmoqchi bo'lardi-yu, biroq uddalay olmasdi va yo'l-yo'lakay ehtiyotkorlik bilan menga qarab-qarab qo'yardi. Ko'zimiz ko'zimizga tushib qoldi. U jilmayib qo'ydi. Ana shundan keyin men gap boshlashga qaror qildim.

– Siz u yoqda, mashina oldida nega to'xtagan edingiz? – deb og'zimga kelganini so'rab qo'ya qoldim.

– Sizga yordamlashmoqchi edim.

– Yordamlashmoqchi? – deb kulib yubordim. – Darhaqiqat, yordamingiz tegdi! Agar siz bo'lmaganingizda, kechgacha o'sha yerda qolib ketgan bo'lardim... Siz doim shu yo'ldan yurasizmi?

– Ha. Fermada ishlayman.

– Juda yaxshi! – deb quvonib ketdim, ammo darrov o'zimni o'nglab olib, so'zimni to'g'rilab qo'ydim. – Yo'l juda yaxshi!

Xuddi shu payt mashina chuqurlikka tushib qattiq silkingan edi, yelkalarimiz bir-biriga tegib ketdi. Men tomoq qirib qo'ydim, ko'zlarimni qayoqqa yashirishni bilmay, qip-qizarib ketdim. U esa kulib yubordi. Shunda men ham o'zimni tutib turolmay, xaxolab kulib yubordim.

– Men bo'lsam kolxozga bormayman deb yuribman-a, – dedim kulgi aralash. – Agar yo'lda sizga o'xshagan yordamchi uchrashini bilganimda edi, dispetcher bilan adi-badi aytilishib

o'tirmagan bo'lardim... Eh, Ilyos, Ilyos! – deya o'zimni o'zim koyidim. – Bu mening ismim, – deb tushuntirdim so'ng qizga.

– Mening ismim Asal...

Biz ovulga yaqinlasha boshladik. Endi yo'l ancha tekis edi. Men mashinani yana qichabroq haydadim. Shabada kabina derazasiga urilib, Asalning boshidagi durrachasini yulqilar va sochlarini to'zitar edi. Biz churq etmasdik. Ikkimiz ham iliq hislar quchog'iga cho'mib borardik. Tirsagi tirsagingga tegay-tegay deb o'tirgan mana shu qiz haqida bundan bir soat ilgari sen hech narsa bilmasding, endi bo'lsa nima uchundir faqat u to'g'risida o'ylaging keladi. Shunday paytlarda mashinani haydash ham juda oson, juda maroqli bo'lar ekan... Asalning ko'nglida nimalar kechayotganini bilmasdim, ammo uning ko'zlari tabassum bilan porlardi. Ehtimol, u ham menga o'xshab hech qachon ajralmaslik uchun uzoq va tinimsiz yurishni istayotgandir. Bu mening orzu-xayollarim, albatta. Shu chog' mashina ovul ko'chalaridan o'tib borayotgan edi. Shunda Asal mashinada ketayotgani to'satdan esiga tushib qolgandek:

– To'xtating, tushaman! – dedi cho'chinqirab. Men mashinaga tormoz berdim.

– Yetib keldik, shekilli? Shu yerda turasizmi?

– Yo'q, – dedi u negadir hayajonlanib, bezovtalanib. – Yaxshisi, shu yerda tushib qo'ya qolay.

– Nega endi? To'ppa-to'g'ri uyingizga olib borib qo'yaman! – deb uning e'tiroz bildirishiga imkon bermay, mashinani yana haydab ketdim.

– Shu yerda tushaman, – dedi Asal nihoyat. – Rahmat!

– Marhamat! – dedim arang, so'ng: – Agar ertaga mashinam yana boyagi yerda tiqilib qolsa, yordam berasizmi? – dedim hazil aralash jiddiylik bilan.

U javob berishga ulgurolmadi. Yaqindagi hovlining ko'cha eshigi ochilib, allanimadan tashvishlangan keksagina ayol yugurib chiqdi.

– Asal! – deb qichqirdi u nimadandir ogohlantirmoqchi bo'lgandek, qo'li bilan og'zini berkitib. – Qayoqlarda daydib yu-

ribsan, Xudo ko'tarsin seni! Bor, tezroq kiyimlaringni almashtir, sovchilar kelishdi!

Asal uyalib ketdi. Yelkasidan kamzulini ham tushirib yubordi, so'ngra uni yerdan oldi-da, itoatkorona onasining orqasidan ketdi. U eshik oldiga borganda orqasiga bir qayrilib qaradi, ammo shu zahotiyuq eshik «taq» etib yopildi.

Men ko'chadagi qoziqda bog'log'liq turgan, egarlangan va uzoq yo'l yurib terga botib kelgan otlarni endigina payqabman. O'tirgan yerimdan turib, devor osha hovliga qaray boshladim. O'choqboshida xotin-xalaj uymalashib yurishardi. Kattarux samovardan burqsab tutun chiqib turardi. Ikki kishi ayvonda yangi so'yilgan qo'y terisini shilmoqda. Xullas, sovchilarni ko'ngildagidek kutib olishayotgan edilar. Mening bu yerda qiladigan ishim qolmagandi. Borib yuklarni tushirishim kerak edi.

Avtobazaga kech kirganda qaytdim. Mashinani yuvib, garajga kiritib qo'ydim. Bu yerda ancha vaqtgacha o'ralashib yurdim, mashinaning u yoq-bu yog'ini ko'zdan kechirib, tuzatgan bo'ldim. Bugungi voqeani ko'nglinga shunchalik yaqin olganimni negadir o'zim ham tushunmasdim. Butun yo'l bo'yi o'zimni o'zim dam koyirdim, dam yupatardim: «Xo'sh, senga nima? Qanaqa ahmoqsan o'zing? Axir, u sening kiming bo'ladi o'zi? Qaylig'ingmi? Yo singlingmi? Tasodifan yo'lda uchrashib qolib, uyiga olib borib qo'yibsan, xo'sh, nima bo'пти? Go'yo ilgaridan bir-birlaringni sevib yurgandek kuyunishingni qara-yu! Ehtimol, u sening haqingda o'ylashni ham istamas. Senga juda ko'zi uchib turgani ham yo'qdir! Axir, qizning aytirib qo'ygan kuyovi bo'lsa, sen uning kimi bo'lasan, hech kimi! Yo'lda uchragan begona shofyor bo'lsang, senga o'xshagan shofyorlar son-sanoqsiz-ku, axir... Yana birovlarning ishiga aralashishga nima hadding bor: ular quda-anda bo'lishyapti, yaqinda to'y qilishadi, ularning ishiga tumshug'ingni suqib nima qilasan? Hammasiga tupur. Sening ishing nima? Yaxshisi, rulingni aylantirib yuraver!..»

Ammo butun balo shunda ediki, o'zimni har qancha avrasam ham, u qizni yodimdan chiqara olmasdim.

Mashina oldida qiladigan ishim ham qolmadi. Yotoqxonaga borsam bo'lardi. U yerda shovqin-suronli, gavjum joy – qi-

zil burchak ham bor. Mening u yoqqa borgim yo‘q. Ko‘nglim yolg‘iz bo‘lishni istardi. Qo‘llarimni boshim ostiga qo‘yib, mashina qanotiga chalqanchasiga yotdim. Yonginamda, mashina ostida, Jontoy degan shofyor ivirsib yurgan edi. U chuqurdan boshini chiqardi-da:

– Senga nima bo‘ldi, chiroyli yigit? Xayol suryapsanmi? – dedi masxaraomuz to‘ng‘illab.

– Ha, pul haqida! – deb shartta kesdim gapini.

Men uni yoqtirmasdim, u uchiga chiqqan xasis, ayyor va hasadgo‘y yigit edi. U boshqalarga o‘xshab yotoqxonada turmasdi. Allaqanday bir ayolnikida ijarada turardi. Aytishlaricha, unga uylanishga va‘da berganmish, nima bo‘lsa ham uy-joyli bo‘lib oladi-da.

Men teskari o‘girilib oldim. Hovlida, mashinalar yuviladigan joyda yigitlarimiz qiy-chuv ko‘tarib, hazil-huzul qilishyapti. Kimdir kabinaga chiqib olib, navbat kutib turgan shofyorlar to‘dasiga qarata brandspoytdan¹ vishillatib suv sepmoqda. Ular butun avtobazani boshlariga ko‘tarib qahqahlashardi. Otilib chiqayotgan suv shunchalik kuchli ediki, borib urilgan odamini bemalol gandraklatib yuborardi. Boyagi yigitni kabina ustidan tushirishmoqchi bo‘lishar edi-yu, ammo u turgan joyida irg‘ishlab, go‘yo avtomatdan o‘q yog‘dirayotgandek, kishilarning orqasiga suv bilan savalab, bosh kiyimlarini uchirib yuborar edi. Birdan otilib chiqayotgan suv osmonga ko‘tarildi-yu, quyosh nurlari ostida kamalakka o‘xshab egilib tusha boshladi. Qarasam, dispetcherimiz Xadicha turibdi. Suv esa uning ustidan uchib o‘tmoqda. Biroq u qimir etmasdi. Xadicha o‘z qadr-qimmatini bilardi, hammaning o‘ziga suqlanib qarashini ham sezardi. U o‘zini qanday tutishni yaxshi bilar, uncha-muncha odamni o‘ziga osonlikcha yaqin yo‘latmasdi. Hozir ham u ishonch bilan hech narsadan cho‘chimay, qani sepib ko‘rchi, ojizlik qilasan, degandek, parvoyi falak turardi. Etikli oyoqlarini kerib, shpilkalarni og‘zida tishlab, kulimsiraganicha uni sochlariga qadardi. Mayda, kumushsimon suv zarrachalari uning boshi uzra tushayotgan edi. Yigitlar qahqahlashib, kabina ustidagi yigitni gij-gijlashardi.

– Xadichani cho‘miltirib qo‘y!

---

¹ *Brandspoyt* – O‘t o‘chiruvchilarning suv sepadigan asbobi.

- Bir bopla!
- Qo‘lidan kelmaydi!
- Qochib qol, Xadicha!

Yigit jur‘at eta olmay, otilib chiqayotgan suv oqimini yuqorilatib-pastlatib o‘ynardi. Uning o‘rnida men bo‘lganimdami, boshidan oyog‘igacha suvga cho‘miltirardim, shunda ham u menga hech narsa demagan bo‘lardi, kulardi-qo‘yardi, xolos. Men buni maqtanchoqlik qilib aytayotganim yo‘q. Xadichaning boshqalarga qaraganda menga qandaydir boshqacha munosabatda ekanini doim sezib yurardim. U men bilan gaplashganda boshqacharoq: muloyim, sal tantiqroq bo‘lib qolardi. Hazillashib tegajoqlik qilsam ham, boshini silasam ham unga yoqib ketardi. Uning doim men bilan bahslashib, janjallashib qolib, yana darhol, hatto nohaq bo‘lsam-da, taslim bo‘lishini yaxshi ko‘rardim. Ba‘zan uni kinoga olib tushardim, uyi yotoqxonaga yo‘lida bo‘lgani uchun kuzatib ham qo‘yardim. Uning oldiga, dispetcher xonasiga to‘ppa-to‘g‘ri kirib boraverardim, boshqalar esa faqat tuynukcha orqali murojaat qilishlari mumkin.

Ammo hozir Xadicha ham ko‘nglimga sig‘masdi. Mayli, u erkalgini qilaversin.

Xadicha so‘nggi shpilkasini qadab bo‘ldi:

- Bas, yetar endi shuncha o‘ynashganing! – dedi u amirona.
- Xo‘p bo‘ladi, o‘rtoq dispetcher! – deb kabina ustidagi yigit qo‘lini chakkasiga qo‘yib chest berdi-yu, hukmni osonlik bilan bajo keltirdi. Atrofdagilar xaxolashganicha yigitni kabina ustidan sudrab tushirdilar.

Xadicha esa biz turgan garajga qarab kelaverdi. U Jontoyning mashinasi yonida to‘xtab, kimnidir izlay boshladi. U xiyla paytgacha meni payqamadi. Oramizda garajni xona-xona qilib ajratib turuvchi sim to‘rlar bor edi. Jontoy chuqurdan boshini chiqarib:

- Salom, suluv qiz! – deb salomlashdi.
- E, Jontoy...

U ko‘zlarini lo‘q qilib, Xadichaning oyoqlariga tikilib turardi. Xadicha esa ensasi qotgandek yelkasini qimtib qo‘ydi-da:

- Xo‘sh, namuncha tikilasan? – deb etikchasining uchi bilan Jontoyning iyagiga sal turtib qo‘ydi.

Boshqa odam bo'lganda, ehtimol, uni so'kib bergan yoki ranjib qolgan bo'larmidi. Bu bo'lsa go'yo bo'sa olgandek og'zi qu-log'iga yetib, chuqurga sho'ng'ib ketdi.

Xadicha to'siqqa yaqinlasharkan, menga ko'zi tushib qolib:

– Dam olyapsanmi, Ilyos? – dedi.

– Ha, par to'shakda yotgandek!

U yuzini sim to'rga qadab, menga tikilib qaradi va sekingina:

– Dispetcherxonaga kir, – dedi.

– Xo'p.

Xadicha ketdi. O'rimdan turib, ketishga hozirlandim. Jontoy yana boshini chiqardi:

– Yaxshi narsa-ya! – dedi qo'llarini ishqalab, menga ko'z qisib.

– Ammo sening tenging emas! – deb gapning po'skallasini aytdim-qo'ydim.

Men uning jahli chiqar, men bilan urishib ketar, deb o'ylagan edim. Urish-janjal ishqibozlaridan emasman-u, ammo yuragim shu daraja azob chekayotgan ediki, o'zimni qo'yarga joy topa olmay turgan edim.

Biroq Jontoy xafa bo'lishni xayoliga ham keltirmadi:

– Hechqisi yo'q! – deb to'ng'illadi u. – Omon bo'lsak, ko'rarmiz...

Dispetcher xonasida hech kim yo'q edi. Nima balo? Qayoqqa yo'q bo'ldi u: ichkari kirishim bilan eshik yopildi. Orqaga o'girildim-u, ko'kragim Xadichaning ko'kragiga qadalib, to'qnashib qoldik. U boshini orqaga tashlab, eshikka suyanib turardi. Ko'zlari kipriklari ostida chaqnardi. Qaynoq nafasi yuzimga urilardi. U mening quchoqlab olishimni, o'pishimni kutib turgandek edi. O'zimni tuta olmay qoldim. U tomon intildim-u, yana shu zahotiy oq orqaga tislardim. Bu gap qanchalik g'alati tuyulmasin, men o'sha daqiqada o'zimni Asalimga xiyonat qilayotgandek his etdim. Bunday fikrning juda kulgili ekanligi xayolimga ham kelmadi.

– Nega chaqirding? – deb so'radim norozi ohangda.

Xadicha hamon menga jimgina boqib turardi.

– Gapir, nima? – dedim toqatim toq bo'lib.

– Nahotki, nimagaligini bilmasang? – dedi u dili og‘rigandek.
– Negadir qiyo boqmaydigan bo‘lib qolding. Yoki boshqa biron-tasi topilib qoldimi?

Men dovdirab qoldim. Nega mendan o‘pkalayapti? Qayoqdan bila qoldiykin?

Shu paytda tuynukchanning zulfi shiqillab qoldi. Jontoy boshini tiqib mo‘raladi. U qisiq ko‘zlarini o‘ynatib tirjayib turardi. Poylamoqchi bo‘libdi-da! Eh, ko‘nglimda nimalar borligini bilganda edi, bunday qilmagan bo‘lardi!

– Marhamat, o‘rtoq dispetcher! – dedi u ichiqoralik bilan Xadichaga qandaydir qog‘ozni uzatarkan.

Xadicha jahl bilan unga xo‘mrayib qaradi-yu, qog‘ozni olmadi. Alam bilan yuzimga to‘rsillatib gapira ketdi:

– Sen uchun yo‘llanmani kim oladi? Alohida taklif qilishlarini kutib yuribsanmi?

Xadicha qo‘li bilan meni chetlatib, stol tomon tez o‘tdi.

– Ma! – deb yo‘llanmani uzatdi.

Men uni oldim. Ertalik yo‘llanma yana o‘sha kolxozga berilgan edi. Yuragim muz bo‘lib ketdi: Asalning qay ahvoldaligini ko‘ra bila turib, yana o‘sha yoqqa boramanmi?! Nega o‘zi doim meni kolxozma-kolxoz haydashgani-haydashgan?

G‘azabim qaynab, qizishib ketdim.

– Yana kolxozgami? Yana go‘ng-u g‘isht tashishgami? Bormayman! – deb yo‘llanmani stolga uloqtirdim. – Bas, shuncha loy kechganim yetar. Boshqalarni ham yuborishsin!

– Baqirma! Naryading bir haftalik! Lozim bo‘lsa tag‘in yuborishadi! – dedi Xadicha menga.

Men esa xotirjamlik bilan:

– Bormayman! – dedim qat‘iy.

Har galgidek hozir ham Xadicha birdan shashtidan tushib qoldi.

– Xo‘p, mayli. Men boshliqlar bilan gaplashib ko‘raman, – dedi.

U stoldan yo‘llanmani oldi.

«Demak, bormaydigan bo‘ldimmi? – deya o‘yladim men. – Endi Asalni ham hech qachon ko‘rmaymanmi?» Battarroq qiyna-

la boshladim. Negadir tezda o'z hukmimdan qaytdim-da, yana u yoqqa borishga ahd qildim. Agar shunday qilmasam, keyin umr bo'yi afsuslanib yurishim menga ayon bo'ldi. «Mayli, nima bo'lsa bo'lsin, ammo boraman!..»

– Mayli, buyoqqa ber! – deb yo'llanmani tortib oldim.

Tuynukchadan mo'ralab turgan Jontoy piqillab kulib yubordi-da:

– Ovuldagi buvinga salom aytib qo'y! – dedi. Men hech narsa demadim. Tumshug'iga boplab tushirsang! Eshikni taraqlatib yopdim-da, yotoqqa ketdim.

Ertasi yo'lda ketayotib chor tarafga nazar tashlab, ko'zlarim to'rt bo'ldi. Qani u? Qani endi, uning sarvinoz qomati ko'rinsa qolsa. Qizil durrachali sarvqomatim! Ehtimol, rezina etik, otasining kamzulini kiyib olgan dersiz! Bekor gap! Men uning qanaqa ekanligini o'z ko'zim bilan ko'rganman!

Uning nimasi meni rom etdi, qalbimni nega bunchalik o'rtayapti?

Tevarak-atrofga nazar tashlab bormoqdaman. Yo'q, hech qayerda ko'rinmaydi. Bu safar emas, turgan-bitgani azob bo'ldi. Qani u, uni qanday topsam ekan? Ovulga yetdim, so'ngra qishloq ko'chasi bo'ylab haydadim, uning hovlisiga yaqinlasharkanman, mashinani sekinlatib, oxiri to'xtadim. Ehtimol, u uyidadir? Qanday chaqiraman, unga nima deyman? U bilan yana uchrashish menga nasib etmas ekan-da. Yukni olib borib tashlash uchun mashinaga gaz berdim. Yukni tushirishyapti-yu, ko'nglimda hamon umid uchqunlari yonmoqda. Balki, qaytishda uchratib qolarman? Biroq qaytishda ham uchratmadim. Shundan keyin mashinani ferma tomon burdim. Ularning ko'hna fermasi anchagina chekkada, ovuldan uzoqda ekan. U yerga yetib kelib, bir qizdan so'radim. U, Asal yo'q, bugun ishga chiqmadi, dedi. «Demak, yo'lda men bilan uchrashmaslik uchun atayin ishga chiqmagan», – deb o'yladim-da, juda xafa bo'lib ketdim. Avtobazaga g'amgin bo'lib qaytdim.

Ikkinchi kuni yana yo'lga chiqdim. Ammo endi uni uchratishni xayolimga ham keltirmasdim. Darvoqe, mening unga nima keragim bor? Agar qiz unashtirilgan bo'lsa, uni bezovta qilishdan

nima foyda? Ammo negadir bunday bo'lishiga sira ishongim kelmasdi. Axir, ovullarimizda hanuzgacha qiz bilan yigitni bir-biriga ko'rsatmay, orqavoratdan fotiha qilib yuboraveradilar-ku! Bu haqda necha marta gazetalarda ham o'qidim. Biroq yozgan bilan foydasi qancha? To'ydan keyin nog'ora chalishning foydasi yo'q, fotihani buzib bo'lmaydi. Unashtirilgandan keyin gap tamom. Fotihani buzish – xayrli ish emas, ikki yoshning turmushi buzildi, degan gap... Mana shunday o'y-xayollar miyamda chuvalashib ketgandi...

O'sha kezlar ayni bahor chog'i edi. Tog' etaklarida lolalar tovlanardi. Bolaligimdanoq men bu cho'g'dek qip-qizil gullarni sevardim, yalangoyoq chopqillab yurib quchoq-quchoq lola tersang-u, unga keltirib bersang! Ammo qani endi u, topib ko'rchi...

Bir mahal, qarasam, Asal. Ko'zlarimga ishongim kelmaydi! O'tgan gal mashinam tiqilib qolgan joyning naq o'zginasida bir chetda, xarsangtosh ustida o'tiribdi. Birovni kutib o'tirganga o'xshaydi. U cho'chib o'rnidan turdi va sarosimaga tushib, boshidan durrasini yulqib oldi-yu, qo'lida g'ijimlay boshladi. Asal bu safar chiroyli ko'ylak va tufli kiyib olgan edi. Yo'l shunchalik olis bo'lsa ham, u poshnali tufli kiyib olibdi. Mashinani to'xtatishga shoshildim. Yuragim esa taka-puka bo'lib o'ynardi.

– Salom, Asal!

– Salom, – dedi u sekingina.

Men kabinaga o'tirishga yordamlashmoqchi bo'ldim, u burilib, yo'l bo'ylab asta yurib ketdi. Demak, kabinaga chiqishni xohlamayapti. Mashinaning eshigini ochganimcha u bilan yonma-yon sekin haydab ketaverdim. Shu zaylda, u yo'l chekkasida, men esa rulda jimgina borardik. Men nima haqda gapirishni ham bilmasdim, bir payt u:

– Kecha fermaga kelgan sizmidingiz? – deb so'rab qoldi.

– Ha, nima edi?

– Shunchaki o'zim. U yerga bormang.

– Sizni ko'rmoqchi edim.

U hech narsa demadi.

Miyamdan esa o'sha la'nati unashish sira nari ketmasdi. Nima bo'lganini bilgim kelardi. Ammo so'rashga tilim bor-

masdi. Yuragim dov bermasdi. Uning nima deb javob berishidan cho‘chirdim.

Asal menga qarab qo‘ydi.

– O‘sha gap rostmi?

U bosh irg‘adi. Rul qo‘limdan chiqib ketayozdi.

– To‘y qachon? – deb so‘radim.

– Yaqinda, – dedi u ohista.

Mashinani g‘izillatib, boshim oqqan tomonga ketib qolishimga sal qoldi. Tezlikni oshirish o‘rniga aksincha qilib qo‘yibman. Motor bekorga gurillab aylanardi. Asal cho‘chib o‘zini chetga oldi. Men esa, hatto undan uzr ham so‘ramabman, o‘sha mahal uzr so‘rash esga kelarmidi.

– Endi boshqa uchrashmas ekanmiz-da? – dedim.

– Bilmadim. Uchrashmaganimiz ma‘qulroq.

– Men esa, men baribir... Istasangiz-istamasangiz doim sizni izlayman!

Biz yana jim qoldik. Ehtimol, ikkimiz ham bir narsa haqida o‘ylayotgandirmiz, ammo ikkimiz ikki yo‘ldan ketayotgandek, go‘yo o‘rtamizda mening unga yaqinlashishimga, uning esa mening kabinamga o‘tirishiga imkon bermaydigan qandaydir devor turgandek edi.

– Asal! – dedim. – Mendan o‘zingizni tortmang. Sizga hech ham xalal bermayman. Sizni uzoqdan ko‘rib yuraman. Maylimi?

– Bilmadim, balki...

– O‘tiring, Asal.

– Yo‘q, mayli, ketavering. Ovulga yaqinlashib qoldik.

Shundan keyin ham biz uchrashib turdik, har safar uchrashganimizda go‘yo tasodifan to‘qnashib qolgandek bo‘lardik. Yurishimiz ham avvalgidek. U yo‘l chetidan, men esa kabinada borardim. Juda alam qilardi, ammo nima qila olardim, birovni zo‘rlab kabinaga chiqarib bo‘lmaydi-ku, axir.

Kuyovi haqida og‘iz ochmasdim. Noqulay ahvolda qolishi mumkin, qolaversa, so‘rashni ham istamasdim. Ammo so‘zlaridan tushunishimcha, Asal uni yaxshi bilmas ekan. U ona tomondan biroz chatishgan ekan, o‘zi esa uzoqda, tog‘dagi o‘rmon xo‘jaligida yasharmish. Bu oilalar qadimdan bir-birlari

bilan qiz berishib, qiz olishib, shu bilan avlodma-avlod qarindosh-urug'chilik aloqalarini saqlab kelisharkan. Bizda esa bunday urug'-aymoqchilik juda hurmat qilinadi. Asalning ota-onasi uni begonaga berishni xayollariga ham keltirmasdi. Men haqimda so'z ham bo'lishi mumkin emasdi. Men kim bo'libman? Allaqanday kelgindi, tag-zotining tayini yo'q bir shofyorman-da. Ochig'ini aytganda o'zim ham qizdan umidvor bo'lib og'iz ocholmagan bo'lardim.

O'sha kunlari Asal kamgap bo'lib qoldi. G'am-g'ussa chekib, doim allanimalar haqida o'ylab yurardi. Mening esa butun umid va ishonchlarim sovurilgan edi. Uning taqdiri hal bo'lmoqda, uchrashish ham befoyda edi. Biroq biz xuddi yosh bolalardek, gapirishganda bu haqda so'z ochmay, chetlab o'tardik va u bilan shu taxlitda uchrashaverdik, chunki uchrashmasdan turolmas edik. Ikkalamizga ham busiz yashash mumkin emasdek tuyilardi. Ammo bizni oldinda nimalar kutayotganini tasavvur ham qila olmasdik.

Oradan besh kun o'tdi. Shu kuni ertalab avtobazada yo'lga tayyorgarlik ko'rayotgan edim. Bir o'rtog'im kelib, seni dispatcherxonaga chaqirishyapti, dedi. Chopib ketdim.

– Suyunchi ber! – dedi quvonch bilan Xadicha. – Seni Sinszyan yo'liga o'tkazishdi!

Men turgan yerimda qotib qoldim. Sinszyanga meni birinchi marta yuborayotganlari yo'q edi. Shunday bo'lishi turgan gap edi, ammo keyingi kunlarda menga umrbod kolxozga qatnashim shartdek bo'lib qolgandi.

Xitoyga qatnash ko'p kunlik yo'l, kim bilsin, Asalni ko'rishga vaqt topa olarmikinman. Uni xabardor qilmasdan to'satdan g'oyib bo'lib ketamanmi?

– Senga ma'qul tushmadi deyman-a? – dedi Xadicha.

– Kolxoz nima bo'ladi? – dedim hayajonlanib. – U yerdagi ishlar ham tamom bo'lgani yo'q-ku.

Xadicha yelkasini qisib qo'ydi:

– U yoqqa borishni ilgari o'zing istamagan eding-ku. «Obbo, qo'lga tushirdi-yu!» – deb o'yladim va jahlim chiqib:

– Ilgari istamagan bo'lsam istamagandirman-da! – dedim.

Stulga o'tirdim, nima qilishimni bilmay qoldim.

Jontoy yugurib kirib keldi. Ma'lum bo'lishicha, mening o'rnimga uni kolxozga yuborishayotgan ekan. Men sergaklanib turdim. Jontoy bosh tortsa kerak, chunki qishloqqa qatnaganda norma kamayib ketar edi. Bu esa qo'lga oz pul tegadi degan so'z. Ammo u, bilmadim, nima uchundir, yo'llanmani oldi, yana buning ustiga mamnun bo'lib:

– Xohlagan tomoningga yuboraver, Xadicha, dunyoning narigi chekkasiga bo'lsa ham mayli! Hozir ovulda qo'ylarning ayni qo'zilayotgan payti, senga ham olib kelaymi? – dedi. Keyin bu yoqda men o'tirganimni ko'rib:

– Kechirasan, xalaqit berdim, shekilli, – deb qo'ydi.

– Yo'qol bu yerdan! – deb o'shqirdim boshimni ko'tarmasdan.

– Xo'sh, nega o'tiribsan, Ilyos! – deb yelkamga turti Xadicha.

– Kolxozga men borishim kerak, meni yubor, Xadicha! – deb iltimos qildim undan.

– Aqling joyidami o'zi, ilojim yo'q, naryad, tamom bo'lgan, – dedi-da, menga tashvishlanib tikildi. – Namuncha kolxozga qatnaging kelib qoldi?

Men hech narsa demay, chiqib ketdim. Garajga keldim. Jontoy meni masxara qilgandek yonimdan mashinasini g'izillatib o'tib ketdi, qanoti bilan urib ketishiga sal qoldi.

Mashina yonida allamahalgacha ivirsib yurdim, ammo biron iloj topa olmasdim. Yuk ortiladigan stansiyaga bordim. U yerda bir to'da shofyorlar navbat kutib turishgan edi.

O'rtoqlarim papiros chekishamiz, deb chaqirishdi, ammo men kabinadan chiqmay o'tiraverdim. Ko'zimni yumdim-u, Asalning yo'lda meni behuda kutib o'tirganini ko'z o'ngimga keltirdim. Bir kun kutar, ikki kun, uch kun... So'ng mening haqimda nima deb o'ylashi mumkin? Qo'rzoq, qochib qoldi, deb o'ylasa-ya!

Mening navbatim esa yaqinlashmoqda edi. Oldimdagi mashinaga yuk orta boshlashdi. Kran qandaydir katta-katta yashiklarni kuzovga tushirmoqda. Yana birozdand keyin kran ostiga mening mashinam turishi kerak. «Kechir meni, Asal! – deb o'yladim

men. – Kechir, meni, go‘zalim, sarvqomatim! Seni ogohlantirolmadim!» Ammo shu payt to‘satdan miyamga oddiygina bir fikr kelib qoldi: axir, men u yoqqa allaqachon borib unga aytib qaytishim mumkin edi-ku. Yo‘lga bir necha soat kechikib chiqsam, osmon qulab yerga tushmas? Avtobaza boshlig‘iga keyinchalik tushuntirarman, balki, tushunar, tushunmasa biroz koyir, hayfsan e‘lon qila qolar yoki juda zo‘r kelsa ishini olar. Allaqachon shunday qilishim kerak edi! Ketdim!

Mashinamni orqaga yurgizmoqchi bo‘lib, darhol motorni yurgizdim. Ammo ortimda mashinalar tirband edi. Bu orada oldimdagi yuk ortilgan mashina o‘z joyini bo‘shatdi. Navbat menga keldi. Men sal hayallab qoldim.

– Mashinangni keltir! Hey, sen! – deb baqirdi kranchi menga qarab.

Yuk olish uchun mashinamni oldinga siljitdim. Kraning xartumi tepamga yaqinlashib kelmoqda. Bo‘ldi, ish tamom! Eksport yuki bilan biron yoqqa jilib ko‘r-chi. Nega, axir, shuni ilgariroq o‘ylab ko‘rmabman-a? Safarga jo‘natuvchi kishi kelib, hujjatlarga belgi qila boshladi. Men kabinaning orqa derazachasiga qaradim. Tepadan kuzovga konteyner tebranib tushmoqda edi. U borgan sari kuzovga yaqinlashib kelaverdi.

Ana shunda men:

– Po‘sh! – deb qichqirdim-da, mashinani shiddat bilan konteyner ostidan olib qochdim. Xayriyatki, motor o‘chirilmagan edi. Orqadan qichqiriq, hushtak va so‘kish ovozlari eshitildi. Biroq men e‘tibor bermasdan mashinani omborlar, taxlab qo‘yilgan yog‘ochlar va ko‘mir uyumlari yonidan g‘izillatib borardim. Pastqam yo‘llar bilan shahardan chiqib oldim va tog‘ etagiga, kimsasiz yo‘lga yetib kelgach, rulga mahkam yopishib oldim. Mashina yelib borardi, «ZIL» goh u tomon, goh bu tomon chayqalib ketardi. Ammo biz bunga ko‘nikib qolgan edik.

Ko‘p o‘tmay Jontoyini quvib yetdim. Oldinga o‘tib ketmoqchi bo‘lib signal berdim. U kabinadan boshini chiqarib xo‘mrayib qaradi. Dovdirab qolib, ko‘zlari qinidan chiqib ketayozdi: meni tanidi. Ablahni qarang! Birovning shoshilayotganini ko‘rib turgandan keyin unga yo‘l berish kerak-da. Ammo u-chi, yo‘l bergisi kel-

maydi, boshimni aylantirmoqchi. Shunda men mashinani chetga burdim-da, uni to‘g‘ri paykal bilan quvib boraverdim. Jontoy ham mashinasini qistay boshladi. Endi u yo‘lga chiqib olishga imkon bermasdi. Biladiki, atrofda harakat qoidalarini buzganligi uchun javobgarlikka tortadigan biron kimsa yo‘q. Buning ustiga, hozir uni hech nima qila olmasligimni biladi. Shu zaylda uchib borardik: u yo‘lda, men paykal ichi bilan. Ikkalamiz ham rulga yopishib olganmiz, yirtqichlardek bir-birimizga ko‘z olaytiramiz, so‘kinamiz.

– Sen qayoqqa? Nega? – deb baqirdi u menga.

Men unga musht o‘qtalib do‘q qilardim. Har holda, mening mashinam yuksiz edi. Uni quvib o‘tdim, orqamga qayrilib qaragam, u endi shoshmay, tinchgina kelardi. Ha, iblis, menga desa battar bo‘l.

Asalni hech qayerda uchratolmadim. Ovulga kelib, mashinani ularning hovlisi oldida to‘xtatdim. Xuddi piyoda chopib kelgandek nafasim bo‘g‘zimga tiqila boshladi. Hovlida ham, ko‘chada ham hech kim ko‘rinmasdi. Faqat egarlangan otgina qoziqqa bog‘log‘lik turardi, xolos. Nima qilsam ekan? Kutishga ahd qildim. Mashinani ko‘rib ko‘chaga chiqar, deb o‘yladim o‘zimcha. Go‘yo bir narsani tuzatayotgandek motorni ochib, u yoq-bu yog‘ini qaray boshladim, ammo o‘zim eshikdan ko‘zimni uzmasdim. Unchalik uzoq kutmadim: eshik ochilib, ichkaridan Asalning onasi va to‘ladan kelgan, qora soqolli, ikki qavat to‘n kiygan chol chiqdi. Qo‘lida ajoyib qamchi. Aftidan, u hozirgina choy ichgan bo‘lsa kerak, terlab-pishib, bo‘rsib ketgandi. Ular ot bog‘langan qoziqqa yaqinlashdilar. Asalning onasi izzat-u ikrom bilan uzangini ushlab turib, cholning egarga chiqib olishiga yordamlashdi. Bilsam, u sovchini kuzatayotgan ekan.

– Biz sizdan xursandmiz, quda! – dedi u. – Ammo bizdan ham ko‘nglingiz to‘q bo‘lsin. O‘z qizimiz uchun hech narsani ayamaymiz. Xudoga shukur, qo‘limiz quruq emas.

– E-ye, boyvuchcha, xafa bo‘lmaymiz, – dedi u egarga tuzukroq o‘rnasha turib. – Ollo taolo yoshlarga umr bersin. Yaxshilik qilsak, begonaga emas, o‘z farzandlarimizga qilamiz. Xudoga shukur, birinchi marta qudalashayotganimiz yo‘q. Xo‘p, omon bo‘l, boyvuchcha. Shunday qilib, juma kuniga kelishdik-a!

– Ha, juma kuni kutamiz. Juma – ulug‘ kun. Oq yo‘l sizga. Qudamga salom ayting!

«Nega ular juma kuni haqida gapirib qolishdi?» – deb o‘yladim men. «Bugun qanaqa kun? Chorshanba... Nahotki juma kuni olib ketishsa? Eh, qachongacha eski urf-odatlar biz yoshlarning hayotimizni poymol etadi?»

Chol otini tog‘ tomon yo‘rttirib ketdi. Asalning onasi otliq uzoqlashib ketguncha kutib turdi, so‘ngra men tomon o‘girilib, xo‘mrayib qaradi.

– Nega bu yerda pashshaxo‘rda bo‘lib qolding, ho takasal-tang? – dedi u. – Bu yer senga karvonsaroy emas! Tuyog‘ingni shiqillatib qol! Qani jo‘na, eshityapsanmi? Senga aytyapman.

Demak, allaqachon sezib qolibdi.

– Mashinam buzilib qoldi! – dedim o‘jarlik bilan po‘ng‘illab va belimgacha kapotning ostiga sho‘ng‘ib ketdim. Yo‘q, uni ko‘rmagunimcha hech qayoqqa ketmayman, derdim o‘zimcha.

Kampir javrab-javrab kirib ketdi.

Men kapotning ostidan chiqdim-da, mashina zinasiga o‘tirib olib, cheka boshladim. Qayoqdandir kichkinagina qizcha paydo bo‘lib qoldi. U bir oyoqlab hakkalab mashina atrofida gir aylana boshladi. Qizcha sal Asalga o‘xshardi. Uning singlisi emasmikin?

– Asal ketib qoldi, – dedi u, o‘zi esa hamon sakrab-sakrab o‘ynardi.

– Qayoqqa? – deb ushlab oldim uni. – Qayoqqa ketdi?

– Men qayoqdan bilay! Qo‘yvor! – deb qo‘limdan yulqinib chiqdi-da, qochib ketayotib tilini ko‘rsatib qo‘ydi.

Kapotni taq etib yopib, rulga o‘tirdim. Qayoqqa boray, uni qayerdan izlay? Vaqt o‘tib ketyapti, qaytishim kerak. Men orqaga qaytdim, dashtga yetib kelib, ariqdan o‘tish joyida mashinani to‘xtatdim. Nima qilish kerakligiga sira aqlim yetmasdi. Kabinadan tushdim-da, yerga ag‘anab yotdim. Yuragim siqila boshladi. Asalni ham topa olmadim, safarni ham barbod qildim. Orqaga qaytishning foydasi yo‘q. Bo‘lar ish bo‘ldi. Nima bo‘lsa bo‘lar. O‘yga botdim, ko‘zimga hech narsa ko‘rinmas, qulog‘imga hech narsa eshitilmasdi. Shu ko‘yda qancha vaqt yotdim, bilmayman. Harqalay, anchagina yotgan bo‘lsam kerak. Keyin, nima

uchunligini hali ham bilmayman: bir mahal boshimni ko'tardim. Mashinaning narigi tomonida tuflicha kiygan oyoqlar to'xtadi. O'sha! Darrov tanidim. Shunday quvonib ketdimki, o'rnimdan turolmay, cho'kkalagancha o'tirib qoldim. Bu safar ham biz o'sha joyda – birinchi marta uchrashgan yerda ko'rishdik.

– Yo'lingdan qolma, kampir! – dedim mashina ostidan «tuflichalardan» ko'z uzmay.

– Hech ham kampir emasman-da! – deb hazilga hazil bilan javob qaytardi Asal.

– Kimsan bo'lmasa?

– Qiz bolaman?

– Qiz bolaman? Chiroylimisan?

– Qarab ko'ring-chi!

Ikkalamiz ham baravariga kulib yubordik. Men sakrab turib, unga tomon otildim. U ham menga qarab yugurdi. Yuzma-yuz to'xtadik. Baxtiyor bolalardek quvnab kulardik.

– Go'zallarning go'zali! – dedim men. Qo'ltig'ida ikkita kitob, egnida kalta yengli ko'ylak, yuzlari gul-gul yonib, shabadada tebranib turgan nozikkina sarv daraxtiga o'xshardi u.

– Mening bu yerdaligimni qayoqdan bilding?

– Kutubxonadan kelayotgan edim, qarasam, yo'lda sizning mashinangizning izlari!

– Rostdanmi?

Men uchun bu «sevaman» so'zidan ham azizroq, qimmatliroq edi. U ham mening haqimda o'ylar ekan, hatto mashinamning izini ham tanirkan, demak, meni sevar ekan-da. Orqadagi chap g'ildirakning pokrishkasi ikki xil edi, qiz ana shundan xabardor ekan.

– Men izga ko'zim tushishi bilanoq bu yoqqa yugurdim, ko'nglimda siz xuddi shu yerda kutib turgandek bo'laverdingiz!

Men uning qo'lidan ushladim:

– Bu yoqqa chiq, Asal, biroz aylanamiz.

U jon deb rozi bo'ldi. Endi u ham, men ham go'yo butunlay boshqa odam edik. Barcha tashvish-u g'am-g'ussalar unutilib, ulardan asar ham qolmagan edi. Ko'zimizga samo-yu yer va ik-

kimizdan boshqa hech narsa ko‘rinmasdi, biz baxtiyor edik. Kabinaga eshigini ochib, uni o‘tqazdim, o‘zim esa rulni tutdim.

Yo‘lga tushdik. Yo‘l bo‘ylab boraverdik, qayoqqa va nega – o‘zimiz ham bilmasdik. Ammo biz uchun buning ahamiyati yo‘q edi. Yonma-yon o‘tirsak, bir-birimizga kulib qararak, qo‘lga qo‘l tegib tursa, buning o‘zgacha gashti bor-da. Asal mening soldatcha shapkamni to‘g‘rilab qo‘ydi. Men uni ikki yildan beri kiyib yurgan edim.

– Shunday kiysangiz, yarasharkan! – dedi u va erkalanib yelkamga suykala boshladi.

Mashina dashtda qushdek uchib borardi. Butun borliq harakatga kelgandek edi. Tog‘lar, daralar, dov-daraxtlar – hamma-hammasi bizni qarshi olishga oshiqardi. Qarshimizdan shamol urilar – biz olg‘a qarab yelib borardik, quyosh bizga tabassum bilan boqardi, chunki biz quvna-b-kulib borardik. Havo yovshan va gullolalarning xushbo‘y hidini taratardi, chunki biz to‘yib-to‘yib nafas olayotgan edik.

Yakka-yu yolg‘iz qabr ustidagi ko‘hna gumbaz xarobalarida o‘tirgan cho‘l kalxati ko‘tarilib, qanotlarini silkib-silkib mashina bilan birgama-birga yo‘l bo‘ylab yer bag‘irlab uchib borardi.

Yo‘lda ketayotgan ikki chavandoz cho‘chib ketib, o‘zlarini chetga oldi. Keyin dag‘dag‘a bilan qiyqirib, orqamizdan ot qo‘ydi.

– He-ey, to‘xta! To‘xta – deb qiyqirib, yer o‘pib chopib ketayotgan otlarini qamchilashardi. Ularning kim ekanligini bilmasdim. Balki, Asalning ovulidandir. Ammo biz ularni tez chang-to‘zonda qoldirib ketdik.

Oldinda qandaydir arava yo‘l chetiga burildi. Aravada o‘tirgan yigit bilan qiz o‘rinlaridan qo‘zg‘alib cho‘kkalashdi-da, qo‘llarini bir-birovlarining yelkasiga tashlaganicha ikkinchi qo‘llarini silkib qolishdi.

– Rahmat! – deya kabinadan qichqirdim ularga.

Dasht tamom bo‘lib, katta yo‘lga chiqib oldik. G‘ildiraklar ostida asfalt g‘uvillay boshladi.

Mashina bizni ko‘l tomon eltardi. Men uni shartta yo‘ldan chetga burdim-da, to‘ppa-to‘g‘ri qo‘riq yerga soldim, o‘t-o‘lanlar-

ni bosib-yanchib qirg' oqqa tomon haydadim. Tepalikda, naq suv tepasida to'xtadik.

O', Issiqko'l, qirg'iz diyorining so'nmas qo'shig'i! Bu dengiz oshiq-ma'shuqlar haqidagi afsona va qo'shiqlar diyori ekanligiga ishonmay bo'ladimi, axir. U shu damda mavjlanib, qatra g'uborsiz, rang-barang tovlanib turardi.

Ko'kimtir to'lqinlar o'rkach-o'rkach bo'lib, go'yo qo'l ushlab olishgandek, sarg'imgir qirg'oqlar sari yelib-yugurardi. Tog'lar ortida quyosh botmoqda, suvning etaklari ko'zni qamashtirib, pushtirang kasb etgan edi. Uzoqlarda osmon gumbaziga bosh urgan qorli tog'larning och binafsharang tizmalari ko'zga chalinadi. Bu tizmalar ustida kulrang bulutlar suzib yurardi.

– Uni qara, Asal! Oqqushlar! – deb qichqirib yubordim men. Oqqushlar Issiqko'lga faqat kuzda uchib kelishib, shu yerda qishlashadi. Bahorda esa bu yerga juda kamdan-kam kelishadi. Odamlarning aytishicha, bular shimolga ko'chib ketayotgan janub oqqushlari emish. Ularning kelishi yaxshilikdan, baxtdan darak berar emish...

Oqqushlar galasi oqshomgi ko'l uzra uchib yurishardi, Qushlar goh yuqoriga ko'tarilar, goh qanotlarini yoyib pastga suzishardi. Ular suvga qo'nar, qanotlari bilan shaloplatib urib, ko'pirib turgan suv tomchilarini uzoqlarga sachratardilar-da, yana osmonga ko'tarilardi. So'ngra ular turnaqator tizilib, bir tekisda qanot qoqishib, tunamoq uchun ko'rfazning qumloq sohillari tomon uchib ketishardi.

Biz kabinada o'tirib, ko'lni jimgina tomosha qilardik. Go'yo hamma narsani hal qilib qo'ygandek, shunday dedim:

– Hu-uv anovi qirg'oqdagi tunuka tomlarni ko'ryapsanmi, u bizning avtobazamiz bo'ladi. Mana bu bo'lsa, – deb kabinani ko'rsatdim, – bizning uyimiz! – dedim-da, birdan kulib yubordim. Uni qayoqqa ham olib borardim.

Asal ko'zlarimga tikilib, o'zini ko'ksimga tashladi. U mening pinjimga tiqilarkan, ham yig'lar, ham kulardi.

– Jonginam, azizim! Menga hovli-joyning keragi yo'q! Faqat ota-onam, keyinchalik bo'lsa ham qachon bo'lmasin, meni tushunib, gunohimni kechirishsa bo'lgani. Ular mendan umrbod xafa bo'lishadi, buni yaxshi bilaman... Animo ayb mendami, axir...

Tezda qosh qoraya boshladi. Ko'kni bulutlar qoplab oldi, ko'lga sokinlik cho'kib, endi qorayib ko'rinardi. Tog' tizmalariga go'yo elektr payvandchi o'tirib olgandek, birdan o't chaqnab, ko'zlarni qamashtirar va yana o'char edi. Momaqaldiroq bosib kelayotgan edi. Oqqushlarning yo'llarini o'zgartirganlari ham bejiz emas. Tog'da yog'ingarchilikka duch kelishlarini oldindan sezganlar.

Mana, momaqaldiroq gumburladi. Yomg'ir sharros quya boshladi. Ko'l chayqalib to'lqinlanib qirg'oqlarga urila ketdi. Bu birinchi bahor momaqaldirog'i edi.

Bu – bizning birga o'tkazgan birinchi tunimiz edi. Kabina ustidan, oynalardan yomg'ir paqirlab suv quygandek oqib, sizib tushardi. Olis-olislariga cho'zilgan och yashil yashinlar qop-qora ko'lga suzib tushardi. Biz esa bir-birimizning pinjimizga kirib, shivirlashib gaplashardik. Asalning cho'chiganidanmi yo sovuq qotganidanmi, sal titrayotganini sezib turardim. Uni kamzulim bilan o'rab, qattiqroq quchoqladim. Shunda o'zimga o'zim juda kuchli, ulkan odamdek bo'lib ko'rindim. O'zimda shunchalik mehr va muhabbat borligini hech qachon sezmagani edim, birovgi mehribonlik va g'amxo'rlik qilish shunchalik zavqli ekanini ham bilmasdim. Uning qulog'iga: «Hech kimga, hech qachon seni xafa qildirib qo'ymayman, qizil durrachali sarviqomatim!» – deb pichirladim.

Ana-mana deguncha yomg'ir ham ancha shashtidan tushib qoldi. Ammo chayqalib yotgan ko'l hamon beshik-beshik bo'lib to'lqinlanar, yomg'ir shivalab yog'ardi.

Men kabina tokchasiidagi safarda olib yuriladigan radio-priyomnikni oldim. O'sha kezlardagi mening topgan-tutganim shu edi. Muzika tinglashni juda yaxshi ko'raman, shuning uchun ham priyomnikni doim o'zim bilan birga olib yurardim. Uning u yoq-bu yog'ini sozlab, kerakli to'lqinni tutdim. Hozirgidek esimda: o'sha kecha teatrdan «Cho'lpon» baletini olib eshittirishmoqda edi. Baletda kuylanayotgan yoqimli va kishini o'ziga tortuvchi qudratli muzika sadolari xuddi o'sha ashulada kuylangan chin sevgi kabi toshlar osha, cho'qqilar osha kabinaga oqib kelayotgan edi. Butun zal hayajonga kelgan, gulduros qar-

saklar bilan artistlarni olqishlar, tomoshabinlar ularning nomlarini aytib qichqirishar edi, ehtimol, raqqos va raqqosalarning oyoqlari ostiga gullar otishayotgandir. Ammo, menimcha, teatrdan o'tirganlardan birontasi ham biz kabi – to'liqlar mavjlanib, shiddat bilan qirg'oqqa urilayotgan ko'l sohilida, sharros yomg'ir ostida kabinada o'tirgan oshiq-ma'shuqlar singari zavq-shavqqa to'lib hayajonlanayotgan bo'lmasa kerak. Bu bizning baletimiz, birinchi kechamizdagi ilk baletimiz edi. O'z baxtini izlab ketgan qiz – Cho'lponning taqdiri bizning qalbimizga naqadar yaqin edi. Mening Cho'lponim – tong yulduzim men bilan birga, yonginamda o'tiribdi. Yarim kechaga borib u yelkamga boshini qo'yganicha uxlab qoladi, men esa allamahalgacha o'zimni bosa olmay, shirin xayollar og'ushiga cho'mdim. Uning yuz-ko'zini, betlarini asta-sekin silar, tinib-tinchimas Issiqko'lning qanday to'lg'anayotganini, xo'rsinib chuqur nafas olayotganini tinglar, kuzatar edim.

Ertalab biz avtobazaga yetib keldik. Yaxshigina dakki yedim. Ammo bunday quvonchli voqea munosabati bilan kechirdilar. Keyinchalik mening yuk ortuvchi kran ostidan qanday qochib qolganimni eslashib, anchagacha kulib yurdik.

Men safarga – Xitoyga jo'nashim kerak edi. Asalni ham o'zim bilan birga olvoldim. Uni yo'lda do'stim Alibek Jonturinning uyida qoldirmoqchi bo'ldim. U oilasi bilan birga dovondagi bazada, Norinning shunday yonginasida yashardi. Bu joy chegaradan uncha uzoq emas edi. Bu yo'ldan yurganda doim unikiga tushib o'tardim. Alibekning xotini yaxshi ayol edi, uni juda hurmat qilardim.

Biz yo'lga chiqdik. Birinchi navbatda yo'l yoqasidagi magazindan Asalga uncha-muncha kiyim-kechak oldik. Uning eg-nida birgina ko'ylagi-yu, qo'lida kutubxonadan olgan ikki dona kitobidan bo'lak hech narsasi yo'q edi. Bulardan tashqari, katta-kon, guldor sholro'mol ham sotib oldik. Bu ishimiz juda yaxshi bo'lgan ekan. Yo'lda birinchi uchragan kishimiz keksa shofyor, oqsoqolimiz O'rmat aka bo'ldi. U olisdanoq menga to'xta, deb ishora qildi. Mashinaga tormoz berib to'xtatdim. Kabinadan tushib salomlashdik:

– Assalomu alaykum, O‘rmat aka!

– Vaalaykum assalom, Ilyos! Ilyos! Qo‘lingga baxt qushi qo‘nibdi, Xudoyim baxt bersin, uvali-juvali bo‘linglar! – deb fo-tiha bergan bo‘ldi menga.

– Rahmat! Qayoqdan bila qoldingiz, O‘rmat aka? – deb taaj-jublandim men.

– E, o‘g‘lim, xushxabarning sadag‘asi ketay. Butun trassa bo‘ylab og‘izma-og‘iz ko‘chib yuribdi.

– Yo‘g‘-e! – deb battarroq taajjublandim.

Yo‘l ustida turib gaplashardik, O‘rmat aka, hatto mashinaga yaqin ham kelmadi. Asalga ko‘z qirini ham tashlamadi. Yaxshi-yamki, buni Asalning o‘zi fahmlab qolib, boshiga ro‘molini tash-lab, yuzini berkitdi. Shunda O‘rmat aka mamnunlik bilan jilmay-di-da:

– Mana bu ishing joyida! – dedi u va kabinaga yaqinlashib ke-lib, Asalga boqdi. – Rahmat, qizim, hurmat qilganing uchun rah-mat. Bundan buyon sen bizning kelinimizsan, avtobazadagi ham-ma oqsoqollar kelinisan, qizim. Hali ular yo‘lda uchrab qolishadi. Mana, Ilyos, ko‘rmana. Kelinni quruqdan quruqqa ko‘rsatmay-dilar, – deb u pul uzatdi. Men qo‘lini qaytara olmadim, yo‘qsa, xafa qilib qo‘yardim.

Biz xayrlashdik. Asal hamon boshidan ro‘molini olmas-di. Odatdagicha tagli-taxtli qirg‘iz oilasiga tushgan kelindek, u odamlar bilan uchrashganda uyatchanlik bilan yuzini berkitardi. O‘zimiz yolg‘iz qolganimizda esa o‘zaro kulishardik, boshiga ro‘mol tashlab olgan Asal menga yanada go‘zalroq bo‘lib ko‘ri-nardi.

– Jonginam, qani, boshingni ko‘tar, meni bir o‘pib qo‘y-chi, – dedim unga.

– Mumkin emas, oqsoqollar ko‘rib qolishadi, – dedi-yu, shu zahotiyuq kulgi aralash, go‘yo biron ko‘rib qolmasin deyayotgan-dek, ehtiyotlik bilan chakkamdan o‘pib oldi.

Yo‘lda borarkanmiz, yana ham qiziqroq hodisalarga duch keldik. Avtobazaning trassadagi hamma shofyorlari uchrash-ganda bizni qayta-qayta to‘xtatishib tabriklashardi, baxt-saodat tilashardi. Ularning ko‘pchiligi yo‘l-yo‘lakay gul terib, guldasta

– Hali, yonimdagi qaylig‘im, degin? – nima gapligini endigina anglagan edi Jontoy.

– Yo‘q, xotinim, – deb e‘tiroz bildirdim-da, Asalning yelkalaridan quchoqladim.

– E, hali shunaqa de? – deb Jontoy ko‘zlarini battarroq olaytirdi. U xursand bo‘lishini ham, xafa bo‘lishini ham bilmasdi. – E-ye, tabriklayman, chin qalbidan tabriklayman...

– Rahmat!

Jontoy razilona tirjayib:

– Juda uchar ekansan! Qalinsiz qo‘lga tushirgandirsan-a? – dedi.

– Ahmoq! – deb so‘kdim uni mashinani haydayotib.

Ablahni qarang-a! Shunaqa odamlar ham bo‘ladi-da dunyoda. Yana ham boplab so‘kmoqchi bo‘ldim. Kabinadan bosh chiqarib qaradim: oldinda yo‘l so‘l tomonga keskin buriladi-da, tepalikka ko‘tariladi. Shunday qarasam, Jontoy mashina yonida turib, chakkasini qashlab, Xadichaga allanimalar deb qichqirib, musht o‘qtalib do‘q urardi. Xadicha bo‘lsa yo‘ldan chetga, dala tomonga yugurib ketyapti. Chopib-chopib borib, gup etib yiqildi-da, boshini qo‘llari bilan bekitdi. Oralarida nima gap bo‘lganini bilmasam ham ko‘nglim g‘ash bo‘ldi, go‘yo bunga men ham aybdordek, unga rahmim keldi, ichim achidi. Asalga hech narsa demadim. Uning kayfiyatini buzgim kelmadi.

Bir haftadan keyin Alibek xotini bilan yashagan dovondagi uyga joylashib oldik.

Uychamiz uncha katta emas edi: ikki xona va bir dahliz. Bunday uylardan u yerda bir nechta edi. Ularda shofyorlar oilalari bilan hamda yonilg‘i punktining ishchilari yashardi. Uyimiz tor bo‘lishiga qaramay, yaxshi joy edi, yo‘lning shunday yoqasida, Norin daryosi ham juda yaqin edi. Harqalay, oblast markazida. Kinoga, magazinga borib kelish juda o‘ng‘ay, kasalxona ham bor... Yana shu jihatdan ham qulay ediki, dovondagi bu baza yo‘lning qoq o‘rtasida edi. Biz asosan Ribache bilan Sinszyan o‘rtasida qatnardik. U tomonga o‘tganda ham, bu tomonga o‘tganda ham yo‘l-yo‘lakay uyga tushib dam olish, hatto tunab

qolish ham mumkin edi. Men, deyarli, har kuni uyga kirib o'tardim. Mabodo yo'lda tutilib qolsam-da, baribir yarim tunda bo'lsa ham uyga yetib kelardim. Asal doim meni kutib o'tirardi, xavotirlanardi, to kelgunimcha mijja qoqmasdi.

Biz endi uy-ro'zg'or uchun zarur uncha-muncha buyumlarni sotib ola boshladik. Xullas, turmushimiz asta-sekin yaxshilanib bormoqda edi. Asal ham ishlashi kerak, degan qarorga keldik. Uning o'zi qattiq turib oldi: ovulda tug'ilib-o'sgan emasmi, ish joni-dili edi. Ammo kutilmaganda yangi baxtga erishdik: Asalning ona bo'lishiga oz qolgan edi. Negadir, biz buni hadeganda payqamabmiz. Asalning ko'zi yorigan kuni men Xitoydan qaytib kelayotgan edim. Juda shoshilib, hayajonlanib ketyapman. Asal Norindagi tug'uruqxonada yotgan edi. Kelsam, o'g'il tug'ibdi.

Uning oldiga kirmoqchi bo'ldim, biroq har qancha tushuntirsam ham qo'yishmadi. Lekin baribir xursand edim. Mashinaga o'tirdim-da, tog'ma-tog' g'izillatib haydab ketdim. O'zimni tuta olmay, mashinani tobora qattiqroq quvardim. Bu qishda bo'lgan edi. Tevarak-atrofdan faqat qorli qoyalar. Atrofmidan oq, qora rang g'irillab o'taverganidan ko'zlarim jimirlashib ketardi. Do'lan dovonining tepasiga yeldek uchib chiqdim. Osmono'par ulkan balandlik, bulutlar yer bag'irlab suzib yurgandek edi, pastdagi azamat tog'lar ham uning qarshisida pak-pakana bo'lib ko'rinar edi. Men kabinadan sakrab tushib, dara yoqasiga chopib bordim va sof havodan o'pkamni to'ldirib nafas oldim-da, butun olam eshitgudek qilib qichqirdim:

– E-y, tog'lar! Men o'g'il ko'rdim!

Nazarimda, tog'lar ham larzaga kelgandek bo'ldi. Ular mening so'zlarimni takrorladi va daradan daraga taralib, uzoq vaqtgacha aks sado berib yangrab turdi.

O'g'ilchamizni Samad deb atadik. Unga men shunday deb nom qo'ydim. Samad bizning ermagimiz bo'lib qoldi: Samad, bizning Samad jilmaydi, uning tishchalari chiqib qoldi. Xullas, hamma yosh ota-onalardek biz ham uni sevib ardoqlar edik. Biz bir-birimizni sevardik, ahil va inoq yashardik, so'ngra esa... So'ngra baxtsizlik yuz berdi...

Bu baxtsizlikka qanday yo‘liqib qolganimni hozir qaytadan bayon etish ancha mushkul. Hammasi aralash-quralash bo‘lib, chigallashib ketdi... O‘zim-ku, bilaman-a, ammo bundan nima foyda...

Bu odam bilan hech qachon uchrashmagan edik. Uning bu ishlarga hech qanday aloqasi ham yo‘q edi. Men buni shuning uchun gapiryapmanki, haqiqatan ham na u, na men bir-birimizning bu yorug‘ dunyoda shunday yashayotganimizni bilmas edik. Bir kuni yo‘lda tasodifan uchrashib qoldik va bu bizning so‘nggi uchrashuvimiz emasligiga o‘zimiz ham shubha qilmay ajralishgan edik. Bor gap shu...

Kech kuzda safarga ketmoqda edim. Havo kishini zeriktiradigan tund edi. Osmondan qormi, yomg‘irmi, qandaydir mayda zarrachalar yog‘ardi. Tuman xuddi sumalak singari tog‘ yonbag‘irlari bo‘ylab chizilib ketgan edi. Butun yo‘l bo‘yi kabina oynasini artib turadigan cho‘tkani muttasil ishlatib qo‘yishga to‘g‘ri keldi. Men tog‘ oralab xiyla ichkariga kirib borib, Do‘lan dovoniga yaqinlashib qolgan edim.

Eh, Do‘lan, Do‘lan, Tyan-Shanning bahaybat beli! Umrimning qanchadan qancha sahifalari u bilan bog‘liq! Qatnov yo‘limizning eng og‘ir, eng xavfli qismi ham shu yer edi. Yo‘l ilonizi bo‘lib, goh u yoqqa buriladi, goh bu yoqqa. Charxpalakda uchgandek tobora qiyalab yuqoriga ko‘tarilib, bulutlarni g‘ildirak bilan yanchib o‘tayotgandek bo‘lasan. Goh seni o‘tirgichga siqib, orqaga jipslab qo‘yadi, goh rulga yopishganingcha mashina seni pastga olib qochadi. Buning ustiga quturgan tuyadek havosini aytmaysanmi. Yozmi-qishmi, Do‘landa, baribir. Bir zumda do‘lmi, yomg‘irmi savalab ketadi yoki bo‘lmasa, shunaqayam qor bo‘roni turib beradiki, bir qadam naridagi narsani ham ko‘ra olmaysan. Mana shunday bizning oq sochli Do‘lan!.. Ammo biz tyanshanliklar unga ko‘nikib qolganmiz, ko‘pincha, tunda qatnardik... Men bularni hozir hikoya qilib beryapman, u yerdan qatnab yurgan paytlarda esa bu haqda o‘ylashga ham vaqting bo‘lmasdi.

Do‘lan yaqinidagi daralardan birida yuk mashinasiga quvib yetib oldim. Bu «GAZ-51» mashinasi ekanligi aniq yodimda. To‘g‘rirog‘i, quvib yetganim yo‘q, uning o‘zi to‘xtab turgan ekan. Ikki kishi motorni tekshirish bilan ovora edi. Ulardan biri yo‘l o‘rtasiga bamaylixotir chiqdi-da, qo‘lini ko‘tardi. Yo‘lni to‘sib qo‘ymaslik uchun ulardan o‘tibroq to‘xtadim. Oldinga jiqqa ho‘l brezent plash kiygan, boshiga kopyushon yopingan kishi keldi. Yoshi qirqlarga borib qolgan, qo‘ng‘ir mo‘ylovi soldatchasiga cho‘tkasimon qilib qirqilgan, qovog‘i soliqroq, ko‘zlari esa mu‘loyim tikilardi.

– Yo‘l uchastkasiga eltib qo‘y, yigit, – dedi u menga. – Motor ishlamay qoldi, traktor keltiramiz.

– Qaysi uchastkaga? – deb so‘radim. Chunki yo‘l tuzatish uchastkalari ko‘p edi, bunday uchastkalar deyarli har o‘n besh-yigirma kilometrda bo‘lardi.

– Do‘landagi meteostansiyaga yetmasdan biroz beriroq-dagisiga.

Meteostansiya dovoning eng baland yerida, yo‘l tuzatish uchastkasi esa yetti kilometrlar chamasi pastda, yo‘ldan sal chet-roqda, burilishda joylashgan edi.

– O‘tiring, – dedim, – olib borib qo‘yaman. Balki, o‘zimiz biror ilojini toparmiz? – deb kabinadan chiqdim. Ular traktor deb to kech kirguncha sarson bo‘lmasligi uchun bir amallab yordam bergim keldi. Yo‘l tuzatuvchilarga azbaroyi hurmatim tufayli shunday qilgim kelardi: axir, ular, albatta, biz uchun zahmat chekyaptilar-da.

– Nima ham qila olarding, olov olmayotibdi, – dedi shofyor ochiq turgan kapotni bekitarkan, ma‘yuslik bilan. Bechora sovuq yeb, junjikib, ko‘karib ketibdi. Bu yerlik shofyorlardan emasligi ko‘rinib turibdi, poytaxtdan kelayotgan bo‘lsa kerak. U dovdirab atrofga alanglardi. Ular uchastkaga Frunzedan nimadir olib kelishayotgan edi. Nima qilish kerak? Miyamga bir qiziq fikr kelib qoldi. Avval dovonga bir qarab qo‘ydim. U yoqda havoning avzoyi buzuq, bulutlar pastlab suzardi. Nihoyat, bir qarorga keldim. O‘ylagan fikrim juda zo‘r bo‘lmasa ham men uchun o‘sha paytda g‘oyat katta revolyutsion voqea bo‘lib ko‘ringan edi.

– Tormozing joyidami? – deb so‘radim shofyordan.

– Ana xolos... tormozsiz yurib bo‘ladimi! Motor ishlamayapti deyamiz-ku senga!..

– Trosing bormi?

– Xo‘sh, bo‘lsa-chi!

– Bu yoqqa keltir, mashinamga ula.

Ikkalasi ham joylaridan jilmay, ishonqiramagandek menga tikilib turishardi.

– Nima balo, aqldan ozdingmi? – dedi shofyor sekingina.

Xarakterim shunaqa, bilmadim, bu yaxshimi, yomonmi. Biroq bundan qat‘i nazar, miyamga bir fikr keldimi, bo‘ldi, kuyib-yonib ketsam ham baribir uni amalga oshirmaguncha qo‘ymayman.

Men shofyorga yalinib-yolvora boshladim.

– Jon do‘stim, kel, ulay qolaylik? Xudo ursin, yetkazib qo‘yaman.

– Qo‘ysang-chi! – deb qo‘l siltadi u. – Nima, bu yerda shatakka olish mumkin emasligini bilmaysanmi? Buni o‘ylamay ham qo‘ya qol. Bor, yo‘qol, yo‘lingdan qolma!..

U go‘yo eng muhim va eng katta iltimosimni rad qilgandek, shunaqayam alam qildiki menga.

– Eh, eshshak, qo‘rqoq! – deb mashinamga qarab yurdim. – Qani, yuring, ketdik! – deb chaqirdim mo‘ylovli kishini. Keyinroq bilsam, u yo‘l tuzatadigan ustalardan ekan.

– Tura tur! – deb to‘xtatdi meni yo‘l tuzatuvchi va yuzimga bir tikildi-da, shofyorga qarab:

– Trosni keltir, – dedi. U kalovlanib qolib:

– O‘zingiz javob berasiz, – dedi yo‘l tuzatuvchiga. – Mashina sizning ixtiyoringizda, Boytemir aka.

– Hammamiz javobgarmiz! – dedi u qisqa qilib.

Menga bu gap yoqib qoldi. Bunday kishilarga tezda hurmatning ortadi.

Biz haligi mashinani shatakka olib yo‘lga tushdik. Dastlab durustgina yurib boraverdik. So‘ngra Do‘langa yaqinlashaveranimiz sari yo‘l ham tobora yuqoriga – tog‘ga tomon ko‘tarilib, goh yonbag‘irlar bo‘ylab, goh tik qiyalik bo‘ylab pastlab borardi. Yurish qiyinlashdi. Motor ingrab, quloq ostida faqat guvillagan

ovozgina eshitalardi. Yo'q, qanchalik nolish qilib ingrama, baribir bor quvvatingni ishga solaman. Do'landa yurish qanchalik mushkul bo'lmasin, baribir mashinalarda ozmi-ko'pmi ortiqcha quvvat saqlanib qolishini ilgaridan payqab yurardim. Yo'lning yomonligini nazarga olib, hamma vaqt normadagi yukning yetmish foizini yuklashar edi. Ko'rsatma shunday edi. Lekin o'sha payt men bu haqda o'ylamagandim, albatta. O'ylab o'tirishning vaqti ham emasdi-da. Kurash oldidan sportchilarda g'alabaga zo'r ishonch kuchi paydo bo'lganidek, menda ham hozir xuddi shuningdek mo'jizakor kuch jo'sh urardi. O'ylagan fikrimni sinab ko'rish, maqsadga erishish, mashinani manzilga yetkazishda ularga yordamlashishdan bo'lak maqsadni ko'zlamasdim. Ammo buni amalga oshirish oson ish emas ekan.

Ostimdagi mashina qalt-qalt titrab, zo'riqib, so'nggi kuchlarini sarflamoqda edi. Nam havo kabina oynalariga urilib, uni xiralashtirar, tozalov cho'tkasi zo'rg'a artib ulgurardi. Qayoqdandir bulutlar yopirilib kelib, naq g'ildiraklar ostida o'rmalashib, yo'l uzra suza boshladi. Yo'l ham muyulishlarda tikka ko'tarilib keskin burilib ketardi. Qayoqdagi ishni boshlab qo'yganim uchun o'zimni o'zim koyiy boshladim: odamlarga shikast yetkazib qo'ymasam edi. Mashinadan ko'ra o'zim ko'proq qiyalib ketdim. Ust-boshimni: shapka, fufayka, kamzul, to'r ko'yलगimni – hammasini yechib tashladim. Birgina ko'ylakda o'tiribman-u, hamma yog'imdan xuddi hammomda o'tirgandek bug' ko'tarilardi. Hazil ishmi: shatakdaqi mashinaning o'zi qancha-yu, ustiga-ustak yana ozmuncha yuki bormi, yaxshiyamki, Boytemir zinada turgandi. Menga ovoz bilan orqadagiga imo-ishora qilib, harakatni boshqarib borardi. Qing'ir-qiyshiq, past-baland yo'llar bo'ylab tirmashib, o'rmalab borarkanmiz, hoynahoy falokatdan o'zini saqlab qolish uchun sabr-toqati chidamay, oxiri sakrab tushib qolsa kerak, deb o'ylagan edim. Aksincha, u qimir ham etmadi. Tog' tepasiga qo'ngan burgutdek mahkam o'rnashib olib, kabinaga yopishib turardi. Unga qaradim: yuzlari go'yo toshdan yo'nilgandek osoyishta, suv tomchilari betlaridan, mo'ylovidan sirqib tushib, ko'ngli yengil tortayotgandek edi.

Biz yana bir katta qiyalikdan oshsak, marraga yetardik. Shu payt Boytemir derazaga engashib:

– Ehtiyot bo‘l, oldinda mashina kelyapti! O‘ngroqqa ol, – dedi.

Men mashinani o‘ngroqqa oldim. Tog‘ tepasidan yuk mashinasi tushib kelayotgan edi. Jontoyniki! Endi tamom, xavfsizlik injeneri rosa boplaydigan bo‘ldi: Jontoy chaqib beradi. U borgan sari yaqinlashib kelmoqda edi. Rulga yopishib olgan, xo‘mray-gancha pastga tomon tushib kelardi.

Biz yonma-yon kelib qoldik. Kabina derazalari ro‘baro‘ kelganda Jontoy o‘zini orqaga oldi va mallarang tulki tumoqli boshini ta’naomuz tebratib qo‘ydi. «Hey, iblis! Tiling qichigan bo‘lsa, og‘zingga siqquncha gapiraver!» – deb o‘yladim ichimda.

Tepalikka ham chiqib oldik, yo‘l pastga tomon juda qiyalab ketardi, dovondagi ana shu so‘nggi marrani ham qo‘lga kiritsak, yo‘l tuzatish uchastka hovlisiga burilamiz. Mashinani o‘sha tomonga burdim. Har holda sudrab olib keldim-ku! Motorni o‘chirdim, qulog‘imga hech narsa kirmasdi. Qulog‘im bitib qolibdi. Nazarimda, men emas, balki butun borliq chuqur uyquga cho‘mgandek bo‘ldi. Churq etgan ovoz yo‘q, Boytemir yerga sakrab tushgandagina qulog‘im eshita boshladi. Kabinadan arang sudralib chiqdim va shu zahotiyoyq zinaga o‘tirib qoldim. Nafasim qisilardi, madordan ketgan edim, buning ustiga dovonning havosi siyrak edi. Boytemir yugurib keldi-da, yelkamga fufaykani tashlab, boshimga shapkani bostirib kiygizdi. Narigi mashinadan rangi oqarib, dami ichiga tushib ketgan haligi shofyor ham sekingina oqsoqlanib kelaverdi. U oldimda cho‘qqayib o‘tirdi-da, sigareta uzatdi. Qo‘llarim qaltirab, sigaretani oldim. Hammamiz chekib olganimizdan so‘ng o‘zimizga keldik. Menda yana o‘sha la’nati yovvoyi kuch jo‘sh urib ketdi.

– He-e, qalay! – dedim men. – Ko‘rdingmi! Shofyorning yelkasiga bir tushirgandim, u o‘tirib qoldi. So‘ng uchovimiz ham o‘rnimizdan sakrab turdik-da, bir-birimizning orqamizga, yelkamizga tushira ketdik. O‘zimiz esa qahqahlab kulib, allanimalar deb quvonch bilan qichqirib, baqirishib to‘polon ko‘tardik. . .

Nihoyat tinchlanib, yana cheka boshladik. Men kiyimlarimni kiyib, soatimga qaradim-u, ketishim kerakligi «lop» etib esimga tushib qoldi.

– Xo‘p, men borayin! – dedim.

Boytemirning qovog‘i osildi:

– Yo‘q, uyga kiramiz, mehmonimiz bo‘lasan! – dedi.

Mening esa biron daqiqa ham vaqtim yo‘q edi.

– Rahmat! – deb minnatdorchilik bildirdim. – Ilojim yo‘q. Uyimga kirib o‘tmoqchiman, xotinim kutib o‘tirgandir.

– Qola qolsang nima bo‘lardi? Bir shishani qoqib tashlardik, – dedi ko‘ndirmoqchi bo‘lib yangi do‘stim shofyor yigit.

– Qo‘y, zo‘rlama! – deb uning so‘zini bo‘ldi Boytemir. – Xotini kutayotgan ekan. Isming nima seni?

– Ilyos.

– Mayli, boraver, Ilyos. Rahmat senga, bizni qutqarganing uchun.

Boytemir mashina zinasida turib meni to yo‘lgacha kuzatib qo‘ydi. U indamay qo‘limni qisdi-da, mashinadan sakrab tushib qoldi.

Tog‘ tepasiga ko‘tarilayotib, kabinadan boshimni chiqarib qaradim. Boytemir hamon yo‘lda turardi. Qo‘lida shapkasini g‘ijimlab, kallasini quyi solganicha allanimalar haqida o‘ylardi.

Bor gap shu, ana shunday qilib biz ajrashdik.

Ammo o‘sha kecha tuni bilan qiynalib chiqdim. Shamollab qolgan ekanman. Uyga kelganimda hech narsani sezmagani edim. Tezda ovqatlanib oldim. Asalga voqeani batafsil gapirib o‘tirdim. Lekin yo‘lda odamlarga yordamlashganim uchun kechikib qolganimni aytdim, xolos. Men o‘z hayotimni qaylig‘imdan yashirmasdim. Ammo, meningcha, bunday narsalarning hammasini aytaverish ham zarur emas edi. U busiz ham mendan doim xavotir olib o‘tirardi. Bundan tashqari, men bunday nojo‘ya ishlarni takrorlash niyatida ham emas edim. Hayotimda bunday voqea bir bo‘ldi, dovon bilan kuch sinashib ko‘rdim, bas. Ehtimol, yo‘ldan og‘rib qaytmaganimda, buni ertasigayoq unutgan bo‘lar edim. Uyga bir amallab yetib keldim-u, holdan toyib yiqildim. Nima bo‘ldi, qanday bo‘ldi, bilmayman. Hadeb alahlardim, go‘yo mashinani shatakka olib, Do‘landa kelayotgandek bo‘laverdim. Kuchli qor bo‘roni yuzimga urilar, nafas ololmay qiynalardim, baranka xuddi paxtadan yasalgandek, aylantirsam, qo‘llarimga yopishib qolardi. Oldinda

esa cheki-chegarasi yo‘q dovon. Mashina radiatori tinmay guvillab ko‘kka qarab tirmashib borar va yana balandlikdan pastga tomon shuvillab tushib ketar edi... Aftidan, bu kasallik dovoni bo‘lsa kerak. Uni men uchinchi kuni yengib, yengil torta boshladim. Yana ikki kun yotdim. O‘zimni yaxshi his etardim, o‘rnimdan turmoqchi ham bo‘ldim, ammo Asal hech ko‘nmadi. To‘shakda yana ikki kun yotishga majbur qildi. Unga qararkanman, hayratda qoldim. Men kasal bo‘ldimmi yoki umi? Shunchalik qiynalib tashvish tortibdiki, kishi tanib bo‘lmaydi, ko‘zlarining osti ko‘kimtir halqa-halqa bo‘lib, ozib ketibdi, qattiqroq pufilasang yiqilib ketayotgandek, uning ustiga, qo‘lida bolasi. Yo‘q, bunaqasi ketmaydi, degan qarorga keldim. Taltayib yotishga haqim yo‘q. U dam olishi kerak. O‘rnimdan turib, kiyina boshladim.

– Asal! – deb chaqirdim sekin. O‘g‘ilcham uxlab yotardi. – Qo‘shnilar bilan gaplashib ko‘r, ko‘nishsa, Samadni qoldirib, kinoga borib kelamiz!

U karavot yoniga chopib keldi-da, meni yana yotqizib qo‘ydi. Xuddi birinchi marta ko‘rayotgandek mendan ko‘zini uzmasdi. Ko‘z yoshlarini tutishga urinardi-yu, ammo ular kipriklari ostida yiltirab, lablari titrardi. Asal ko‘ksimga yuzini qo‘yib, yig‘lab yubordi.

– Senga nima bo‘ldi, Asal? Nima bo‘ldi? – deb dovdirab qoldim men.

– Sizning sog‘ayib ketganingizdan o‘zimda yo‘q xursandman.

– O‘zim ham xursandman, ammo yig‘lashning nima keragi bor. Sal mazam qochsa qochibdi-da. Qaytaga uyda sen bilan bir necha kun birga bo‘ldim, Samad bilan ham o‘ynab xumordan chiqdik. – O‘g‘limning allaqachon emaklay boshlagan, endi esa yurishga shaylanayotgan eng yaxshi, eng shirin chog‘lari edi. – Rostini aytsam, yana bir shunday kasal bo‘lsam qaniydi! – dedim hazillashib.

– Qo‘ysangiz-chi shunaqa gapni, keragi yo‘q! – deb jerkib berdi Asal.

Shu payt karavotchada uxlab yotgan o‘g‘ilcham uyg‘onib qoldi. Asal uni iliqqinaligicha ko‘tarib keldi. Uchovimiz karavotga

ag'anab, to'polon qilib hazillashdik, Samad esa ayiqchadek u yoqdan bu yoqqa o'rmalab, bizni tepkilar edi.

– Mana ko'ryapsanmi, qanday yaxshi! – dedim unga. – Sen bo'lsang... Tura tur hali, yaqinda ota-onangning oldiga – ovulga boramiz. Qani gunohimizni kechirmay ko'rishsin-chi. Samadni ko'riboq zavqlanib ketib, hammasini unutib yuborishadi...

Ha, ovulga kechirim so'rab borish niyatida edik. Ammo, avvalo, otpuska olish, so'ngra Asalning ota-onasidan tortib barcha qarindosh urug'larigacha sovg'a-salomlar tayyorlash lozim edi. U yoqqa quruqdan quruq borishni istamas edim.

Bu orada qish ham kirib qoldi. Tyan-Shanning qishi qattiq bo'ladi. Kuchli dovul, qor bo'ronlari va tog'dan qor ko'chish hodisalari tez-tez bo'lib turardi. Bunday paytlarda shofyorlarga tashvish yana ortardi, yo'l tuzatuvchilarga esa yana ham qiyinroq bo'lardi. Ular tog'lardan ko'chib turadigan qor uyumlariga qarshi kurash olib borar va qor o'pirilib tushishi mumkin bo'lgan xavfli yerlarni oldindanoq portlatishib, darhol yo'lni tozalab qo'yishar edi. To'g'ri, o'sha yilgi qish biroz tinchroq o'tgan edi. Yoki menga shunday ko'ringandir, chunki ish shunchalik ko'p ediki, uncha-muncha narsalarga e'tibor bermasdik. O'sha yili bizning avtobazaga kutilmaganda katta qo'shimcha topshiriq berishdi. Aniqrog'i, bunday katta topshiriqni olishga biz shofyorlar o'zimiz sababchi bo'lgan edik, shaxsan men uning tashabbuskori edim. Men bunga hozir ham afsuslanmayman va ma'qul ish qilganman, deb hisoblayman. Ammo, nazarimda, mening barcha musibatlarim xuddi shundan boshlangandek tuyuladi. Voqea bunday bo'lgan edi.

Bir kuni kechqurun avtobazaga qaytib kelayotgan edim. Asal mendan Alibek Jonturinning xotiniga kichik bir tuguncha berib yubordi. Men mashinani ularning uyi tomon burib, signal berdim. Alibekning xotini chiqdi. Unga haligi tugunchani berayotib:

– Alibek uydami? – deb so'radim.

– Yo'q, hali kelganicha yo'q.

– Qayoqda u, yo'ldami?

– Yo‘g‘-a, bugun yo‘lga chiqqani yo‘q, keyinroq borarmish. Nimagadir u yoqdan bu yoqqa zir yugurib yuribdi. Aytishicha, xitoylik ishchilar avtobazaga telegramma yuborishgan emish.

– U yoqda nima gap bo‘libdi?

– Zavod uchun asbob-uskunalarni tezroq yetkazib berishni iltimos qilishibdi.

– Qanaqa asbob-uskuna? Sinszyanda qurilayotgan qishloq xo‘jalik mashinalari zavodi uchunmi?

– Bilmadim, Ilyos. O‘zing eshitib qolarsan.

– Hozir Alibek qayerdaykin?

– Qayerda bo‘lardi. Yuk tushirish stansiyasida-da, hamma o‘sha yerda. Eshelonlar kelganmish.

Men ham mashinani o‘sha yoqqa tomon haydadim. Nima gap o‘zi, aniqlab olay dedim-da. Mana, yetib ham keldim. Bizning yuk tushirish stansiyamiz darada, ko‘ldan sal berida joylashgan bo‘lib, temir yo‘lning so‘nggi stansiyasi edi. U yerda g‘alag‘ovur, g‘ira-shira qorong‘i, hech narsani payqab bo‘lmasdi. Dara tomondan esayotgan kuchli shamol simyog‘ochlardagi chiroqlarni tebratar, shuvillab shpallarni yalab o‘tardi. Vagonlarni bir-biriga tirkab yurgan parovozlar u yoqdan bu yoqqa qatnab turardi. Eng chekkadagi yo‘lda turgan kran ilgaklarini ko‘tarib, tebranganicha, vagonlardagi sim va tunuka tasmachalar bilan tang‘ib, mixlab tashlangan yashiklarni tushirayotgan edi. Yanglishmabman. Bu Sinszyandagi mashinasozlik zavodiga yuboriladigan tranzit yuklar edi. U yerda yirik inshoot qurilayotgandi. Avvallari ham biz u yoqqa ba‘zi asbob-uskunalarni olib borgan edik.

Avtobazamiz mashinalaridan talayginasi shu yerda ekan. Biroq hali ularning birontasi ham yuk ortmay turardi. Hamma shofyorlar nimanidir kutishayotgandek edi. Ular kabinalarda, mashina zinalarida o‘tirishardi. Ba‘zilar shamoldan panalanib, yashiklarga suyanib olishgandi. Men ular bilan salomlashdim. Biron kimsa menga e‘tibor ham bermadi. Papiroslarini tutatishib, sukut saqlab turishardi. Chetroqda o‘tirgan Alibekni ko‘rib qoldim. Uning oldiga bordim.

– Salom, Alibek!

– Salom!

– Nima qilyapsizlar? Telegramma olibsizlarmi?

– Ha. Zavodni muddatidan ilgari ishga tushirishmoqchi.

– Xo‘sh, nima bo‘pti?

– Endi gap bizda qoldi.

– Rostdanmi?

– Ko‘ryapsanmi, butun yo‘l yoqalari yukka to‘lib ketibdi. Hali yana keladi. Bularni qachon tashib ulguramiz? Bu haqda o‘ylayapsanmi? Odamlar bizga ishonib, u yoqda kutishmoqda!.. Ularga har bir kun g‘animat.

– Sen bularni nega menga gapiryapsan? Mening bu ishlarga nima daxlim bor?

– Nima daxlim bor?! Bu nima deganing, yo boshqa mamlakattan kelganmisan? Yoki bizga naqadar muhim ish topshirilganini tushunmaysanmi?

– Azbaroyi Xudo, aqldan ozibsan! – deb ajablanib, o‘zimni chetga oldim.

Shu payt yashiklar orqasidan ovozlar eshilib qoldi. Avtobazamiz boshlig‘i Omonjo‘lov ko‘rindi. U kamzulinig etagi bilan shamolni to‘sib, pana qilib papiros tutatdi-da, so‘ngra indamay hammamizga bir-bir nazar tashlab chiqdi.

– Gap mana bunday, o‘rtoqlar, – dedi u, – ministrlikka telefon qilib ko‘raman, balki, yordam berishar. Ammo bunga orqa qilish kerak emas. Nima qilish kerakligini hozircha o‘zim ham bilmay turibman.

– Buni uddalash qiyin, o‘rtoq Omonjo‘lov! – dedi kimdir. – Yuklar juda og‘ir, qo‘pol, ortishga ham, joylashtirishga ham noqulay. Kuzovga ikki-uchtadan ortig‘i sig‘maydi. Mabodo kecha-yu kunduz ishlaganimizda ham, Xudoga shukur, ko‘klamgacha yetadigan ish bor.

– Hamma gap shunda-da, – dedi Omonjo‘lov. – Ammo ilojini topishimiz kerak. Xo‘p, hozircha uy-uyimizga tarqalaylik. Sizlar ham o‘zlaringizcha o‘ylab ko‘ring!

U «Gazik»ka o‘tirib jo‘nab ketdi. Shofyorlardan birontasi ham joyidan qo‘zg‘almadi. Ular negadir shoshilmasdilar. Qorong‘i burchakda o‘tirgan allaqanday kishi, hech kimga murojaat qilmay, o‘zicha do‘rillab gapirdi:

– Bo‘lmaq‘ur ish! Ikki oyoqni bir etikka tiqib bo‘lmaydi! Bu haqda ilgariroq o‘ylash kerak edi! – deb o‘rnidan turib, papiros qoldig‘ini o‘chirdi-da, mashinasi tomon ketdi.

Uni boshqa shofyor quvvatladi:

– Bizda doim shu ahvol, ish qistalang keldimi, bo‘ldi, qutqaringlar, jon og‘aynilar, deb darhol shofyorlarga osilishgani osilishgan.

Odamlar unga o‘shqirib berishdi:

– Bu xalqaro ish-ku, Ismoil, sen bo‘lsang bozorchi shallaqa xotinlarga o‘xshab vaysayapsan-a!

Men munozara-tortishuvlarga qo‘shilmay turardim. Ammo birdan miyamga bir fikr kelib qoldi: dovonda mashinani qanday shatakka olganim yodinga tushdi. Chidab tura olmadim-da, har vaqtdagidek qizishib ketib:

– O‘ylab o‘tirishning nima keragi bor! – deb o‘rtaga otilib chiqdim. – Mashinalarga pritsep ulash kerak!

Hech kim qimir etmasdi. Ba‘zilar, hatto menga qayrilib qaramadi ham. Bunday fikrni faqat telbalargina aytishi mumkin edi.

Jontoy sekingina hushtak chalib qo‘ydi:

– Ko‘rdinglarmi!

Men uning ovozidan tanidim. Turgan yerimda har tomonga alanglayman, bo‘lgan ishni birma-bir so‘zlab bergim kelyapti. Ammo qandaydir so‘loqmondan yigit yashik ustidan tushib, qo‘lqopini yonidagi sherigiga berdi-da, oldinga yaqin kelib, yoqamdan ushlab, o‘zi tomon tortib:

– Qani, «uff» de-chi! – dedi.

– Uff! – deb pufladim men.

– Kayfi yo‘q! – dedi u yoqamni bo‘shatarkan, hayron bo‘lib.

– Bo‘lmasa, jinni-pinni bo‘lgandir-da, – dedi haligi yigitning sherigi uni quvvatlagandek va ikkalasi ham mashinalariga o‘tirishib, jo‘nab ketishdi. Boshqalar ham ketishga hozirlanib, o‘rinlaridan jimgina qo‘zg‘alishdi. Hech qachon bunchalik kulgi, bunchalik mulzam bo‘lmagan edim! Yer yorilmadi-yu, yerga kirmadim.

– To‘xtanglar! Qayoqqa ketyapsizlar! – deb shofyorlar orasida alanglab, u yoqdan bu yoqqa yugura boshladim. – Men hazil qilayotganim yo‘q, haqiqatan ham pritseplar ulash mumkin...

Keksa, oqsoqol shofyorlardan biri jahli chiqib, oldimga keldi-da:

– Men bu yerda shofyorlik qila boshlagan paytlarimda sen hali ishtonchan yurgan go‘dak eding. Tyan-Shan tansa maydoni emas, senga juda rahmim kelyapti, xalq o‘rtasida masxarabozlik qilma! – dedi.

Odamlar meni masxara qilishib, mashinalariga tarqala boshladilar. Shunda men butun stansiyaning boshimga ko‘tarib baqirdim:

– Sizlar shofyor emas, xotinchalishlarsiz! – Buni bekor qilgan ekanman, boshimga balo orttirib oldim.

Hamma to‘xtab, baravariga menga qarab yopirilib kela boshladi:

– Nima deding, ablah! Ko‘pchilikning hayoti bilan o‘ynashmoqchimisiz!

– Novator! Mukofot olmoqchi! – deb shovqin soldi Jontoy. G‘ala-g‘ovur zo‘rayib ketdi, odamlar meni iskanjaga olib, yashiklarga qisib qo‘yishdi.

– Masxara qilyapsanmi hali!

– Sol tumshug‘iga!

– Mishig‘ingni artib olsang-chi!

Do‘pposlab, dabdala qilib tashlashsa kerak, deb o‘ylab, yerdagi yotgan taxtani qo‘limga oldim.

– Qani, chetroq tur, yo‘l ber! – deb hushtak chalib, kimdir hammani itarib-surib kela boshladi. Bu Alibek edi.

– Jim! – deb baqirdi u. – Sen, Ilyos, tushuntirib gapir! Tezroq so‘zlay qol!

– E, nimani gapiraman! – dedim men nafasim bo‘g‘zimga tiqilib. Chunki hali og‘iz ochishga ulgurmasdanoq yulib-tortqilashib, tugmamdand birontasini ham qoldirishmay uzib yuborishgandi. – Men dovonda bir mashinani yuki bilan shatakka olib, yo‘l tuzatuvchilar uchastkasigacha oborib qo‘yganman. Bor gap shu.

Yigitlar ishonmagandek jim bo‘lib qolishdi.

– Xo‘sh, torta oldingmi? – deb so‘radi kimdir shubhalanib.

– Ha, butun Do‘landan to uchastka hovlisigacha tortib bordim.

– Ho, juda zo‘r-u! – dedi kimdir ajablanib.

– O‘zicha valdirayapti-da! – deb e‘tiroz bildirdi ikkinchi biri.

– Faqat muttahamlargina valdiraydi. Buni Jontoy ham ko‘rgan. Hoy, Jontoy, qayoqdasan? Ayt! Qanday uchrashganimiz esingdami?..

Ammo Jontoyning ovozi chiqmasdi. U yer yorilib, yerga kirib ketgandek, g‘oyib bo‘ldi-qo‘ydi. U ablahdan nafratlanib yurganim bejiz emas edi. Hozir buni o‘ylab turadigan vaqt emasdi. Odamlar bahslashib ketdi. Meni quvvatlagan odamlar ham bo‘lishdi. Biroq qandaydir bir shakkok chiqib, birdaniga ularni fikrlaridan qaytardi-qo‘ydi:

– Bekorchi gap sotishning nima keragi bor! – deya to‘ng‘illay boshladi u. – Birov bir ishni bir marta qilsa qilibdi-da! Bunday hodisalar ozmi! Biz yosh bola emasmiz. Trassamizda pritseplar ulab yurish man etilgan. Bunga hech kim ruxsat ham bermaydi. Mehnat xavfsizligi injenerlariga shunday deb ko‘r-chi, nima derkin: shunaqayam boplasinki, dodingni Xudoga aytgin. Sizlarni deb javobgarlikka tortilishni xohlamasa kerak... Gapning o‘g‘il bolasi shu.

– E, qo‘ysang-chi! – deb gapga aralashdi boshqa birov. – Ruxsat bermaydi deganing nimasi! Mana, Ivan Stepanovich o‘ttizinchi yillarda polutorka mashinada dovonni birinchi bo‘lib ochgan. Unga ham hech kim ruxsat bermagan edi. U o‘z bilganicha qilgandi bu ishni. Mana o‘zi, hali o‘lganicha yo‘q...

– Ha, darvoqe, shunday bo‘lgan edi, – deb tasdiqladi Ivan Stepanovich. – Ammo hozir shubhalanib turibman: axir, bu yerdan, hatto yozda ham hech kim pritsep bilan o‘tgan emas, hozir esa qish...

Shu paytgacha indamay o‘tirgan Alibek gapga aralashdi:

– Yetar shuncha tortishganimiz. Ilyosning taklifi hali sinab ko‘rilmagan narsa bo‘lsa ham o‘ylab ko‘rish kerak. Lekin sen aytgancha emas, Ilyos, pritsepni ulaymiz-u ketavermaymiz. Bunday qilish yaramaydi, oldin bunga hozirlik ko‘rish, hammasini jiddiy o‘ylab chiqish, maslahatlashish va sinab ko‘rish kerak. Quruq so‘z bilan hech narsani isbotlay olmasan...

– Isbotlayman! – dedim men unga. – Sizlar o‘ylab, fol ochib bo‘lgunlaringizcha, men isbotlab beraman! Ana o‘shanda ishonch hosil qilasizlar! – deb burilib mashina tomon yurdim va avtobazaga jo‘nab ketdim.

Har kimning o‘z xulqi, fe‘l-atvori bor. Ularni boshqarib turish kerak, albatta, biroq bunga hamma vaqt ham muyassar bo‘lavermaydi kishi. Rul boshqarib borayotgan bo‘lsam ham na ostimdagi mashinani, na yo‘lni his etardim. Dard-alam, xafagarchilik va asabiylilik butun vujudimni egallab olgandi. Boyagi so‘zlar borgan sari izzat-nafsimga qattiq tegib, yurakni o‘rtab tutaqtirayotgan edi. Yo‘q, men sizlarga isbotlab berganim bo‘lsin! Odamning so‘ziga ishonish kerakligini isbotlab beraman, uning ustidan kulish qandayligini ko‘rsatib qo‘yay, ehtiyotkorlik bilan orqa-oldingga qarab ish ko‘rish qanaqa bo‘lishini bir isbotlab beray! Alibekka ham qoyilman: o‘ylab ko‘rish, tayyorlanish, sinab ko‘rish kerakmish! U hamisha shunaqa aqlli, ehtiyotkor! Ammo men uchun bular bir pul! Men bu ishni xamirdan qil sug‘urgandek bajarib, kimligimni ko‘rsatib qo‘yaman!

Mashinani garajga qo‘yganimdan keyin ham uning atrofida ancha vaqtgacha o‘ralashib yurdim. Sirdan qaraganda tinchlanib qolganga o‘xshasam ham ko‘nglim bezovta edi. Men faqat bir narsa haqida – o‘zimning haq ekanligimni qanday qilib ertagayoq isbotlasam ekan, deb o‘ylardim. Fikrimni isbotlash, so‘zlab berish uchun boshliqlar oldiga borishni, ularning e‘tirozlarini tinglashni endi xohlamas edim. Yo‘l bitta: pritsep bilan dovonga qarab jo‘nash. Men buni qanday bo‘lmasin, bajarishim kerak edi. Ammo pritsepni menga kim berardi, uni avtobazadan Tyan-Shan yo‘liga olib chiqishga kim ruxsat etardi?

Shunday o‘y-xayollar bilan garajdan chiqib, hovli bo‘ylab sekin yura boshladim. Kech kirib qolgan edi. Faqat dispetcherxonada chiroq yonib turardi. Men to‘xtab qoldim: e, dispetcher-chi. Dispetcher hammasini to‘g‘rilab berishi mumkin-ku! Hamma ish uning qo‘lida. Men dispetcherxona tomon shoshildim. Chamamda, bugun Xadicha navbatchilik qilayotgan bo‘lsa kerak. Shunday bo‘lsa yana ham yaxshi. U mening iltimosimni rad etmaydi. Rad etishi ham mumkin emas. Rad etgan taqdirda ham, axir, men ji-

noyat qilmoqchi emasman-ku. Aksincha, u hamma uchun foydali, hamma uchun muhim bo'lgan ishni amalga oshirishda menga yordam beradi, xolos.

Dispetcherxonaga yaqinlashar ekanman, anchadan beri ilgari-lardagidek eshikdan to'g'ri kirib boravermayotganligim va tuyenukcha orqali murojaat qilayotganligim esimga tushib, ikkilanib qoldim. Shu payt eshik ochildi. Ostonada Xadicha turardi.

– Sening oldingga kelayotgan edim, Xadicha. Yaxshiyamki, shu yerda ekansan!

– Men ketyapman.

– Xo'p, yur, uyinggacha kuzatib qo'yaman.

Xadicha taajjublanib, menga shubhalanib qaradi-da, jilmayib:

– Ketdik, – dedi.

Biz tashqariga chiqib, ko'cha bo'ylab keta boshladik. Ko'cha zim-ziyo qorong'i edi. Ko'l tomondan to'lqinlarning shovillagani eshilib turar, izg'irin shamol esardi. Xadicha qo'ltig'imdanda ushlab, sovuq shabadadan panalab pinjimga tiqila boshladi.

– Sovqotyapsanmi? – deb so'radim.

– Sen bilan birga bo'lsam sovg'otmayman! – dedi u.

Xadicha yana bir nima demoqchi bo'lib og'iz juftladi-yu, biroq jim qolib, yana kiftimga ishqalana boshladi. Bunga qadar hayajonlanib turgan edim, endi bo'lsa negadir tinchlanib, o'zimni erkin seza boshladim.

– Ertaga qay mahal navbatchilik qilasan, Xadicha?

– Ikkinchi smenada.

– Senda bir ishim bor. Juda muhim. Bari senga bog'liq...

Yo'lda unga hammasini aytib berdim. Avvaliga gapimga qu-loq solgisi ham kelmadi, biroq men uni hamon ishonirishga intilardim. Chiroq ostida, muyulishda to'xtadik. Xadicha bir qarorga kelolmay turardi.

– Eh, Ilyos! – dedi u tashvish bilan ko'zimga boqib. – Bekor shunday qilyapsan!

Ammo men nima desam ham uning bajarishini tushunib turardim. Uning qo'ltig'idan ushlab:

– Bekorga emas. Menga ishonaver! Hammasi joyida bo'ladi. Xo'sh, kelishdikmi? – dedim.

U xo'rsinib qo'ydi.

– Sen aytganingdan keyin, nima ham qila olardim! – dedi-da, xo'p degandek bosh qimirlatdi.

Men beixtiyor uning yelkasidan quchoqlab oldim.

– Asli yigit bo'lib tug'ilishing kerak ekan-da, Xadicha! Xo'p, ertagacha xayr! – deb qo'lini qattiq qisdim. – Kechgacha hamma qog'ozlarni to'g'rilab qo'y, xo'pmi?

– Namuncha shoshilmasang! – dedi u qo'limni bo'shatmay turib. So'ngra birdan o'zgarib qoldi. – Mayli, boraver... Yotoqxonagami?

– Ha, Xadicha.

– Xayrli tun, – dedi u.

Ertasiga bizda texnika ko'rigi bo'ldi. Avtobazadagi odamlar diqqinafas bo'la boshladi: inspektorlar doim bemavrid tiqilinch qilishadi-da, nuqul biron narsadan ayb topib, akt tuzishgani tuzishgan. Qanchalik dahmaza, qanchalik tashvish. Ammo ularning o'zlari esa juda og'ir, sovuqqon odamlar. Planga muvofiq avtobazani texnika ko'rigidan o'tkazishlari kerak edi, shunga ko'ra ular bamaylixotir o'z ishlarini bajarayotgan edilar.

O'z mashinamdan ko'nglim to'q edi, ammo remont qilayotgan kishidek o'zimni chetga tortib turaverdim. Xadicha navbatchilikka o'tguncha vaqtni cho'zib turish kerak edi. Hech kim men bilan gaplashmas, hech kim kechagi hodisani eslatmas edi. Odamlar buni xayoliga ham keltirmasdi: hamma texnik ko'rikdan tezroq o'tib, yo'lga tushishga va bekor ketgan vaqtning hissasini chiqarishga oshiqardi. Ammo baribir ko'nglimdagi dog' yoddan ko'tarilmasdi.

Texnika ko'rigidan tushdan keyin o'tdim. Inspektorlar ham ketishdi. Hammayoq bo'shab, huvillab qolgan edi. Hovlining ichkarisida ochiq havoda pritseplar turardi. Ulardan ba'zan tekis yo'llarda, ichki qatnovda foydalanilar edi. Men pritseplarga qanday borish qulayroq ekanini ko'zdan kechirib, ulardan birini – eng chetkisini mo'ljallab qo'ydim. U oddiygina to'rt g'ildirakli aravaga o'xshardi. Uning hamma hikmati mana shu. Ammo shuni deb qanchalik hayajonga tushdim... O'sha payt meni nima kuyayotganini bilmas edim. Shuning uchun ham yaxshigina ovqat-

lanib, biror soat bo'lsa ham mizg'ib olish maqsadida xotirjamgina yotoqxonaga ketdim. Yo'l juda xavfli edi. Baribir uxlay olmadim. Vaqtini ilondek to'lg'anib o'tkazdim. Qosh qoraya boshlagach, avtobazaga bordim.

Xadicha bo'lsa allaqachon kelib turgan ekan. Hamma narsa taxt edi. Men uni behuda tashvishlantirmaslik uchun ortiqcha takalluf qilib o'tirmasdan yo'llanmani oldim-da, garajga shoshildim. Yurgurib ketyapman-u, xayolimdan: «Tamom! Endi buyog'ini bir ko'rsatib qo'yay sizlarga!» – degan fikrni o'tkazdim. Mashinani burdim va tislab borib pritsepga to'g'riladim, so'ngra motorini sekin yurgizib qo'ydim-da, tevarak-atrofnini ko'zdan kechirish uchun kabinadan chiqdim. Biron kimsa ko'rinmaydi. Faqat remont ustaxonasidagi dastgohlarning taqir-tuquri-yu, ko'l to'lqinlarining qirg'oqqa urilishidan ko'tarilgan shalop-shulup ovozlari eshilib turardi. Osmon sukunat ichida turgandek tuyulsa ham bironta yulduz ko'rinmasdi. Yonimda motor sekin tirillab turardi, mening yuragim ham gup-gup urardi. Chekmoqchi bo'ldim-u, lekin papirosni shu zahotiyuq chetga otib tashladim, keyin...

Darvoza oldida meni qorovul to'xtatdi:

– To'xta, qayoqqa! – dedi u.

– Yuk ortishga, oqsoqol, – dedim men o'zimni beparvo ko'rsatishga urinib. – Mana chiqishga propuska.

Chol qog'ozga sinchiklab tikildi-yu, ammo fonus yorug'ida hech narsa o'qiyolmadi.

– Vaqtimni olma, oqsoqol! – dedim sabrim chidamay. – Ish qolib ketyapti!

Yuk ortish tinchgina o'tdi. Yaxshigina yuk ham olindi: kuzovga ham ikki, pritsepga ham ikki bo'lak yuk olib yo'lga chiqdim va faqat shundan keyingina ko'nglim joyiga tushib, cheka boshladim. So'ngra mashinaga qulayroq o'tirib oldim-da, chiroqni yoqib, to'la gaz berdim. Mashina chirog'idan taralayotgan yog'du atrofnini qoplab olgan qorong'ilik chokini so'kib borardi. Yo'l bo'm-bo'sh edi. Mashinani eng yuqori tezlikka qo'yib haydashim mumkin edi. Orqada sharaqlab kelayotgan pritsep yengilgina va bir tekisda yelib borayotgan mashinaga deyarli xalal bermasdi. To'g'ri, burilishlarga kelganda mashina yo'l chekkasiga surilib

ketardi va rulni boshqarish ham ancha qiyinlashar edi. Ammo bunga odatlanmaganlikdan, keyinchalik ko'nikib ketarman, deb o'ylardim. «Do'lanni zabt etaman, Sinszyanga ham boraman!» – deb qichqirdim o'zimga-o'zim va ot ustida enkayib chopib bo-rayotgandek rul chambaragiga yopishib oldim. Yo'l ravon kelgan yerlardan iloji boricha tezroq haydab o'tish va tun yarmida Do'langa hujum boshlash niyatida edim.

Ba'zi vaqtlarda tezlikni mo'ljalimdagidan ham oshirib haydardim. Ammo tog' boshlangandan keyin sekinroq va ehtiyotkorlik bilan yurishga to'g'ri keldi. Bu motorning quvvati yetmasligidan emas, albatta. Tepalikka chiqishga qaraganda, pastlikka tushish ancha qiyin edi. Pritsep nishablikdan o'qday g'izillab kelib, mashinaga zarb bilan urilar va uning tinchgina tushishiga xalaqit berar edi. Har qadamda tormoz berib, tezlikni kamaytirish va rulni ziyraklik bilan boshqarib turishga to'g'ri kelardi. Boshda o'zimni dadil tutdim, uncha-muncha narsaga e'tibor bermaslikka harakat qildim, lekin borgan sari xavotirlanib, asablarim buzila boshladi. Hali yo'lda yana qanchadan-qancha tepalik va nishabliklar uchraydi. Bularni sanab chiqish hech kimning xayoliga kelganmikin! Shunday bo'lsa-da, ruhimni tushirmadim. Bu yerda holdan toyishdan boshqa hech narsa ko'nglimga tahdid solmasdi. «Hechqisi yo'q, – deb ovutardim o'zimni o'zim. – Dovonga chiqish oldidan nafasimni roslab olaman. Dovondan, albatta, oshib o'taman!» Biroq men nega o'sha kuzda mashinani shatakka olganimdagiga qaraganda hozir ko'proq qiynalyapman, deb o'ylab o'tirmadim.

Do'lan tobora yaqinlashib kelmoqda. Chiroq nurlari qop-qora tun qo'yninga cho'kkan ulkan daraning qoyalarini siypalab o'ta boshladi. Qorli qalpoqlarini bostirib kiyib olgan bu qoyalar yo'l ustida osilib turardi. Chiroq nurlarida pag'a-pag'a qor parchalari yaltirab ko'rina boshladi. «Yuqoridan shamol uchirib tushayotgan bo'lsa kerak», dedim o'zimcha. Ammo qor parchalari kabina derazalariga yopishib, erib, pastga sirqib tushardi. Demak, qor yog'ayapti. U siyrak yog'ayotgan bo'lsa ham nam qor edi. «Bunisiga balo bormidi!..» – dedim g'ijinib. Oyna tozalaydigan cho'tkalarni ishga soldim.

Dovonning dastlabki balanddiklari boshlandi. Motor odatdagidek o'zining mungli qo'shig'ini kuylay boshladi. Uning zo'riqib bir ohangda guvillashi qorong'ida o'rmalab borayotgan qo'ng'iz bolasini eslatardi. Nihoyat marraga yetib keldim. Endi oldinda pastga qarab qiyalab ketgan olis yo'l. Motor ovozi pasayib, mashina quyiga qarab tusha boshladi. Mana endi u yonbu yonga qarab tebranib bormoqda. Men pritsepning orqada lapanglab, yo'l-yo'lakay mashinaga sharaqlab kelib urilayotganini sezib, halqalarning tutashgan yeridan g'ijirlab chiqayotgan metall ovozlarni eshitib turardim. Bu g'ijirlash ovozi g'ashimni keltirib, belimni, bilaklarimni zirqiratib og'ritayotgandek bo'lardi. G'ildiraklar tormozga itoat qilmay, nam qor to'shamida sirg'alib boradi, mashina sirg'alib bir silkinib ketgan edi, ruli qo'limdan chiqib ketdi-da, shaqir-shuqur qilib, yo'l bo'ylab, qiyalab pastga tomon g'izillagancha tushib keta boshladi. Shunda men darhol rulni burib, mashinani to'xtatdim. Bu yog'iga yurish amri mahol edi, oyoq-qo'limda jon qolmagandi. Mashina chirog'ini ham, motorini ham o'chirdim. Tayoqdek qotib qolgan qo'llarim xuddi yasama qo'ldek pastga shalop etib tushdi. Men o'rindiq suyan-chig'iga o'zimni tashlab, toshday qotib o'tirar va xirillab nafas olayotganimni o'zim ham eshitib turardim. Shu taxlitda bir necha daqiqa o'tirib, nafasimni rostlab oldim-da, papiros cheka boshladim. Chor atrofim qop-qorong'i zimiston, dahshatli sukunat. Faqat kabina teshikchalaridan shamol g'uvillab kirib turardi. Oldinda nimalar kutayotganini tasavvur qilishdan yuragim vahimaga tushardi. Bu yerdan yuqoriga qarab qiyalik bo'ylab baland-past, qing'ir-qiyshiq yo'llar davom etardi. Bu – motor va qo'llarning azobi. Bu tog' yonbag'irlari bo'ylab ilonizi yo'llar bilan yuqoriga tinimsiz o'rmalab chiqish demakdir. Oldinga – yuqoriga – orqaga, yana ilgari – oldinga – orqaga, yana va yana... Ammo o'ylab o'tirishga vaqt yo'q, qor gupillab urib turibdi.

Motorni yurgizdim. Mashina qattiq o'kirib, balandlik sari qo'zg'aldi. Tishimni tishimga qo'yib, tinimsiz ravishda ilonizi yo'llarni asta-sekin bosib o'taverdim. Nihoyat, tepalikka ham chiqib oldim. Endi tik qiyamalik, yo'l tuzatuvchilar uchastkasiga burilib ketadigan muyulishga qadar bir tekis nishablik, undan

keyin esa dovonga so'nggi hujum boshlandi. Bir amallab pastga tushib oldim va to'rt kilometrcha cho'zilib yotgan to'g'ri yo'ldan mashinani yeldek uchirib borib, yuqoriga ko'tarila boshladim. Mana, u olg'a intilib tobora yuqorilashib bormoqda... Ammo boyagi tezlab kelayotgani ko'pga bormadi, tezlik borgan sari pasaya bordi. Motorni ikkinchi, so'ngra birinchi tezlikka qo'yib haydadim. Rulni mahkam ushlagancha, o'zimni orqaga tashladim. Bulut parchalari orasidan yulduzlar mo'ralashib qarashardi. Mashina joyidan qimir etmas va u yog'iga tortolmasdi. G'ildiraklar bir yerda g'irillab aylanib, chetga surilardi, men akseleratorni jon-jahdim bilan bosdim.

– Qani, yana! Yana ozgina! Qimtib yubor! – deb qichqirib yubordim.

Cho'zib-cho'zib ingrayotgan motor titrab-qaltirab dirillay boshladi-da, birdaniga o'chdi-qoldi. Mashina sekingina orqaga keta boshladi. Jon holatda tormoz berdim, to'xtamadi. Pritsepning og'irligi bilan borgan sari tezroq sirg'alib, pastga tomon g'ildirab tushaverdi, nihoyat, mashina qoyaga urilib, taqqa to'xtadi. Hamma yoq jimjit bo'lib qoldi. Kabina eshigini ochib, tashqariga qaradim. Xuddi o'ylaganimdek! Padariga la'nat! Pritsep yo'l yoqasidagi ariqqa tushib ketgan edi. Endi uni hech qanday kuch bilan chiqarib bo'lmasdi. O'zimni yo'qotib, dovdiraganimcha, yana motorni yurgizdim, zo'r berib mashinani oldinga qarab hayday boshladim. G'ildiraklar o'z o'rnidan qo'zg'almay g'irillab aylanardi. Mashina bor kuchi bilan ilgariga qarab intildi, butun tanasi dirillab ketdi-yu, ammo joyidan siljimadi. Men mashinadan sakrab tushdim-da, pritsepga tomon chopib bordim. Uning g'ildiraklari ariqqa chuqur botib ketgan edi. Nima qilish kerak? Boshim qotib qolgan edi, g'azab bilan pritsepga otildim, uning g'ildiragini qo'llarim va butun gavdam bilan itara boshladim. So'ngra kuzovning ostiga kirib, boshim zirqirab og'rib ketgunicha yirtqich hayvon singari bo'kirib, pritsepni yelkam bilan yo'lga surib chiqarishga urinib ko'rdim, ammo qayoqda deysiz! Holdan toyib, yo'lga yuztuban yiqildim va qor aralash loyni quchoqlab alamimdan yig'lab yubordim. Keyin o'rnimdan turdim-da, gandiraklaganimcha mashina zinasiga kelib o'tirdim.

Yiroqdan motorning guvillagan ovozi eshitildi. Ikki chiroqcha balandlikdan pastdagi tekis yo'lga yog'du sochib tushayotgan edi. Bu shofyorning kimligini va yarim tunda taqdir uni qayoqqa va nima uchun haydayotganini bilmasdim, ammo bu chiroqlar go'yo meni quvlab yetib, ushlab oladigandek seskanib ketdim. Qaroqchi singari pritsep ilgagiga qarab yugurdim, uni mashina bilan ulab turgan metall o'qni sug'urib olib, chetga uloqtirdim va kabinaga irg'ib chiqib, pritsepni ariqda qoldirganimcha, mashinani yuqoriga qarab yeldek uchirib ketdim.

Qandaydir tushunib bo'lmaydigan dahshatli qo'rquv ta'qib etardi meni. Orqamdan kelayotgan mashina, nazarimda, xuddi izma-iz quvib yetib kelayotgandek tuyulardi. Mashinani shunchalik tez haydardimki, azbaroyi yo'lni yod bilganimdan biron yerga urib ham olmadim. Agar ko'zlarimni bog'lab qo'yganlarida ham xuddi shunday qilgan bo'lardim.

Tongotarda dovondagi bazaga yetib keldim. Nima qilayotganimni o'zim ham anglamay, aqldan ozgan kishidek, eshikni musht bilan qoqa boshladim. Eshik lang ochildi. Asalga qaramay, boshdan-oyoq loyga belanganimcha uyga kirdim. Entikkanimcha allaqanday bir nam narsaning ustiga o'tirdim. Bu kursi ustiga uyib qo'yilgan kir uyumi ekan. Papiros olish uchun qo'limni cho'ntagimga tiqqan edim, qo'limga mashina kalitlari ilindi. Men uni jahl ustida kuchim boricha chetga uloqtirdim va boshim «shilq» etib tushdi, urib po'la qilib tashlangandek, tinka-madorim qurib, shalpayganimcha o'tirardim. Ko'zlarim polda. Stol yonida Asal o'z og'irligini yalang oyoqlarining dam unisiga, dam bunisiga solib turardi. Unga nima ham deya olardim? Asal polda yotgan kalitlarni olib, stol ustiga qo'ydi.

– Yuvinib olasizmi? Kechqurun suv isitib qo'yganman, – dedi u sekingina.

Men boshimni sekin ko'tardim. Sovqotgan Asal nozikkina qo'llarini ko'ksiga qo'yib, tungi ko'ylakda qarshimda turar edi. Uning qo'rquv bosgan ko'zlari tashvish va achinish bilan menga boqardi.

– Dovonda pritsepni ag'darib yubordim, – dedim begona tovush bilan.

– Qanaqa pritsep? – deb so‘radi u tushunmasdan.

– Temirdan yasalgan, yashil rangli, «02–38» nomerli! Qanaqa bo‘lsa ham baribir emasmi! – deb qichqirdim jahl bilan. – O‘g‘irlab olgandim uni, tushunasanmi? O‘g‘irlab olgandim.

Asal sekingina «Voy!» deb yubordi-da, karavotga o‘tirib qoldi.

– Nega?

– Nega bo‘lardi? – uning hadeganda gapga tushunavermagani mening jig‘imga tegardi. – Dovondan pritsep bilan o‘tmoqchi edim! Tushundingmi? O‘z fikrimni amalda isbotlamoqchi edim... Mana endi uyim kuydi!

Men yuzimni kaftlarim orasiga olgancha o‘tirardim. Ikkalamizdan ham birmuncha vaqt sado chiqmadi. Asal shartta irg‘ib turdi-da, kiyina boshladi.

– Nega o‘tiribsiz endi? – dedi u jiddiy qiyofada.

– Nima qilishim kerak? – deb g‘o‘ldiradim men.

– Avtobazaga qaytib boring!

– Qanday boraman! Pritsepsiz-a?

– U yerda hammasini tushuntirib berasiz!

– Esingni yedingmi! – Tars yorilib ketishimga sal qoldi. Xona bo‘ylab u yoqdan bu yoqqa tez-tez yura boshladim. – Qaysi yuz bilan pritsepni u yerga sudrab boraman? Kechirasizlar meni, xato qilib qo‘ydim, deymanmi?! Oyoqlariga bosh urib yalinib-yolvorgani boramanmi? Yo‘q, bormayman! Bilganlarini qilishsin! Hammasiga tupurdim!

Mening baqiriq-chaqirig‘imdan karavotda yotgan o‘g‘ilcham uyg‘onib ketib, yig‘lab yubordi. Asal uni qo‘liga olgan edi, bola battarroq qichqira boshladi.

– Qo‘rqoqsiz, – dedi Asal sekingina, lekin qat‘iy qilib.

– Nima-a?! – deya g‘azabdan o‘zimni tutolmay musht o‘qtalgancha unga tashlandim, qo‘l ko‘tarishga ko‘tardim-u, ammo urishga jur‘at etolmadim. Uning hayratlanib boqib turgan shahlo ko‘zlari meni tang qoldirdi. Men uning chaqnab turgan ko‘z qorachiqlarida o‘zimning dahshatli va burishib-tirishib ketgan turqimni ko‘rib turardim.

Uni qo‘pollik bilan bir chetga siltab yuborib, eshik tomon shiddat bilan borib, uni taraqlatib yopganimcha tashqariga chiqib ketdim.

Tashqari allaqachon yorishib qolgan edi. Kunning yorishib ketgani menga qattiq ta’sir qildi; kecha bo‘lib o‘tgan hamma qilmish-qidirmishlarim menga yanada mudhish, yanada xunuk bo‘lib ko‘rinar, o‘zimni bir umr tuzatib bo‘lmaydigan xato qilib qo‘ygandek his qilardim. Hozircha birgina najot yo‘li bor bo‘lib, bu ham bo‘lsa loaqal mashinadagi yukni joyiga eltib qo‘ymoq zarur edi. U yog‘iga nima qilishni bilmayman...

Orqaga qaytishda uya kirib o‘tmadim. Asal bilan janjallashib qolganimdan emas. Usiz ham mulzam edim. Hech kimga ko‘rinmaslikka va hech kimni ko‘rmaslikka urinardim. Boshqalarni bilmayman-u, bunday hollarda yolg‘iz bo‘lishni va boshimga tushgan tashvishni boshqalarga sezdirmaslikni istardim. Kimga keragi bor buning? Agar qo‘lingdan kelsa, hamma kulfatlaring ado bo‘lguncha sabr-toqat qil, chida...

Kechasi yo‘lovchilar tunaydigan uyda tunab qoldim. Tuni bilan uxlayolmay alahsirab chiqdim. Tushimda dovonda pritsepni qidirib yurgan emishman. Uning izlari bormish-u, o‘zi yo‘q emish. Har tomonga zir yugurib, pritsep qayoqqa g‘oyib bo‘ldi, kim olib ketdi, deb so‘rab-surishtirib yurganmishman. Men qaytayotganimda u haqiqatan ham o‘sha bexosiyat yerda – turgan joyida yo‘q edi. Faqat izlari bor edi, xolos. Qaytarib olib ketishibdi. Keyin bilsam, pritsepni avtobazaga Alibek sudrab kelgan ekan.

Pritsep orqasidan o‘zim ham ertalab avtobazaga yetib keldim. Shu kunlar ichida qorayib ketibman, kabina yoniga qadab qo‘yilgan kuzatuv oynachasiga qarab o‘zimni o‘zim tanimay qoldim.

Avtobazada hayot odatdagicha edi. Faqat mengina, go‘yo begona kishilardek, mashinani darvoza tomon iymanibgina haydab kelib, sekingina hovliga kirib bordim va mashinani garajdan nariroqda, bir chekkada to‘xtatdim-da, kabinadan chiqmay o‘tiraverdim. Atrofga ko‘z yugurtirib chiqdim. Odamlar ishlarini yig‘ishtirib qo‘yishib, har tomondan menga qarab tikilib turishardi. Eh, qani endi lip etib qayrilsang-u, boshing oqqan tomonga qochib qolsang. Biroq hech yoqqa qochishning iloji yo‘q edi.

Kabinadan chiqishga to‘g‘ri keldi. Bor jasoratimni to‘plab, hovlidan yurib, dispetcherxona tomon yo‘l oldim. O‘zimni xotirjam tutishga, shaxdam qadam tashlashga urinardim, ammo aslida esa saf tortib turgan kishilar oldidan o‘tayotgan gunohkor soldatdek yurib borardim. Hamma meni xo‘mrayib kuzatib turganini sezib turardim. Hech kim meni chaqirmadi ham, men bilan salomlashmadi ham. Ularning o‘rnida bo‘lganimda, ehtimol, men ham shunday qilgan bo‘lardim.

Ostonaga qoqilib ketdim. Go‘yo yuragim ham qoqilib ketgandek bo‘ldi: eh, Xadicha haqida o‘ylamabman, uni sharmanda qildim! Endi nima deyman unga?

Koridorda nafasimni rostlab, peshonamdagi terni artdim. Boshimni ko‘tarib, u yoq-bu yoqqa qarasam, ro‘paramda devoriy gazetamiz «Chaqmoq» sahifasidagi plakat menga tikilib turardi. «Uyat senga!» deb yirik harflar bilan yozib qo‘yilgan so‘zlar ostida tog‘ orasida qoldirib ketilgan pritsep tasvirlangan edi...

Men teskari o‘girildim. Yuzlarim shapaloq yegandek lovullab yonardi. Dispetcherxonaga kirdim. Xadicha telefonda nimanidir gaplashayotgan edi. Meni ko‘rib gapidan to‘xtab, trubkani joyiga osib qo‘ydi.

– Ma! – deb badbaxt yo‘llanmani stolga otdim.

Xadicha achingan qiyofada menga qaradi. Faqat shallaqilib qilib yig‘lab yubormasa bo‘lgani deb o‘yladim.

«Hozir emas, keyin, bo‘lak biror yerda!» – deb yolvordim ichimda. U ham meni tushundi, hech narsa demadi.

– Shovqin ko‘tarishdimi? – deb so‘radim sekin. Xadicha bosh irg‘ib qo‘ydi.

– Hechqisi yo‘q! – dedim g‘ijinib, uning ruhini ko‘tarish uchun.

– Seni katta yo‘ldan olishdi, – dedi u.

– Olishdi? Butunlaymi? – dedim kulimsiragan bo‘lib.

– Butunlay olishmoqchi edilar – remontga... Ammo yigitlarimiz sening yoningni olishdi. Hozircha ichki reyslarga o‘tkazishdi. Boshliqqa uchra, seni chaqirtirishgan edi.

– Bormayman! Mensiz o‘zlari hal qilishaversin. Pushaymon qilmayman...

Men xonadan chiqdim. Boshimni quyi solganimcha, koridor-dan arang chiqib ketdim. Kimdir menga peshvoz kelardi. Men unga yo‘l berib, o‘zimni chetga oldim. Bu Alibek edi. U moyga belangan qo‘llarini ham artmay garajdan kelayotgan ekan. Men uning yonboshidan o‘tib ketmoqchi edim, ammo Alibek yo‘limni to‘sdi.

– Yo‘q, shoshma! – deb meni burchakka qisdi. Ko‘zlarimga tikilib, g‘azab bilan shivirladi: – Xo‘sh, ishlar qalay, azamat? Isbotladingmi? Itfe’lligingni ko‘rsatding!

– Ishimiz jo‘nashib ketsin devdim-da, – deb po‘ng‘illadim men.

– Yolg‘on!

– Nima yolg‘on?

– Yolg‘iz o‘zing shuhrat qozonmoqchi bo‘lding! O‘zing uchun tirishding! Biroq muhim ishni barbod qilding. Mana endi, shulardan keyin ham pritsep bilan yurish mumkinligini isbotlab ko‘r-chi! Ahmoq! Shuhratparast!

Ehtimol, bu so‘zlar mening o‘rnimda boshqa odam bo‘lganida aqlini yig‘ib olishga majbur etarmidi, ammo menga endi baribir edi: o‘z fikrimni hali ham isbotlab, maqsadga erishishim mumkinmi, yo‘qmi, bunga befarq qarardim. Agar men shu paytgacha o‘zimcha ich-etimni yeb yurgan bo‘lsam, endi shu daqiqadan boshlab kishilarning achchiq tazyiqlarini va menga nafrat bilan qarashlarini butun vujudim bilan his qila boshladim. Men go‘yo ularning ko‘ziga o‘zimning shon-shuhratimni orttirishga urinuvchi shuhratparast bir kimsa bo‘lib ko‘rinayotgan edim. Haqiqatda esa bu mutlaqo shunday emasdi. Ammo fakt faktligicha qoladi.

– Chetroq tur! – deb nariga itardim Alibekni. – Sensiz ham yuragim siqilib turibdi!

Eshikka chiqdim. Sovuq, izg‘irin shamol hovli sahnidagi qorni uchirib o‘ynardi. Odamlar men tomonga ko‘z qirini tashlashib, yonimdan jimgina o‘tib ketishardi. Nima qilish kerak? Mahkam tugilgan mushtlarimni cho‘ntagimga tiqib, darvoza tomon yurdim. Muzlab qolgan ko‘lmakchalar oyoq ostida oyna singari chirsillab sinardi. Oyog‘imga tavot moyidan bo‘shagan bankacha

to'g'ri kelib qoldi. Jonim boricha uni darvozadan ko'cha tomon tepib yubordim-da, o'zim ham ortidan boraverdim.

Kun bo'yi shaharcha ko'chalari bo'ylab daydib yurdim, kim-sasiz huvullab yotgan pristanda tentiradim. Issiqko'lda po'rtana quturib, qirg'oqqa bog'lab qo'yilgan barjalar suv betida chayqalib-qalqib yotardi.

Bir mahal qarasam, suv transporti boshqarmasining choyxonasiga kelib qolibman. Yolg'iz o'zim deraza yoniga borib o'tirdim. Oldimda – stol ustida og'zi ochilgan bir shisha aroq bilan tarelkada qandaydir gazak turardi. Birinchi stakanni ichishim bilan oq kayfim taraqqiyot bo'lib, oyog'im ostiga anqov kishilardek termilib o'tirardim. Mening ko'nglim ham zangori tutunga cho'mib, mast-alastlarning pala-partish gaplariga to'lgan shu choyxona singari xira va g'ash edi.

– Nega g'amgin ko'rinasan, yigit? – bexosdan boshim uzra kimningdir yoqimli va xiyol istehzoli ovozi eshitildi. Boshimni arang ko'tardim. Yonimda Xadicha turardi.

– Ha, bir o'zing icha olmayapsanmi? – deb iljayib yonimga o'tirdi u. – Qani, birga ichaylik bo'lmasa!

Xadicha stakanlarga aroq quyib, bittasini menga surib qo'ydi.

– Ol! – dedi u, go'yo biz bu yerga anchayin o'tirish va ichish uchun kelgandek, g'urur bilan hayosizlarcha ko'z qisib.

– Sen nimaga suyunyapsan o'zi? – deb so'radim norozi ohangda.

– Nima, yig'laymi bo'lmasa? Sen turganda menga boshqa narsaning keragi yo'q, Ilyos! Men seni sabrli, chidamli deb o'yilgan edim. Kel, nima bo'lsa bo'lar! – deb sekingina kulib qo'ydi u va yonimga yaqinroq surildi, qop-qora nozli ko'zlarini suzib, qo'lidagi stakanni cho'qishtirdi.

Biz ichdik. Men papiros tutatdim. Ko'nglim biroz yorishgandek bo'ldi: kuni bo'yi birinchi marta jilmayishim edi.

– Qoyilman senga, Xadicha! – dedim va uning qo'lini qisdim.

Darvoqe, Xadicha o'sha kecha juda ochilib ketgan edi.

Keyin ko'chaga chiqdik. Qosh qorayib qolgan edi. Ko'l tarafdin esayotgan sho'x shamol daraxtlarni va chiroqlarni tebratib o'ynardi. Oyoq ostimizdagi yer ham unga taassuf qilgandek

chayqalardi. Xadicha qo'ltig'imdan tutib, meni yetaklab borardi, u mehribonlik bilan yoqamni ko'tarib qo'ydi.

– Men sening oldingda aybliman, Xadicha! – dedim o'z gunohim va minnatdorчилиgimni yashira olmay. – Ammo shuni bilib qo'y, men seni hech kimga xafa qildirib qo'ymayman... Hammasiga o'zim javob beraman...

– Bularni unutib yuborasan, jonginam! – dedi u. – O'zing ham tinib-tinchimagansan-da... Doim qayoqqadir yelib-yugurganing-yugurgan. Men bo'lsam senga achinaman. O'zim ham ilgari shunaqa edim. Hayotdan ilgarilab keta olmaysan, undan nasib qilganini ol... Taqdir bilan o'ynashib nima qilasan...

– Bu har kimning tushunchasiga bog'liq! – deya e'tiroz bildirdim, so'ngra o'ylab ko'rib: – Ehtimol, sen haqdirsan... – deb qo'ydim.

Biz Xadicha yashaydigan uyning shamolga teskari tomonida to'xtadik.

– Mana, uyga ham yetib keldim! – dedi u.

Men ketmoqchi bo'lardim-u, biroq u yerdan sira jilolmasdim. Endi ikkimiz o'rtamizda bir-birimizni bog'lab turuvchi qandaydir bir narsa bor edi. Xadichaning samimiyligi, menga nisbatan hamdardligi va uning oldida o'zimni qarzдор kishidek sezayotganligim darhol ketishimga yo'l bermayotgan edi. Buning ustiga, hozir yolg'iz qolib, yotoqxonaga borishdan ham cho'chiyotgan edim. Haqiqatan, u hozir juda ochilib ketgan bo'lsa ham ba'zida shunday zahar bo'lib qoladiki, undan o'zingni beixtiyor chetga tortishga harakat qilasan.

– Nega o'ylanib qolding, jonginam? – deb so'radi Xadicha. – Charchadingmi, yo'ling olislik qilyaptimi?

– Hechqisi yo'q, bir amallab yetib olaman. Xayr.

U qo'limni ushlab ko'rib:

– Vuy-y, muzlab qolibsana-u! To'xta, isitib qo'yay! – dedi-da, qo'limni paltosi ostiga yashirib, qattiq ko'ksiga bosdi. Men qo'limni tortib olishga, qizning bu qaynoq mehr-muhabbatiga qarshilik ko'rsatishga jur'at eta olmadim. Qo'lim ostida uning yuragi go'yo ko'pdan orziqib kutib yurgan o'z ulushini talab qilayotgandek dukillab urardi. Ha, darvoqe, men mast edim, ammo hech narsani

tushunmaydigan, sezmaydigan darajada o'chib qolgan emasdim, albatta. Men sekingina qo'limni tortib oldim.

– Ketdingmi? – deb so'radi Xadicha.

– Ha.

– Xo'p, xayr! – deb Xadicha xo'rsindi-da, qayrilib, eshik tomon tez yurib ketdi. Qorong'ida eshikning «taq» etib yopilgani eshitildi. Men ham yo'lga tushdim-u, biroq bir necha qadam yurganimdan so'ng to'xtadim. Bir mahal qarasam, yana o'sha eshikchaning oldiga kelib qolibman, buning qanday bo'lganini o'zim ham bilmayman. Eshikni itardim. Xadicha meni shu yerda kutib turgan ekan. U bo'yninga tashlandi, lablarimdan o'pib, mahkam quchoqlab oldi.

– Oxiri qaytding-a! – deb pichirladi u, so'ngra qo'limdan ushlab, uyiga yetakladi.

Yarim tunda uyg'ondim, ancha vaqtgacha qayerda ekanligimni bilolmay yotdim. Boshim qattiq og'rirdi. Biz bir karavotda yonma-yon yotardik. Badani iliqqina, yarim yalang'och Xadicha pinjimga kirib olgandi. U yelkam uzra bir maromda tinchgina nafas olardi. Men o'rnimdan turib, darhol bu yerdan ketmoqchi bo'ldim. Sal qimirlab qo'ydim. Xadicha ko'zlari yumuqligicha meni quchoqlab oldi. U silliq, yum-yumaloq tizzasini kaftimga qo'ydi.

– Ketma! – deb shivirladi qulog'imga. So'ngra boshini ko'tarib, qorong'ida ko'zlarimga tikildi-da, entikib-entikib pichirlay boshladi: – Endi sensiz yashay olmayman! Sen menikisan! Har vaqt ham meniki eding! Boshqa hech narsani bilmayman, bilishni ham istamayman! Meni sevsang bo'lgani, Ilyos! Sendan boshqa narsa talab qilmayman... Ammo sendan voz kecha olmayman, tushunyapsanmi, o'z orzularimdan voz kecha olmayman! – deb yig'lab yubordi. Uning ko'z yoshlari yuzimga yumalab tusha boshladi.

Men qoldim. Tongga yaqin uyquga ketdik. Qarasak rosa uxlabmiz. Tashqarida kun yorishib ketgan edi. Tez kiyindim, yoqimsiz, tashvishli bir his yuragimni siqib noxush qilardi. Yo'l-yo'lakay kalta po'stinimni kiyib, shoshilib hovliga chiqdim, po'stinimning tugmalarini qadarkanman, o'zimni «lip» etib ko'cha eshikka

urdim. Tevarak-atrofga nazar tashladim, devorning muyulishidan mallarang tulki tumoq kiygan odam to'ppa-to'g'ri men tomonga kelaverdi. Eh, uni ko'rgani ko'zim, otgani o'qim yo'q-da! Jontoy ishga ketayotgan edi, u bu yerga yaqin joyda yashardi. Ikkovimiz ham bir lahza serrayib qoldik. Men o'zimni ko'rmaganlikka oldim. Shartta burildim-da, avtobazaga qarab ketaverdim. Jontoy orqamdan ma'nodor yo'talib qo'ydi. U orqamdan qorni g'arch-g'urch bosib kelmoqda edi. Uning bu shiddatli g'arch-g'urch odimlashida qanchalik zaharxandalik, birovning baxtsizligidan sevinish borligi ravshan anglashilib turardi. Biz to avtobazaga qadar shu taxlitda oldinma-keyin yurib keldik.

Men avtobazaga kiraverishdagi yo'lakka kelganda qadamimni tezlashtirdim va garajga burilmay, to'g'ri idoraga qarab ketdim. Koridorning biror yerida to'xtab, sal nafasimni rostlab olishim kerak edi.

Bosh injenerning kabinetidan odamlarning gangir-gungur ovozlari xiyol eshilib turardi. Bu yerda odatdagidek ertalabki qisqa yig'in o'tmoqda edi. Agar pritsep voqeasi odamlar xayolidan ko'tarilib ketgan bo'lsa edi, hozir bu yerga jon deb kirgan bo'lardim. Qani endi men ham kirib deraza tokchasigami, boshqa yergami chiqib olib, oyoqlarimni chalishtirgancha papirosimni chekib, huzur qilib o'tirsam, yonimda o'tirgan hamkasabalarim bilan u yoq-bu yoqdan gaplashsam, ertalabki naryadni eshitsam, shofyorlarning ish sohasidagi biror arzimagan narsa yuzasidan beg'araz so'kishlarini va tortishuvlarini tinglab o'tirsam... Shu paytgacha bular inson uchun shunchalik zarur, shunchalik aziz ekanini hech tasavvur etmagan ekanman. Garchi shunday bo'lsada, shofyorlarning ko'zlariga ko'rinishga jur'at eta olmasdim. Qo'rqqanligimdan emas, yo'q, qo'rqqoqlik qilganim yo'q. Meni ko'proq o'sha muvaffaqiyatsizlikdan g'azablanish, umidsizlikka tushish va ular oldida behayolarcha ko'rsatgan botirligim, o'jiz qaysarligim tashvishlantirayotgan, yana bularning ustiga-ustak, Xadicha bilan tasodifan tunab qolganim meni iztirobga solayotgan edi. Odamlar ham mening qilmishimni hali-beri unutmaydiganiga o'xshaydi. Ichkarida xuddi mening haqimda so'z borardi. Avval ichkaridan eshilib turgan gaplarga e'tibor bermadim.

Ammo birdan kimningdir g'azab bilan baqirib gapirayotgan tovushi eshitila boshladi:

– Bu qanday bemazagarchilik! Uni sudga berish kerak, sizlar bo'lsangiz uni xaspo'shlab o'tiribsizlar! Tag'in ba'zilar uyalmay-netmay, to'g'ri o'ylabdi, deb uni himoya qilishyapti! Axir, pritsepni dovonga tashlab kelibdi-ku!..

Uni boshqa ovoz bo'ldi:

– To'g'ri! Bunaqalarning ko'pini ko'rganmiz. Aql o'rgatishga juda usta. Shuhrat orttirmoqchi bo'libdi, ko'ngli mukofot istab qolibdi. Qarang, avtobazaga yaxshilik qilmoqchi emish! Biroq hammasi chappasidan ketdi!

Odamlar tortisha boshladi. G'ovur-g'uvur zo'rayib, hech narsani anglab bo'lmay qoldi. Men nari ketdim, tirqishdan gap poylashni o'zinga ep ko'rmadim. Yo'llanma olish uchun dispetcherxonaga qarab yo'naldim.

– Men qayoqqa boraman? – deb so'radim o'sha kuni navbatchilik qilayotgan qizdan.

Hozircha meni avvalgi joyimda qoldirishibdi. Aftidan, hali mening masalam uzil-kesil hal etilmagan ko'rinadi.

Koridor bo'ylab orqaga qaytdim. Shofyorlarning xonadan gur etib tashqariga chiqayotganlarini eshitib, qadamimni tezlatdim. Ular hamon vag'ir-vug'ur gaplashishardi. Alibek yo'l-yo'lakay kimgadir qizishib uqtirardi.

– Pritsepga tormozlarni o'zimizda o'rnatamiz. Kompressorda shlangni sug'urib tashlab, o'rniga kolodkani joylashtirish uncha qiyin ish emas-ku! Anovi Ilyosmi? Ilyos, to'xta! – deb chaqirdi u meni.

Men to'xtamay, garajga qarab ketaverdim. Alibek menga yetib oldi-da, yelkamdan ushlab tortdi.

– Uh, seni qara-ya! Tushunyapsanmi, axir, ishontirdim-da! Tayyorgarlik qilaver, Ilyos! Sherik bo'lib borasanmi? Sinab ko'ramiz! Pritsep bilan!

Mening dilim ranjidi: meni yomonotliqdan qutqarmoqchi bo'libdi, omadsiz o'rtog'ini shatakka olar emish! Sherik emish! Men uning qo'lini yelkamdan siltab tashladim:

– Pritsepingdan o'rgildim!

– Namuncha zarda qilasan. O‘zingdan ko‘r! Men senga shunchaki gapirayotganim yo‘q – biz uncha-muncha narsalarni o‘ylab qo‘ydik, odamlar bilganlarini aytishdi, qolaversa, dovonda tashlab kelgan pritsepingni o‘zim tortib kelganman... Biron ish chiqib qolsa kerak...

– Qilsang, o‘zing qilaver, meni o‘z holimga qo‘y, bor.

– Qo‘ysang-chi, shuncha jinnilik qilganing yetar. Ishni yarim yo‘lda tashlab ketish yaxshi emas! Ha, rostdanam, unu-tayozibman. Volodka Shiryayev senga hech narsa demadimi?

– Yo‘q, uni ko‘rganim yo‘q. Nima edi?

– Iya, bu qanaqasi bo‘ldi! Qayoqlarda yuribsan o‘zing? Asal yo‘lga chiqib, kim ko‘rinsa seni so‘raydi, xavotir olib o‘tiribdi! Sen bo‘lsang!..

Turgan yerimda oyoqlarim chalishib ketdi, yurak urishim xuddi to‘xtab qolayozgandek o‘zimni shu qadar og‘ir sezdimki, hatto o‘limimga ham ming marta rozi bo‘ldim. Alibek bo‘lsa yengimdan tortib, hamon pritseplar uchun yasaladigan qandaydir moslamalar va yana allanimalar haqida tushuntirardi. Jontoy bir chekkada quloq solib turardi.

– O‘z holimga qo‘ysang-chi! – deb qo‘limni tortib oldim. – Mendan nima kerak senlarga? Sudga bo‘lsa, sudga beringlar! Shu yog‘i ham yetar! Hech qanday pritseping keragi yo‘q menga! Hech kimga sherik ham bo‘lmayman! Tushundingmi?

Alibekning qovog‘i osildi, peshonasi tirishdi:

– O‘zing boshlab, o‘zing o‘t qalab, endi birinchi bo‘lib duningni xoda qilib qochmoqchimisan? Shunaqami?

– Qanday tushunsang, shunday tushunaver! – dedim-da, shartta burilib, garaj tomon ketdim.

Mashina oldiga keldim, qo‘llarim qaltirardi, nima qilishni bilmasdim. Nima uchundir mashina ostidagi chuqurga sakrab tushdim-da, sal o‘zimni bosib olish uchun terib qo‘yilgan g‘ishtlarga yonboshladim.

– Menga qara, Ilyos! – tepamdan shivirlagan ovoz eshitildi.

Boshimni ko‘tarib qaradim: bunisi yana kim bo‘ldi! Tumoq kiyib olgan Jontoy menga ayyorona tikilgan cha chuqur tepasida xuddi qo‘ziqorindek cho‘nqayib o‘tirardi.

– Uni juda boplading-da, Ilyos! – dedi u.

– Kimni?

– Alibekni-da, aktivistni! Naq nishonga urding! Darrov nafasi o‘chdi-qoldi, bo‘lmasa bu novator quloqni batangga keltirardi.

– Xo‘sh, sening qanchalik ishing bor?

– Nima ishim borligini o‘zing ham tushunib turgan bo‘lsang kerak. Biz shofyorlarga pritsepning keragi yo‘q. Uning oqibati qanday bo‘lishini bilamiz: birortasi ishlab chiqarish normasini oshiradi, yo‘lni qisqartadi, keyin hammalaring o‘sha ilg‘or darajasiga ko‘tarilinglar deyiladi-yu, biroq yuk tashish uchun to‘lanadigan haqni kesib qoladilar. Xo‘sh, kim o‘z cho‘ntagiga zarar keltirishni istaydi? Bir kunlik shuhrat, obro‘ kinga kerak? Biz sendan xafa bo‘layotganimiz yo‘q. Ha, ko‘ngling to‘q bo‘lsin...

– Biz deganing kimlar? – deb so‘radim undan bamaylixtir bo‘lishga intilib. Ammo birdan bosib kelgan g‘azabdan yuragim siqilib ketdi: – Mashinani shatakka olib ketayotganimda nega nafasingni chiqarmay o‘tib ketganingni endi angladim! Olisni ko‘zlabсан-u, ammo tumshug‘ing ostidan narini ko‘rolmabsan, seningcha, boshqalar hech narsani tushunmaydi. O‘zingcha meni ahmoq deb o‘ylayapsan, shekilli! Biz deganing senmi? – deb so‘radim yana.

– Faqat mengina emas, – dedi Jontoy ko‘zlarini pirpiratib.

– Yolg‘on, mag‘zay, bit! Seni deb qasddan pritsep bilan yurganim bo‘lsin! Tanimda jonim bor ekan, aytganimni qilaman. Sen bilan ana o‘shanda gaplashaman. Qani, tuyog‘ingni shiqillatib qol-chi!

– Hay-hay, haddingdan oshma! – deb o‘dag‘ayladi Jontoy. – Sening ham qanaqaligingni yaxshi bilamiz... Biroq o‘ylab ko‘r... Anaviga kelsak, davring kelganda yurib qol...

– He seni!.. – deb jahl ustida qichqirib yubordim-da, joni qahrim bilan jag‘iga tushirdim.

U xandaq chekkasida qanday o‘tirgan bo‘lsa, shundayicha orqasiga ag‘anab tushdi. Tumog‘i ham uchib ketdi. Men handaqdan mushukdek sakrab chiqdim-u, unga tashlandim. Ammo Jontoy o‘rnidan turib olgandi, u o‘zini chekkaga olib qochib, butun hovlini boshiga ko‘tarib dodlay boshladi:

– Bezori! Kazzob! Musht bilan qo‘rqita olmaysan meni! Se-ning ham adabingni berib qo‘yadigan kuch topilar! Haddingdan oshma, zararkunanda!..

Har tomondan odamlar yugurib kela boshladilar. Alibek ham chopib keldi.

– Nima gap? Nega urding uni?

– Haqiqat uchun! – deya battarroq baqira boshladi Jontoy. – Haq gapni yuziga aytganim uchun! Pritsepni o‘g‘irlagan ham o‘zi, dovonda ag‘darib tashlab ketib, ishni barbod qilgan ham o‘zi, yana boshqalar vijdonan uning xatosini tuzatmoqchi bo‘lishsa, u tumshuqqa soladi! Endi bu ishdan manfaatdor emas, chunki obro‘ va shon-shuhratni qo‘ldan boy berib qo‘ydi!..

Alibek men tomon yurdi. Rangida qoni yo‘q, oppoq oqarib ketgan, g‘azabdan tutilib-tutilib gapirardi.

– Ablah! – deb ko‘kragimdan itarib yubordi u. – Alam qilganidan dovon uchun qasd olyapsanmi? O‘ylama, sensiz, qahramonlarsiz ham ishlay olamiz!..

Men indamay turaverdim. Biron narsani tushuntirib beradigan holim yo‘q edi hozir. Jontoyning haddan tashqari surbetlar-cha aytgan yolg‘on-yashiq so‘zlaridan shunchalik iztirobga tushgan edimki, hatto biron og‘iz so‘z aytolmay qoldim. O‘rtoqlarim menga o‘qrayib turishardi. Jontoy bo‘lsa labidagi qonni tumog‘i bilan artib, hamon o‘kirardi.

Men mashinaga sakrab chiqdim-da, avtobazadan tashqariga haydab ketdim.

Yo‘lda ichib oldim. Ta‘bim juda xira edi. O‘zimga nisbatan bo‘lgan qahr-u g‘azabni bartaraf eta olmas va so‘nggi kunlarda bo‘lib o‘tgan hamma qilmishlarimni unuta olmas edim. Asalni eslasam, vijdon azobida yana qiynalardim.

Dastlabki yo‘l bo‘yidagi magazinchalardan biriga kirib chiqdim, foydasi bo‘lmadi, so‘ngra yo‘l-yo‘lakay yana bir to‘xtab, to‘la stakanni paqqos urdim. Shundan keyingina sal yengillashdim. Ko‘priklar, yo‘l bo‘yidagi belgilar va qarshidan kelayotgan mashinalargina ko‘z o‘ngimdan lip-lip o‘tib borardi. Ko‘nglim ancha yorishgandek bo‘ldi. «Eh! – deya o‘ylardim o‘zimcha. – Bo‘lganicha bo‘lar. Senga nima yetishmaydi, mashinangni hay-

dab yuribsan, bo'ldi-da, Xadichaning bu ishlarga nima daxli bor, senga u nima yomonlik qildi, boshqalardan uning qayeri kam? Yoshgina, chiroyli, dilbar ayol bo'lsa. Seni jon-dilidan yaxshi ko'radi. Sen uchun har narsaga tayyor, sen bo'lsang, u haqida bo'lmag'ur turli xayollarga borib yuribsan. Axir, u bilan o'tkazgan tuning yomon bo'ldimi. Yaxshilikni bilmagan ahmoq!»

Kechqurun uyga qaytib keldim. Kalta po'stinimni bir kiftimga kiyib olganimcha, eshik oldida gandraklab turibman: men ba'zan rulni boshqarish oson bo'lsin uchun o'ng yengimni yechib olardim. Bu bolaligimdan odat bo'lib qolgan, bolalar bilan tosh otib, kimo'zar o'ynaganimizda ham shunday qilardim...

Asal ko'zi tushishi bilan menga otildi. Ammo qay ahvoldaligimni ko'rib qo'rqib, hayron bo'lib turib qoldi.

– Sizga nima bo'ldi, Ilyos? – So'ngra gap nimada ekanligini angladi, shekilli: – Voy, nega turibsiz? Charchadingizmi, sovqotdingizmi? Qani, yechining! – dedi.

Asal yordamlashmoqchi bo'lib qo'lini cho'zdi, biroq churq etmasdan uning qo'lini o'zimdandan nariga surib qo'ydim. Nomus qilayotganimni qo'pollik bilan bekitishga to'g'ri keldi. Qoqinib-surilib borarkanman, nimanidir taraqlatib tepib yubordim-da, o'zimni gurs etib stulga tashladim.

– Biror narsa bo'ldimi, Ilyos? – dedi Asal menga yaqinlashib kelarkan, mast-alast ko'zlarimga tashvish bilan tikilib.

– Nima, sen hali bilmaysami? – deb boshimni quyi soldim; yaxshisi, uning yuziga qaramayin. Men, Asal hozir o'pkalab, taqdirdan noliy boshlaydi, deb kutib turardim. O'zimni oqlamay, har qancha koyisa ham tinglashga tayyor edim. Ammo u go'yo uyda yo'qdek churq etmasdi. Men sekingina ko'z qirimni tashladim. Asal orqasini o'giringancha deraza yonida turardi. Garchand uning yuzini ko'rmayotgan bo'lsam ham, iztirob chekayotganini va ko'zlarida yosh miltillab turganini sezdim. Unga juda rahmim kelib ketdi, yuragim ezila boshladi.

– Bilasanmi, Asal, men senga bir narsani aytmoqchi edim, – deb gap boshladim jur'atsizlik bilan. – Shuni aytmoqchiman-ki! – nafasim bo'g'zimga tiqilib ortiq so'zlay olmadim. Qilgan gunohimga iqror bo'lishga yuragim dov bermadi. Yo'q, u men-

dan buni hech qachon kutmagan, ayta olmayman. Unga rahmim kelgandi, ammo bekor qilgan ekanman. O'sha daqiqada o'zimni-o'zim yenga olmadim. – Biz, ehtimol, bu yaqin-orada sizlarnikiga, ovulga bora olmasak kerak, – deb gapni boshqa yoqqa burdim. – Keyinchalik vaqt-soati bilan borarmiz... Hozir bundan ko'ra zarurroq ishlar bor...

– Xo'p, mayli! Keyinroq borarmiz, shoshadigan joyi yo'q! – dedi Asal va ko'z yoshlarini artib, oldinga keldi. – Hozir bu haqda o'ylamay qo'ya qoling, Ilyos. Hammasi yaxshi bo'lib ketadi. Yaxshisi, o'zingizni o'ylang. Juda o'zgarib qoldingiz. Sizni hech tushuna olmay qoldim, Ilyos.

– Xo'p, bo'пти! – deb uning gapini bo'ldim, yuraksizlik qilib qo'yanimdan jahlim chiqib. – Charchaganman, uyqum kelyapti.

Men yolg'on-yashiq so'zlarni yanada ko'proq gapirib qo'ymaslik, oradagi sof sevgi ko'zgasiga dog' tushirib qo'ymaslik uchun tezroq yotib uxlashim kerak edi. Asal ham uni-buni so'rab boshimni qotirib o'tirmasdi. Men voqeani bir boshdan oqizmay-tomizmay aytib bermoqchi bo'lib, bir necha bor hozirlandim-u, biroq oradan vaqt o'tgan sari iqror bo'lishdan uzoqlasha bordim. Bilsam, hammasining o'z mavridi – vaqt-soati bor ekan. Kayfim tarqalgach, bo'lib o'tgan voqealarni unga endi hech qachon ochiqchasiga gapirib bera olmasligimni tushundim. Nega bundayligini o'zim ham bilmasdim.

Oradan bir kun o'tgach, qaytishda dovonning narigi tomonida Alibekni uchratib qoldim. U pritsep bilan kelayotgan ekan. Do'lan ishg'ol etilgan edi.

Alibek meni ko'ra solib, yurib kelayotgan yerida kabinaning o'ng eshigidan sakrab tushdi-da, qo'l silkiy boshladi. Men tezlikni kamaytirdim. U yo'lda behad xursand va g'olibona turardi.

– Salom, Ilyos! Buyoqqa chiq, chekishamiz! – deb qichqirdi u.

Men unga yaqinlashib tormoz berdim. Alibekning kabina-sida yoshgina yigitcha – ikkinchi shofyor o'tirardi. Mashinaning g'ildiraklariga zanjirlar o'rab bog'langan. Pritseptlarda pnevmatik tormoz. Buni men darhol payqagan edim. Biroq to'xtamadim.

Menga juda alam qilgan edi. Uddasidan chiqibsan – qoyil! Lekin meni tinch qo‘y.

– To‘xta, to‘xta! – deb Alibek orqamdan yugura boshladi. – Ishim bor, to‘xta, Ilyos! Eh, shayton, senga nima bo‘ldi?.. Xo‘p, mayli! o‘zing bilasan...

Men mashinani tezlatdim. Qichqirma. Bizning bir-birimizda hech qanday ishimiz yo‘q. Mening ishim allaqachon rasvo bo‘lgan. Yaxshi qilmadim, eng yaqin do‘stim Alibekdan ajraldim. Axir, u haq edi, hamma narsada haq edi, buni endi tushunib yetdim. Ammo o‘sha paytda mening qanchalik asablarimni buzgan, qanchalik umrimni sarflagan narsaga u alam qilarli darajada juda tez va juda oddiy yo‘l bilan erishganligini kechira olmasdim.

Alibek chuqur mulohazali va jiddiy yigit edi. U hech qachon dovonga menga o‘xshab partizanlik qilib bormasdi ham. Bunaqangi harakatlar uning tabiatiga yot edi. Uning kuch-quvvati, e‘tibori ham xuddi mana shunda edi. U mashinani sherik bilan birga haydab to‘g‘ri qildi. Ular mashinani yo‘lda navbatma-navbat haydashlari, dovonna yangi kuchlar bilan qo‘lga kiritishlari mumkin edi. Dovonda hal etuvchi narsa – motor, iroda va inson qo‘llari. Buning ustiga, Alibek bilan sherigining manzilga borib kelishda bekor ketadigan vaqti deyarli ikki marta qisqarar edi. Bularning hammasini u hisobga oldi, mashina kompressoridan pritsepga bir vaqtda harakat qila oladigan tormoz o‘rnatdi. U eng oddiy narsani – zanjirlarni ham unutmadi, ular bilan oldingi g‘ildiraklarni tang‘ib qo‘ydi. Xullas, u faqat «ura» qichqirig‘i bilan emas, balki shay bo‘lib, to‘la qurollangan holda dovonga hujum qildi. Ana shu yo‘sinda Do‘landan mashinalar pritseplar bilan o‘tadigan bo‘lib qoldi.

Alibekdan keyin dovondan boshqalar ham pritseplar bilan yurishga kirisha boshlashdi. Hammasi emas, albatta, ammo odatdagidek har bir ishda ham asosiy narsa uning boshlanishida-da, axir. Bu orada mashinalarning soni ham ortib qolgandi, qo‘shni avtobazadan yordam yuborishgandi. Bir yarim hafta davomida kecha-yu kunduz Tyan-Shan traktida mashinalarning guvullashi tinmadi. Xullas, qanchalik og‘ir, qanchalik mashaqqatli bo‘lmasin, biznikilar xitoylik ishchilarning iltimosini belgilangan muddatda

ado etishdi, ularni uyaltirib qo'yishmadi. Men ham ko'pchilik qatori ishladim. Bularni, endi hamma ishlar iziga tushib, oradan shuncha yillar o'tib ketgandan keyingina aytyapman. O'sha qizg'in kunlarda esa men egarda hali mustahkam o'tira olmas va hayot otini ham unchalik boshqara olmasdim...

Dovon ortida Alibek bilan uchrashganimizdan so'ng avto-bazaga kelganimda, kech kirib qolgan edi. Yotoqxonaga qarab yo'l oldim, ammo yo'l-yo'lakay markaziy ko'cha tomon burildim. Yana choyxonaga. O'sha kunlarda mening hushdan ketguncha ichib, o'lgudek mast bo'lgim, loaqal bir lahza bo'lsa ham hamma-hammasini unutib, toshdek qotib uxlagim kelardi. Men o'zimni zo'rlab bo'lsa ham juda ko'p ichdim, ammo araq menga deyarli ta'sir etmadi. Men choyxonadan battar xafa bo'lib, g'azabim qaynab chiqdim. Tun yarmida shaharchada daydib yurdim va nima qilayotganimni o'ylab o'tirmasdan Beregovaya ko'chasiga, Xadichaning uyiga qarab qayrildim. U ham meni kutib o'tirgan ekan.

Keyin ham ahvol ana shunday davom etaverdi. Men ikki olov o'rtasida qolgandim. Kunduzlari ishda, avtobazada qolgan kechalarim esa darrov Xadichanikiga yugurib qolardim. Oyog'im unikiga tortib turardi, u bilan o'zimni xotirjam va erkinroq his qilardim. U yerda go'yo o'zimdan, odamlardan va haqiqatdan yashiringandek bo'lardim. Nazarimda, yolg'iz Xadichagina meni tushunadigandek va sevadigandek tuyulardi. Uyimga kelganimda esa iloji boricha tezroq jo'nab qolishga harakat qilardim. Asal, aziz Asalginam! Agar u o'zining oqko'ngilliligi va sofdilligi bilan meni uydan tobora uzoqlashtirayotganini bilsa edi. U shu fazilatlar bilan meni tezroq ketish uchun bahona topishga majbur qilardi, chunki unga munosib emasligimni, men uchun u qilgan barcha narsalarga o'zimning sazovor emasligimni ko'ra-bila turib bu yerda ortiq tura olmasdim. Men uyga bir necha bor mast bo'lib keldim. Ammo u biror marta ham ta'na qilmasdi. Hali-haligacha uning menga nisbatan shunday munosabatda bo'lganini tushuna olmayman: bo'shligi, irodasizligidanmi yoki aksincha, o'ta bardoshlilik va insonga nisbatan ishonchi tufaylimi? Ha, u, albatta, o'zimni qo'lga olishimni, muvaffaqiyatsizliklar ustidan g'olib

kelishimni va yana avvalgi holimga qaytishimni kutar, bunga ishonar edi. Ammo undan ko'ra meni koyigani, bor haqiqatni vijdonan aytib berishga majbur etgani yaxshiroq edi. Ehtimol, Asal mening yuragimni o'rtab tirnayotgan narsalar faqat ishda-gi ko'ngilsizliklarga emasligini bilganida, mendan javob talab qilgan bo'larmidi?.. U shu kecha-kunduzda mening hayotimda nimalar sodir bo'layotganini tasavvur eta olmasdi. Men esa unga juda achinardim, yurak sirlarimni ochishni doim galga solardim. Natijada, shu taxlitda ish ko'rib, uning oldida, muhabbatimiz oldida, oilamiz oldida bajarishim lozim bo'lgan burchimni ado etishga ulgura olmay qoldim.

So'nggi marta uchrashuvimizda Asal meni quvonch bilan, shavq-zavq bilan kutib oldi. Yuzlari gulgun ochilib, ko'zlari tabassumdan porlar edi. U kalta po'stinim va etigimni yechtirmas-danoq to'g'ri ichkariga sudradi.

– Buni qarang, Ilyos! Samad endi tippa-tik turyapti!

– Rostdanmi? Qani u?

– Huv ana – stol tagida!

– Polda emaklab yuribdi-ku!

– Mana, hozir ko'rasiz! Qani, o'g'lim, qanday turishingni dadangga bir ko'rsatib qo'y! Qani tur, tura qol, Samad!

Samad undan nima istayotganliklarini tushungandek bo'ldi. U stol ostidan quvonib emaklab chiqdi-da, karavot yonida to'xtadi, uni ushlab, zo'rg'a tikka turdi. U jilmayib, nozik oyoqlarida biroz kalovlanib turdi-da, keyin o'shanday jilmayganicha «gup» etib polga o'tirib qoldi. Chopib borib, uni quchoqlab oldim-da, badanidan yoqimli sut hidi anqib turgan go'dakni bag'rimga bosdim. Xuddi Asal kabi naqadar qadrdon va aziz edi bu hid.

– Sekinroq, Ilyos, nafasi qaytib ketadi! – deb Asal qucho-g'imdan Samadni tortib oldi. – Xo'sh, endi nima deysiz? Qani, endi yechining. U tez kunda kattakon bo'lib qoladi, shunda oyisi ham ishga boradi. Hammasi o'rniga tushadi, hammasi yaxshi bo'lib ketadi, shundaymasmi, o'g'ilcham? Siz-chi, – deb Asal kulimsirab, ma'yus ko'zlari bilan menga boqdi. Men stulga o'tirdim. U o'zining mana shu bir og'iz so'zi bilan so'nggi kunlar ichi aytmoqchi bo'lib yurgan, lekin aytolmay yuragida saqlab ke-

layotgan barcha gaplarini bayon etganini payqadim. Bu soʻzlarda iltijo ham, taʼna ham, umid ham mujassamlashgan edi. Men oʻsha ondayoq unga bor gapni soʻzlab berishim yoki tezroq bu yerdan chiqib ketishim zarur edi. Yaxshisi, keta qolay. U behad baxtiyor edi va hech narsadan shubhalanmasdi. Men oʻrnimdan turdim.

– Men ketdim, – dedim.

– Qayoqqa? – deya seskanib ketdi Asal. – Bugun ham qol-maysizmi? Loaqal choy ichib olsangiz-chi.

– Ilojim yoʻq. Ketishim kerak, – deb toʻngʻilladim men. – Oʻzing bilasan, hozir ish juda qistov...

Yoʻq, meni uydan haydayotgan narsa aslo ish emas edi. Va-holanki, yoʻlga ertalab chiqishim kerak edi.

Qorongʻida mashina yoniga kelib, kabina oʻrindigʻiga oʻzim-ni gurs etib tashladim va alamimdan ingrab yubordim, motorni yurgizish uchun kalitni oʻz oʻrniga tushira olmay, ancha vaqt-gacha timirskilab oʻtirdim. Soʻngra yoʻlga chiqdim, derazalarda miltillab turgan chiroqlar orqada qolib, to koʻzdan gʻoyib boʻlgun-cha haydab bordim. Darada, koʻprikdan oʻtishim bilanoq mashinani yoʻldan chetga burib, butazorda toʻxtatib, chiroqlarini oʻchirdim. Shu yerda tunashga ahd qildim. Choʻntagimdan papiros oldim. Gugurt qutisida bittagina gugurt choʻpi qolgan ekan. U lov etib yondi-yu, oʻchib qoldi. Papirosni ham qutichaga qoʻshib kabina oynasidan uloqtirib yubordim, boshimga kalta poʻstinni tortib, oyoqlarimni yigʻishtirganimcha oʻrindiqa bukchayib yotib qoldim.

Qop-qorongʻi va bahaybat togʻlar ustida oy xiragina nur so-chib turardi. Darada shamol hazin guvillar, ochilib turgan kabina eshigini u yoqdan bu yoqqa tebratar edi. U shamolda ohistagina gʻijirlardi. Kabinada yotar ekanman, oʻzimning butunlay yak-ka-yu yolgʻizligimni, odamlardan, oilamdan va avtobazadagi oʻrtoqlarimdan ajralib qolganligimni hali hech qachon hozirgidek chuqurroq sezmagani edim. Bundan buyon bu taxlitda hayot ke-chirish mumkin emas edi. Oʻzimga-oʻzim soʻz berdim: safardan avtobazaga qaytib kelishim bilanoq, Xadicha bilan gaplashaman, undan meni kechirishini, ikkovimiz oʻrtamizda boʻlib oʻtgan hamma narsalarni unutishini iltimos qilaman. Shunday qilsam, vijdonan haqqoniy va toʻgʻri ish tutgan boʻlaman.

Biroq hayot bu fikrimni boshqachasiga hal etdi. Men shunday bo'lishini hech qachon o'ylamagan va kutmagan edim. Oradan bir kun o'tgach, ertalab dovondagi bazaga yetib kelganimda, uyda hech kim yo'q edi. Eshik lang'illab ochilib yotardi. Dastlab Asal biron yoqqa: suvgami, o'tingami chiqqan bo'lsa kerak, deb o'yladim. U yoq-bu yoqqa qaradim. Xonada hamma narsa ivirsib yotardi. Olov yoqilmagan, qora pechkadan qandaydir yoqimsiz sovuq urib turar, uy huvullab yotardi. Samadning karavoti yoniga bordim – bo'm-bo'sh.

– Asal! – deb shivirladim dahshat aralash. «Asal!» – deb shivirlab aks sado berdi devorlar.

Men eshikka o'qdek otilib chiqdim.

– Asal! – deb qichqirdim hovlida turib. Hech kim javob qilmadi. Qo'ni-qo'shnilarimiznikiga yugurdim, benzokolonkaga chopib bordim, hech kimdan aniqroq javob ololmadim. Odamlarning aytishicha, kecha bolasini tanishlarinikida qoldirib, o'zi kun bo'yi qayoqqadir ketibdi va tunda qaytib kelibdi. «U voqeadan xabar topib ketib qolgan!» – degan dahshatli xayoldan cho'chib ketdim.

Umrimda hali hech qachon Tyan-Shan tog'laridan mashinani o'sha, men uchun baxtsiz bo'lgan kundagidek tez haydamagan bo'lsam kerak. Men nuqul qayerdadir anavi muyulishdan keyin yoki anavi darada yoki yana qayerdadir yo'lda unga yetib oladigandek bo'laverdim. Go'yo burgutdek parvoz qilib, ketib borayotgan mashinalarni quvib yetardim va ularga yonma-yon kelib mashinaga tormoz berardim-da, kabina va kuzovlarga ko'z yugurtirib chiqib, shofyorlarning so'kish-koyishlari ostida mashinani yana ilgarilab yeldirib borardim. Men shu vaziyatda radiatordagi suv qaynab ketmaguncha uch soatlar chamasi mashinani be-to'xtov yeldek uchirib haydadim. Kabinadan sakrab tushdim-da, radiator ustiga qor socha boshladim, so'ngra yo'l yoqasidagi pastlikdan suv olib chiqqani yugurdim. Suvni darhol quydim. Radiatordan bug' ko'tarilar, mashina esa poygadan chiqqan otdek ufurardi. Rulga endi o'tirmoqchi ham edimki, Alibekning qarshidan kelayotgan avtopritsepiga ko'zim tushib qoldi. Quvonib ketdim. Garchand biz gaplashmay, salomlashmay yurgan bo'lsak ham,

mabodo Asal ularnikida bo'lsa, baribir u buni menga aytishi kerak-ku. Men yo'lga yugurib chiqib, qo'limni ko'tardim-da:

– To'xta, to'xta, Alibek! To'xta! – deb qichqirdim.

Rulni boshqarib borayotgan navbatchi yigit Alibekka savol nazari bilan qaradi. Alibek esa xo'mrayganicha teskari burilib oldi. Mashina to'xtamasdan o'tib ketdi. Mashina g'ildiraklaridan ko'tarilgan qor to'zoni orasida qolib, ancha vaqtgacha qo'limni ko'targancha turib qoldim. So'ngra yuzimni artdim. Mayli, olmoqning bermog'i bor-ku, axir! Biroq hozir undan xafa bo'ladigan darajada emas edim. Demak, Asal ularnikiga bormapti. Bu ko'nglimni battarroq g'ash qila boshladi. U o'z ovuliga ketgan bo'lsa kerak, boshqa boradigan joyi yo'q. U ota-onasi oldiga qaysi yuz bilan bordiykin va nima dedi ekan ularga?

Tezda ovulga jo'nashim kerak.

Yukni tushirgach, avtobaza hovlisiga kirib o'tirmadim. Mashinani ko'chada qoldirib, hujjatlarni topshirish uchun dispatcherxonaga yugurib ketdim. Borayotib yo'lakda Jontoy bilan to'qnashib qoldim. Uning yonidan o'tib ketdim, u bo'lsa ortimdan jirkanch va hayosizlarcha tirjayib qoldi.

Halloslab dispatcherxonaning tuynukchasiga boshimni suqdim-da, Xadichaning oldiga yo'llanmani tashladim. U menga g'alati qilib bir qarab qo'ydi. Uning ko'zlaridan qandaydir bezovtalik va o'zini gunohkordek sezayotganligi nogoh sezilib ketdi.

– Tezroq olsang-chi! – dedim men.

– Biron nima bo'ldimi?

– Asal... uyda yo'q, ketib qolibdi!

– Rostdanmi? – dedi ranglari oqarib ketgan Xadicha va o'rni-dan turdi-da, lablarini tishlab: – Kechir, kechir meni, Ilyos! Hammasiga men, men... – deya boshladi.

– Nimaga men-menlab qolding! Tushuntiribroq gapirsang-chi, qani, ayt barini! – deb dispatcherxonaning eshigiga qarab otildim.

– Bularning hammasi qanday bo'lganini o'zim ham bilmay qoldim, gaplarim rost, Ilyos. Kecha yo'lakda turuvchi qorovul tuynuk eshikchasini taqillatib, bir qiz kelib, seni so'rayapti, dedi. Qorovul uni bu yerga chaqirdi-da, o'zi chiqib ketdi. Men uni dar-

hol tanidim. U «jimgina menga tikilib qaradi: «Shular hammasi rostmi?» – deb so‘radi. Men, men esa dovdirab qolib, qo‘qqisdan: «Ha, rost. Hammasi rost. U men bilan birga!» – deb yuboribman. U cho‘chib ketib, tuynukchadan boshini shartta tortib oldi. Men esa boshimni stolga shilq etib tashlaganimcha, jinnilarga o‘xshab: «Meniki u! Meniki!» – deb ho‘ngrab yig‘lab yubordim. U koridordan yugurib chiqib ketdi, keyin uni ko‘rmadim... Kechir meni...

– Shoshma-shoshma. U qayoqdan bildiykin?

– Jontoy aytgan. O‘sha, u menga ham do‘q qilib yurardi. Uning ablahligini bilmaysanmi, axir!?

– Bilaman. Biroq u bu gal haqiqatni aytibdi.

– Sen, Ilyos, bor, uni qidirib top. Men endi sizlarga xalaqit bermayman. Biron yoqqa bosh olib ketaman...

Mashina meni qishki cho‘l bag‘ridan olib borardi. Yo‘lni qalin, ko‘kimtir muz qoplab yotardi. Shamol qor uyumlarining yo‘llarini tarab, ariq bo‘ylaridagi qorlarni quyun qilib uchirib, o‘zi bilan olis-olislariga olib ketardi. Uzoqdagi tog‘ etaklarida shamolda nuragan devorlar va yaproqlari to‘kilib ship-shiydam bo‘lib qolgan ovul bog‘lari elas-elas qorayib turardi.

Kolxozga kechqurun yetib keldim. Mashinani menga tanish bo‘lgan xonadon oldiga kelib to‘xtatdim, nafasimni rostlab olish uchun papiros tutatdim, so‘ng uning qoldig‘ini o‘chirib tashladim-da, signal bera boshladim. Ammo Asal o‘rniga yelkasiga po‘stin tashlab olgan onasi chiqdi. Men kabina eshigini ochib, zinaga tushdim va sekingina:

– Salom, opa! – dedim.

– Ha-a, senmiding! – deb g‘azab bilan javob qildi u. – Qilar ishni qilib qo‘yib, tag‘in meni opa deyishga qanday tiling bordi? Yo‘qol bu yerdan, basharang qursin. Sayoq, muttaham, lo‘li! Bolamning bosh-ko‘zini aylantirib olib qochibdi-da, yana uyalmay-netmay burnini tortib kelganini qara-ya! Benomus! El-yurt oldida sharmandayi sharmisor qilding...

Kampir og‘iz ochirgani qo‘ymasdi. U meni og‘ziga kelgan achchiq so‘zlar bilan tinmay qarq‘ar edi. Uning baqiriq-cha-

qirig'ini eshitib, qo'shni hovlilardan erkak-ayollar va bolalar to'plana boshladilar.

– Xaloyiqni chaqirmasimdan, bu yerdan tuyog'ingni shiqilatib qol! Basharang qursin, turqingni sira ko'rmayin! – g'azabga to'lgan ona po'stinini yerga uloqtirib tashladi-da, menga tomon xezlab kela boshladi.

– Hoy, yaxshilikcha jo'nab qol bu yerdan! – dedi allaqanday bir kishi yo'lga tomon qo'lini ishora qilib dag'dag'a bilan.

Yo'lga tushishdan boshqa iloj qolmagan edi. Axir, meni Asal hatto ko'rishni ham istamagandan keyin ketish kerak edida. Mashinamga tosh va tayoqlar otila boshladi. Bolalar meni ovuldan ana shunday haydab qolishdi. Nega shunday qilishdi ekan? Ehtimol, ular meni bu kampirni haqorat qilib, xafa qilgan deb o'ylashdimikin? Yoki biron kallakesar, deb o'ylashgan bo'lsa kerak...

O'sha tun ko'l bo'yida uzoq daydib yurdim. Oy nurida jilolanayotgan ko'l to'lqin urib, o'zini qo'yishga joy topa olmasdi. O', Issiqko'l, mangu qaynoq ko'l! O'sha tun muzdek sovuq eding, iltifotsizlik bilan qarshi olgan eding. Men to'ntarilib yotgan qayiq ustida o'tirardim. Qirg'oqdagi sayozliklar sari o'rkach-o'rkach bo'lib yopirilib kelayotgan to'lqinlar zarb bilan etiklarimning qo'njiga urilar va pishqirib yana orqaga qaytar edilar.

So'ng allakim menga yaqinlashib keldi-da, yelkamga sekingina qo'lini qo'ydi. Bu Xadicha edi.

* * *

Bir necha kundan keyin biz birga Frunze shahriga jo'nab ketdik. Anorxoy dashti yaylovlarini o'zlashtirish bo'yicha qidiruv ishlari olib borayotgan ekspeditsiyaga men shofyor, Xadicha ishchi bo'lib o'rnatildik. Mana shunday qilib yangi hayot boshlandi.

Ekspeditsiya bilan birgalikda Anorxoy cho'lining ichkarisiga, naq Balxash bo'ylarigacha yetib bordik. Agarda undan ham olislarga borib qolganimizda ham baribir, orqaga qaytmagan bo'lardim. O'tmish bilan aloqani uzadigan bo'lgandan keyin bir umrga uzmoq kerak.

Dastlabki paytlarda dard-alamimni ish bilan yengdim. Ish esa istagancha topilardi. Uch yildan ortiqroq vaqt ichida butun Anorxoy dashtini kezib chiqdik, quduqlar qazidik, yo'llar o'tkazdik, yo'l ustida bazalar qurdik. Xullas, hozirgi Anorxoy baland-past adirlardan iborat bo'lib, yovshan bilan qoplanib yotgan va hatto kishi kuppа-kunduzi adashib, boshi va oyog'i qayoqda ekanligini topa olmay haftalab, oylab tentirab yuradigan ilgarigi yovvoyi dasht emas. Hozir u yerlar madaniy dam olish joylari, uylar va qo'sharlari bo'lgan chorvadorlar o'lkasiga aylangan. Don ekishadi, hatto chorva uchun pichan tayyorlashadi. To'g'ri, hali Anorxoyda qo'l urilmagan ishlar ko'p, biz shofyorlarni bo'lsa qo'yavering, ularning ishi hamma vaqt boshidan ortib yotadi. Biroq men u yerdan qaytib keldim. Hali ko'p yerlari noobod, odamlar kam yashaydigan dashtda yashash og'irligidan yoki bo'ronli qishda, yo'lsiz cho'lda tentirab yurish qiyin bo'lganligi uchun emas. Bu qiyinchiliklarning bari vaqtinchalik narsa, albatta. Agar inson mustahkam o'rnashib olsa, cho'lni o'ziga bo'ysundira oladi, u yerga o'zi ham ko'nikib qoladi, cho'lni ham o'ziga moslashtira oladi. Xadicha ikkimiz qiyinchiliklardan qo'rqmasdik, turmushimiz ham yomon emas edi, bir-birimizni hurmat qilardik. Ammo hurmat boshqa-yu, muhabbat boshqa. Agar biri sevib, ikkinchisi sevmasa, unda bu ham, menimcha, ko'ngildagidek haqiqiy turmush bo'lolmaydi. Yo inson o'zi shunday tuzilganmi, yo faqat men tabiatan shunaqamanmi, bilolmadim, harqalay, menga doimo bir narsa yetishmasdi, uning o'rnini ish bilan ham, do'stlik bilan ham, seni sevguvchi ayolga nisbatan e'tibor va g'amxo'rliking bilan ham almashtirib yoki o'rnini to'ldirib bo'lmasdi. Men Asalning oldiga borishga yana bir bor urinib ko'rmay, shoshma-shosharlik qilib ketib qolganim uchun ko'pdan beri ich-ichimdan o'kinib yurardim. Anorxoyda o'tkazgan keyingi yarim yil mobaynida bo'lsa Asal va o'g'ilchamni sog'inib yurak-bag'rim ezilib ketdi. Tunlari uxlay olmay chiqardim. Samadning kulib, nozik oyoqchalarida zo'rg'a tik turgani ko'zimga ko'rinaverardi. Uning iliq tafti va go'daklarga xos mayin hidini go'yo butun umrga singdirib olgandayman. Qadrdon Tyan-Shan tog'lari, mavjlanib yotgan moviy Issiqko'l, ilk va so'nggi muhabbatimni topgan tog' etaklaridagi

jonajon dashtlar meni o'ziga tortardi... Xadicha bularning hammasini bilardi, biroq men uni hech narsada ayblamaganimdek, u ham meni biron narsada ayblamas edi. Nega ham ayblardik? Biz birga yashay olmasligimizni nihoyat tushungan edik.

O'sha yili Anorxoyna bahor erta keldi. Adirlarni qoplab yotgan qorlar tezda erib, kunlar isib, o't-o'lanlar ko'kara boshladi. Dashtga jon kira bordi, u issiqlik va namlikni emib bug'lanib yotardi. Tunlari havo shishadek musaffo bo'lar, osmonda yulduzlar charaqlardi.

Biz parmalash vishkasi yonidagi chodirda yotgan edik. Har vaqtdagidek uyqu kelmasdi. Kutilmaganda allaqayoqlardan parovozning qichqirgan ovozi zo'r-bazo'r eshitilib, cho'l sukunatini buzdi. Uning bu tomonlarga qay tarzda yetib kelganini aytish qiyin. Qozoq temir yo'li bizdan dasht bo'ylab yarim kunlik yo'l narida. Yoki menga bu tovush shunchaki eshitilgandek bo'ldimi, bilolmayman. Biroq yuragim «jiz» etib ketdi. U meni yo'lga chorlardi. Shunda men:

– Bu yerdan ketaman, Xadicha, – dedim.

– To'g'ri, Ilyos. Ajralishimiz kerak, – dedi u.

Biz ajralishdik. Xadicha Shimoliy Qozog'istonga, qo'riq yerga jo'nab ketdi. Ey Xudo, uning baxtiyor bo'lishini chin yurakdan istardim. Men Xadichaning ko'nglidagi odamini topishiga, balki o'zi ham sezmay-bilmay turib uni izlab yurgan yigit bilan uchrashishiga ishongim kelardi. U birinchi eridan yolchimadi. Unga ko'ngilsiz bo'lib, ajralishib ketdi. Shuningdek, men bilan ham o'z baxtini topolmadi. Agar men haqiqiy, chinakam sevgi nima ekanligini, sevis va sevilishning ma'nosini to'la anglab yetmaganimda, ehtimol, u bilan turmush qurib ketgan bo'lar edimmi?.. Darvoqe, bu shunaqangi narsaki, uning nega bunday bo'lishi kerag-u, unga o'zgacha bo'lishi mumkin emasligini izohlashga ojizlik qilib qolasan kishi.

Xadichani stansiyagacha olib borib, poyezdga o'tqazib yubordim va to orqada qolib ketmagunimcha vagon bilan yonma-yon chopib boraverdim. «Safaring xayrli bo'lsin. Xadicha, oramizda o'tgan yaxshi-yomonni unut!» – deb shivirlab qoldim so'nggi marta.

Turnalar Anorxoy osmonidan janubga tomon uchib borardi, men esa shimolga, Tyan-Shan tomon borardim...

* * *

Manzilga yetib keldim-u, hech qayerda to'xtamasdan, to'ppa-to'g'ri ovulga jo'nadim. Chamadonimni rayon mehmonxonasida qoldirdim. Yo'lovchi mashina ham juda qulay kelib qoldi: u tog'ga, geolog-razvedkachilar huzuriga ketayotgan ekan. Men kuzovda borar ekanman, hech narsa haqida o'ylamaslikka urindim, butun vujudimni bir vaqtda ham qo'rqinch, ham quvonch chulg'ab olgan edi. Biz tog' etagidagi dasht yo'lidan, Asal bilan uchrashgan o'sha qadrdon yo'ldan ketayotgan edik. Ammo u endi ilgari torgina qishloq yo'li emas, balki shag'al yotqizilgan, beton ko'priklari va yo'l belgilariga ega bo'lgan keng va tep-tekis ko'cha bo'lib ketibdi. Men, hatto avvalgi oddiy yo'ldan asar qolmaganiga biroz achingandek bo'ldim. Mashinam tiqilib qolgan ariqni, Asal o'tirgan o'sha xarsangtoshni ham taniyolmay qoldim.

Ovulga yetmasdanoq kabina tepasini qoqa boshladim.

– Nima gap? – deb boshini chiqarib so'radi shofyor.

– To'xtat, tushaman.

– O'rta yo'lda-ya? Hozir yetamiz-ku.

– Rahmat! Yaqin qoldi, – deb mashinadan yerga sakrab tushdim. – Bu yog'iga piyoda bora qolarman. – U mening qayoqqa va nega kelayotganimni qayoqdan bilsin. Pul uzatdim.

– Qo'y! – dedi u. – Shofyorlardan, hamkasabalardan olmaymiz.

– Ushla buni, shofyorligim peshonamga yozib qo'yilgani yo'q-ku.

– Yurish-turishingdan sezib turibman.

– Xo'p, mayli, ketaver bo'lmasa, salomat bo'li!

Mashina yo'lga tushdi, u hovlilar ortidagi ko'chaga kirib ko'zdan g'oyib bo'ldi. Men esa es-hushimni yig'ishtirilmay hamon yo'l ustida turardim. Shamolga chap berib sigareta tutadim. Sigaretani labimga keltirar ekanman, barmoqlarim dir-dir titrardi. Bir necha bor bosib-bosib, ichimga tortdim-da, so'ngra

g'ildirak iziga tashlab toptab, yo'lga ravona bo'ldim. «Mana, yettib ham keldim», deb g'o'ldiradim o'z-o'zimga. Boshqa aytadigan gapim ham yo'q edi. Yuragim fikr-xayollarimni bosib ketmoqchidek gurs-gurs urar, go'yo bir narsani bolg'alayotgandek qulog'im shang'illardi.

Ovul ajabtovur o'zgarib, xiyla kengayib qolibdi, yangidan solingan ko'pgina shifer tomli binolar paydo bo'libdi. Ko'chalariga simyog'ochlar o'rnatilib, simlar tortilibdi, kolxoz boshqarmasi binosi oldidagi simyog'ochda radio gapirardi. Bolalar maktabga chopqillab ketishyapti. Ulardan sal kattaroq bolalar esa universitetni bitirgan yosh o'qituvchilari bilan (bu ko'krigidagi znachogidan ko'rinib turardi) bir gala bo'lishib, allanimalar haqida o'zaro gaplashib borishardi. Ehtimol, ularning orasida menga tosh va tayoqlar otib qolgan bolalar ham bordir. Mayli, hechqisi yo'q, o'sha kezlarda hali ular yosh bola emasmidi.

Garchand meni bu yerda hech kim tanimasa ham, birov sezib qolmasin deb ko'chaning bir chekkasidan shoshib borardim.

Mana o'sha sambitolli va paxsa devorli hovli. To'xtab, nafa-simni rosladim. Qo'rquv va tashvishdan badanim muzlab, ko'cha eshigi tomon qat'iyatsizlik bilan yurib boraverdim. Taqillatdim. Qo'lida portfel ko'targan qiz chopib chiqdi. Bu – menga tilini ko'rsatib qochgan o'sha qizcha edi. Endi u maktabga boradigan bo'lib qolibdi. Qiz shoshilib turardi. U menga hayron bo'lib qaradi-da:

– Uyimizda hech kim yo'q! – dedi.

– Hech kim yo'q?

– Ha, oyim lesxozga mehmon bo'lib ketdi... Dadam traktorlarga suv tashiyapti.

– Asal-chi, qayerda u? – deb qo'rqa-pisa so'radim-u, shu zahotiyog' og'zim qaqrab ketayotganini sezdim.

– Asal? – deb ajablandi qiz. – Asal allaqachon ketib qolgan...

– Keyin hech kelmadimi?

– Har yili pochcham bilan birga keladi. Oyim uni juda yaxshi kishi deb maqtaydi.

Qizdan bo'lak hech narsa haqida surishtirib o'tirmadim. U maktabiga chopib ketdi, men esa orqaga qaytdim.

Bu yangilik meni shu qadar dovdiratib qo‘ydiki, uning kimga va qachon turmushga chiqqani endi menga baribir edi. Bilib nima ham qildim? Biroq o‘tgan yillar orasida nima uchundir Asal boshqa birovga turmushga chiqib ketgandir, degan fikr hech qachon xayolimga ham kelmagan edi. Axir, shunday bo‘lishi ham mumkin edi-ku. Hech qanday dom-daraksiz bir necha yillar qoramni ko‘rsatmay ketganimdan keyin, hammani qo‘yib meni kutib o‘tirarmidi...

Ovuldan chiqiboq, hech qanday mashinani kutib o‘tirmasdan, to‘g‘ri yo‘l yoqalab ketaverdim. Agar biror mashina quvib yetganida ham uni to‘xtatmas edim. Har qalay, biron yoqqa yurishim kerak edi, qayoqqa bo‘lsa ham – dunyoning narigi chekkasiga bo‘lsa ham menga baribir edi endi.

Men bir vaqtlar Asalni olib ketgan yo‘ldan borardim. Ammo yo‘l burungicha emas – yaxshilab shibbalanib, shag‘al yotqizildi. Faqat dashtgina ilgarigicha: atrofda qop-qora shudgor-u o‘rib olingandan keyin qolgan sarg‘ish poyalar ko‘zga tashlanardi. Bepoyon dasht Issiqko‘lining nurli hoshiyadek ajralib turgan uzoq qirg‘oqlarini yorib kirib, tog‘ yonbag‘irlaridan tortib, to ufqqa qadar yastanib yotardi. Qorlar erib, yalang‘ochlanib qolgan yer namga to‘yib ko‘pchib yotardi. Allaqayoqlarda traktorlar tarillab, bahorgi shudgorlash boshlab yuborilganidan darak berardi.

Rosa xuftonda rayonga yetib keldim, tunni mehmonxonada bir amallab o‘tkazdim-da, ertalab avtobazaga borishga ahd qildim.

Qayoqqadir, o‘zga o‘lkalarga ketishdan endi foyda yo‘q edi. Hamma orzu-istaklarim barbod bo‘lib, hammasidan mahrum bo‘lgan edim. Endi shunchaki yashash-u, ishlashdan o‘zga iloj qolmagan edi – uyog‘i nima bo‘lishini kim bilsin.

Tyan-Shan traktidan mashinalar odatdagidek turnaqator tizilishib u yoqdan bu yoqqa qatnab turardi, biroq men o‘zimizning avtobaza mashinalaridan birontasida ketishni ma‘qul ko‘rdim. Mana, tanish mashinalardan biri yaqinlashib kelmoqda. Qo‘l ko‘tardim.

Kabinada o‘tirgan shofyor hadeganda meni payqamay qoldi. Katta tezlik bilan kelayotgan mashina g‘izillab o‘tib ketdi-yu, biroq shu zahotiyoq taqqa to‘xtadi. Men chamadonimni qo‘lga

oldim. Shofyor kabinadan chiqdi. Bunday qarasam, polkdoshim Ermak, u stajirovkani armiyada mening qo‘limda o‘tagan edi. Ermak o‘sha kezlarda hali yoshgina yigitcha edi. U menga qarab jimgina jilmayib turardi.

– Tanimayapsanmi?

– Serjant... Ilyos! Ilyos Aliboyev! – Nihoyat esladi u.

– Xuddi o‘zi! – deb iljaydim-u, ammo o‘zimga juda alam qilib ketdi, odamlar zo‘r-bazo‘r tanigandan keyin, juda o‘zgarib ketibman-da.

Biz yo‘lga tushdik. U yoqdan bu yoqdan gaplashib bordik, armiyada xizmat qilgan yillarimizni esladik. Ishqilib, mening turmushim haqida gap ochib, surishtirib qolmasa bo‘lgani, deb cho‘chib turardim. Ammo Ermak, aftidan, hech narsadan xabarsizdek ko‘rinardi. Men biroz tinchlandim.

– Uyga qachon qaytding? – deb so‘radim men.

– Ishlayotganimga mana ikki yil bo‘ldi.

– Alibek Jonturin qayerda?

– Bilmadim. Men kelsam, u ketib qolgan ekan. Aytishlaricha, Pomirning allaqayeridagi avtobazada bosh mexanik bo‘lib ishlayotgan emish.

«Qoyilman, Alibek! Qoyilman senga, do‘stim! Puxta yigitsan!» – deb undan behad xursand bo‘ldim. Demak, oxiri o‘z maqsadiga erishibdi-da, u armiyada xizmat qilib yurgan kezlari avtomobil va yo‘l texnikumida sirdan o‘qib yurgan edi. U institutni ham sirdan tugatishni orzu qilib yurardi.

– Boshliqlaring Omonjo‘lovmi?

– Yo‘q, yangi odam. Omonjo‘lov ministrlikka ko‘tarilib ketdi.

– Seningcha, qalay, meni ishga olisharmikin?

– Nega endi olishmasakan, olishadi, albatta. Birinchi klass shofyorsan, axir, armiyada ham yaxshilar qatorida eding-ku.

– Qachonlardir shunday edim, – deb to‘ng‘illadim men. – Jontoyni-chi, bilasanmi uni?

– Bizda unaqa odam yo‘q. Hech qachon eshitmaganman ham.

«Ha, avtobazada ozmuncha o‘zgarishlar bo‘lmapti...» – deb xayolimdan o‘tkazdim. Keyin so‘radim:

– Pritseplar bilan ishlash qalay? Dovondan olib o‘tyapsizlarmi?

– Ha, bemalol o‘tib yuribmiz, – dedi u e‘tiborsizgina. – Yukning qanaqaligiga bog‘liq. Zarur bo‘lsa, tirkab olishadi-yu, ketishaveradi. Hozir mashinalar juda baquvvat emasmi...

Bu pritseplar menga naqadar qimmatga tushganini u bilmasdi. Anorxoy dashtida ishlab yurgan kezlarimda ham bu hodisa haqida ko‘p bosh qotirardim. Bu ishda birgina men aybdormanmi yoki yana qandaydir bo‘lak sabablar ham bormikin? Agar bunday o‘ylab qaralsa, bu juda oddiy, uncha bosh qotirib o‘tiradigan ish emas edi. Qanchalik og‘ir va qanchalik qiyin bo‘lmasin, Do‘landan pritsep ulab o‘tish mumkin ekanligi oxiri isbotlandi-ku, endilikda, agar zaruriyat tug‘ilib qolsa, bemalol olib o‘tilyapti-ku. Ammo bari balo shundaki, biror yangilik o‘zining ishda qo‘llanilishini talab etayotgandek, eshigingni qoqib turgan taqdirda ham o‘z vaqtida sezib ololmaymiz. Nega odamlar mening taklifimga shunchalik ishonchsizlik bilan qarashdi? Bu taklifni tog‘sharoitida amalga oshirish haqiqatan ham qiyinligidan tashqari, yana bizning trassada mashinalardan foydalanish va yuk tashish qonun-qoidalari instruksiyasi ham bor edi, unda dovondan pritsep ulab o‘tish man etilgandi. Xudo biladi, bu instruksiya qachon ishlab chiqilgan ekan. Ehtimol, urushdan avval polutorkalarga moslab tuzilgandir. Bu bechora polutorka pritsep u yoqda tursin, hatto o‘zi, tep-tekis yo‘ldan arang yurardi. Endilikda hech qanday instruksiyaning hojati yo‘q edi. Yangi markali, juda baquvvat zamonaviy yuk mashinalari vujudga keldi-yu, ammo qog‘ozdagi narsalar esa to hayotning o‘zi o‘chirib tashlamaguncha eskiligi-cha saqlanib kelaverdi. Mayli, bu kichkina va alohida bir masala, deylik, biroq shunga o‘xshash narsalar boshqa, yanada muhimroq va yanada kattaroq ishlarda yuz berib qolishi mumkin-ku, axir. Endi-ku, o‘rtoqlarimning yuk ortish stansiyasidagi beodobligim uchun salkam do‘pposlamochi bo‘lganlaridan xafa emasman-a. Lekin o‘sha vaqtda xuddi ana shu narsa mening jahlim chiqib ketishiga va qiziq ustida hech narsani o‘ylab o‘tirmay, pritsepni dovonga olib ketishimga sabab bo‘lgan edi.

Xullas, o'zinning qadrdon avtobazamga qaytdim. Birinchi kuni Ermak o'z uyiga taklif qildi. Yaxshigina kutib oldi. Uchrashganligimiz sharafiga biroz ichamiz, dedi. Ammo men ichmadim, ko'pdan beri ichmasdim, ichish niyatim ham yo'q edi.

Avtobazada ham yaxshigina kutib olishdi. Ishga qabul qilishdi, yotoqxonada yashay boshladim. Meni taniydigan oshna-og'aynilarimning jig'imga tegib, uni-buni so'rab-surishtiravermaganlaridan juda xursand bo'ldim. Ko'rib turibdilarki, bir kimsa qayoqlardadir tentirab yurib, yana o'z o'rtoqlari huzuriga qaytib kelib, vijdonan halol ishlayapti – juda yaxshi. O'tgan ishni qo'zg'ashning nima hojati bor? O'zim ham hammasini unutishga, bir umrga unutishga harakat qildim. Men bir vaqtlar oilam bilan yashab turgan o'sha dovondagi baza oldidan o'tib borayotib, atrofga nazar tashlamay, hatto benzokolonkadan benzin ham olmay, g'izillaganimcha o'tib ketardim. U yerda bir daqiqa bo'lsa ham ushlanib qolmaslik uchun to'xtamasdan chetlab o'tardim. Ammo baribir meni hech narsa qutqara olmadi, o'zimni o'zim alday olmadim.

Avtobazaga qaytganimga ham ancha vaqt bo'ldi. Trassa meni o'ziga jalb etib oldi, unga yana ko'nikib qoldim. Mashinani har ohangga solib haydardim, motorni barcha tezliklarda va balandliklarga chiqishda sinab ko'rdim. Qisqasi, o'z ishimni bilardim va unga sho'ng'ib ketdim.

O'sha kuni Xitoydan qaytib kelayotgan edim. Bamaylixotir, hech narsani o'ylamay papiros chekib, rul chambaragini aylantirganicha, har tomonga nazar tashlab kelardim. Ayni bahor, tevarak-atrof kishini o'ziga maftun etardi. U yer-bu yerga o'tovlar tikilayotgan edi: chorvadorlar bahorgi yaylovlarga chiqishayotgan edilar. O'tovlar uzra ko'tarilgan ko'kish tutunlar ko'kka bo'y cho'zishardi. Shamol bezovtalanib kishnayotgan ot ovozi olib keldi. Qo'y-qo'zilar yo'l yoqasida o'tlab yurishardi. Bola-lik chog'larim esimga tushib ketdi, ko'nglim xiyol g'ash tortdi... Ko'lga yaqinlashib qolganimni bilaman, birdan cho'chib, seskanib ketdim: oqqushlar!

Shu bilan hayotimda ikkinchi marta Issiqko'lda bahorgi oqqushlarni ko'rishim edi. Ko'm-ko'k Issiqko'l uzra oppoq qush-

lar gir aylanishib parvoz qilishardi. To'g'ri borayotib, nimagaligini o'zim ham bilmay, mashinani yo'ldan keskin burdim-da, xuddi o'tgan safargidek, qo'riq yerni kesib, ko'lga tomon hayday boshladim.

O', Issiqko'l, Issiqko'l, qirg'iz diyorining so'nmas qo'shig'i! Nega men yana o'sha kunni, Asal bilan suv bo'yida, tepalikda to'xtagan kunni esladim-a! Ha, hozir ham hammasi avvalgidek: oq-ko'kish to'lqinlar go'yo qo'l ushlab olganday saf tortishib o'rkach-o'rkach bo'lib, sarg'ish qirg'oqlarga mingashar edilar. Yotog'iga yo'l olgan quyosh tog'lar ortiga asta-sekin botib bormoqda, etakdagi suvlar esa qon talashgandek qizg'ish tusda tovlanardi. Oqqushlar tantanavor chag'illashib charx urishardi. Ular birdan qanot qoqib yuqoriga parvoz qilardilar-u, yana qanotlarini yozib chuvillab pastga suzib tushar, suvga to'sh urib, qatqat halqachalar hosil qilardilar. Ha, hamma-hammasi ayni o'sha manzaraning o'zi-yu, ammo yonimda Asal yo'q edi, xolos. Hozir qayerlarda yuribsan, qizil durrachali sarvqomatim?

Ko'l bo'yida allamahalgacha qolib ketdim. Keyin avtobazaga qaytib keldim, undan chiqib sabr-toqatim tugab, kayfiyatim tag'in buzila boshladi. Yuragimda qo'zg'algan dard-alamlarni bosish uchun yana choyxonaga bordim. Choyxonadan juda kech qaytdim. Atrof qop-qorong'i, osmonni bulut qoplagan edi. Quvurdan otilib chiqayotgandek daradan guvullab esayotgan kuchli shamol quturib daraxtlar qaddini egib-bukar, simyog'ochlardagi simlarga urilib chuvullar va mayda toshlarni kishi yuziga keltirib urar edi. Ko'l esa chayqalib to'lg'anardi. Men yotoqxonaga zo'r-bazo'r yetib oldim-u, yechinib o'tirmasdan o'zimni karavotga tashladim.

Ertalab boshimni ko'tara olmasdim, sirqirab og'rirdi. Tashqarida yurakni siquvchi qor aralash yomg'ir shivalab yog'ardi. Ishga borishga hafsalam kelmay, uch soatlar chamasi ag'anab yotdim. Bunday hodisa, ya'ni hattoki ishning ham ko'nglimga xush kelmayotganligi hayotimda birinchi marta sodir bo'layotgan edi. Ammo keyin o'zimdan o'zim uyalib ketdim-u, yo'lga chiqdim.

Mashina majoli qurigandek imillab borardi, to'g'rirog'i, o'zimning tabiatim xira edi. Buning ustiga, havo ham aynagan

edi. Qarshimdan kabinalari va bortlari qorga botgan mashinalar chiqib turardi. Demak, dovonda qor yog‘ayotgan ekan. Mayli, yog‘sa yog‘aversin, menga nima, bo‘ron turib bermaydimi, menga baribir, nimadan qo‘rqaman, nima bo‘lsa bo‘lar...

Avzoyim juda buzuq edi. Tepamda turgan ko‘zguchaga qarab ko‘nglim aynab ketdi: soqol-mo‘ylovim o‘sib ketgan, xuddi kasaldan turgandek yuzlarim so‘lg‘in, qovog‘im shishgan edi. Yo‘lda biroz tamaddi qilib olsam bo‘lardi, ertalabdan beri tuz totganim yo‘q, ammo ovqatga ishtaham yo‘q bo‘lsa ham ichishdan qochmasdim. O‘zingga bir marta erk berdingmi, bas, keyin to‘xtatib olish qiyin. Birinchi stakandan so‘ng ancha tetiklanib, o‘zimga keldim. Mashina ham yengil yurib borayotgandek bo‘ldi. Keyin yana yo‘lda yugurib kirib yuz gramm ichib chiqdim, keyinroq buning ustiga yana ozroq otib oldim. Yo‘l g‘irillab ortda qolib borar, oyna tozalovchi cho‘tkalar u yoqdan bu yoqqa borib kelardi. Mashina bilan jangga kirib borayotgandek egilib olib, og‘zimdagi sigaretani chaynardim. Qarshidan kelib, kabina oynalariga ko‘lmak suvlarni sachratib, g‘izillab o‘tib ketayotgan mashinalarnigina ko‘rardim, xolos. Men ham tezlikni oshira bordim, kech kirib qolgan, tog‘ga kelganimda zim-ziyo tun edi. Mana shu yerga kelganimda araq o‘z kuchini ko‘rsata boshladi. Madorim qurib, ko‘zim tinib, yo‘lni ko‘rish tobora qiyinlasha bordi. Kabina ichida dimiqib ketdim, ko‘nglim ayniy boshladi. Hali hech qachon bunchalik mast bo‘lmagan edim. Yuzimdan sharros ter quyilardi. O‘zimni mashinada emas, go‘yo olg‘a tomon shiddat bilan tun bag‘rini yorib borayotgan ikkala chiroq nurlari o‘rtasida o‘tirib ketayotgandek his qilardim. Nurlar bilan birgama-birga men ham goh yorug‘lik tushib turgan chuqurlikka zarb bilan otilib tushar, goh titrab-qaltirab qoyalar ustida o‘rmalovchi nurlarga tirmashib yuqoriga ko‘tarilar, goh nurlar ketidan quvlab u yoqdan bu yoqqa yugurayotgandek bo‘lardim. Har daqiqa sayin holdan toyib boraverdim. Biroq har qancha og‘ir bo‘lsa ham to‘xtamasdim, chunki ruldan qo‘limni uzdimmi, bas, mashinani endi boshqara olmasligimga aqlim yetib turardi. O‘sha paytda dovonning qayerida borayotganimni aniq eslayolmayman. Oh, Do‘lan, Do‘lan, Tyan-Shanning haybatli beli! Senda yurish

bunchalar mushkul! Ayniqsa tunda, yana men singari kayfi oshgan shofyor uchun!

Mashina allaqanday balandlikka zo'r-bazo'r ko'tarildi-yu, birdaniga pastlikka, tog' etagiga qarab sho'ng'idi. Ko'z o'ngimda tun gir-gir aylanib, hamma yoq ag'dar-to'ntar bo'lib ketdi. Qo'l-larim endi menga itoat qilmay qo'ygandi, rul chambaragidan sirg'alib tushar, tezlik richagini tuta olmas edi. Borgan sari mashinaning tezligi oshib, pastga tomon uchib borardi. So'ng allanimaga urildi, shekilli, taraqa-turuq, sharaqlagan ovozlari eshitildi. Chiroqlar o'chib, ko'z o'ngimni zim-ziyo qorong'ilik bosdi. Qalbimning allaqayerida: «Mana, avariya ham uchrading!» – degan fikr yalt etib ketdi.

Shu ko'yda qancha vaqt yotganligimni bilmayman. Bir payt qulog'imga paxta tiqib qo'yilgandek bir ovoz arang eshitildi. «Qani, yorit-chi!» Kimningdir qo'llari yelkamni, boshimni va ko'kragimni paypaslab ko'rdi. «Tirik, ammo o'lardek mast», – dedi o'sha ovoz. Boshqasi esa: «Yo'lni bo'shatish kerak», – dedi unga.

– Qani, do'stim, sal suril-chi, rulni menga ber, mashinani chetga olaylik! – haligi qo'l yelkamga sekingina turtardi.

Men ingrab, ruldani zo'rg'a boshimni ko'tardim. Peshonamdan qon oqardi. Ko'kragim ezilib shikastlangan ekan, qaddimni ko'tarishga yo'l qo'ymasdi. Tepamdagi kishi gugurt chaqib, yuzimga qaradi. So'ngra yana ikkinchi marta gugurt chaqib, yana tikildi-da, qo'ng'ir mo'ylovlari ostidan hayratlanib jilmaydi.

– Do'stim, senga nima bo'ldi! Bu qanaqasi? – derdi u xafalanib g'amgin ohangda qorong'ilik orasidan.

– Mashina... qattiq shikastlanibdimi? – dedim xirillab qon aralash tuflab.

– Yo'q, unchalik emas. Faqat borayotib zarb bilan surilib ketgan-u, ko'ndalang bo'lib qolgan, xolos.

– Unday bo'lsa hozir jo'nab ketaman, yo'lda turmayman! – deb o'zimga itoat qilmay qo'ygan qaltiroq qo'llarim bilan motorni yurgizmoqchi bo'lib startyorni bosishga urindim.

– To'xta! – deb u meni mahkam quchoqlab oldi. – Maynabozchilik yetar. Chiq bu yoqqa. Tong otguncha uxlab ol-chi, ertaga u yog'ini yana ko'rarmiz...

U meni kabinadan tortib chiqardi.

– Kamol, sen yo‘l tirband bo‘lib qolmasdan mashinani chek-kaga chiqarib qo‘y, keyin nima bo‘lganini aniqlarmiz! – dedi u hamrohiga, o‘zi bo‘lsa qo‘llarimni bo‘yniga solib, qorong‘ida qayoqqadir yetakladi. Biz uzoq yurdik, u odam meni jimgina yetaklab borardi, men iloji boricha o‘zim yurishga harakat qilardim, biroq tezda toliqib qolaverdim, shunda u odam yana qo‘ltig‘imga kirib yetaklashda davom etardi. Shu yo‘sinda biz allaqanday xonadonga yetib keldik. Boyagi kishi qo‘ltig‘imdan tutib turib, uyga kirishimga yordamlashdi. Kiraverishdagi xonada kerosin chiroq yonib turardi. U kishi meni taburetkaga o‘tqazib, ustimdan kalta po‘stinimni yecha boshladi. Shundagina men uning yuziga qaradim. Uni tanidim. Bu yo‘l tuzatuvchi usta, dovonda mashinani shatakka olganimda uchrashgan o‘sha Boytemir edi. Men juda uyalib ketdim, lekin shunga qaramay, sevindim ham, endi uzr so‘rab, tashakkur izhor etmoqchi bo‘lib og‘iz juftlagan ham edimki, shu payt polga bir nima taraqlab tushdi. Men qayrilib qaradim va yelkalarimdan ulkan tosh bosib turgandek o‘rnimdan xiyol ko‘tarildim. Ostonada, sochilib yotgan o‘tinlar oldida toshdek serrayib qotib qolgan Asal turardi. U baqa bo‘lib serrayib turardi.

– Bu nimasi? – deb pichirladi u. «Asal!» – deb qichqirib yuborishimga sal qoldi, ammo uning yaqinlashmay, begona qiyofada tikilib turganidan og‘iz ocholmay qoldim. Uyat va nomusdan o‘t bo‘lib yonib, boshimni quyi soldim. Xonaga bir zum yurakni yorib yuborgudek og‘ir sukunat cho‘kdi. Agar Boytemir bo‘lmaganida, bilmadim, nima bo‘lardi. U hech narsa bo‘lmagandek bama-ylixotir meni o‘rnimga o‘tqazdi.

– Hech narsa bo‘lgani yo‘q, Asal, – dedi u xotirjamgina. – Shofyor birozgina shikastlanibdi, tuzalib ketadi... Sen, yaxshisi, yod bersang bo‘lardi bizga...

– Yod? – endi uning ovozi o‘z holiga qaytgan, mayinlashgan va tashvishli edi. – Yodni qo‘shnilar olib ketishgan edi... Ho-zir olib chiqaman! – deya Asal es-hushini yig‘ib oldi-da, yugurib tashqariga chiqib ketdi.

Men qimir etmay, lablarimni tishlaganimcha o'tirardim. Kayfim tarqab, bir zumda hushimga kelib qoldim... Endi chakka tomirlarim lo'qillab ura boshladi.

– Avval yuvish kerak, – dedi Boytemir peshonamdagi shilingan joylarni ko'zdan kechirarkan, keyin chelakni ko'tarib tashqariga chiqib ketdi. Qo'shni xonadan ko'ylakchan, yalangoyoq, besh yoshlar chamasidagi bir bola mo'ralab qarardi. U yotgan joyidan turib kelgan bo'lsa kerak, katta-katta sinchkov ko'zlari bilan menga termilib boqardi. Men uni darhol tanidim. Qanday taniganimni o'zim ham bilmayman, har qalay, o'g'lim ekanini sezdim, qalbim sezdi buni.

– Samad! – deb shivirladim kutilmagan uchrashuvdan ovozim bo'g'ilib va unga qarab intildim. Shu payt ostonada Boytemir paydo bo'ldi, men uni ko'rib, negadir bir cho'chib tushdim. Chamasi, o'g'limning otini atab chaqirganimni eshitib qolgan bo'lsa kerak. Xuddi o'g'irlik ustida qo'lga tushgandek, o'zimni juda noqulay seza boshladim. Xijolat tortayotganimni sezdirmaslikka intilib, peshonamdagi shilingan yerni qo'lim bilan bekitganimcha:

– Bu sizning o'g'lingizmi? – deb so'radim. Nega shunaqa deb savol berdim-a? Bu xatoyim uchun o'zimni hozirgacha kechira olmayman.

– Mening o'g'lim! – dedi mezbonga xos xushmuomalalik bilan Boytemir. U qo'lidagi chelakni polga qo'ydi-da, Samadni ko'tarib oldi. – Mening o'g'lim, albatta, o'z o'g'lim, shunday emasmi, Samad! – derdi u o'g'lini o'pib va mo'ylovi bilan uning bo'ynilarini qitiqlab erkalab. Boytemirning ovozida va o'zini tutishida soxtalikdan asar ham yo'q edi. Uning barcha xatti-harakatlari shunchalik tabiiy ediki, go'yo mening o'rnimda mening rolimni ado etayotgandek edi. – Ha, toychog'im, nega uxlamayapsan? Hamma narsadan xabardor bo'lsang-a, qani, o'ringga chopqilla-chi!

– Oyim qani? – deb so'radi Samad.

– Hozir keladi. Ana kelyapti. Bor endi, o'g'lim, uxla.

Asal jimgina yugurib kirdi va bizga sergaklik bilan tezgina nazar tashlab chiqdi-da, yodli shishachani Boytemirga berib, o'g'lini olib ketdi.

Boytemir namlangan sochiq bilan yuzimdagi qonni artdi.

– Birpas chidaysan endi! – deb hazillashdi u shilingan joylarimga yod surarkan va jiddiy sur’atda: – Bu ishing uchun seni o’tda kuydirsa ham bo’lardi-yu, mayli, endi mehmonimizsan-da... Mana tamom, qutulding, bitib ketadi. Asal, bizga choy qo’yib yuborsang bo’lardi.

– Hozir! – dedi Asal o’g’lini allalay turib.

Boytemir polga yoyilgan kigiz ustiga ikki qavat ko’rpacha solib, yosti qo’ydi.

– Bu yoqqa o’tib o’tir, – dedi u menga. – Yonboshla, biroz damingni ol...

– Hechqisi yo’q, rahmat! – deb g’o’ldiradim men.

– O’tir, o’tiraver, o’z uyingdek bermalol o’tiraver! – deb qattiq turib oldi u.

Bularning hammasi go’yo tushimda bo’layotgandek edi. Mana hozir hammasi oshkor bo’ladi, qani endi yer yorilsa-yu, yerga kirib ketsang, degan qo’rquv va tashvishdan yuragim tars yorilib ketayozgandek edi. Chunki men bu yerga naqadar ayanchli ahvolda: mast, iflos va qonga bo’yalgan holda kelganimni payqagan edim. Uf, onam nega tuqqan ekan meni-ya!

Asal bizga qaramaslikka harakat qilib, samovarni oldi-da, tashqariga olib chiqib ketdi.

– Men hozir senga yordamlashib yuboraman, Asal! – dedi Boytemir uning orqasidan. U Asalning ketidan endi chiqmoqchi bo’lib turgan edi, Samad yana o’rnidan irg’ib turdi. Uning mutlaqo uxlagisi yo’q edi.

– Senga nima bo’ldi, Samad! – deb mehribonlik bilan bosh chayqadi Boytemir.

– Amaki, siz to’ppa-to’g’ri kinodan chiqdingizmi? – deb so’radi o’g’lim jiddiy, oldimga yaqinroq kelib.

Men uning nima haqda gapirayotganini tushunmadim, Boytemir bo’lsa xaxolab kulib yubordi.

– Voy, tentag-ey, – deb kulardi Boytemir bolaning yoniga cho’kkalab o’tirganicha. – Toza ichaklarni uzding-ku. Biz konga kino ko’rgani borib turamiz! – dedi u menga murojaat qilib. – U ham biz bilan birga boradi.

– Ha, men kinodan chiqdim! – deb umumiy kulgiga qo‘shildim.
 Ammo Samad qovog‘ini solib oldi-da:
 – Yolg‘on! – dedi.
 – Nega endi yolg‘on bo‘larkan?
 – Bo‘lmasa, anov urishadigan qilichingiz qani?
 – Uyga tashlab keldim...
 – Menga ko‘rsatasizmi, amaki? Ertaga ko‘rsatasizmi?
 – Xo‘p, xo‘p, ko‘rsataman. Qani, bu yoqqa kel-chi, sening oting nima, Samad-a, to‘g‘rimi?
 – Samad. Sizning otingiz nima, amaki?
 – Menikimi... – deya nafasim ichimga tushib ketdi. – Mening otim Ilyos amaki, – dedim zo‘r-bazo‘r.
 Boytemir shoshib qoldi:
 – Sizlar bu yerda gaplashib o‘tira turinglar, biz hozir choy qaynatib kelamiz. – U ostonada to‘xtadi. – Sen, Samad, borib yot, kech bo‘lib qoldi.
 – Dada, yana ozgina o‘tira qolay! – deb yolvordi Samad.
 – Ha, mayli! – deb rozi bo‘ldi Boytemir.
 Samad oldimga keldi. Men uning qo‘llarini siladim: u menga o‘xshardi, juda o‘xshardi. Hatto qo‘llari ham, kulgisi ham xuddi menikiga o‘xshardi.
 – Katta bo‘lganingda kim bo‘lasan? – deb so‘radim men qanday bo‘lmasin, o‘g‘limni gapga solmoqchi bo‘lib.
 – Shofyor bo‘laman.
 – Mashinada yurishni yaxshi ko‘rsanmi?
 – Judayam... Qo‘l ko‘tarsam, hech kim meni mashinasiga chiqarmaydi...
 – Ertaga men seni o‘ynatib kelaman. Bo‘ptimi?
 – Bo‘pti. Men sizga o‘zimning oshiqqlarimni beraman! – U oshiqqlarni olib kelish uchun narigi xonaga chopib kirib ketdi.
 Deraza ortida samovar karnayidan o‘t chiqib turardi. Asal bilan Boytemir allanimalar haqida gaplashishardi. «Samadimizning nima deganini eshitganingdami, ichaging uzilardi», – dedi Boytemir quvonch bilan tarasha yorayotib. Qiziq, Asal ham aytarli biron narsa bo‘lmagandek xotirjamgina javob berdi: «Ha! U shunaqa, nimani ko‘rsa, shuni gapiraveradi!»

Samad arxar terisidan yasalgan xaltachadagi oshiqclarini pishillab ko'tarib keldi-da, oldimga sochib tashladi:

– Tanlab oling, amaki! – deb u rang-barang bo'yoqlarga bo'yalgan o'z boyligini namoyish qila boshladi.

Men esdalik uchun bittasini olmoqchi bo'ldim-u, ammo jur'at eta olmadim. Eshik ochilib, qaynagan samovarni ko'tarib Boytemir kirdi. Uning ketidan Asal ko'rindi. U choy damlaguncha, Boytemir bizning oldimizga yumaloq xontaxtani keltirib qo'ydi-da, dasturxon yozdi. Biz Samad bilan oshiqclarni yig'ishtirib, ularni yana xaltachaga solib qo'ydik.

– O'z bisotini ko'z-ko'z qilayapti, ah, maqtanchoq! – deb sevib tortqiladi Boytemir Samadning qulog'idan.

Oradan sal o'tmay biz samovar atrofida o'tirib choy icha boshladik. Biz bir-birimizni go'yo hech qachon ko'rmagandek va bilimaydigandek o'tirardik. Shuning uchun bo'lsa kerak, o'zimizni xotirjam tutishga, kamroq gaplashishga tirishardik. Faqat Samadgina o'zini erkin tutardi. U Boytemirning tizzasiga chiqib olib, pinjiga tiqilganicha boshini sarak-sarak qilib o'ynardi.

– U-uh, doim mo'ylovingiz odamni qitiqlaydi-ya, dada! – deb tipirchilardi u va o'zi unga yopishib chakkasini mo'yloviga tegizar edi.

– Ehtiyot bo'l, choyga kuyib qolasan! – deb ogohlantirdi Boytemir.

Hali bu go'dak atrofida o'tirgan biz kattalarning har birimiz hozir o'z o'y-xayollarimiz bilan band ekanligimizni fahmlamas edi. Bizning taqdirimiz bugun favqulodda to'qnashib qolishi kimning xayoliga kelibdi deysiz. Bularning hammasi nima bilan tugallanarkan?..

Boshqa odamni «dada», deb erkalanayotgan o'z o'g'lim bilan yonma-yon o'tirish menga oson deysizmi? Visolida qanchalar azob va iztirob chekkanim Asal, mening aziz Asolim ro'paramda o'tirgan bo'lsa-yu, ko'zlariga tik qarashga jur'at eta olmasam. Qanday qilib bu yerga kelib qoldiykin u. Sevib qolib turmushga chiqdimikin? Go'yo men unga mutlaqo begona, mutlaqo notanish kishidek, u o'zini tanimaslikka solayotgan bo'lsa, men buni qayoqdan bilayin, axir? Nahotki u mendan shu qadar nafratlan-

gan bo'lsa? Boytemir-chi? Nahotki u mening aslida kim ekanligimni payqamayotgan bo'lsa? Samad ikkimiz bir-birimizga o'xshashimizni nahotki sezmayotgan bo'lsa? Nega u dovonda mashinani shatakka olganimizdagi uchrashuvimizni, hatto eslamadi ham? Yo unutdimikin?..

Uyquga yotganimizda men o'zimni yanada og'irroq sezdim. Menga shu yerning o'ziga, kigiz ustiga o'rin solib berishdi. Men devorga qarab yotardim, chiroq piligi xiyol pasaytirilgan. Asal bo'lsa idish-tovoqlarni yig'ishtirmoqda edi.

– Asal! – deb chaqirdi Boytemir sekingina qo'shni xonaning qiya ochiq turgan eshigidan.

Asal uning oldiga bordi.

– Ko'ylagini yuvib qo'ysang bo'lardi, – dedi u.

Asal stuldan qonga belangan katak-katak ko'ylagimni oldi-da, yuva boshladi. Biroq shu zahotiyoy yuvishdan to'xtadi. Boytemir tomonga o'tgani eshitildi.

– Radiatorning suvini to'kib qo'ydinglaringmi? – deb so'radi u shivirlab. – Tag'in muzlab qolmasin...

– To'kilgan, Kamol to'kib tashladi! – dedi Boytemir ham shivirlab. – Mashina deyarli lat yemagan... Ertalab yordamlashamiz...

Men esa mashina haqida o'ylamabman ham: na radiator va na motor ko'rinardi ko'zimga.

Asal ko'ylakni yuvib bo'lib, uni pechka tepasiga yoyar ekan, chuqur xo'rsinib qo'ydi va chiroqni o'chirib, chiqib ketdi.

Uyni qorong'ilik qopladi. Hammamizning ham uxlamay yotganimizni sezib yotardim. Har birimiz o'zimizcha yolg'iz o'y-xayollarimiz bilan edik. Boytemir o'g'li bilan bir karavotda yotibdi. U nimalardir deb Samadni erkalar, uyqusida tipirchilab tepkilansa, ko'rpani ustiga tortib yopib qo'yardi; Asal goho-goho og'ir xo'rsinib qo'yardi. Uning qorong'ida xuddi yomg'irda qolgan toshdek yiltirayotgan ko'zlari menga ko'rinib turardi... Ular, balki, yosh bilan to'ladir. Nima haqda, kim haqida o'ylayotganikin? Endi u bir emas, uch kishi haqida qayg'urishi kerak edi... Ehtimol, u ham xuddi men singari bir-birimizni bog'lab turuvchi o'sha o'tmish kunlarni, lazzatli va iztirobli damlarni xotiridan bir-

bir o'tkazayotgandir. Ammo endi uning visoliga yetolmayman, shuningdek, uning o'y-fikrlarini ham bilolmayman. Keyingi yillar ichida Asalning o'zi ham, ko'zlari ham o'zgarib ketgan edi... Endi bu ko'zlar avvalgi, ishonch bilan boqib, mehr, soddadillik bilan porlab turuvchi g'uborsiz ko'zlar emas edi. Ular vazmin va jiddiylashgan edi. Biroq Asal men uchun hamon o'sha dasht quchog'ida yayrab o'sgan sarvqomatligicha qolgan edi. Uning har bir xislat, xususiyat va xatti-harakatlari men uchun tanish va qadrdon edi. Bu esa bir alamimni ikki qilib, qalbmni o'rtab tirdi. Alamimdan yostiq burchagini tishlaganimcha g'ing demay yotardim. Tonggacha mijja qoqmadim.

Derazadan ko'kda suzib yurgan oy bulutlar orasidan yog'du sochar, dam-badam o'z jamolini ko'rsatib qo'yardi.

Erta tongda Asal bilan Boytemir xo'jalik ishlari bilan hovliga chiqib ketganlarida men ham o'rnimdan turdim. Jo'nash kerak edi. Sekin odimlab borib Samadni o'pdim-da, tezda xonadan chiqib ketdim.

Asal hovlida tosh o'choqqa o'rnatilgan katta qozonda suv isitmoqda edi. Boytemir o'tin yorardi. Biz u bilan birga mashina tomon ketdik. Jimgina papiros chekishib borardik.

Mashina kechasi yo'l chekkasidagi betonli ustunchalarga urilgan ekan. Ulardan ikkitasi tag-tugi bilan qo'porilib yotardi. Mashinaning chirog'i singan, qanoti va oldingi qismi pachaqlangan, g'ildiragi bir tomonga xiyol qiyshayib ketgandi. Biz bularning hammasini lom va bolg'a bilan ozmi-ko'pmi tuzatdik. So'ng motorni yurgizolmay uzoq vaqt azob chekdik. Motor dovonda muzlab qolgan edi. Karterni mash'al yoqib qizdirdik, keyin ikki kishilashib ruchkani aylantira boshladik. Yelkalarimiz to'qnashib, kaftimiz ruchka dastasini aylantiraverib qizib ketdi, bir-birimizning yuzimizga iliq nafasimiz urilardi, ikkalamiz ham bir ishni bajarar edik, ehtimol, o'y-xayollarimiz ham bir yerdan chiqar.

Motorning o't olishi juda qiyin bo'ldi. Ikkalamiz ham han-siray boshladik. Shu orada Asal ikki chelak issiq suv keltirdi va ularni jimgina oldimga qo'ydi-da, o'zini chetga olib turdi. Suvni radiatorga quydim. So'ngra yana Boytemir bilan birgalikda

ruchkani bir-ikki aylantirib yuborgan edik, nihoyat motor ishlab ketdi. Men kabinaga o'tirdim. Motor notekis, uzilib-uzilib ishlar-di. Svechalarni tekshirish uchun Boytemir kapot ostiga kirdi. Shu chog' paltochasining tugmalari qadalmagan Samad hansiraga-nicha chopqillab kelib qoldi va mashinaning atrofidan g'izillab chopa boshladi. Chunki u mashinaga minib sayr qilish ishtiyoqi-da edi. Asal uni tutib oldi-da, qo'lidan mahkam ushlab olgancha, kabinaning yoniga o'tib turdi. U menga ta'na qilgandek, shuna-qa ham alam va achinish bilan termildiki, o'z gunohimni yuvish va ularni yana o'zimga qaytarish uchun shu damda lozim bo'lsa har narsa qilishga tayyor edim. Men kabinaning ochiq eshigidan engashib qaradim:

– Asal! O'g'limizni olib o'tir! O'tgan galgidek mashinaga o'tqazib olib ketaman, bir umrga olib ketaman! O'tir! – deb motor shovqini ostida yolvorardim unga.

Asal hech nima demadi, jiqqa yoshga to'lgan ko'zlarini jimgi-na chetga burib, «yo'q», degandek bosh chayqadi.

– O'tiraylik, oyi! – deya uning qo'lidan tortqiladi Samad. – O'ynab kelamiz!

U o'g'lini siltab tashladi va uni qo'lidan qo'ymay nariga ye-taklab ketdi. U boshini quyi solgancha atrofga nazar tashlamay borardi. Samad esa orqaga tortqilar, ketgisi kelmasdi.

– Tayyor! – deb qichqirdi Boytemir kapotni yopib, keyin as-bob-uskunalarni menga uzatdi.

Yo'lga tushdim. Yana qo'lim rulda, yana yo'l, tog'-toshlar, mashina meni uchirib olib ketmoqda, uning men bilan qanchalik ishi bor...

Asal bilan o'g'limni dovonda ana shu yo'sinda topdim, biz shu xilda uchrashdik va ajrashdik. Chegaraga bora-borguncha va qaytishda butun yo'l bo'ylab o'ylab o'yimga yeta olmadim. Che-ki-chegarasi yo'q o'y-xayollardan charchab ketdim... Endi bu yerlardan boshim oqqan tomonga qarab bosh olib ketishim kerak edi, bu yerda qolishim mumkin emas edi.

Bunga men qat'iy qaror qildim, shu xayollar bilan orqaga qaytdim. Dovondan oshib o'tdim va yo'l uchastkasidan o'tib keta turib Samadni ko'rib qoldim. U yo'l yoqasida bir o'g'il bola va

o‘zidan biroz kattaroq bir qiz bola bilan o‘ynab yurgan edi. Ular toshqo‘rg‘on o‘ynashardi, ya‘ni toshlardan hovlichalar va mollar uchun qo‘ralar qurishmoqda edi. Ehtimol, ilgari ham ularni yo‘l yoqasida ko‘rgandirman-u, ammo taniy olmagandirman. Demak, deyarli har kuni o‘g‘ilchamning yonginasidan o‘tib-qaytib yurganimni o‘zim payqamay yurgan ekanman. Mashinani to‘xtatdim.

– Samad! – deb chaqirdim men toychog‘imni. Ko‘rgim kelib ketdi. Bolalar menga qarab chopqillab kelishdi.

– Amaki, bizni mashinada o‘ynatgani keldingizmi? – deb oldimga chopib keldi Samad.

– Ha, ozgina sayr qildirmoqchiman sizlarni! – dedim men.

Bolalar chuvillashib, hammasi birdaniga kabinaga chiqishdi.

– Bu bizning tanish amakimiz, – deb maqtanardi Samad o‘rtoqlariga.

Men ularni biroz sayr qildirgandek bo‘ldim. Ammo shu bilan o‘zimni shu qadar quvnoq va shu qadar baxtiyor his qilar edimki, bolalarning o‘zlari ham bunchalik huzur qilmagan bo‘lsalar kerak. So‘ngra ularni mashinadan tushirdim.

– Qani endi uylaringga chopinglar! – Bolalar chopqillab ketishdi. Men o‘g‘limni to‘xtatdim:

– Shoshmay tur, Samad, senga ozroq gapim bor! – deb uni qo‘limga olib, boshim uzra yuqoriga ko‘tardim, yuziga uzoq tikilib turdim so‘ngra ko‘ksimga bosib, o‘pib-o‘pib oldim-da, pastga tushirdim.

– Qilich qani, olib keldingizmi, amaki? – dedi Samad esiga tushib qolib.

– E, yodimdan ko‘tarilib ketibdi-ku, o‘g‘lim, endi kelasi safar olib kelaman! – deb va‘da berdim unga.

– Endi esingizdan chiqarmaysiz-a, amaki? Biz boyagi joyda o‘ynab yuramiz.

– Yaxshi, qani endi tezroq chop!

Avtobazada duradgorlik ustaxonasida yog‘ochdan uchta o‘yinchoq qilich yasab, o‘zim bilan birga olib yurdim.

Bolalar haqiqatan ham meni kutib turishgan ekan. Men ularni mashinada yana biroz aylantirdim. O‘g‘lim va uning o‘rtoqlari bi-

lan do'stligimiz ana shunday boshlandi. Ular menga tez ko'nikib qolishdi. Uzoqdan ko'zlari tushishi bilanoq bir-biridan o'zishib chopib qolishardi.

– Mashina, mashinamiz kelyapti! – deb qichqirishardi.

Menga yana jon kirib, odambashara bo'lib qoldim. Yo'lda ketayotib ruhim tetik, dimog'im chog' ketar va o'zim bilan birga qandaydir noyob his-tuyg'ularni eltib borardim. Yo'l yoqasida meni o'g'lim kutib turganini bilardim. Loaqal bir-ikki daqiqa bo'lsa-da, u bilan yonma-yon o'tirish men uchun katta baxt-ku. Endi butun fikr-u xayolim qanday bo'lsa ham o'g'limning oldiga o'z vaqtida yetib borish tashvishi bilan band edi. Men hamma vaqt dovondan kunduzi o'tishni mo'ljallardim. Iliq bahor kunlari edi, bolalar doim ochiq dalada o'ynab yurishardi. Shuning uchun ham men ularni ko'pincha yo'l yoqasida uchratardim. Azbaroyi shu uchungina yashayotgandek va ishlayotgandek tuyulardi menga: o'zimdagi yo'q baxtiyor edim... Ammo ba'zan yuragim qo'rquvdan orqasiga tortib ketardi. U yoqda yo'l uchastkasidagilar bolalarni mashinada o'ynatib yurganligimni bilishadimi-yo'qmi, bilmadim-u, ammo o'g'limning men bilan uchrashishini man etishlari, uni yo'l yoqasiga chiqarmay qo'yishlari mumkin edi. Men bundan juda qo'rqardim. Asal bilan Boytemirdan bunday qilmasliklarini, loaqal mana shu oniy uchrashuvlardan meni mahrum etmasliklarini dilimdan yalinib-yolvorib so'rardim. Ammo bir kuni xuddi shunday bo'ldi...

Birinchi May bayrami yaqinlashib kelmoqda edi, o'g'limga sovg'a qilmoqchi bo'lib, unga o'zi yurar mashina – xuddi menikiga o'xshash yuk mashinachasi sotib oldim.

O'sha kuni avtobazada o'ralashib qolib, yo'lga kechroq chiqqanim uchun juda shoshilardim. Ehtimol, shuning uchun hammi, ko'nglim allanarsani oldindan sezayotgandek g'ash tortayotgan edi, bekordan-bekor hayajonlanib, xavotirlanardim. Yo'l uchastkasiga yaqinlashib borar ekanman, Samadning qanchalik xursand bo'lishini ko'z oldimga keltirib, o'rog'liq o'yinchoq mashinani yonimga solib qo'ydim. Garchi uning bundan ko'ra yaxshiroq o'yinchoqlari bo'lsa ham, bu alohida sovg'a – shofyor bo'lishni orzu qilib yurgan jajjigina bolaga yo'lovchi tanish

shofyorning sovg'asi edi. Ammo bu gal Samadni uchratolmadim. Bolalar usiz chopib kelishdi... Men kabinadan chiqdim:

– Samad qani?

– Uyda, kasal bo'lib qoldi, – dedi bir bola.

– Kasal bo'lib qoldi? Boshi og'riyaptimi yoki boshqa yerimi?

– Yo'q, u kasal emas! – dedi bilag'onlik bilan qizcha. – Oyisi buyoqqa yubormayapti!

– Nega?

– Bilmayman. Borma, deyapti.

Tarvuzim qo'ltig'imdan tushib, kayfiyatim buzildi. Mana shu bilan tamom, vassalom!

– Ma, olib borib ber, – deb o'rog'liq o'yinchoqni haligi bog'laga uzatdim, biroq shu zahotiyoq fikrimdan qaytdim. – Yo'q, qo'ya qol. – O'yinchoqni qaytib olib, boshimni quyi solganimcha mashina tomon ketdim.

– Nega amakimiz bizni mashinaga chiqarmadi? – deb so'radi bola opasidan.

– Kasal bo'lib qoldi, – dedi opasi qovog'ini solib.

Ha, qizcha to'g'ri topgandi. Bu xabar men uchun har qanday kasallikdan ham ortiq edi. Butun yo'l davomida o'ylanib bordim... Nahotki, Asalning mendan shu darajada ko'ngli qolgan bo'lsa, nahotki, u menga nisbatan shu qadar bag'ritoshlik qilsa? Men qanchalik yomon bo'lmay, nahotki, uning zarracha ichi achimasa! Yo'q, ishongim kelmasdi... Asalning shu darajaga borishi mumkin emas, bu yerda boshqa bir gap bor... Xo'sh, nima bor? Men qayoqdan bilay... Shu chog', o'rtog'i aytganidek, o'g'limning biroz tobi qochib qolgan bo'lsa kerak, deb o'zimni o'zim ishontirishga urindim. Nega unga ishonmasligim kerak ekan? Axir, haqiqatan ham shunday bo'lishi mumkin-ku. Men bunga o'zimni shu darajada ishontirib qo'ygan edimki, keyin bu fikrimdan o'zim ham cho'chib ketdim. O'g'limning isitmalab va alahsirab, ilondek to'lg'anib yotgani bir-bir ko'z oldimdan o'taverdi... Balki, biron yordam zarur bo'lib qolar, dori-darmon keltirish yoki kasalxonaga olib borish kerak bo'lib qolar. Axir, ular shaharda emas, dovonda yashashadi! Juda qiynalib ketdim. Orqaga qaytishga shoshildim, qanday tadbir-chora qo'llash mum-

kin ekanligini tasavvur eta olmasdim-u, biroq xayolimdan birgina narsa o'tardi: tezroq yetib borish-u, agar, o'g'lim sog'-salomat bo'lsa, ko'rib ko'ngilni joyiga tushirish. Men uni uchratishimga ishonardim, buni qalbim aytib turgan edi. Xuddi qasddan qilgandek, bakda yonilg'i tamom bo'lib qoldi, mashinani dovondagi benzokolonka oldida to'xtatishga to'g'ri keldi.

* * *

Hikoyasining shu yeriga kelganda hamrohim Ilyos jimib qoldi. Qizib ketgan yuzlarini kafti bilan ishqalab, chuqur xo'rsinib qo'ydi-da, qiya ochilib turgan vagon derazasini oxirigacha surib, bilmadim, nechanchi marta ekan, yana cheka boshladi.

Vaqt yarim kechadan oshgan edi. Bizdan boshqa yo'lovchilarning hammasi uxlab qolishgan bo'lsa kerak. G'ildiraklar relslarga «taq-taq» urilib, o'zlarining tuganmas qo'shig'ini kuylab borardi. Derazalar ortidan yozgi tun pardasi g'izillab o'tib turar, stansiyalarning yer bag'irlab yonib turgan chiroqlari milt-milt etib o'tardi. Parovoz yelib borayotib qattiq chinqirdi.

– Xuddi mana shu paytda siz menga uchragan edingiz, og'a, men esa sizning iltimosingizni bajo keltirolmagan edim. Endi sizga hammasi ayon bo'lgan bo'lsa kerak, – deb hikoyasini davom ettirarkan, xomushgina jilmayib qo'ydi qo'shnim. – Siz benzokolonka oldida qolgan edingiz, so'ng «Pobeda»da mendan o'zib ketdinglar. Buni ko'rgan edim. Ayni, shu payt dovon etagiga yomg'ir yog'ib o'tgandi...

Ha, mashinani qattiq hayajon ichida haydab borardim. Nihoyat, qalb sezgilarim meni aldamagan edi. Samad yo'l yoqasida kutib turardi. U mashinani ko'rishi bilanoq yo'lni kesib chopqillab qoldi:

– Amaki! Shofyor amaki!..

Demak, o'g'ilcham sog'-salomat! Eh, o'zimda yo'q suyunib ketdim, quvonchim ichimga sig'masdi!

Men mashinani shartta to'xtatib, kabinadan sakrab tushib, o'g'limga peshvoz yugurdim.

– Nima bo'ldi, og'ayni, kasal bo'lib qoldingmi?

– Yo‘q, oyim yubormadi. Uning mashinasiga chiqmagin, dedim. Men yig‘ladim, – deb arz qilardi Samad.

– Xo‘sh, hozir qanday qilib kelding?

– Dadam, agar birov bolalarni mashinada o‘ynataman desa, qo‘yaver, o‘ynataversin, dedi.

– Rostdanmi?

– Men shofyor bo‘laman, dedim...

– Albatta, shofyor bo‘lasan, bo‘lganda ham qanday de! Bilasanmi, men senga nima olib keldim? – Men o‘yinchoq mashinani oldim. – Bunga qara, o‘ziyurar «ZIL»cha, kichkintoy shofyorlarga juda bop mashinada bu!

Bola og‘zi qulog‘iga yetib jilmaydi.

– Men doim, har doim siz bilan birga mashinada yuraman-a, amaki? – deb yolvoruvchi ko‘zlari bilan termildi menga. Ko‘nglim buzilib ketdi.

– Albatta, har doim! – deb ishontirdim uni. – Istasang, Birinchi may bayramida shaharga birga boramiz, mashinani bayroqchalar bilan yasatamiz, keyin seni yana olib kelib qo‘yaman. – Nega men unga bu so‘zlarni aytganligimni, bunga qanchalik haqqim borligini va ayniqsa, o‘z so‘zlarimga nega birdan o‘zim ham ishonib qolganligimni hozir tushuntirish qiyin edi. Bu ham yetmagandek, yana so‘zlarimga erk berib gapiraverdim. – Agar yoqsa, butunlay menikida qolasan! – dedim o‘g‘limga juda jiddiy sur‘atda. – Biz kabinada yashaymiz, men seni doim o‘zim bilan birga olib yuraman. Bo‘ptimi?

– Bo‘pti! – jon-jon deb rozi bo‘ldi Samad. – Mashinada yashaymiz! Ketdik, amaki, hozir ketamiz!..

Ba‘zan kattalar ham bolalik qilib qo‘yadi. Biz kabinaga o‘tirdik. Men ishonqiramay motorni yurgizdim, startyorni bosdim. Samad juda xursand edi: meni tortqilar, erkalalar, o‘rindiqa irg‘ishlardir. Mashina qo‘zg‘aldi. Samadning quvonchi ichiga sig‘masdi, tinmay kulardi, rulni, qarshisidagi knopkalarni ko‘rsatib allanimalar deb bijirlab gapirardi. Unga qo‘shilib men ham xursand bo‘lib ketdim. Ammo birdan es-hushimni yig‘ib oldim. Butun vujudimni issiq alanga qoplab oldi; nima qilyapman o‘zi?! Mashinaga tormoz berdim. Ammo Samad to‘xtatishga ko‘nmadi:

– Tezroq, amaki, tezroq haydang! – derdi u. Bolaning iltijo bilan baxtiyor boqishlarini qanday qilib rad eta olardim. Tezlikni yanada oshirdim. Endigina g‘izillab uchib borayotgan edikki, yo‘lga gudron yotqizib yurgan greyder ko‘rinib qoldi. Greyder burildi-da, smolali suyuqlikni yo‘lga yotqizganicha bizga tomon kelaverdi, uning ketidan esa suyuqliklar solingan ulkan qozonlar orqasida Boytemir turgan ekan. U grabarka bilan yo‘lga yotqizilgan gudronni tekislamoqda edi. Men dovdirab qoldim. Mashinani to‘xtatmoqchi bo‘ldim-u, ammo kechikkan edim: Samad bilan allaqancha yerga kelib qolgan edik. Men boshimni pastroq egdim-da, jon-jahdim bilan gazni bosdim. Boytemir hech narsani sezmay qoldi. U boshini ko‘tarmay ishlab yotgan edi: bu yerdan o‘tib turgan mashinalar kam deysizmi? Qaysi biriga ham qarardi! Biroq Samad uni ko‘rib qoldi:

– Ana dadam! Amaki, keling, dadamni ham chiqarib olamiz, maylimi? To‘xtating, dadamni chaqiraman!

Men indamasdim. Endi to‘xtatishning iloji yo‘q edi, unga nima deyman, axir? Samad birdan orqasiga qayrilib qaradi, qo‘rqib ketdi-da, qichqirib yig‘lab yubordi:

– Dadamga boraman! To‘xtat, dadamga boraman! To‘xtat, tushaman! O-o-yi-i!..

Muyulishdagi qoya orqasiga o‘tib mashinani to‘xtatdim. O‘g‘limni ovutishga urina boshladim:

– Yig‘lama, Samad, yig‘lama, qo‘y! Hozir olib borib qo‘yaman. Lekin yig‘lama!

Ammo qo‘rqib ketgan bola hech narsaga quloq solmasdi.

– Yo‘q, tushaman! Dadamga boraman! Och! – deb kabina eshigiga yopishib taqillata boshladi. – Och, dadamga boraman hozir! Och!

Ana xolos, juda g‘alati ish bo‘ldi-ku.

– Yig‘lamagin-da, axir! – deb yalinib-yolvorib, uni ko‘ndirishga urinardim. – Hozir ochaman, yig‘lamasang bo‘lgani! Dadangning oldiga o‘zim olib borib qo‘yaman! Qani, tush-chi, ketdik!

Samad yerga sakrab tushdi-da, yig‘laganicha orqaga chopib ketdi. Men uni ushlab qoldim:

– Shoshma! Ko‘zingni art. Yig‘lama. Jon o‘g‘lim, yig‘lamagin! Mashinang qoldi-ku, olmaysanmi? Mana qara! – Men shoshib o‘yinchoqni oldim-da, qaltiroq qo‘llarim bilan murvatini buradim. – Qara, senga qarab chopib ketyapti, qani tutib ol-chi! – Mashinacha yo‘lda g‘izillab yurib ketdi va toshga urildi-da, yo‘l yoqasidagi ariqqa chirpirak bo‘lib uchib tushdi.

– Kerak emas! – dedi u va yana battarroq yig‘lab, orqasiga qaramay qochib ketdi.

Men bo‘lsam dong qotib qoldim. Tomog‘imga qaynoq dumaloq bir narsa qadalgandek bo‘ldi. Men o‘g‘limga yetib olish uchun yana orqasidan chopdim:

– To‘xtab tur, yig‘lama, Samad! To‘xta, men sening... men, men sening, o‘zing bilasan-ku! – Biroq davomini aytishga tilim kelmasdi...

Samad orqasiga qayrilib qaramay chopib borardi, u muyulishdan o‘tib ko‘zdan yo‘qoldi. Men qoyagacha chopib borib, qochib ketayotgan o‘g‘limning orqasidan qarab qoldim.

Uning yo‘lda ishlayotgan Boytemir oldiga yugurib borib, unga o‘zini tashlaganini kuzatib turdim. Boytemir Samadning oldida cho‘qqayib o‘tirdi-da, uni quchoqlab bag‘riga bosdi. Bola ham men tomonga qo‘rqib, xavfsirab qarab, uning bo‘ynidan quchoqlab oldi.

Boytemir grabarkasini yelkasiga tashlab, Samadning qo‘lidan ushladi. Ular yo‘l bo‘ylab uzun-qisqa yetaklashib ketishardi.

Men qoyaga suyanganimcha uzoq turdim, so‘ngra orqaga qaytdim. O‘yinchoq mashinacha oldida to‘xtadim. U ariqda to‘ntarilib yotardi. Ko‘z yoshlarim yuzimdan oqib tusha boshladi. «Mana, ishning pachavasi chiqdi!» – dedim mashinamga, uning kapotini siypalab. Motorning issiq tafti yuzimga gup etib urildi... Endi o‘g‘lim bilan so‘nggi uchrashuvimizning shohidi bo‘lgan mashinamga nisbatan ham qandaydir mehr-muhabbatim oshib ketgan edi...

* * *

Ilyos o‘rnidan turib, eshikka tomon yurdi.

– Biroz sof havodan nafas olay, – dedi u.

Men kupeda qoldim. Yorishib kelayotgan sahar osmonining bir parchasi deraza ortidan oqarib, tebranib o'tib borardi. G'ira-shirada simyog'ochlar lip-lip o'tib turardi. Chiroqni o'chirsa ham bo'lardi.

Men Ilyos bilmagan, ammo menga ayon bo'lgan narsalarni unga aytib bersammikin, yo'qmikin, deb chalqancha o'ylab yotardim. Ammo u hadeganda kupega qaytib kelavermadi. «Mayli, dam olvolsin, ertaga aytarman», degan qarorga keldim. Aytmay yaxshi qilgan ekanman, chunki ertasiga yana o'ylab ko'rib, bu fikrimdan qaytdim.

Men yo'l masteri Boytemir bilan deyarli o'sha kezlarda – Ilyos Asal bilan o'g'lining dovonda yashayotganligidan xabar topgan chog'larda tanishgan edim. Pomirda Qirg'iziston yo'l ishchilarining o'zaro tekshirish va tajriba almashish bo'yicha delegatsiyasini kutishayotgan edi. Shu munosabat bilan Tojikiston Respublikasi gazetasi qirg'izistonlik tog' yo'li ishchilari haqida ocherk yozib berishimizni iltimos qilgan edi.

Delegatsiya orasida eng yaxshi yo'l masterlaridan biri Boytemir Qulov ham bor edi.

Men Boytemir bilan tanishish maqsadida Do'langa keldim.

Biz u bilan qo'qqisdan uchrashib qoldik va bu uchrashuv men uchun juda muvaffaqiyatli bo'ldi. Dovonga yetay-yetay deb qolganimizda avtobusimizni qo'lida qizil bayroqcha tutgan ishchi to'xtatdi. Bilsak, yo'lda hozirgina tog' o'pirilishi yuz berib, yo'l tuzatuvchilar uni tozalayotgan ekan. Men avtobusdan chiqib, o'pirilish yuz bergan joyga qarab ketdim. Tog' tepasida pastga qarab tosh aralash yer ko'chib, yo'lga qulab tushibdi-da, o'zi bilan birga yo'lning bir chekkasini, to'sib qo'yilgan beton ustunchalarni ham qo'shib, tik qiyalik bo'ylab jarlikka qarab o'pirib ketibdi. Yo'lning bu qismi taxta qoliplar yordamida qaytadan tiklanayotgan edi. Buldozer uyilib qolgan tuproqni pastlikka surib tushirardi. Buldozer yurolmaydigan joylarni esa ishchilar belkuraklar bilan tozalab, shibbalashardi. Brezent splash va kirza etik kiyib olgan kishi buldozer bilan yonma-yon yurib, traktorchiga yo'l-yo'riq ko'rsatmoqchi edi:

– Xiyol chaproqqa bur! Yana biroz ichkariga! Taxta qoliplar ustidan hayda! Ha, shunday! To‘xta! Orqaga!..

Yo‘l deyarli tozalab bo‘lingan edi. Shofyorlar ikkala tomondan tinmay signal berishib, soqchi ishchilarni so‘kib, yo‘lni ochishni talab qilishardi, ammo plashli kishi bularga parvo qilmasdi. U buldozerni mo‘ljallangan yerdan yurishga va qoliplar ichidagi tuproqni yaxshilab shibbalashga qayta-qayta majbur etardi. «Boytemir deganlari shu bo‘lsa kerak. U o‘z ishining ko‘zini bilarkan!» – degan qarorga keldim men. Ha, yanglishmabman, bu ayni shu kishining o‘zi ekan. Nihoyat, yo‘l ochilib, mashinalar harakatga tushib qolishdi.

– Siz nima qilib turibsiz, avtobusingiz ketib qoldi-ku? – dedi menga Boytemir.

– Men siz bilan uchrashgani keldim.

Boytemir taajjublanmadi ham. Men bilan oddiygina qo‘limni mahkam qisib ko‘rishdi.

– Mehmondan gochmaymiz, xursand bo‘lamiz.

– Sizda ishim bor edi, Bake, – dedim uni hurmatlab. O‘zimni ham tanitdim. – Yo‘l tuzatuvchilarimizning Tojikistonga borishidan sizning xabaringiz bormi?

– Ha, eshituvdim.

– Gap bunday. Pomirga ketishingiz oldidan siz bilan gaplashib olmoqchi edim.

Men kelishdan maqsadimni asta-sekin tushuntirar ekanman, borgan sayin Boytemirning qovog‘i osilib, dag‘al va qo‘ng‘ir mo‘ylovini o‘ychan silay boshladi.

– Kelganingiz-ku juda yaxshi bo‘libdi, – dedi u menga, – lekin Pomirga men bormayman, mening xususimda yozib o‘tirishingizning hojati ham yo‘q.

– Sababini bilsak bo‘ladimi? Ishlar ko‘pmi? Yoki uyda biron kor hol bo‘ldimi?

– Ish ham yetarli, har qalay, yo‘l-da, o‘zingiz ko‘rib turibsiz. Uyda deysizmi? – u papiros ola turib biroz jimib qoldi. – Uyda ham... albatta, hamma oilalarda bo‘ladiganidek ozmi-ko‘pmi ishlar bor... Ammo Pomirga bormayman.

Men unga o'xshagan yo'l tuzatuvchilarning delegatsiya sostavida borishining qanchalik muhim ekanligini tushuntirishga va ko'ndirishga kirishdim. Ammo Boytemir ko'proq hurmat yuzasidagina menga quloq solar edi, men uni har qancha tashviqot qilsam ham bari bir ko'ndira olmadim.

Men juda xafa bo'ldim va birinchi galda o'zimdan o'pkaladim. Jurnalistik sezgirligim bu safar ish bermadi, chunki men unga to'g'ri yondasholmagandim. Men dovondan redaksiyaning topshirig'ini ham, qo'shni respublika gazetasining iltimosini ham bajara olmay quppa-quruq ketadiganga o'xshab qoldim.

– Xo'p, mayli, Bake, kechirasiz, endi men ketay. Hozir biror yo'lovchi mashina kelib qolar.

Boytemir menga osoyishta va sergak ko'zlarini qadab, diqqat bilan tikildi-da, miyig'ida kulib qo'ydi.

– Shaharlik qirg'izlar urf-odatlarimizni unutib qo'yyaptilar-da. Mening uyim, oilam, dasturxonim va tunaydigan joyim bor. Meni deb kelgan ekansiz, yo'ldan qaytmasdan, bugun uyimga tushib, ertaga ketarsiz. Yuring, men sizni xotim va o'g'limning oldiga qoldirib qaytay: ko'nglingizga olmaysiz, albatta. Qorong'i tushmasdan yo'lni bir aylanib chiqishim kerak. Tezda qaytaman. Ishimiz shunaqa...

– Bake! – deb to'xtatdim uni. – Men siz bilan birga yo'lni aylanib chiqa qolay.

Boytemir mening shaharlik qiyofamga bir nazar tashlab oldi-da, ayyorona ko'z qisib qo'ydi:

– Qalay bo'larkan, men bilan birga kezib yurishingiz sizga noqulay bo'lmasmikin? Masofa uzoq, buning ustiga yo'l ham yaxshi emas.

– Mayli, hechqisi yo'q, – deb qat'iy turib oldim men.

Shunday qilib, biz yo'lga tushdik, har bir ko'prik va muyulish oldida, o'pirilgan joylar va osilib turgan qoyalar qarshisida yo'l-yo'lakay to'xtab, ularni ko'zdan kechirib borardik. Bularning hammasi yo'l masterining ziyrak va o'tkir nazaridan o'tardi. Biz o'z-o'zidan gapga kirishib ketdik, albatta. Hali-haligacha nima uchun, qaysi so'zim bilan, nimam bilan va qay yo'sinda Boytemirning ishonchini qozonganligimni o'zim ham bilolmay-

man. Azbaroyi shu ishonchi tufayli u menga o‘z taqdiri haqida va oilasining taqdiri haqidagi qissani so‘zlab berdi.

Faqat endigina, Ilyosning hikoyasini oxiriga qadar tinglab bo‘lgach, jurnalist sifatida omadim juda o‘ngidan kelganini tushundim. Zohiran xotirjam va osoyishta ko‘ringan Boytemir o‘sha kunlari o‘zi bilan g‘am-g‘ussa, tashvish va o‘y-xayollarning ulkan yukini ko‘tarib yurar edi. Qandaydir tasodifan, ko‘nglini yozish uchundir, Boytemir bir-ikki og‘iz aytib yubordi-yu, keyin gapini to‘xtata olmay, qalbidagi dard-hasratlari qo‘zg‘alib, daryo kabi oshib-toshib ketdi...

Yo‘l masterining hikoyasi

Mana siz, nega Pomirga borgingiz yo‘q, deb so‘radingiz. O‘zim pomirlik qirg‘izman. Tug‘ilgan elim Pomir bo‘lsa ham men buyoqlarda, Tyan-Shanda yuribman.

Juda yoshlik chog‘larimdanoq Pomir yo‘l qurilishida ishlay boshladim. U yoqqa komsomol chaqirig‘i bilan borgan edim. Qurilish xalq qurilishi edi, mexanizmlar yetishmasdi, ish qanchalik og‘ir bo‘lmasin, biz, ayniqsa, yoshlar, ishtiyoq, g‘ayrat va shijoat bilan ishlardik. G‘ayrat ko‘rsatmay bo‘larmidi: asrlar bo‘yi inson qadami yetmagan Pomirga yo‘l solinyapti-ya! Men zarbdorlar qatoriga o‘tib oldim, dam-badam mukofot va in‘omlar olib turardim. Buni maqtanib emas, shunchaki kezi kelgani uchun aytyapman.

U yerda, qurilishda men bir qizni uchratib, uni jon-dilimdan sevib qoldim. O‘zi ham juda chiroyli, aqlli qiz bo‘lib, qurilishga ovuldan kelgan edi; bu esa o‘sha paytlarda oddiy qirg‘iz qizi uchun katta qahramonlik edi. Uyog‘ini surishtirganda, o‘zingizdan qolar gap yo‘q, hatto hozir ham qizlarning ishlab chiqarishga borib ishlashlari unchalik oson emas – bunga urf-odatlarimiz to‘sqinlik qiladi. Gulbara bilan tanishganimizga bir yilcha bo‘ldi. Yo‘l qurilishi oxirlab qolgan edi. Yo‘lni ishga solib yuborish uchun o‘z kadrlarimiz bo‘lishi zarur edi. Yo‘l qurilishi ishning bir tomoni, uni birgalashib, umumiy kuch bilan bajara olish mumkin, shuning bilan birga, unga ko‘z-quloq bo‘lib, nazorat ham qilib turish kerak-da. Bizda Husayinov degan bir yosh injener bor edi, u ho-

zir ham yo‘l sohasida ishlaydi, ministr bo‘lib xizmat qilmoqda. Biz u bilan do‘stlashib qoldik. Menga yo‘l ishlari kurslariga borib o‘qishga maslahat bergan ham shu kishi bo‘ldi. Men o‘qishni bitirib kelgunimcha Gulbara kutib turolmas, uni ovulga olib ketib qolishar, deb o‘ylagan edim, yo‘q, u qaytishimni kutdi. Nihoyat, birga turmush qurib, o‘sha yerda, yo‘l uchastkasida qolib ishlay boshladik. Biz juda ahil va bir-birimizga mehribon edik... Shuni ham aytish kerakki, ayniqsa, tog‘ va dovonlarda yashovchi yo‘l tuzatuvchilar uchun mustahkam oila – yaxshi xotin osh-nondek zarur. Men buni keyinroq o‘z hayotimda sinab ko‘rdim. Agar men o‘z ishimni bir umrga jon-dilimdan sevib qolgan ekanman, bunda xotinimning xizmati ham oz emas. Biz qiz ko‘rdik, keyin ikkinchisi dunyoga keldi, xuddi shu kezlarda to‘satdan urush boshlanib qoldi.

Pomir yo‘li sharros quyib bergan jaladan keyingi daryo kabi chayqalib, to‘lqinlanib ketdi. Butun xalq ana shu daryo singari pastga tomon oqa boshladi – ular armiyaga ketayotgan edi.

Nihoyat, menga ham navbat keldi. Ertalab hammamiz boshlashib uydan yo‘l yoqasiga chiqdik. Kichkina qizchamni qo‘limda ko‘tarib borardim, kattasi esa barimdan ushlab olganча yonma-yon borardi. Gulbaram, bechora Gulbaram! Uning qo‘lida mening safar xaltam, o‘zini dadil tutishga va meni ham ovutib, tinchitishga urinardi. Ammo kimsasiz tog‘- u toshlardagi yo‘l uchastkasida ikki yosh bola-yu, yana xuddi o‘ziga o‘xshash ikki qo‘shni ayol bilan qolish unga naqadar og‘ir ekanligini butun qalbidan sezib turardim. Men ularni ovulga: qarindosh-urug‘larim oldiga jo‘natmoqchi bo‘ldim, ammo Gulbara istamadi. Kunimizni bir amallab o‘tkazarmiz, seni kutamiz, yo‘lni ham qarovsiz qoldirib bo‘lmaydi-ku, axir, derdi u. Men rafiqam va farzandlarim bilan so‘nggi marta yo‘l yoqasida turib xayrlashdim. Biz Gulbara bilan u vaqtda hali juda yosh, hayotga endigina qadam qo‘ygan edik...

Men sapyorlar batalyoniga tushdim. Moskva ostonalaridagi ko‘pgina tankka qarshi qurilgan to‘siqlarga mening ham qo‘lim tekkan. Keyin esa Don va Visla daryolarini kechib o‘tib, Dunayga qarab ketdik. Urush maydonlarida biz qanchadan-qancha yo‘llar, kechuv joylari, ko‘priklar barpo etdik. Qilgan ishlarimizni sanab

sanog'iga yetib bo'lmaydi! Ba'zan shunday paytlar ham bo'lardiki, goh muzday suvda titrab-qaltiraysan, goh tutun va olov ichida yonasan, atrofingda snaryadlar betinim portlaydi, kechuv joylarni ostin-ustin qiladi, qanchadan qancha odamlar qiriladi, tinka-madoring qurib, o'lishingga ham ming marta rozi bo'lasan. Biroq shunday paytlarda tog'-toshlarda yashab, xuddi Xizrni yo'qlagandek meni intizorlik bilan kutayotgan bola-chaqamni eslasam va Pomirdek joydan bu yerda, ko'prik ostida bekordan bekorga o'lib ketgani kelmaganimni o'ylasam, kuch-qudratim shu qadar ortib ketardiki, bir-biridan ajralib ketayotgan simlarni, hatto tishlarim bilan burardim, hayotdan voz kechgim, taslim bo'lgim kelmasdi. Ana shu kuch bilan Berlin ostonalarigacha yetib bordim.

Xotinim tez-tez xat yozib turardi, yaxshiyamki, pochta ularning yonginasidagi yo'ldan o'tardi. U hamma narsa haqida, shu jumladan, yo'l haqida ham batafsil yozardi – u mening o'rnimga master bo'lib qolgan edi. Unga juda og'ir ekanligini bilardim: yo'l ham uncha-muncha yo'llardan emas, Pomirda-ya! Buning ustiga, qo'shnilar ham duch kelgan tomonga qarab ko'chib ketishibdi.

Qirq beshinchi yilning bahoriga kelib to'satdan xat kelmay qo'ydi. Front pochtasida har xil hodisalar bo'lishi mumkin-ku, deb o'ylab, o'zimni o'zim ovutardim. Kunlardan birida meni polk shtabiga chaqirib qolishdi. Xo'sh, gap shunaqa, starshina, urushib bo'lding, yaxshi jang qilding, tashakkur va mukofotlar ham olding. Endi uyingga qaytasan, u yerda sen hozir ko'proq keraksan. Ammo birinchi navbatda harbiy komissariatga kir, hujjatlaringni topshir, keyin uyingga jo'na... Men kutilmagan bu xabardan quvonib ketdim, albatta. Hatto uyga telegramma ham yubordim.

Men qadrdon joylarimga yetib keldim. Harbiy komissariatga esa kirib o'tirmadim, ulguraman hali, qayoqqa qochib ketardim! Uyga! Tezroq uyga yetib boray! Yo'lovchi polutorka mashina uchrab qoldi, men unda Pomir yo'li bo'ylab jo'nab ketdim.

Qani endi qanotim bo'lsa-yu, uchib borsam, frontdagi «Studebeker»larda yurib o'rganib qolibman, kabinaga engashib shofyorga qichqirardim:

– Tezroq hayda, oshna, shaldiroq aravangni muncha ayama-sang! Uyimga ketyapman!

Mana, yaqinlashib ham qoldim. Muyulishdan o'tish bilan mening uchastkam. Sabr-toqatim chidamadi. Mashinaning yurib ketayotganiga qaramay, sakrab tushdim-da, safar xaltamni yelkamga tashlab, yugurib ketdim. Shunday qilsam, tezroq yetib boraman, deb o'yladim. Chopyapman, chopyapman, muyulishdan ham o'tdim... O'tdim-u, hech narsani taniyolmadim. Go'yo hamma-hammasi o'z joy-joyida turgandek: tog'lar ham o'z o'rnida, yo'l ham o'sha, ammo na uy-joy, na hovli va na biron tirik jon zoti ko'rinardi. Faqat tosh uyumlarigina qalashib yotardi. Bizning hovlimiz xiyol chetroqda, naq tog'ning tagginasida edi. Tog' etagidagi joylar juda tor edi. Tog'ga ko'zim tushdi-yu, darhol dong qotib angrayib qoldim. Balandlikdan qor qatlari ko'chib, o'zi bilan birga yo'lda uchragan hamma narsani tep-tekis qilib supurib ketgan, go'yo o'tkir tinoqli temir panjalari bilan tog' yonbag'irlarini qo'porib, pastlikka ag'aratib uloqtirgan-u, chuqur va ulkan jarlikning sahnini qo'sh qo'shgandek ag'dar-to'ntar qilib tashlagan edi. Xotinim o'zining so'nggi xatida juda qalin qor tushganini, so'ngra kutilmaganda yomg'ir yog'a boshlaganini yozgan edi. Demak, qor uyumini qulamasidan ertaroq portlatib, pastga qulatib yuborish zarur edi, biroq bu ayol kishining qo'lidan kelarmidi?

Ana shunday qilib, oilam bilan ham uchrashdim. Ming bor o'lim bilan yuzma-yuz kelib, tiriklayin do'zaxga tushib qaytsam-u, bu yerda bola-chaqamdan nom-nishon bo'lmasa. Tinka-madorim qurib, qotib turardim. Tog'-toshlarni larzaga keltirib hayqirgim, dod degim kelardi-yu, nafasim bo'g'zimga tiqilib, ovozim chiqmasdi. Go'yo butun vujudim toshga aylanib qotib qolgandek edi. Faqat yelkamdagi safar xaltamning sirg'alib oyog'im ostiga tushib borayotganini sezib turardim, xolos. Men uni o'sha yerga tashlab ketdim, unda qizlarimga, xotinimga sovg'alar olib kelgan edim, yozda gimnastyorkamni novvotga ayirboshlab oluvdim. Men turgan yerimda go'yo biror mo'jizani kutayotgandek uzoq turib qoldim. Keyin orqamga qayrildim-da, yo'ldan ketaverdim. Bir zum to'xtab, ortimga qayrilib qaradim, tog'lar sarak-sarak bo'lib tebranib, butun og'irliklari bilan ustimga bostirib kelayotgandek bo'ldi. Yuragim qinidan chiqayozgandek qichqirib yubor-

dim-da, qocha boshladim. Qoch! Bu la'nati joylardan qoch! Ana shunda dahshatli ovoz bilan ho'ngrab yig'lab yuborgan edim.

Qayoqqa va qay tarzda borayotganligimni eslayolmayman, uchinchi kuni stansiyaga kelib qolibman. G'ala-g'ovur xalq to'lqini ichida adashgan kishidek daydib yurardim. Nomimni atab bir ofitser meni chaqirib qoldi. Qarasam – injener Husayinov. Harbiy xizmatdan bo'shab, uyiga qaytayotgan ekan. Men boshimga tushgan kulfat haqida unga ikki og'izgina so'zlab berdim. Endi qayoqqa bormoqchisan, deb so'radi u. «O'zim ham bilmayman», deb javob berdim. Yo'q, dedi u, bunday qilish yaramaydi, chidash kerak. Bir o'zingning sandiroqlab yurishingga yo'l qo'ymayman. Qani, yur, Tyan-Shanga ketdik, yo'lni qurib tugallash kerak. U yog'ini yana ko'rarmiz.

Men bu yerga ana shunday qilib kelib qolganman. Dastlab yo'lda ko'priklar qurib yurdim. Vaqt o'tib borardi, biror ishning boshini tutish kerak edi. O'sha kezlarda injener Husayinov ministrlikda ishlayotgandi. U mening oldimga tez-tez kelib turar va har kelganida avvalgi ishimga, uchastka yo'l masteri bo'lib o'tishni maslahat berardi. Bunga yuragim dov bermasdi. Eslasam, yuragim orqaga tortib ketardi. Qurilishda yakka o'zim emasman, ko'pchilik bilan ishlash oson bo'ladi. U yoqda-chi, kim biladi, yolg'izlikdan yuragim yorilib ketsa kerak. Oradan necha yillar o'tib ketdi. Biroq men hamon o'zimni o'nglolmas, boshimga tushgan tashvishlarni unutilmasdim. Go'yo shu bilan hayotim tamom bo'lgan-u, bundan bu yog'iga hech narsadan umidim yo'qdek edi. Uylanishni xayolimga ham keltirmasdim. Gulbaram va bolalarimni haddan tashqari sevar edim. Hech kim, hech qachon ularning o'rnini bosa olmaydigandek tuyulardi menga. Faqat kun kechirish uchungina va shunchaki uylanish esa – ish emas. Bundan ko'ra so'qqabosh bo'lib yurgan ma'qulroq.

Nihoyat, uchastkaga master bo'lib borishga qaror qildim, ishlab ko'raman, agar yoqmasa, yana biron yoqqa ketaveraman-da, deb o'yladim. Menga bu yerda dovonning naq o'zidagi uchastkani berishdi. Yomon bo'lmadi, asta-sekin kirishib, ko'nikib ketdim. Ehtimol, bunga uchastkaning juda sertashvishligi sabab bo'lgandir: dovonda, har qancha desangiz ham ish topiladi. Ammo bu

menga og'irlik qilmadi, aksincha, yaxshi bo'ldi. Vaqt o'tishi bilan qalbidagi dard-alamlar so'na boshladi, ularni asta-sekin unuta bordim. Ba'zi-ba'zida o'sha mudhish kun tushimga kirib chiqardi: o'sha yer yuzidan supurilib ketgan hovli qarshisida toshdek qotib, yelkamdagi safar xaltamning sirg'alib oyog'im ostiga tushib borayotganini sezib turaman. Keyin qayrildim-da, orqamga qarab qaytib ketardim. Uyg'onib ketib qarasam, ko'zimda g'ilt-g'ilt yosh bo'ladi. Bunday paytlarda sahardayoq o'rnimdan turib ishga jo'nardim, shu ketganimcha to tunga qadar uyga qaytmasdim. Shu tariqa men so'qqabosh bo'lib qolgandim. To'g'ri, ahyon-ahyonda: «Ehtimol, hali yana baxtli kunlarga erisharman», degan hazin o'y xayolimga kelib qolardi.

Nihoyat, juda og'ir, iztirobli va cheksiz mashaqqatli bu baxt men kutmagan bir paytda kelib qoldi.

Bundan to'rt yilcha muqaddam tugab borayotgan qish kunlarining birida qo'shnimning bemor onasini oblast kasalxonasi-ga olib borgan edim. Qo'shnimning o'zi bo'lsa uydan bo'shab chiqa olmasdi. Bir yoqda ish, oila, bir yoqda bolalari... Kampirning ahvoli esa kun sayin og'irlashib bormoqda edi. Men uni shifokorlarga ko'rsatishga ahd qildim. Shu kun uchastkamizga yo'l boshqarmasidan mashina kelib qoldi. Unda nimadir keltirishgan edi. Biz ana o'sha mashinada oblast markaziga bordik. Kampirni shifokorlarga ko'rsatdim. Shifokorlar kampirni kasalxonaga yotqizish kerak, yotqizilmasa bo'lmaydi, deb maslahat berishdi. Kampir kasalxonaga birinchi marta tushganidan, yotmayman, deb qaysarlik qilib turib oldi, o'lsam o'lamanki, ammo kasalxonada qolmayman, derdi u. Qaytarib olib ket, bo'lmasa qarg'ishimga qolasan. Shuncha qilsam ham uni ko'ndira olmadim. Yana qaytarib olib ketishga to'g'ri keldi. Turli-tuman dori-darmonlar olib, orqaga qaytdik. Vaqt allamahol bo'lib qolgan edi. Avtobazaning dovondagi bazasidan o'tib ketdik. Bir payt shofyor mashinasini shartta to'xtatdi, men uning:

– Qayoqqa borasiz? – deb so'rayotganini eshitdim.

Allanima deb mujmalgina javob qaytargan ayol kishining ovozi quloqqa chalindi va uning nari ketayotgan odim sharpasi eshitildi.

– Chiqa qoling! – dedi shofyor unga. – Nega unday qilasiz? – deb mashinani unga yaqinroq haydab bordi.

Qo'lida bola, tuguncha ko'tarib olgan yoshgina ayol mashina bortiga yaqinlashdi. Men ayolning kuzovga chiqib olishiga yordamlashdim, kabina orqasidagi shamol tegmaydigan pana joyni unga bo'shatib berib, o'zim burchakka o'rnashib oldim.

Biz yo'lga tushdik. Kun sovuq, rutubatli shamol esardi. Bola yig'lay boshladi. Ayol bolani ovutishga har qancha urinmasin, u sira tinchlanadiganga o'xshamasdi. Toza chatoq bo'ldi-ku! Kabinaga o'tqazay desak, u yerda chalajon kampir o'tirardi. Shunda men ayolning yelkasidan sekingina turtdim:

– Qani, menga bering-chi, ehtimol, tinchib qolar, o'zingiz sal egilibroq o'tiring, shamol tegmasin.

Men bolani kalta po'stinim bilan o'rab oldim-da, bag'rimga bosdim. U tinchib, pishillab nafas ola boshladi. Juda do'mboq, o'ziyam o'n oylik chamasi jajjigina bola ekan. Men uni chap bag'rimga olib o'tirardim. Birdan yuragim gupillab, xuddi otib tushirilgan qush kabi tipirchilay boshladi. Nega ekanligini o'zim ham bilmayman. Qalbim ham qayg'u, ham quvonchli tuyg'ularga to'lgan edi. «Eh, nahotki hech qachon otalik baxtiga muyassar bo'lolmasam-a», deb o'ylardim men. Bola esa bag'rimda issiqqina yotardi. Unga boshqa hech narsaning keragi ham yo'q edi.

– O'g'ilmi? – deb so'radim.

Ayol bosh irg'ab qo'ydi. Ko'rib turibman, bechora sovqotib qolgan, egnida yupqa palto. Men bo'lsam qishda ham kalta po'stin ustidan plash kiyib yuraman: bizning ish sharoitimizda busiz mumkin emas. Bolani bir qo'limda ushlab turib, unga ikkinchi yengimni cho'zdim.

– Plashimni yeching. Bunaqada shamollab qolasiz.

– Yo'g'-e, qo'ying, ovora bo'lmang, – deb ko'nmadi u.

– Torting, tortavering! – deb turib oldim men. – Yopinib oling.

U plashga o'ralib oldi, shamol kirmasin deb etaklarini oyog'i ostiga qistirib qo'ydim.

– Biroz isidingizmi? – deb so'radim men.

– Ha, isidim.

– Yo'lga namuncha kech chiqdingiz?

– Shunday bo'lib qoldi, – dedi u ohistagina.

Shu payt biz daradan ketayotgan edik. Bu yerda konchilar posyolkasi joylashgan edi. Hamma uyquga ketgan, derazalarda bironta chiroq ko'rinmasdi. Itlar vovillab mashina ketidan chopishardi. Shunda birdan, bu ayol qayoqqa borarkin, degan fikr xayolimga keldi. Men, nima uchundir, u konga kelayotgan bo'lsa kerak, chunki u yoqda boradigan joy yo'q, dovon, undan keyin esa bizning uchastka, deb o'ylardim o'zimcha.

– Siz yetgan bo'lsangiz kerak? – dedim unga va kabinani taqillatdim. – Biz ham yetay deb qoldik, dovonga kelyapmiz. Mashina nariga bormaydi.

– Bu yer qanaqa joy? – deb so'radi u.

– Kon. Siz bu yerga kelayotganingiz yo'qmi?

– Men... men shu yerga kelayotgandim, – dedi u qimtinib. Keyin «dik» etib turdi-da, menga plashni berib, qo'liga bolani oldi. Bola hiqillay boshladi. Men bortga yaqinroq kelib, unga yordamlashish uchun yerga sakramoqchi bo'ldim. Biroq bu bechoraga bir gap bo'lgan, boshiga biron musibat tushgan ko'rinadi, deb o'ylab qoldim. Sovuq tunda yolg'iz o'zini tashlab ketsak qanday bo'larkin?

– Sizning boradigan joyingiz yo'q! – dedim men unga ro'yirost. – Yomon xayollarga bormang, tag'in. Bolani buyoqqa bering! – deb qo'lidan go'dakni shartta oldim. – So'zimni qaytarmang. Tunni biznikida o'tkazasiz, keyin ixtiyor o'zingizda. Ketdik! – qichqirdim shofyorga.

Mashina qo'zg'aldi. U boshini quyi solib, jimgina o'tirardi, bilmadim, ehtimol, yig'layotgandir.

– Xavotir olmang! – deb tinchlantirdim uni. – Men sizga hech qanaqa yomonlikni ravo ko'rmayman. Men yo'l masteri Boytemir Qulov bo'laman. Menga bermalol ishonavering.

Ularni o'z xonamga joylashtirdim. O'zim unga taqab qurilgan bo'sh uychamizga kirib, yog'och karavotga yotdim.

Allamahalgacha uxlay olmadim. O'ylar girdobida qoldim. Tinchimni yo'qotdim. So'rab-surishtirib o'tirish juda noqulay edi. O'zim ham buni yoqtirmayman, ammo baribir ayrim narsa-

larni so‘rashga to‘g‘ri keldi. Ehtimol, u bechoraga mening yordamim kerakdir. U savollarimga istar-istamas qisqa-qisqa javob qaytarardi. Biroq men aytilmay, uning yuragida qolib ketayotgan gaplarni ham anglab turardim. Agar insonning boshiga musibat tushsa, uning har bir so‘zining tagida yana aytilmay qolgan o‘nlab so‘z yotadi. U erini tashlab, uyidan chiqib ketibdi. Takabburroq bo‘lsa kerak, azob chekayotgani, kuyunayotgani sezilib turibdi-yu, ammo hech taslim bo‘lmoqchi emasdi. Nima ham deyish mumkin, har kimning ixtiyori o‘zida. Nima qilsa o‘zi biladi. Shunday bo‘lsa ham bu yoshgina ayolga juda rahmim keldi. U hali o‘n gulidan bir guli ochilmagan qizchaga o‘xshardi, qaddi-qomati kelishgan, chehrasidan nur balqib turardi. Odatda u mehribon, shirinso‘z edi, ehtimol, samimiy ayoldir. Shunday juvonnini hamma narsadan mahrum etib, bosh olib ketishga majbur etgan qanaqa inson ekan-a? Bunga sira tushunolmasdim. Keling, menga nima, bu ularning ishi. Ertaga biror mashinaga o‘tkazib qo‘yarman.

O‘sha kuni o‘ylayverib charchab ketdim, ko‘zim ilinishi bilan o‘zimni mashinada ketayotgandek his qildim. Kalta po‘stinim ostiga jajji bolani o‘rab olganmishman. Go‘dakning badaniga issiq yugurib, ko‘ksimda maza qilib yotganmish.

Tongotarda o‘rnimdan turdim. Yo‘llarni ko‘zdan kechirib kelgani ketdim, ammo tez orada qaytdim. Mehmonlarim nima qilishayotgan ekan, degan o‘y miyamdan ketmasdi. Ularning uyqusini buzmaslik uchun ehtiyotlik bilan old xonadagi pechkaga o‘t yoqib, samovar qo‘ydim. Ammo u allaqachon uyg‘onib, ketishga hozirlik ko‘rayotgan ekan. U menga minnatdorchilik bildirdi. Ularni choy ichirmay jo‘natmadim, biroz kutib o‘tirishga majbur qildim. Tungi kichkintoy hamrohim ajoyib bola ekan, odamga sira tortinmay kelaveradi, hech narsa bilan ishi yo‘q. U bilan o‘ynashib huzur qildim, xumordan chiqdim: u bilan darhol ko‘nikishib, apoq-chapoq bo‘lib ketdim. Choy ustida ayoldan so‘radim:

– Qayoqqa borishingiz kerak? Yo‘lovchi mashina to‘xtataymi?

U biroz o‘ylanib turdi-da:

– Ribacheqa, – dedi.

– U yerda qarindoshlaringiz bormi?

– Yo‘q. Qarindosh-urug‘larim ovulda, To‘so‘rning narigi yog‘ida.

– E-e, unda siz ana o‘sha tomonga boradigan boshqa mashinaga o‘tirishingiz kerak. Bo‘lmasa qiynalib qolasiz.

– Men baribir u yoqqa bormayman. Borishimiz ham mumkin emas, – dedi u o‘g‘liga o‘ychan boqib. – O‘zimiz aybdormiz...

Men uni ota-onasining roziligisiz turmushga chiqqan bo‘lsa kerak, deb o‘zimcha taxmin qilardim. Keyin bilsam, haqiqatan ham shunday ekan.

U ketishga tayyorlana boshladi, biroq men uni bolasi bilan shamolda turib qolmasin, deb biroz uyga kirib kutib turishga ko‘ndirdim. Mashinani bir o‘zim to‘xtatsam ham bo‘ladi-ku, axir.

Yuragim ezilib, yo‘lga chiqdim. Ularning ketishini, o‘zining esa yolg‘iz qolishimni o‘ylasam, negadir yana qayg‘um oshib, xayolim parishon bo‘lardi.

Avval yo‘lovchi mashinalar kelavermadi. Keyinchalik bo‘lsa bittasini ko‘ra turib atayin o‘tkazib yubordim, qo‘l ko‘tarmadim. Ammo bu qilmishimdan o‘zim cho‘chib ketdim. Nega bunday qilyapman? Ana shundan boshlab meni dard-alamlarim iztirobga solib qiynay boshladi. Mashinalar birin-ketin o‘tib borardi, men esa ularning birortasini ham to‘xtatmay, g‘ayriixtiyoriy ravishda vaqtni cho‘zardim. Endi kelganini to‘xtataman, derdim-u, ammo qo‘lim yana ko‘tarilmasdi. Uyatdan yuzlarim laxcha cho‘g‘ bo‘lib yonib, terlab ketdim. Bu nima qilganim: birovni aldab, yo‘lidan qoldiryapman-ku! Qanday haqqim bor bunga? Uyda u menga ishonib umid bilan kutib o‘tiribdi. Yo‘l bo‘ylab u yoqdan bu yoqqa yura boshladim. O‘zimdanda o‘zim cho‘chirdim. Menga bir balo bo‘layotgandek edi. Qandaydir bahona-yu sabablar qidirib topardim. Goh oynasi siniq ekan, kabina sovuq bo‘ladi, deyman; goh mashina ko‘ngildagidek bo‘lmasdi; goh shofyori yoqmasdi – olatasirchi ko‘rinardi, ehtimol, ichib ham olgandir. Kabinasi band mashinalar o‘tganda esa xuddi yosh bolalardek quvonib ketardim. Ishqilib, ular hozir ketmasaydi, yana biroz, yana besh-o‘n daqiqa uyimda o‘tira turishsa yaxshi bo‘lardi. «Axir, u qayoqqa ham

boradi? – deb o‘ylardim men. – O‘zi aytdi, ovulga borishi mumkin emas. Boshqa joylarda ularning hech kimi yo‘q. Ribache yo‘l ustidagi serqatnov shaharcha, u yerda har xil odam yashaydi. Bolasi bilan qayerga boradi? Durustroq joy topguncha, qish paytida o‘g‘lidan ajralib qoladi! Yaxshisi, shu yerda biroz yashab turishsin, yana u yoq-bu yoqni o‘ylab ko‘rsin, ehtimol, erinikiga qaytib borar. Yo u xotinini izlab kelib qolar...»

E, sho‘rpehana, yaxshisi, tentirab yurmasdan uning o‘zini yo‘l yoqasiga boshlab kelib, jo‘nata qolsam bo‘lmasmidi! Uch soatlar chamasi yer depsab vaqtni bekor o‘tkazdim. O‘zimdan o‘zim nafratlandim: nega, nima uchun bunday qilyapman-a? Yo‘q, hozir uni bu yerga boshlab kelaman-da, o‘zining oldida mashina to‘xtataman. Bo‘lmasa, hech narsa qilolmay turaveraman. Men uyga qaytdim. U endi eshikdan chiqib kelayotgan ekan, kutaverib toqati toq bo‘libdi. Men uyalib ketdim, xuddi biror gunoh qilib qo‘ygan yosh boladek unga javdirab qaradim.

– Kutib qoldingiz-a? – deb g‘o‘ldiradim men. – Yo‘lovchi mashinalar uchramadi, to‘g‘rirog‘i, uchradi-yu, ammo ko‘ngildagidek emas ekan. Kechirasiz, tag‘in yomon xayollarga borib yurmang. Xudo haqqi, uyga kirib biroz o‘tira turing. O‘tinib so‘rayman!

U taajjublanib, menga ma‘yusgina boqdi-da, indamay uyga qaytib kirib:

– Siz menga achinyapsizmi? – dedi.

– Yo‘q, uning uchun emas. Bilasizmi... Siz uchun tashvishlanyapman. Qiynalib qolasiz. Qanday qilib kun kechirmoqchisiz?

– Ishlayman. Suyagim mehnatda qotgan.

– Qayerda ishlaysiz?

– Biror yerga joylasharman. Ammo uyga qaytmayman, ovulga ham bormayman. Mehnat qilib kun kechiraman.

Men indamadim. Hammasi tushunarli edi. U hozir hech narsa haqida o‘ylamasdi, ko‘ziga ham hech narsa ko‘rinmasdi.

Alam, g‘urur uni noma‘lum tomonlarga haydamoqda edi. Ammo «mehnat qilib kun kechiraman», deyish aytishgagina oson, axir. Ishlab kun kechirish to‘g‘ri-ku, lekin hadeguncha unga

erisha qolmayсан kishi. Insonni o‘z erkiga, xohishiga qo‘ymaslik ham yaxshi emas.

Bola menga qarab talpindi. Uni ko‘tarib oldim. Uning yuzidan o‘parkanman: «Eh, do‘mbog‘im, sendan ajralishga to‘g‘ri kel-yapti-ku. Qaniydi, sen bilan bir umrga ajrashmasak. O‘z o‘g‘lim-dek qarddon va aziz bo‘lib qolgan eding menga», deb o‘tkazdim ko‘nglimdan.

– Ha, mayli, yuring, – dedim keyin sekingina.

O‘rnimizdan turdik. Men bolani ko‘tarib oldim, biroq eshik oldiga borganda to‘xtab:

– Ish bo‘lsa bizda ham topiladi, – dedim yana unga. – Shu yerda ishlangiz ham bo‘ladi. Kichikroq xona ham bor. Rost, qola qoling. Shoshilmang. Ketishga har vaqt ulgurasiz. Yana o‘ylab ko‘ring...

U avval indamay turdi. Ammo men hozircha bu yerda ishlab turishning afzalligini, so‘ng nima qilish zarurligini hayot o‘zi ko‘rsatishini, ketgisi kelsa xohlagan vaqtida keta olishi mumkin ekanligini aytib, unda ishonch hosil qildim.

Shunday qilib, Asal va Samad, o‘g‘lining ismi shunday ekan, bizning yo‘l uchastkamizda qolishdi.

Hovlidagi qo‘shimcha qurilgan uycha sovuq edi, shuning uchun Asalni o‘g‘li bilan mening xonamda yashashga ko‘ndirdim, o‘zim bo‘lsam o‘sha hujraga ko‘chib o‘tdim. Menga shu uycha ham yetardi.

Shu paytdan boshlab mening hayotim o‘zgarib ketdi. Bir qarashda-ku, hech narsa o‘zgarmagandek ko‘rinardi, hamon avvalgidek so‘qqabosh edim, ammo men o‘zimni yana inson his qila boshladim, uzoq yillik yolg‘izlikda sovigana qalbim tag‘in iliy boshladi. Men endi yakka o‘zim yashamasdim... Odamlar bilan kishilar orasida yashash, ishlash, do‘stlashish, umum ishini ado etish, yordamlashish va yordam olish naqadar yaxshi. Kuning bitib, vaqt-soating yetib o‘lganingda ham boshqalardan kam qilib ko‘mishmaydi... Ammo shunga qaramay, hayotning bir tomoni borki, uni sevgilingga bo‘lgan mehr-muhabbatdan bo‘lak hech narsa bilan almashtirib, to‘ldirib bo‘lmaydi... Men kichkintoyga juda o‘rganib qoldim. Uchastkaga aylanib chiqqan paytlarda ham

uni issiqqina qilib o‘rab olib, o‘zim bilan birga ko‘tarib yurardim. Xullas, bo‘sh vaqtimning hammasini u bilan o‘tkazardim. Shu paytgacha qanday qilib yashab kelganimni tasavvur eta olmayman. Qo‘shnilarim ham ancha durust kishilar edi. Ular Asalga ham, Samadga ham mehribon edilar. Bolani kim sevmaydi deysiz. Asalning o‘zini olsak dilkash, samimiy, ochiq ko‘ngilli ayol, shuning uchun ham u uchastkadagilar bilan til topishib, aralashib-quralashib ketdi. Mening esa kichkintoyga ham, Asalga ham mehr-u muhabbatim yanada oshib ketdi. Bolaga mehrim onasiga bo‘lgan mehr-muhabbat bilan payvasta edi. Rostini aytsam, har qancha urinsam ham his-hayajonlarimni o‘zimdanda o‘zim yashira olmadim. Asalni sevib qolgan edim. Bir umrga butun qalbim bilan yolg‘izlikda o‘tkazilgan hijronli yillar, barcha azob-uqubatlirim evaziga uni behad sevib qoldim. Barcha judoliklarim, g‘am-hasratlarim bu muhabbatda mujassamlashgan edi. Ammo buni unga oshkor etishga haqqim yo‘q edi. Asal hamon erini kutardi. Kutishga uzoq kutardi-yu, biroq hech sir boy bermasdi. Biz yo‘lda ishlayotgan kezlarda uning har bir yo‘lovchi mashinani intizor va umidvor ko‘zlari bilan kutib olishi va kuzatib qolishini ko‘pincha sezardim. Ba‘zan o‘g‘lini ko‘tarib yo‘l yoqasiga chiqar va u yerda necha soatlab o‘tirar edi. U ko‘rina qolmasdi. U kim va qanaqa odam ekanligini bilmayman, buni so‘ramasdim ham, Asal ham buni hech kimga so‘zlamasdi.

Vaqt o‘tib borardi. Samad ham ulg‘ayib qoldi. Oh, u juda sho‘x, jajji toychoq ediki, bilmayman, birov o‘rgatganmi yoki o‘rganganmi, har holda, u meni dada, deya boshladi. Ko‘rdimi, bas: «Dada!» «Dada!» – deb bo‘ynimga osiladi. Asal Samadga qarab o‘ychan jilmayib qo‘yardi. Men bo‘lsam ham quvonardim, ham yuragim o‘rtanib azob chekardim. Unga ota bo‘lishga ming bor rozi edim-u, ammo nima ham qila olardim...

O‘sha yili yoz kunlaridan birida biz yo‘l tuzatayotgan edik. Mashinalar bizni chetlab o‘tib borardi. Asal qo‘qqisdan shofyorlardan biriga qarab qichqirdi:

– Hey, Jontoy, to‘xta!

Mashina bizdan biroz o‘tdi-yu, taqqa to‘xtadi. Asal shofyor tomon chopib ketdi. Ularning nima haqda gapirishganlarini bil-

madim-u, ammo Asalning to'satdan kabinaga qarab qichqira boshlaganini eshitib qoldim:

– Aldayapsan! Yolg'on! Ishonmayman! Yo'qol bu yerdan! Hoziroq yo'qol!

Mashina yo'liga ravona bo'ldi. Asal esa yo'lni kesib o'tib, uyg'a qarab otildi. Aftidan, u yig'layotgan edi.

Lattadek bo'shshib, qo'lim ishga bormay qoldi. Kim bo'ldi u? Asalga nima dedi? Shunga o'xshagan shubha va taxminlar qamrab oldi meni. Chidab tura olmay, uyg'a yurdim. Asal o'g'li bilan uyda o'tirar edi. Axiri bo'lmadi, kechqurun uning oldiga kirdim.

– Samad qani? Uni juda sog'inib qoldim! – dedim men.

– Mana, bu yoqda, – dedi Asal ma'yusgina.

– Dada! – deb menga talpindi Samad. Uni qo'limga ko'tarib, erkalatdim. Onasi esa g'amga botib, indamay o'tirardi.

– Nima bo'ldi, Asal? – deb so'radim. Asal chuqur xo'rsinib qo'ydi.

– Men ketaman, Bake, – dedi u. – Bu yerda turmushim yomon bo'lganidan emas, albatta, sizdan ming marta minnatdorman. Biroq nega, qayoqqa ekanligini o'zim ham bilmayman-u, boshim oqqan tomonga ketaman...

U bu gaplarni shunchaki aytgani yo'q, buni ko'rib turibman, g'am-alam ichida ketib qolishi mumkin. Haqiqatni aytishdan bo'lak ilojim qolmagan edi.

– Nima ham derdim, Asal, seni bu yerda ushlab turishga haqqim yo'q. Ammo sen ketgach, bu yerda yashay olmayman, men ham bosh olib ketishim kerak. Vayron bo'lgan uy-joyimni bir marta tashlab ketganman. O'shandan buyon biroz ko'nikib qolgandek bo'ludim... Tasodifmi bu yoki taqdirmi, faqat sen va o'g'ilchang bilan birga bo'lib, g'am-g'ussalarimni unuta boshlagan edim. Buni gapirib o'tirishning hojati ham yo'q, o'zing bilasan, Asal. Agar sen hozir ketadigan bo'lsang, bu yer ham Pomir-da qolib ketgan uyim kabi men uchun haromga aylanadi. O'ylab ko'r, Asal... Mabodo, u qaytib kelsa va qalbing unga undaydigan bo'lsa, sizlarga zarracha xalal bermayman, doim erking o'zingda, Asal...

Shu soʻzlarni aytib men Samadni koʻtarib oldim-u, yoʻlga chiqdim. U yerda Samadni anchagacha koʻtarib yurdim. Bu toychogʻim hech narsani tushunmasdi.

Asal shu koʻyi vaqtincha yashab qolaverdi. Ammo uning nimalar haqida oʻylab yurgani, qanday qarorga kelgani menga qorongʻi edi. Bu kunlar ichida men ozib-toʻzib, qorayib ketdim.

Bir kuni tush paytida allaqanday ish bilan hovliga kirib qoldim. Qarasam, Samad ajabtovur yurishga intilyapti. Asal uni, tagʻin yiqilib tushib lat yemasin, deb qoʻrqib, sal ushlab turardi. Men toʻxtadim.

– Bake, qara, oʻgʻling endi yuradigan boʻlib qoldi! – dedi quvonch bilan jilmayib. Nima dedi u? Oʻgʻling! Men yelkamdagi belkurakni irgʻitib yubordim-da, choʻnqayib oʻtirib, toychogʻimni chaqira boshladim:

– Toy-toy-toy, boʻtalogʻim! Qani, menga kel-chi, oyoqlaring bilan yerni tepkilab yur-chi, dadilroq bos!

Samad qulochini yozib yubordi.

– Dada! – deb oyoqchalarini entak-tentak bosib, menga qarab chopdi. Men uni ushlab oldim-da, boshim uzra baland koʻtarib, bagʻrimga qattiq bosdim.

– Asal! – dedim men unga. – Ertaga bir bolalar bayramini oʻtkazaylik-a. Sen oq va qora jundan toʻqilgan chilvir tayyorlab qoʻy.

– Xoʻp, Bake! – deb kulib yubordi u.

– Ha, ha, albatta, oq va qora jundan toʻqilgan boʻlsin.

Men otga mindim-u, chorvador doʻstlarim oldiga joʻnadim, u yoqdan qimiz va yangi soʻyilgan goʻsht olib keldim. Ertasiga esa biz kichkina bayramimiz – «chilvir kesish» bayramiga qoʻshnilarimizni taklif etdik.

Men Samadni yerga oʻtqazdim-da, oyoqlarini oq-qora chilvir bilan tushovladim, yoniga qaychini keltirib qoʻydim. Soʻng hovlining narigi chekkasida turgan bolalarga qarab buyruq berdim:

– Kimki birinchi boʻlib chopib kelib chilvirni kessa, oʻshanga birinchi boʻlib mukofot beriladi, qolganlarga esa navbat bilan ulashiladi. Qani, boshlanglar, bolalar! – deb qoʻl siltadim.

Xuddi poygaga qo'yilgan arg'umoqlar singari bolalar bizing «hoy-huv» va shovqin-suronimiz ostida qiyqirishib chopa ketishdi.

Chilvir kesilib bo'lgandan keyin Samadga qarab:

– Qani, o'g'lim, chopqillayver endi! – dedim. – Uni qo'lidan ushlab olib yuringlar, bolalar!

Ular Samadning qo'lidan tutishdi, u ham bolalar bilan chopib ketdi. Men esa ularning orqasidan, hech kimga murojaat qilmasdan, beixtiyor gapirib yuboribman:

– Odamlar! Mening toychog'im chopqillab yurib ketdi! U tulpordek ildam bo'lsin!

Samad bolalar ketidan chopqillab bora turib, orqaga qayrilib: «Dada!» dedi-da, dumalab tushdi. Biz Asal bilan ikkimiz baravariga unga tomon tashlandik. Men Samadni yerdan ko'tarib olganimda, Asal birinchi marta menga:

– Jonim! – dedi.

Shu kundan boshlab biz er-xotin bo'lib qovushdik.

Qishda o'g'ilchamizni olib ovulga, chol-kampirlar oldiga borib keldik. Ular bizdan juda xafa edi, biroq keyinchalik kechirishdi, duo qilishib fотиha berishdi.

Kunlar birin-ketin sezilmay o'tib borardi. Samad besh yoshga to'ldi. Biz Asal bilan juda ahil, juda inoq yashardik, faqat birgina narsa haqida og'iz ochmas va eslamas edik. Asal u haqda o'ylarmidi, yolg'iz qolganda uni eslab o'y-xayollarga berilarmidi, buni bilmayman, biroq biz go'yo gap-so'zsiz dilimizda o'zaro shartlashib qo'ygandek edik: biz uni tanimaymiz, biz uchun u odam yo'q va bo'lmaydi ham...

Ammo inson ko'ngli nimalarni istamaydi deysiz. Buning ustiga yana shunday narsalar ham borki, ulardan qochib qutula olmaysan. U yaqindagina bu yerlarda paydo bo'lib qoldi.

Bir kuni kechasi yo'lda avariya bo'lib qoldi. Yordamchim bilan ikkovimiz nima bo'lganini bilish uchun yugurdik. Ehtimol, biror baxtsizlik yuz bergandir. Yetib keldik. Allaqanday yuk mashinasi yo'l chekkasidagi ustunlarga tumshug'i bilan kelib urilibdi. G'irt mast shofyor hushidan ketib, taxtadek qotib yotardi. Men uni tanidim-u, ammo ismini eslayolmadim. U bir kuni bizni

falokatdan qutqargan va mashinamizni shatakka olib, dovonga olib chiqib qo‘ygan edi. Do‘landa esa mashinani shatakka olib yurish hazilakam ish emasdi. Ilgarilari bu yerda bunday ish qilish u yoqda tursin, hatto hech kimning xayoliga ham kelmasdi. Bu shofyor bo‘lsa, tirishqoq, dovyurak yigit ekan, har qancha og‘ir bo‘lsa ham mashinamizni uchastkagacha sudrab olib keldi. U menga juda yoqib qoldi, ko‘nglimdagidek yigit ekan. O‘sha voqeadan keyin allakim birinchi bo‘lib dovondan pritsep bilan o‘tmoqchi bo‘libdi, maqsadiga erishishiga oz qolgan ekan-u, ammo uddalay olmabdi. Pritsepni yo‘l yoqasidagi ariqqa tushirib yuboribdi-da, tashlab ketib qolibdi. Men o‘shanda o‘sha dovyurak yigitning ishi emasmikin, deb xayoldan o‘tkazgan edim. Mard kishining o‘z maqsadiga erisha olmaganiga juda achingan edim. Ammo o‘sha voqeadan keyin dovondan pritsep bilan o‘tadigan bo‘lishdi. Yigitlar mashina va pritseplarni sharoitga moslashtirib juda to‘g‘ri ish qilgan edilar.

Vijdonan aytсам, bu yigit Asal tashlab ketgan kishi ekanini bilmasdim. Agar bilganimda ham baribir shunday qilgan bo‘lardim. Men uni uyga sudrab olib keldim, shunda hammasi oydinlashdi-qo‘ydi. Eshikdan o‘tin ko‘tarib kirib kelgan Asalning ko‘zi unga tushdi-yu, qo‘lidagi o‘tinlari polga sochilib ketdi. Ammo go‘yo birinchi marta uchrashayotgandek, birortamiz ham sir boy bermadik. Ayniqsa, men o‘zimni qo‘lga olishim kerak edi, chunki ehtiyotsizlik qilib biron noo‘rin so‘z aytib yoki nojo‘ya harakatim bilan ularning ko‘ngliga tegib ketmaslikka intilardim va ularning bir-birovlarini tushunib olishlariga xalal bermaslik uchun o‘zimni tutishga harakat qilardim. Endi men hech narsani hal eta olmasdim. Endi hamma gap ularning o‘zlarida qolgandi: ular orasida o‘tmish kechmishlari, men bag‘rimga bosib va erkalab karavotda olib yotgan o‘g‘illari bor edi.

O‘sha tuni birortamiz ham mijja qoqmadik, har kim o‘z o‘ylari bilan band edi. Shu jumladan, men ham.

Asal o‘g‘li bilan ketib qolishi ham mumkin edi. Bu, albatta, ularning ishi. Mayli, ular yurak amri va aql-idroklari buyurganini qilishsin. Men, men esa... nima ham derdim, bunga mening nima

daxlim bor, masalani hal etish menga bog'liq emas, ularga xalaqit bermasligim kerak...

U hozir ham shu yerda, mana shu yo'ldan qatnaydi. Shuncha yillar davomida qayerlarda bo'lganiykin u, nima bilan shug'ullandiykin? Ammo buning ahamiyati yo'q... Bu ularning ishi...

Biz Boytemir bilan yo'lni aylanib chiqib, orqaga qaytdik. Qosh qorayib qolgan edi. Tyan-Shanning muzli cho'qqilari ustidagi osmon-u falak bahor oqshomining binafsharang tusiga kirib borayotgandi. Mashinalar yo'ldan ikki tomonga qarab g'iz-g'iz o'tib turardi.

– Mana, hayot qanchalik murakkab, – dedi Boytemir biroz sukutdan so'ng o'ychan. – Men hozir uydan ketishim kerak emas. Mabodo Asal ketish xayolida bo'lsa, mayli. Faqat menga ketayotganini bir og'iz aytsa bo'lgani, o'g'li bilan so'nggi bor xayr-xo'shlashib, oq yo'l tilab qolaman. Axir, Samad men uchun o'z o'g'limday bo'lib qolgan-ku. Biroq uni o'z otasidan zo'rlab tortib ololmayman. Shuning uchun men ham hech qayoqqa bormayman. Ayniqsa, Pomirga... Men buni sizga gazeta uchun hikoya qilib berayotganim yo'q, albatta. Shunchaki, inson insonga o'z dardini aytib berayotgandek gapirib beryapman-da...

Xotima o'rnida

Biz Ilyos bilan O'shda ajralishdik. U Pomirga jo'nadi, men bo'lsam o'z ishlarim bilan ketdim.

– Borib Alibekni topaman. Yangicha hayot boshlayman! – dedi u yo'l-yo'lakay. – Meni endi tuzalmas, tamom bo'lgan odam, deb o'ylamang. Kelajagim, hayotim hali oldinda. Kunlar o'tar, men ham uylanarman, boshqalarga o'xshab bola-chaqali, uy-joyli bo'larman. Ishlayman, do'st, yor-birodarlar orttiraman. Lekin faqat birgina narsa: umrbod, manguga yo'qotgan narsamni qaytara olmasam kerak... O'tgan ishni hech qachon qaytarib bo'lmaydi... Ammo hayotimning so'nggi kunlariga qadar, to so'nggi nafasimgacha Asalni va oramizda bo'lib o'tgan hamma shirin damlarni saqlab o'taman.

Yo'lga chiqish oldidan ko'lga, o'sha tik tepalikka bordim. U yerda men Tyan-Shan bilan vidolashdim, Issiqko'l bilan xayrlashdim. Xayr, Issiqko'l, tugallanmay qolgan orombaxsh kuylarim! Moviy to'lqinlaring va oltin qirg'oqlaring bilan birga qo'shib seni o'zim bilan birga olib ketardim-u, ammo sevgilimning sevgisini olib keta olmaganimdek, seni ham olib ketish qo'limdan kelmaydi. Alvido, Asal! Alvido, qizil durrachali sarvqomatim! Alvido, sevgilim! Baxtiyor bo'lgin...

Men Boytemirdan eshitganlarimni Ilyosga so'zlab bermadim. Axir, bu odamlarning ko'rkamligi va qadr-qimmatini ham ularning bir-biri haqida hech narsa bilmasdan turib, bir-biriga shu qadar oliyjanoblik qilishida, insoniy munosabatda bo'lishida emasmi! Shunday ekan, bu gaplarni unga so'zlab nima ham qilardim...

BO'TAKO'Z

«Qush uchsa bu yerdan qanoti kuyar,
Ot o'tsa bu yerdan tuyog'i sinar.
Qirq kun egaringdan tushmasdan yerga
Cho'l bo'ylab chopasan cho'milib terga...»
(Qirg'iz xalq ertaklaridan)

Birinchi bob

Buloqdan endigina yarim chelak suv olgan ham edimki, dasht bo'ylab kuchli qiyqiriq yangradi:

– He-e-ey! Akademik, tumshug'ingga tushirama-an!

Men qulog'imni ding qilib, toshday qotib turardim. Aslida ismim Kamol bo'lib, bu yerda Akademik deb laqab qo'yishgan edi. Ha, o'ylaganimday bo'lib chiqdi. Narigi tomondan traktorning «tir-r» etgan ovozi eshitilmasdi. Tumshug'imga tushirmoqchi bo'lgan odam Abubakir edi. U yana dag'dag'a solib rosa so'kadi-gan bo'ldi-da, hatto musht ko'tarishdan ham toymasligi mumkin. Chunki men suv yetkazib berishga ulgura olmas edim. Traktorlar ikkita edi, men bo'lsam yakka o'zimman. Shunga qaramay, manovi yakka ot-aravada ularga suv ham, yonilg'i ham, moy ham, yana boshqa balo-battarlarni yetkazib berishim kerak edi. Traktorlar bo'lsa bu atrofda yakka-yu yagona hisoblangan buloqdan ham, yonilg'i sisternalari saqlanadigan birdan-bir shiypoponimizdan ham borgan sayin olislashib borardi. Shiypenni ham yaqinroqqa ko'chirishga urinib ko'rdik, ammo qayoqda deysiz, u ham suv bilan bog'liq-da. Abubakirga o'xshaganlar bo'lsa buni tushunishni istamaydi: «Tumshug'ingga solaman! – deb

baqirgani-baqirgan. – Mening bu yerda og‘zidan so‘lagi oqib yurgan landavur studentni deb bekorga vaqt o‘tkazishga toqatim yo‘q», – deydi.

Men esa u o‘ylagandek student ham emasman. Hatto institutga kirishni xayolimga ham keltirmaganman. Maktabni tugatishim bilanoq shu yerga – Anorxoy dashtiga kelgan edim. Bizni bu tomonga yuborayotganlarida majlisda hammamizni, shu jumladan meni ham: «Qo‘riq yerlarni zabt etuvchi dongdorlar, yangi o‘lkalarni kashf etuvchi qo‘rqmas tashabbuskorlar!» deb atashgan edi. Dastlab shunaqa edik, endi-chi?.. Aytishga ham uyalasan kishi: «Akademik». Bu laqabni menga Abubakir qo‘ygan. Bunga o‘zim aybdorman. Ko‘nglimdagini yashira olmayman, xuddi yosh boladek o‘z-o‘zimga gapirib, xayollarga berilib ketaman, keyin odamlar mendan kulib yurishadi. Lekin ular buning uchun men emas, mendan ko‘proq tarix o‘qituvchimiz, o‘lkashunos Oldiyorov aybdor ekanini bilsalar edi... Shu o‘qituvchimizning gapiga kirib, endi rosa ta‘zirimni yeyapman...

Shu asnoda, bochkani to‘ldirmasdanoq soylik bo‘ylab yo‘lga tushdim. Aslini aytganda, bu yerlarda sira yo‘l bo‘lmagan. Bu yolg‘izoyoq yo‘lni ham aravada qatnayverib, o‘zim ochganman.

Qoramtir, keng dala etagida traktor turibdi. Uning kabinasi ustida Abubakir o‘tiribdi. U havoda mushtini o‘ynatib, hamon meni so‘kar, go‘rdan olib, go‘rga tiqardi.

Men otga qamchi bosdim. Bochkada suv chayqalib yelkanga sachrar, ammo men buni pisand qilmay, otni battar qamchilar edim. Abubakir hozir ta‘zirimni bersa kerak. Bu yerga yuborishlarini o‘zim iltimos qilganman. Hech kim meni majbur etgani yo‘q. Boshqa yigit-qizlar Qozog‘istonga, gazetalarda yozilayotgan haqiqiy qo‘riq yerlarga ketishgan. Men bo‘lsam bir o‘zim Anorxoy dashtiga kelibman. Bu yerda shu yil bahorda birinchi marta ish boshladilar. Shunda ham atigi ikkita traktor bilan ishga kirishildi. O‘tgan yili agronom Sorokin – u bu yerda hammamizning boshlig‘imiz hisoblanadi – bir yerga bahori arpa ekib, sinab ko‘rgan ekan. Aytishlariga qaraganda, hosil yomon bo‘lmabdi. Agar ish shu zaylda davom etsa, ehtimol, Anorxoy dashtida yem-xashak masalasini hal qilish mumkin bo‘lib qolar.

Biroq hozircha ehtiyotkorlik bilan ish ko'rish kerak. Anorxoy saratonda qaqrab ketadi: hatto tikanlar ham turgan joyida qovjirab qoladi. Erta kuzda mollarini shu yerga qishlovga haydab kelgan kolxozlar esa hali ekish-tikishni boshlamay «qani ko'raylik-chi, boshqalar nima qilarkin», deb kutib turadilar. Buning ustiga, biz bu yerda ozmiz, bor-yo'g'i: ikki traktorchi, ikki pritsepchi, oshpaz ayol, suv tashuvchi, ya'ni men va agronom Sorokin. Qo'riq yerlarni zabt etuvchilar armiyasi mana shulardan iborat. Kim bilsin, ehtimol, bizning haqimizda hech narsa bilmas, biz ham olamda nimalar bo'layotganidan bexabar edik. Goho Sorokin biror yangilik topib kelardi. U otda yaqin atrofdagi cho'ponlar huzuriga borib, ratsiya orqali boshqalar bilan janjallashib, qilingan ishlar-dan hisob berar edi.

Gap bunday ekan-u, men bo'lsam qo'riq yerlarni, cheksiz dashtlarni ko'raman deb yuribman! Darvoqe, buning hammasiga tarix o'qituvchimiz Oldiyorov sababchi bo'ldi-ya. Shu odam bizga Anorxoy dashtini boplab ta'riflagan edi: «Asrlar bo'yi qo'l urilmay, Qo'rday yonbag'irlaridan tortib to Balxashning qamishzorlarigacha cho'zilib ketgan Anorxoy dashti erman-u shuvoqzorlar bilan bezanib, savlat to'kib yastanib yotibdi. Afsonalarga qaraganda, qadim zamonlarda uyur-uyur yilqilar Anorxoy tepaliklarida adashib, dom-daraksiz yo'qolib ketgan. So'ng yovvoyilashib ketgan otlar to'dalashib uzoq vaqtlar daydib yurishar ekan. Anorxoy – o'tmishning tilsiz guvohi, dahshatli janglar maydoni, ko'chmanchi sahroyi qabilalarning makoni. Bizning zamonamizda esa Anorxoy dashtlari boy va saxiy chorvadorlik o'lkasiga aylantirilishi kerak!..» va hokazo, shunga o'xshash so'zlar.

O'sha kezlarda Anorxoyni kartadan ko'rish qanday zavqli edi: u kaftdekkina joyini egallab yotardi. Endi-chi? Erta tongdan kechgacha bu la'nati aravani u yoqdan bu yoqqa taraqlatib haydaganim-haydagan. Kechqurun holdan toyib, yuz mashaqqat bilan otni arang aravadan chiqaraman-da, oldiga toy-toy qilib bog'lanib, mashinada keltirilgan pichandan tashlab qo'yaman. So'ng oshpazimiz Aldey nima bersa ham yeb olaman-da, o'tovga kirib mukka tushganimcha toshday qotib uxlab qolaman.

Darhaqiqat, Anorxoy erman-u shuvoqzorlar bilan bezanib, savlat to'kib yotardi. Qani endi, vaqt bo'lsa-yu, bu cheksiz dashtlarni soatlab kezib, uning go'zalligidan bahramand bo'lsang.

Hammasi ham mayli-yu, ammo bir narsaga hayron edim: Abubakirga mening nimam yoqmay qoldi ekan, u meni nega bunchalik yomon ko'rarkan? Agar bu yerda meni nimalar kutayotganini ilgaridan bilsaydim... Men har qanday tabiiy qiyinchiliklarga chidashga tayyorman. Axir, bu yerga mehmonga kelganim yo'q-ku. Biroq negadir birga yashab, birga ishlashimiz lozim bo'lgan odamlar haqida sira o'ylamagan ekanman, hamma yerda ham odam – odam-ku deganman-da.

Men bu yerga mashinada ikki kunda yetib keldim. Mana bu to'rt g'ildirakli aravani ham men bilan birga olib kelishdi. O'sha paytda uning dastidan shunchalik azob-uqubatda qolishimni xayolimga ham keltirmagan edim.

Axir, men bu yerga pritsepchi bo'laman, deb kelgan edim-ku. Bir bahor traktorda ishlab, uni o'rganib olib, traktorchi bo'lib qolaman degan orzuda edim. Rayonda ham menga xuddi shunday deyishgan. Mana shu orzu meni Anorxoyni boshlab kelgan edi. Bu yerga kelib qaragam, pritsepchilar yetarli ekan, meni suv tashishga qo'yishdi. Boshdayoq bu ishni rad etib, uyga qaytib ketishim mumkin edi. Nega desangiz, men hozirgacha aravaning shotisini ham, bo'yinturuqni ham ushlab ko'rmagan edim. Umuman shu kunga qadar hech qayerda ishlaganim ham yo'q edi. Faqat shanbaliklardagina, qand zavodida onamga ko'maklashardim. Otam frontda halok bo'lgan ekan. Men uni eslay olmayman. Shuning uchun ham mustaqil hayot boshlashga qaror qilgan edim... Nima bo'lsa ham issig'ida qaytib ketishim kerak edi-ya. Lekin uyaldim. Bu yerga kelish oldidan majlisda qancha duv-duv gap bo'ldi, axir. Onam ham rozi bo'la qolmadi; u mening vrach bo'lishimni orzu qilardi. Ammo men o'z fikrimda qat'iy turib oldim, sizga yordam beraman, deb ko'ndirdim. Cho'lga borishga qat'iy bel bog'lab, tezroq yo'lga chiqishga oshiqardim. Endi darrov qaytib borsam, odamlarning yuziga qanday qarayman? Xullas, aravada suv tashishga to'g'ri keldi. Ammo boshimga tushgan kulfatlarning boisi bu emas.

Bu yoqqa kelayotganimda yo‘l-yo‘lakay mashina ustida tik turganimcha chor atrofga suqlanib boqardim, mana, qadimiy afsonaviy Anorxoy dashti! Mashina yassi tepaliklarda, endigina yashil tusga kirib kelayotgan dasht yuzida arang ko‘zga chalinib turgan yo‘l bo‘ylab yeldek uchib borardi. Yerlar qor namidan bug‘lanib yotardi. Nam havoda bulturgi tomirlardan endigina nish urib chiqayotgan Anorxoy yovshonlarining achchiq hidi dimoqqa urilib turardi.

Qarshidan esayotgan shamol keng dashtlikdan tabiatning bir olam shovqinini va sof bahor nafasini olib kelardi. Biz ufq sari yelib borardik, u esa olis-olislarda, maysa bilan qoplangan tepaliklar ostida orqasiga tisarilib, Anorxoy dashtining ko‘z ilg‘amas kengliklari sari imlayotgandek, tobora uzoqlashib ketmoqda edi. Shunda men go‘yo o‘zimni o‘tmish zamonlarning sadolarini eshitayotganday sezgandim. Yer go‘yo ming-ming tuyoqlar ostida larzaga kelib guvullardi. Sahroyi ko‘chmanchilarning son-sanoqsiz otliq askarlari nayza va bayroqlarini ko‘tarib, okean to‘lqinlari singari dahshatli hayqiriq, g‘ala-g‘ovur bilan yelib yugurishardi. Ko‘z o‘ngimda dahshatli jang manzarasi namoyon bo‘lardi. Temir jaranglab, odamlar qiy-chuv ko‘tarishar, otlar bir-birlarini tishlab, tepishardi. Mening o‘zim ham, qayerdadir, mana shu qaynoq jang ichida yurardim go‘yo... Ammo jang suronlari tinib, bahor fasli kirishi bilan Anorxoy dashtida oq o‘tovlar yoyilib ketar, qishloq ustida tezak tutunlari osmonga o‘rmalar, chor atrofda qo‘ton-qo‘ton qo‘ylar, yilqi podalari o‘tlab yurar, tuya karvonlari qo‘ng‘iroqlarini jaranglatib qayoqdandir kelib, qayoqqadir yo‘l olar edi...

Parovozning uzoq-uzoqlarga taralgan cho‘ziq ovozi meni hushimga keltirdi. Yolini hilpiratib, dumini yoyib, yeldek uchib borayotgan poygachi ot kabi, vagonlar ustiga tutun buruqsatib parovoz o‘tib borardi. U uzoqdan menga xuddi shunday tuyulgandi. Poyezd borgan sari kichrayib, qora chiziqday bo‘lib qoldi va nihoyat ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi.

Biz dashtda joylashgan yakka-yolg‘iz razyezd yonidagi temir yo‘lni kesib o‘tib, yana yo‘limizda davom etdik...

Manzilga yetib kelgan dastlabki kunlarda o‘zimni osmondan tushib qolganday his qildim. Yo‘lda xayolimni band etgan manzaralar hamon ko‘z o‘ngimdan ketmasdi. Dala shiyponining yaqinidagi tepalik ustida qadimiy yodgorlik – xotin kishining haykali turardi. Kulrang, qo‘pol yo‘nilgan bu granit parchasi necha asrlar mobaynida yerga chuqur botib, qo‘riqchi singari, yiroqlarga boqib turardi. Uning yomg‘ir va shamol ta‘siridan lat yeb, biroz qiyshaygan o‘ng ko‘zi, qorachig‘i oqib, puchayib qolganday, qovoqlari ostidan xo‘mrayib turishi kishini vahimaga solardi. Men unga uzoq vaqt sinchiklab qarab turdim, so‘ng o‘tovga kelib, Sorokindan so‘radim:

– O‘rtoq agronom, sizningcha, bu yerga manovi haykalni o‘rnatgan kim?

Sorokin qayoqqadir ketishga otlanayotgan edi.

– Qalmoqlar o‘rnatgan bo‘lsa kerak, – dedi u otga mina turib va jo‘nab ketdi.

Koshki, u vaqtlarda meni bunday javoblar qanoatlantira olsa! Hali yaxshi tanishib ulgurmagan bo‘lsam ham traktorchi va pritsepchilarga murojaat qildim:

– Yo‘q, bu to‘g‘ri emas. Qalmoqlar bu yerga o‘n yettinchi asrda kelishgan. Bu qabr ustidagi haykal bo‘lsa o‘n ikkinchi asrga mansub. Aftidan, bu xotin haykalini mo‘g‘ullar g‘arbga qilgan buyuk hujum davrida o‘rnatishgan bo‘lsa kerak. Biz, qirg‘izlar ham ular bilan birga Yenisey sohillaridan bu yoqqa – Tyanshan o‘lkalariga kelib qolganmiz. Bizgacha bu yerda qipchoq qabilalari, ularga qadar esa malla sochli, tiniq ko‘zli odamlar yashagan...

Tarixni yana ham chuqurroq kovlashtirardim-u, ammo traktor yonida turgan kombinezonli yigit so‘zimni bo‘ldi. Bu Abubakir edi.

– Hoy, tirrancha! – deb qovoq ostidan menga g‘azabli o‘q-raydi u. – Juda olim ko‘rinasan. Qani bu yoqqa kel, o‘tovdan shpris bilan tavotni olib chiq.

Men bo‘lsam unga shpris bilan solidolni olib kelibman.

– Eh, akademik! – dedi u mensimagani bir ohangda tishini qisib va qizarib ketgan ko‘zlari bilan yeb qo‘ygudek bo‘lib. – Biz, savodsizlarga leksiya o‘qishni bilasan-u, otni tuyadan ajratolmaysan.

Shu-shu «Akademik» bo‘lib qoldim. Mana men hozir o‘z aravam bilan Abubakirga yaqinlashmoqdaman, uning jag‘i hamon tinmasdi. U shudgor ichidan loyga botib men tomon yugurib kelayotir.

– Buncha toshbaqaga o‘xshab sudralmasang! Yana qancha kuttirmoqchisan?! Bo‘g‘ib tashlayman sen itvachchani, ona suti og‘zidan ketmagan bitta akademik kamaysa kamayibdi-da.

Men traktorga xomushgina yaqinlashdim. O‘zimni oqlash uchun nima ham deya olardim? Axir, traktor mening aybim bilan to‘xtab qolgan. Xayriyatki, pritsepchi ayol – Qalipa mening yonimni oldi:

– Kel endi, o‘zingni bos, Abubakir! Baqirish-chaqirishdan nima foyda? Uni qara, bechoraning rangida rang qolmabdi. Sho‘rlik juda qiynalib ketibdi – dedi-da, qaltirab turgan qo‘llarimdan chelakni olib, radiatorga suv quya boshladi. – Busiz ham jonini jabborga berib ishlayapti-ku. Ko‘ryapsanmi, qora terga botib ketibdi...

– Menga nima! – jerkib tashladi Abubakir. – Uyida o‘tirib kitobini o‘qiyversin edi!

– Mayli, bas qil endi! – Tinchitishga urinardi Qalipa. – Muncha badjahl bo‘lmasang! Yaxshi emas!

– Agar kishi bunaqalarning hammasini kechiraversa, o‘zini baloga qo‘yishi ham hech gap emas. Planning bajarilishini sendan emas, mendan so‘raydilar. Bu xumpar olim jonimni halqumimga keltirayotgani bilan kimning ishi bor, axir!

Mening olimligim muncha dastak bo‘lib qoldi. Nega ham o‘qigan ekanman, qayoqdan ham tarixchi Oldiyorovni eslay qoldim.

Men bu yerdan tezroq qaytib ketishga shoshilardim. Axir, sahroning u burchi ham bizga o‘xshaganlarga muntazir bo‘lib turibdi-ku. U yerda traktorchi Sadabek ishlaydi. U yoshi an-

chaga borib qolgan, jiddiy kishi, jahli chiqsa ham baqirib-chaqiravermaydi.

Orqamdan traktor motorining ovozi eshitildi. Abubakirning traktoriga jon kirib yurib ketdi. Men sal yengil tortib, namiqqan fufaykada junjikib turardim. Bu Abubakir muncha badjahl, muncha zahar ekan-a? Hali qari ham emas, o'ttizdan sal oshgan. To'g'ri, yuzi ancha xunuk, yonoq suyaklari bo'rtib chiqqan, qo'llari arslon panjasiday baquvvat, ammo o'zi ancha xushqomat, ko'zlari bo'lsa vajohatli, sovuq, sal narsaga qonga to'ladi. Joni bo'g'ziga keladi. Bunday paytlarda ehtiyot bo'lmasang, seni g'ajib tashlaydi.

Yaqinda bir voqea bo'ldi. Oqshomdan yomg'ir boshlanib, tun bo'yi savalab chiqdi. Ivib ketgan kigiz ustidan bir maromda chakillab oqib tushayotgan tomchilar qandaydir mungli ohangda, kishiga nimanidir shivirlaganday tuyulardi. Yomg'ir erta bilan ham tinmadi. Biz o'tovda o'tiraverib bekorchilikdan zerikib ketdik. Agronom Sorokin qayergadir ketgan edi – shunday kunda ham uning ishi boshidan oshib-toshib yotadi. Chorvachilik uchun ham javobgar-da. Shu sababli u biror daqiqa tinim bilmas, erta-yu kech umri egarda o'tardi.

Yomg'ir biroz pasayganda Sadabekning kichik ukasi – pritsepchi Esirkep mening otimga mindi-da, cho'ponlar oldiga jo'nadi. Aldey bilan Qalipa bo'lsa chelaklarni ko'tarib, buloq boshiga suvga ketishdi. O'tovda biz uch kishi – Abubakir, Sadabek va men qoldik.

Ta'bimiz xira, har birimiz o'z ishimiz bilan band edik. Abubakir oyoqlarini uzatib yonboshlaganicha papiros chekardi. Sadabek o'choq oldidagi to'qim ustiga o'tirib, bigiz va mumlangan pishiq ip bilan eski etigini yamardi. Men burchakka tiqilib olib kitob o'qirdim.

O'tovning ichi zax. Ivigan namatdan qo'y hidi kelar, tepadan ahyon-ahyonda choy siyoqli suv tomchilar edi. Tashqarida esa halqob suv yuziga shovillab yomg'ir yog'ardi.

Abubakir zerikib esnadi, qo'llarini qirsillatib kerishdi, u yoq-bu yoqqa qaramay, qovog'ini osgancha qo'lidagi papiros qoldig'ini uloqtirgandi, kigizning bir chekkasiga borib tushdi.

Namat tutab, jizgʻanak hidi chiqa boshladi. Sadabek papiros qoldigʻini oldi-da, kulga tashladi.

– Ehtiyot boʻlish kerak, – dedi u charm orasidan tupuklangan mumli ipni oʻtkazarkan, – nima, joyingdan qoʻzgʻalolmaysanmi?

– Ha, nima boʻpti, – deb jahl bilan boshini koʻtardi Abubakir.

– Namat yonib ketay dedi.

– Obbo, matoyingni qara-yu, – mensimay tirjaydi Abubakir. – Ilma-teshik etigingni yamayapsanmi, yamayver, boshqasi bilan ishing boʻlmasin!

– Gap boylukda emas. Bu yerda sen bir oʻzingmas, oʻz uyingda ham emassan.

– Oʻz uyimda emasligimni bilaman! Uyimda boʻlsam, sen bilan gaplashib ham oʻtirmas edim. Tushundingmi, maymun bashara. Xudoning qahriga uchramasam, surgun qilingandek, sen-u, sening xotiningga oʻxshash ahmoqlar yashaydigan Anorxoyga kelib qolarmidim.

Sadabek mumlangan ipni kuch bilan siltab tortdi. Bigiz uning qoʻlidan otilib chiqib orqasiga tushdi. U Abubakirga nafrat bilan uzoq tikilib turdi, soʻng bir qoʻlida etik, bir qoʻlida tarang tortilgan ipni ushlaganicha, gʻazab bilan oldinga intildi.

– Mayli, seningcha, men ahmoqman, bu yerga hammamizni boqish uchun men bilan birga kelgan xotinim ham ahmoq boʻlsin! – Ogʻir nafas olib gapirardi u. – Boshqa hamma anorxoyliklar ham, seningcha, surgun qilingan kishilarmi? Nima, ularni bu yerga sen haydab kelganmisan? Qani, javob ber, esi past! – deb baqirdi u va oʻng qoʻli bilan nagʻalli etigingning qoʻnjidan ushlaganicha oʻrnidan irgʻib turdi.

Abubakir bir chekkada yotgan kluchga oʻzini otdi, kallasini yelkalari orasiga olib, urishga hozirlanib turdi.

Men qoʻrqib ketdim. Vaziyat juda qaltis edi. Ular bir-birini oʻldirib qoʻyishi ham hech gap emasdi.

– Qoʻy, Abubakir! – dedim yugurib borib. – Uni urma! Qoʻy, Sadabek, shu bilan tenglashib oʻtirma! – deb oyoqlari ostida oʻralashib, sarosimada yalinib-yolvordim.

Sadabek meni bir chekkaga itarib yubordi. Ular jangga hozirlanayotgan arslondek, oʻtov ichida gir aylanishardi. Birdan

bir-biriga tashlanib qolishdi, Abubakirning qo‘lidagi kluch Sadabekning boshi ustida yaltilladi. Ammo Sadabek shu zahoti chap berib, ikkala qo‘li bilan kluchni ushlab qoldi. Abubakir kuchli edi. U o‘z raqibini yerga yiqitib ostiga bosib oldi, ikkalasi xirillashib, so‘kishib, yumalashgancha olishib ketishdi. Men yugurib borib Abubakirning qo‘lidan chiqib ketgan kluchga butun gavdam bilan tashlandim, nihoyat, uni olganimcha o‘tovdan chiqib qochdim...

– Aldey! Qalipa! – suv olib qaytayotgan ayollarga qarab qichqira boshladim. – Tezroq, tezroq, ular urishishyapti, bir-birini o‘ldirib qo‘yadi.

Ayollar chelaklarini tashlab, men tomon yugurishdi. Biz o‘tovga yetib kelganimizda Sadabek bilan Abubakir hamon yerda ag‘anashib yotishardi. Ust-boshlari yirtilgan, yuz-ko‘zlari qonga bo‘yalgan. Zo‘rg‘a ajratib qo‘ydik. Aldey erini sudrab eshikka olib chiqib ketmoqchi bo‘ldi. Lekin Abubakir bir zarb bilan Qalipaning quchog‘idan chiqib ketdi.

– Ha, maymoq it, senimi, hali to‘xtab tur!.. Sen murdor hali oyog‘im ostiga yiqilib tavba qilasan, o‘shanda Abubakirning kimligini bilib olasan!

Past bo‘yli, qotmadan kelgan Aldey unga yaqin kelib, yuziga tik boqib gapira boshladi.

– Qani, tegib ko‘r-chi! Ko‘zlaringni o‘yib olayki, o‘zingni o‘zing tanimay qolgin!

Sadabek bamaylixotir xotinining qo‘lidan ushladi:

– Qo‘y, Aldey, sadqayi gap ketsin u...

Men bu orada tashqariga chiqib, to‘polonda otib yuborilgan gayka kluchini qidirib topdim-da, o‘tovdan nariroq borib, uni tosh haykal yoniga ko‘mib qo‘ydim. O‘zim bo‘lsam, o‘tirdim-u, birdan yig‘lab yubordim. Past, bo‘g‘iq yig‘idan butun vujudimni qaltiroq bosgan. Meni hech kim ko‘rmas edi, o‘zim ham qanday holatga tushib qolganimni bilmas edim. Faqat o‘sha tosh haykalgina, go‘yo dardimni tinglayotganday, bo‘m-bo‘sh qolgan ko‘z chanog‘i bilan menga xo‘mrayib boqib turardi. Atrofda tuman bilan qoplangan nam, sokin va horg‘in cho‘l yastanib yotar-di. Uning ko‘hna va chuqur sukunatini biron sharpa buzmasdi, yolg‘iz mengina ko‘z yoshlarimni artar, hamon piqillab yig‘lab

o'tirardim, men bu yerda uzoq, juda uzoq vaqt, to qosh qorayguncha o'tirdim.

Yovshonlar bilan bezangan cho'lda ana shu zaylda yashayman... Kuch-quvvatim boricha mehnat qilaman. Lekin shunga qaramay, hamon ishim o'ngidan kelmaydi. Mana, hozir Abubakirdan yana yaxshigina dakki yedim. Oqibat nima bo'ladi – o'zim ham bilmayman. Ammo umidsizlikka tushish ham yaramaydi. To yiqilguncha o'z o'rningda mahkam turmog'ing kerak.

– Qani, Serko, qimirla! Ildamroq! Ikkimiz ham tetik bo'laylik, ishdan qolmaylik..

Ikkinchi bob

Ertasi kuni odatdagidan barvaqtroq, tongotarda turdim. Kecha o'tovda yotib o'zimcha shunday ahd qilgan edim: bor kuchimni ishga solib shunday ishlayinki, biron kishi koyishigina emas, hatto ta'na ham qila olmasin. O'zimning boshqalardan kam emasligimni bir ko'rsatib qo'yay.

Dastavval yonilg'ini keltirib, baklarga o'zim quyib chiqdim. So'ngra ish boshlangunga qadar traktorlarning radiatorlarini suvga to'ldirib qo'yay deb, aravam bilan buloq tomon jo'nadim, undan keyin nonushta qilib olishga ulgurish va biror daqiqani ham zoye ketkazmay yana suv tashish kerak. Hozircha ish men o'ylagandek borayotgandi.

Bu orada g'ira-shira, oqimtir tuman qoplangan ufq ortidan asta-sekin quyosh bosh ko'tara boshladi. U go'yo cheksiz cho'zilib ketgan Anorxoy dashtlariga nazar tashlashdan cho'chib, ancha vaqtgacha o'rnidan qo'zg'almay turdi. So'ng yana bir qaraganimda qiyo boqib, jamolini ko'z-ko'z qilayotganday ko'rindi. Quyosh tig' urayotgan paytdagi dasht manzarasidan go'zalroq narsa bo'lmasa kerak! Go'yo ulkan lojuvard dengiz o'z qirg'oqlaridan ko'tarilib chiqqan-u, shu bo'yicha moviy to'lqinlari muzlab qolganday, unda-munda quyqa tortib qolgan qismlar to'q ko'k va sarg'ish tusda jilvalanadi.

O', Anorxoy, o', bepoyon dasht! Nega sukut saqlaysan, nimalar haqida xayol surasan? Asrlar bo'yi nimalarni sir saqlab kelypsan, kelajakda seni nimalar kutyapti?

Men bor-yo'g'i bir suvchiman, lekin bunga o'ksinmayman. Hali mana shu yerlarga ham, mashinalarga ham o'zim hukmron bo'laman. Axir, ikkita traktorimiz, bu yerda qilinayotgan ishlarining hammasi – ishning boshlanishi, xolos. Men tadqiqotchilarning Anorxoy dashtida katta yer osti daryolari bor, degan fikrini allaqayerda o'qigan edim... Ehtimol, bu hali taxmindir, ammo nima bo'lsa ham, ishonchim komilki, kishilar bu yerlarga suv keltiradilar. Anorxoyda ko'm-ko'k bog'-rog'lar shivirlashib, soya-salqin ariqlardan suvlar sharqirab oqadi, dasht shamoli mayin esib, oltin bug'doyzorlar hosilini ko'z-ko'z qiladi. Bu yerda shahar-u qishloqlar bunyodga keladi. Bizning avlodlarimiz bu cho'lni faxr bilan Anorxoy bo'stoni deb ataydilar. Yana bir necha yillardan so'ng bu yerlarga menga o'xshash biror o'spirin yigit kelganda, ehtimol, unga suv tashuvchi arava bilan cho'l bo'ylab kun bo'yi sanqib yurishga va qandaydir bir badfe'l o'zboshimchani so'kishlarini eshinishga to'g'ri kelmas.

Lekin har holda, men unga hasad qilmayman, chunki men bu yerga birinchi bo'lib kelganlardanman!..

Aravani to'xtatib qo'yib, ertalabki Anorxoy kengliklarini tomosha qildim. Mana shu damda o'zimni yer yuzidagi eng baxtiyor, eng kuchli, hatto eng go'zal odam deb his qilaman. Ha, Anorxoy yerlari sanoat o'lkasiga aylanadi!..

Nihoyat, ufq ortidan zarrin nurlarini sochib, barkashday quyosh ko'tarildi.

Kunning boshlanishi yomon emas. Motorlar ham ishlab turibdi. Suvni peshma-pesh tashib keltirishga ham ulguryapman. Ammo hali kechga uzoq...

Suvga qatnab yurganimda bir vaqt buloq boshida qo'y-qo'zilarining kichik bir qo'tonini uchratib qoldim. Ularni bu yerga bir qizcha haydab kelgan ekan. U qo'ylarni buloqqa yaqinlashtirmay, ariqchada sug'ormoqda edi. Qayoqdan kelib qoldi u! Ehtimol, bizdan etakroqdagi qo'sh tepalik ortidan, soylik tomonidan kelgandir. Cho'ponlar o'sha yoqda o'rnashgan edi. Qizning chehrasi menga tanishday tuyuldi. Men qaysi bir jurnalda xuddi shu qizga o'xshash, kokili peshanasiga tushib turgan yoshgina xitoy qizning

suratini ko'rgan edim. Balki, shuning uchun men uni qayerdadir uchratganday bo'layotgandirman.

Biz bir-birimizga jimgina qaradik. Mening kutilmaganda bu yerda paydo bo'lib qolganimga unga qanchalik g'ayritabiiy tuyulgan bo'lsa, uning bu yerga kelib qolishi ham menga shunday ko'rindi. Biroq hech narsa bo'lmaganday aravadan sakrab tushdim-da, ishbilarmon kishilarday buloqdan suv olib, bochkani to'ldira boshladim.

Shu mahal qo'ylar ham suv ichib bo'lishdi, qiz ularni bir chekkaga hayday boshladi. Yonimdan o'tib keta turib:

– Bu buloqning oti nima? – deb so'radi.

Men hozir suv olganimga loyqalanib qolgan, nursiz jilvalanib turgan buloq ko'ziga termilganimga o'ylanib qoldim. Darvoqe, yakka-yu yagona bulog'imizning biron nomi bo'lsa kerak, axir? Men hamon o'ylanib turarkanman, bu orada suv tinib, yuzi ravshanlanib, tubi quyuk ko'k tusga kirdi.

– Bo'tako'z! – dedim qizga qayrilib.

– Bo'tako'z bulog'i? – peshana sochini bir silkitib tabassum qildi qizcha. – Juda go'zal ekan oti! U haqiqatan ham bo'taloqning ko'ziga o'xshaydi, o'ychan ko'rinadi.

Biz gapga kirishib ketdik. Qiz bizning tomonlardan ekan. U, hatto, o'qituvchim Oldiyorovni ham tanirkan. O', bu kimsasiz cho'lda notanish qiz og'zidan sevimli o'qituvchimning nomini eshitish qanday yaxshi! Ehtimol, u ham Anorxoyga ana shu muallimning gapi bilan kelgandir. Qiz o'tgan yili maktabni, biznikini emas, boshqa maktabni tamomlab, hozir saqmonchi – qo'ylarning qo'zilash davrida cho'pon yordamchisi bo'lib ishlayotgan ekan.

– Qo'ramizdagi quduqning suvi sho'r, – dedi. – Men bu yerda buloq borligini eshitgandim. O'zimning ham oqin suvlarni ko'rgim kelib ketdi, qo'zilarim ham zilol suv qanaqa bo'lishini bilishsin dedim! Qo'zilarni boqib, katta qilib cho'ponga topshiraman, keyin universitetga o'qishga ketaman...

– Vaqt-soati yetsa men ham o'qimoqchiman, – dedim. – Biroq men mexanizatsiya maktabiga kiraman. Meni aslida bu yerga traktorda ishlash uchun yuborishgan edi, manavi esa, shunchaki,

vaqtincha... – bochkani ko‘rsatdim unga. – Vaqtincha yordam-lashyapman... Suv tashigani boshqa birovni yuborishlari kerak.

Men bu gapni chakki aytib qo‘ydim, og‘zimdanda chiqib ket-ganini o‘zim ham sezmay qoldim. Uyalganimdan a‘zoyi bada-nimdan isitma chiqib ketdi, ammo yana shu ondayoq muzlab ket-dim – uzoqdan Abubakirning «yoqimli» ovozi eshitildi:

– He-e-ey, akademik, jag‘ingga tushiraman!

– Obbo, ko‘p gapirib yuboribman-ku!

– Nima bo‘ldi? – hayron bo‘lib so‘radi qizcha.

– Hech nima. Shunday, suvni olib borish kerak, – dedim qizarib.

Qizcha qo‘zilarini kelgan yo‘li bilan haydab ketdi. Abubakir shudgorning uzoq chekkasida, traktor kabinasidan turib mushtini havoda silkitganicha, tomog‘ini yirtib baqirardi.

– Ketyapman-ku, axir, ketyapman! Ovozingni o‘chirsang-chi! Odam degan begona qiz oldida shunchalik ham baqiradimi? – dedim g‘azab bilan va otni choptirib ketdim.

Bochkadagi suv shalop-shulup chayqalib, sachrab, boshim-dan oyog‘imgacha shalabbo qildi. To‘kilsa to‘kilaversin, menga desa bir tomchisi ham qolmasin! Men bunday xo‘rlikka ortiq chi-dayolmayman!

Abubakir kabinadan sakrab tushdi-da, yana o‘tgan safargidek menga tashlandi. Men jilovni tortib, otni taqqa to‘xtatdim-da:

– Agar sen shunaqa baqiraveradigan bo‘lsang, ishni tashlay-man-u ketaman, – dedim jahl bilan.

U kutilmaganda bu gapdan dovdirab qoldi, lekin hushtak chalib yubordi-da, yetti pushtim qolmay so‘ka boshladi.

– Sen lapashang akademiksiz ham Anorxoy bor edi, bundan keyin ham o‘t tushkur bu cho‘l qurib ketmaydi! Yo‘qol bu yerdan tezroq! Endi sen qolgan eding menga til tegizmagan, ishtonsiz student!

Men aravadan sakrab tushib, qamchini traktor orqasiga uloq-tirib yubordim-da, odimlab ketdim.

– To‘xta, Kamol! Unday qilma! Qayoqqa borasan, to‘xta! – deb orqamdan qichqirdi Qalipa. Bu gap meni battar qizishtirdi, qadamimni yana tezlashtirdim.

– To‘xtatma uni, qo‘yaver, qurib ketsin! – Abubakirning ovozi eshitildi orqamdan. – Usiz ham evini qilarmiz!

– Sen odam emassan, vahshiy hayvonsan, nima qilib qo‘yding! – dashnom berardi unga Qalipa.

Ularning allavaqtgacha janjallashgani qulog‘imga chalilib turdi.

Men tobora oldinga intilib, qadamimni tezlashtirdim. Qayerga borishim – ahamiyatsiz. Atrofda tirik jon yo‘q, to‘rt tomonim qup-quruq dala. Buloqni, dala shiyponini orqada qoldirib, tosh haykal turgan tepalikni ham bosib o‘tdim. Darg‘azab bo‘lib tirjayib turgan tosh kampir bo‘m-bo‘sh qolgan qop-qora va nursiz ko‘zlari bilan meni kuzatib, uzoq asrlar davomida yerga qanday botib turgan bo‘lsa, hozir ham shu taxlitda baqrayib turardi.

Men hech narsani o‘ylamay ketib borardim. Faqat birgina istagim bor edi, u ham bo‘lsa – ketish, iloji boricha bu yerdan tezroq ketish. Bu la‘nati Anorxoy dashtini yelkamning chuquri ko‘rsin.

Ko‘z o‘ngimda huvullab yotgan quruq cho‘l. Barcha pastbalandliklar, qir-u soylar, chor atrofda hamma narsa bir-biriga o‘xshardi. Bu jonsiz, bir-biriga o‘xshash manzarani kim yaratdi ekan? Nega tahqirlangan, xo‘rlangan men bu achchiq shuvoqzor, sho‘r bosib yotgan bepoyon kengliklarni kezib chiqishim kerak ekan? Qayoqqa nazar tashlama – qup-quruq, jonsiz biyobon, yaydoq dala. Bu yerda odamzod uchun nima bor? Uning yashashi uchun boshqa joy quriganmi? Ertalabki o‘y-xayollarim endi men-ga juda kulgili bo‘lib tuyuldi.

Men o‘zimning ojizligimni, boshpanasizligimni va tushkun ahvoldaligimni butun vujudim bilan his etib: «Mana senga yovshonzor go‘zal dashtlar-u, mana senga Anorxoy o‘lkasi!» deb o‘z-o‘zimdanda kulardim.

Tepamda osmoni falak, tevarak-atrofigim cheksiz dasht, o‘zim esa go‘yo bu yerga allaqayerdan kelib qolganman-u egnimdagi qavilgan fufayka, oyog‘imdagi kirza etik va rangi o‘chib ketgan shapkada mushtday odamga o‘xshab ko‘rinardim.

Shu holatda yo‘lsiz ketaverdim. «Biror yerda temir yo‘l iziga chiqib qolarman, – deb o‘ylardim o‘zimcha, – so‘ng biron raz-

yezdda yuk vagonlariga osilib olarman. Odamlar oldiga boraman...»

Ortimda tuyoqlarning dukur-dukuri-yu, otlarning pishqirig'i eshritilganda ham, hatto qayrilib qaramadim. Bu Sorokin. Undan boshqa odam bo'lishi mumkin emas. Hozir hoynahoy koyib beradi, so'ngra yalinadi, mayli, nima bo'lsa bo'lar! Lekin orqamga qaytmayman, qaytishni xayolimga ham keltirmayman.

– To'xta! – xitob qildi past ovoz bilan Sorokin. Men to'xtadim. Sorokin terga botgan otida menga yaqinlashdi. Malla qoshlari ostidagi ko'm-ko'k, o'tkir ko'zlari bilan menga jimgina tikilib turdi-da, sumkasiga qo'l solib undan bir qizil qog'oz oldi – bu dashtga kelgan kunimoq, zo'r iftixor bilan unga topshirgan kom-somol yo'llanmam edi.

– Ma, buni qoldirib ketish mumkin emas, – u yo'llanmani xotirjamlik bilan menga uzatdi.

Men uning boqishida na ta'na, na dashnomdan asar ko'rmadim, u meni ayblamasdi ham, achinmasdi ham. Bu qarash – mushkul ishlarni bajarib, har qanday tasodifiy qiyinchiliklarga ko'nib qolgan odamning jiddiy nigohi edi. Sorokin kafti bilan horg'in, soqol bosgan yuzlarini artib olarkan:

– Agar razyezdga bormoqchi bo'lsang, huv anavi soylik tomon o'ngroqqa qarab yur, – deb ko'rsatdi u menga va otini burib, sekingina orqasiga qaytib ketdi.

Men hayron bo'lib, uning orqasidan qarab qoldim. Nima uchun u meni urishmadi, nega bu yerda qolishga undamadi? Nega u boshini quyi solgan, ot ustida bunchalik horg'in o'tiribdi? Oilasi – xotin, bola-chaqalari allaqayoqlarda, uzoqda. O'zi bo'lsa bu yerda yil – o'n ikki oy cho'lni kezib yurgani-yurgan. U qanaqa odam o'zi, bo'm-bo'sh Anorxoyni nimasi qiziqtirarkin uni?

Nima sababdanligini o'zim ham bilmayman-u, biroq uning orqasidan asta-sekin ergashib boraverdim.

Kechqurun biz hammamiz o'tovda to'planishdik. Hech kim churq etmasdi. O'rtaga sukunat cho'kkan, faqat gulxandagi o'tinlargina chars-chars yonardi. Buning hammasiga aybdor men edim. Hamon hech kim og'iz ochmadi. Lekin Sorokinning xa-

faqon va jiddiy chehrasida uning nimadir demoqchi ekanligi sezilib turardi.

– Xo‘sh, endi nima qilamiz? – dedi Sorokin nihoyat hech kimga qaramay.

– Nima bo‘pti, Anorxoyni sel bosibdimi? – dedi Abubakir zaharxanda qilib.

Shundan so‘ng Sadabek ohista o‘rnidan turib, jimgina o‘tovdan chiqib ketdi. U Abubakir bilan bo‘lgan mushtlashishdan so‘ng u bilan gaplashmas, aftidan, hozir ham gapga aralashmoqchi emas edi. Uning ukasi, pritsepchi Esirkep ham o‘rnidan turmoqchi bo‘ldi-yu, ammo fikridan qaytib, yana joyiga o‘tirdi.

Abubakir u bilan ham chiqisha olmasdi. Bir kuni iltimosimga ko‘ra Esirkep meni Sadabekning traktoriga birlashtirilgan plugga o‘tqazdi-da, o‘zi suv tashiydigan aravaga chiqdi. Biroq u suvni biroz kechiktirib keltirgan ekan, Abubakir unga ham do‘q uribdi. Ammo Esirkep o‘zini haqoratlashga yo‘l qo‘ymabdi. U ham bel-lashadiganlardan. Axir, u mendan uch yosh katta-da.

Abubakirning gapiga hech kim javob bermasdi.

– Bu yerda o‘ylab o‘tirishning nima hojati bor, – qo‘shimcha qildi u. – Ishni kim to‘xtatgan bo‘lsa, o‘sha javob beraversin.

– Gap kim haq-u kim nohaq ekanligida emas! – javob qildi Sorokin unga qaramay. – Bu yerda bir yosh yigitning taqdiri hal bo‘lyapti, u endi nima qilishi kerak?

– Taqdir emish! – g‘ijindi Abubakir. – Bunaqa akademiklarning taqdiri allaqachon hal bo‘lgan, bular bir pulga qimmat, qo‘lidan ish kelmaydi! – mensimay qo‘l siltadi u. – Xo‘sh, o‘zing o‘ylab ko‘r-chi, Sorokin, bular nimaga yaraydi? Biz o‘z kuchimiz bilan g‘alla yetishtirganimizda ular o‘n yillab o‘qib yurishdi. Ularni biz boqdik, kiyintirdik, xo‘sh, nima natija chiqdi, maktabda bularga nimani o‘rgatishdi? Mashinani bilishmasa, otga bo‘yinch solishni eplay olmasa, hatto ayilni ham durustgina tortolmasa... Nega endi men uning uchun ter to‘kishim kerak ekan. Uning olimligini boshimga uramanmi, tosh haykallarning sirini bilsa bilibdi-da, nima bo‘pti? Qo‘lidan biron ish kelmasa. Bas, shunday ekan, o‘zgalarni ham ishdan qoldirmay, tuyog‘ini shiqilatib jo‘nab qolsin! Sen ham, Sorokin, menga yopishaverma, men

yolg'iz o'zim smenachisiz ishlayapman, hech kimdan tap tortadigan joyim yo'q! Agar ortiqcha ko'rinayotgan bo'lsam – ertagayoq bu yerdan g'oyib bo'lishim mumkin. Ammo tilimni tiymayman: men bunaqa akademiklarni bir tiyinga olmayman!..

– Bas qil! – dedi Sorokin, hamon Abubakirning yuziga qaramay, uning so'zini cho'rt kesib. – Buni biz sensiz ham bilamiz. Gap bunda emas. Qani ayt-chi, Kamol, o'zing nima demoqchisan?

Men hadeganda javob qaytarolmadim. Abubakirning gaplarini tinglab o'tirib, uning so'zlarida ham jon borligini angladim. Ammo bu so'zlarning hammasi g'ayirlik va adovat bilan aytilgan edi. Nega? Axir, men qo'lsiz-oyoqsizmanmi yoki Abubakir qilgan ishni hech qachon qila olmaydigan, o'taketgan landavurmanmi? Yoki savodliligim menga xalal beryaptimi? Men buni tushuna olmasdim. Biroq shunday bo'lsa ham, Sorokinning savoliga iloji boricha bamaylixtir javob berishga urindim.

– Men bu yerga pritsepchi bo'lib ishlash uchun kelganman. Menga mana shunisi ahamiyatli. Egar-jabduqni bo'lsa uddalay olaman. Buni hamma biladi, hatto Abubakirning o'zi ham biladi. Bundan keyin ham xuddi shunday ishlayverishim mumkin edi. Ammo suv tashishni xohlamayman. Xohlamayman, vassalom!

– Bizda boshqa ish yo'q, – dedi Sorokin.

– Demak, ketishim kerak ekan-da! – ta'kidladim.

Qalipa menga qaradi-da, g'amgin xo'rsinib qo'ydi:

– Kamol, men o'z o'rnimni senga berib, sening aravangda suv tashiyverardim-u, ammo sen bunga ko'nmay-san-da...

Bu kutilmagan gap bo'ldi. Qalipa o'zining rahmdilligidanmi yoki Abubakirning baqirib, so'kingan paytlarida xijolat tortib har vaqt nima bilandir uning qo'polligini yumshatishga va bilintirmaslikka harakat qilganidanmi, haytovur, shu so'zlarni aytishga jur'at etgandi. Men ham o'ylab-netib o'tirmay qiziq ustida:

– Ko'naman! – deb yubordim.

O'tov suv sepganday jim bo'lib qoldi. Gulxandagi o'tinning chirs-chirs etib yonayotganigina eshitilardi. Hamma hayron bo'lib menga qaradi. Balki, meni, esi hushini yig'ib olib, so'zidan qaytar, deb o'ylayotgandirlar?.. Shunday bo'lib chiqdiki, meni ko'rolmaydigan va menga hech qanday yaxshilikni ravo ko'rmay-

digan kishi changaliga o'zimni o'zim tutib berdim. Lekin boshqa hech narsa demadim. Aytilgan so'z – otilgan o'q. Sorokin menga yana bir sinovchan nazar tashladi-da:

– Shu gaping gapmi? – deb so'radi.

– Ha!

– Menga baribir! – dedi Abubakir va gulxanga tupurdi. – Ammo oldindan aytib qo'yay: sal gap bo'lsa, kallangga tushiraman! – Uning mensimay istehzo va adovat bilan o'qraygan ko'zlari qorong'ida sovuq chaqnadi.

– «Sal gap bo'lsa» deganing nimasi? Nega eldan burun do'q qilyapsan? – dedi hozirgacha o'zini tutib o'tirgan Esirkep ortiq chiday olmay. – Eplab ketadi, bu shunchalik mushkul ishmi, donishmandligingni qara-yu! U mening plugimda ishlagan.

– Sendan hech kim so'rayotgani yo'q, birovning ishiga aralashma. Hali ko'ramiz. Traktorga ham, ishga ham men javobgarman...

– Bas qil! – dedi Sorokin yana norozilik ohangida Abubakirning so'zini bo'ldi va menga qarab: – Ertadan ishga tush, – dedi-da, o'rnidan turib eshik tomon yurdi. – Xayr, endi dam olinglar.

O'sha kecha deyarli uxlay olmadim. Abubakir bilan ishimiz qanday bo'larkin? Axir, hozirgacha u bilan ahyon-ahyondagina uchrashardim, ertadan boshlab esa tun-kun uning ixtiyorida bo'laman. Garchi pritsepchining vazifasi chidam va sabr-matонатni talab qilsa ham, meni uncha cho'chitmasdi. Albatta, kerakli joylarda plug tishini ildam va aniq ko'tarib tushirishga ko'nikish kerak, toki traktorning harakati biror minut ham to'xtab qolmasin. Undan tashqari, men traktorchiga hamma ishda – mashinani yuvib artishda ham, remont qilishda ham yordamlashishim kerak. Qani, Abubakir so'ragan kluchinimi, boltnimi, gaykasinimi yoki yana boshqa zarur narsalarni darhol topib bermay ko'r-chi...

Keyin bilsam, Aldey ham mijja qoqmabdi. U qorong'i kechada yonimga kelib o'tirdi-da, boshimni siladi:

– O'ylab ko'rsang bo'lardi, Kamol, sen u bilan chiqisha olmassan, oqko'ngil, yuvoshginasan. Uning ko'nglidagini topa olmassan. U seni qiynab qo'yar.

– Men uning ko‘nglini topmoqchi emasman! Qiynoqlariga bo‘lsa ko‘nikib qolganman.

– Mayli, ixtiyor o‘zingda, o‘zing bilasan, – dedi past tovush bilan va xo‘rsinganicha o‘z joyiga ketdi.

Uchinchi bob

Abubakir bilan birinchi kundanoq to‘qnasha boshladik.

– Uyqu elitib pritsep ostida qolsang, men javobgar emasman! – Abubakirning ish oldidan aytgan birdan bir so‘zi shu bo‘ldi.

Biroq uxlash xayolimga ham kelmasdi. Butun xayolim aniq va benuqson ishlash bilan band. Falokat bosib tishlar ostiga tushib ketish mumkin, degan xayol bilan doim qiynalgandan ko‘ra, yaxshisi, hoziroq bu ishdan bosh tortish ma‘qul edi-yu, biroq...

Rama ustida ikki yoqqa kerishgan oyoqlarim tagidagi kronshteynlarga po‘lat tishlar mahkam biriktirib qo‘yilgan edi. Plug tishlari qo‘riq yer qatlamlarining bug‘lanib yotgan bag‘rini birin-ketin tilib, ag‘darib, yonma-yon qiyalab borishardi. Traktor yovshonlarni bosib-yanchib, tinimsiz gurillab, g‘ildirak zanjirlarini shaldiratib shaxdam yurib borardi.

Abubakir orqasiga bir marta ham qayrilib qaramasdi, meni bormi-yo‘qmi deb ham qiziqmasdi. Men faqat uning yo‘g‘on bo‘ynini ko‘rib turardim. Bu bilan go‘yo u mening to‘ishni tashlab ketmagunimcha yoki sabr-toqatimga ishonch hosil qilmaguncha sinamoqchidek edi. Ehtimol, u meni holdan toydirib, bu ishdan voz kechtirish uchun traktorni tinimsiz quvib haydayotgandir. Hech qanaqa amortizatsiyasi bo‘lmagan qattiq temir kursida, chang-to‘zon va motordan chiqayotgan gazdan nafasi bo‘g‘ilib o‘tirish naqadar maza ekanligini Abubakir yaxshi biladi. Ammo men taslim bo‘lishni o‘ylamasdim. G‘oyat katta kuch bilan ishlayotgan asablar, ko‘z-quloqlar va plug shturvalini mahkam ushlab olgan qo‘llar – mening turish-turmushim shundan iborat. Ish davomida g‘iq etmay o‘tirdim, hatto jahl bilan traktorni toshloq yerlarga solib borganida ham, plug dam-badam jo‘yaklardan sakrab chiqib ketib, tishlari chaqmoq toshlarga urilib, uchqunlar

sachraganida ham, o'tirg'ichdan sakrab-sakrab ketganimda ham g'ing demadim.

Kechqurun Abubakir traktorni ishdan to'xtatganda shunday charchagan edimki, umrimda bunchalik bo'lgan emasman. Og'izburnim, ko'z-quloqlarim – hammasi chang va qum bilan to'lgan edi. Mukka tushib, shu yerdayoq uxlasam derdim. Lekin qimir etmay Abubakirning buyrug'ini kutib turdim.

– Lemexni ko'tar! – deb qichqirdi u kabinadan boshini chiqarib. O'zi esa traktorni shudgordan chiqardi-da, motorni o'chirib, plug yoniga keldi, egilganча plug tishlarining damini ko'zdan kechirdi.

– Almashtirish kerak, o'tmaslashib qolibdi. Ertalabgacha tayyor bo'lsin! – dedi.

– Xo'p, – dedim men.

– Zapas tishlarini qoldirib, plugdan traktorni ajrat.

Men uning talabini bajargach, jimgina shiypon tomon ketdi. Orqasidan qarab qolarkanman, uning xatti-harakatiga faqat achchiqlanibgina qolmay, unga hasad qilayotganimni sezdim. U go'yo sira charchamaganday, bamaylixotir, lapanglab ketib bordi. Mening-ku, albatta, jonimni oldi-ya. Biroq uning o'zi ham tinchimaydi, axir. Ishning ko'zini bilishini qarang-a, ablahning!

Men bir xo'rsinib qo'ydim-da, o'tin-cho'plarni terib, quchoq-quchoq qilib plug yoniga uya boshladim. Tunda plug tishlarini almashtirish uchun gulxan yoqish kerak edi. Kattagina o'tin g'aramini tayyorlaganimdan keyin kechki ovqatga ketdim.

Naqadar mushfiq va mehribon bu Aldey! Menga olib qo'ygan shilpildoqni indamay yer ekanman, uning menga ich-ichidan achi-nib qarab turganini ko'rsangiz edi. Bahuzur o'tirib ovqatlanishga vaqtim yo'q. Men undan har ehtimolga qarshi saqlab qo'yiladigan fonarni so'radim.

– Bu senga nima uchun kerak? – dedi u fonarni bera turib.

– Kerak, plug tishlarini almashtiraman.

– Axir, shu ham ish bo'ldimi, bu qanday gap! – deya baqirdi u Abubakirga qarab. – Bunga yo'l qo'ymayman! Mushtday bolani tahqirlashga haqqing yo'q.

– Menga nima, qo‘ymasang qo‘yma, – qo‘rslik bilan javob qaytardi Abubakir yota turib.

– Aralashma! – jerkib berdi xotinini Sadabek. – Kamolning ham o‘ziga yarasha aqli bor.

– Hechqisi yo‘q, Kamol, senga o‘zimiz yordamlashamiz. Ketdik, Esirkep, – deya men bilan birga ketmoqchi bo‘lib o‘rnidan turdi Qalipa.

– Kerak emas, tashvishlanmanglar. O‘zim uddalayman, – dedim-da, fonarni ko‘tarib o‘tovdan chiqib ketdim.

Atrofni sukunat, cheksiz zulmat qoplab olgan. Men suv ichib olayin deb buloq tomon qayrildim. U qorong‘i, sokin chuqurlik ichida sekin-asta biqirlab qaynar va zulmat og‘ushida yilt-yilt tovlanib atrofga salqinlik taratardi. Haqiqatan ham u bo‘taloqning ko‘zini eslatarkan, qo‘qqisdan o‘sha saqmonchi qiz esimga tushib qoldi. O‘sha kezda uning ismini ham bilib ololmagan ekanman. Qayerda ekan hozir o‘sha xushovoz, sochlari jingalak qiz?

Plug oldiga yetib kelgach, darhol ishga kirishdim. Tishlarni imkoni boricha yuqoriga ko‘tarib, o‘t yoqa boshladim. Fonarning ham, albatta, foydasi tegdi. Gaykalarni burab bo‘shatib oldim-da, yo‘qotib qo‘ymaslik uchun shapkamga solib qo‘ydim. Butun tun bo‘yi plug ostida yotib ishladim. Gaykalarni burab chiqarish juda mushkul, o‘ng‘aysiz edi. Ular qo‘l bormaydigan joylarga o‘rnatilgan. Buning ustiga, gulxan ham dam-badam o‘chib qolardi. Men plug ostidan o‘rmlab chiqib, yotgan joyimda o‘tni puflab yondirardim. Qancha vaqt o‘tganini bilmayman, ammo hamma tishlarni almashtirib bo‘lgunimcha tinmadim. Shundan so‘ng ko‘z o‘ngim qorong‘ilashganday bo‘ldi, oyoqlarimni arang sudrab traktor oldiga yetib oldim-da, kabinaga kirib yotdim. Shilingan, tilingan, jonsiz qo‘llarimdan olov chiqib, zirqirab og‘rirdi.

Erta tongda meni Qalipa uyg‘otdi. U suv tashuvchi aravada kelgandi.

– Radiatorga suv quyib bo‘ldim. Kel yuvin, Kamol, qo‘lingga suv quyib yuboraman, – dedi Qalipa.

U mendan hech narsani so‘rab-surishtirib o‘tirmadi, men ham uning bu ishidan minnatdor bo‘ldim. Birovlarning rahmdilligi hamma vaqt ham yoqavermaydi. Yuz-qo‘limni yuvib bo‘lgach,

Qalipa aravadan tugunchada ovqat va bir shisha kvas keltirdi. Qovurilgan dondan tayyorlangan nordon muzdek kvas juda lazzatli bo'lib, hovuringni chiqarib yuborardi. Bu, albatta, Aldeyning g'amxo'rligi edi.

Abubakir ham keldi. U hech narsa degani yo'q. Ishimdan biror nuqson topolmagach, nima ham deya olar edi. Jimgina borib traktorni plug oldiga haydab keldi. Men plugni tirkadim. So'ng yana ishga kirishdik.

Shu kundan boshlab plugni dadil boshqaradigan bo'ldim. O'zinga ishonch hosil qildim. Modomiki, birinchi sinovdan o'tdimmi, endi oxirigacha chidayman!

Qarshimda kabina derazachasidan hamon o'sha yo'g'on, chayir bo'yin ko'rinib turardi. Traktor ham bir tekisda, shiddat bilan gurillab, olg'a bosmoqda. Bir maromda, shturvalga mahkam yopishganimcha ketyapman.

Peshinga kelib Abubakir kutilmaganda traktor motorini o'chirdi.

– Tush, tanaffus, – dedi u.

Biz traktor soyasida, yerda jimgina o'tirardik. Abubakir papirosni asabiy tishlab, chaynab chekardi. So'ng kombinezon va ko'ylagini yechdi-da, quyoshda toblanay deb kiyimlari ustiga yotdi. Uning yelkaları keng, muskullari tarang tortib turardi. Mening ham quyoshda toblangim kelib ketdi. Ko'ylagimni yerga yozib, endigina cho'zilmoqchi bo'lgan edim, Abubakir boshini ko'tarib menga xo'mrayib qaradi-da:

– Orqamni qashib qo'y, – deb buyurdi va go'yo men uning buyrug'ini darhol bajarishimni oldindan bilganday, zilday boshini qo'li ustiga qo'yib yotdi.

Men jim turaverdim.

– Eshityapsanmi, yo'qmi? – boshini ko'tarmay g'azab bilan yelkalarini silkitdi.

– Qashlamayman!

– Men aytdimmi, qashlaysan! – U o'rnidan dast turdi-da, qo'llarini beliga tirab oldimga keldi. – Xo'sh? Yana qancha kutishim kerak?

Men biroz orqaga tisarildim.

– Sen doim men ishchiman, men hammani boqayotibman, deb ko‘kragingga urganing-urgan. Ammo sen faqat ishlayotganliging uchungina ishchisan, chin ko‘nglingdan ishchi emassan. Sen aslida boy bo‘lishing kerak edi!

– Boy ham bo‘lsam bo‘lardim! Lekin sen mening jahlimni chiqaraverma, – dedi-da, to‘satdan burnimga bir chertib yubordi.

Men sakrab o‘rnimdan turdim-da, musht ko‘tarib unga hamla qildim. Abubakir xuddi shuni kutib turgan edi. So‘nggi kunlarda to‘plangan butun nafratini mushtiga jamlab shunaqayam tushirdiki, soqqaday dumalab ketdim. Arang tizzamda turib, beixtiyor g‘azab bilan yana Abubakirga tashlandim. Uning har zarbi meni oyoqdan qulatardi.

– Men senga musht qanaqa bo‘lishini ko‘rsatib qo‘yaman! Asabga tegishni ham ko‘rsatib qo‘yaman! – dedi u cho‘yanday mushti bilan ustma-ust tushirarkan.

Ammo men ham o‘rnimdan qayta-qayta turib, ovoz chiqarmay jon-jahdim bilan unga yopishardim. Har gal yuzini – vahshiy basharasini mo‘ljallab urmoqchi bo‘lardim, lekin u qorninga, biqinimga, ko‘kragingga aniq mo‘ljal bilan tushirardi.

Men yana o‘rnimdan turib, sekin unga yaqinlasha bordim. U qo‘lini ko‘tardi va xuddi qassoblarday tomoq qirib, qulochkashlab gardanimga yana bir musht tushirdi. Men churq etmay, lablarimni mahkam tishlab, yerda cho‘zilib yotardim.

– Yotibsanmi, akademik? Qani, hidlab ko‘rchi, yerdan nimaning isi kelarkin! – dedi u og‘ir nafas olib, yorilgan lablaridagi qonni tupurib tashlarkan. – Bu sening tosh haykallar haqidagi lek-siyang emas.

U oyoqlarimiz ostida toptalgan kiyimlari tomon ketdi va go‘yo ishni qoyil qilib qo‘ygan kishiday, kiyimini qoqib, bamaylixotir kiya boshladi. Mening bu jangda ham g‘olib chiqqanligimni sezmas edi. Ha, garchi men yer tishlab yotgan bo‘lsam ham yengilmagan edim. Haqiqat uchun kuch, musht ishlatish ham mumkin ekanligiga ishondim. Kimki seni ursa, sen ham uni urishing mumkin va zarur ekan. Bu men uchun g‘alaba edi.

Abubakir kombinezonini kiyguncha nafasimni rostlab o‘zimga kelib oldim. U motorni yondirishi bilanoq sakrab o‘rnimdan

turdim-da, tezlik bilan kiyimlarimni kiydim. Plugga chiqib, o'z o'rnimga o'tirib oldim.

Traktor gurullab, shudgor bo'ylab yurib ketdi. O'sha beso'naqay chayir bo'yin kabina derazasidan hamon ko'rinib turar, men ham plug shturvaliga yopishgancha borardim.

To'rtinchi bob

Hayotimizda ba'zi o'zgarishlar bo'lib o'tdi. Urug'lik tashish uchun bizga qo'sh oti bilan arava berishdi. Yana bir kishi ham keldi. Endi suv tashuvchi uchun ham ancha yengillik tug'ilgan edi. Sadabek bilan Esirkepning traktorlarini ekishga tayinlashdi, biz esa Abubakir bilan yer haydashda edik.

Yana bir juda muhim yangilik bo'ldi.

Bundan bir necha kun avval, tushki ovqatdan keyin aravada dalaga ketayotganimizda, men buloq bo'yida saqmonchi qizni ko'rib qoldim. Aravadan sakrab tushdim. Aravakash otlarni to'xtatmoqchi bo'lgandi-yu, lekin Abubakir qo'ymadi:

– Haydayver, yo'lingdan qolma, – deb buyurdi u norozi ohangda.

Men qiz tomonga yugurdim, qo'ylarini o'z holiga qo'yib u ham menga peshvoz kelaverdi. Men yoniga yetmasdan to'xtadim, chunki ish boshlanguncha o'sha joyda bo'lish uchun aravaga yetib olishim kerak edi.

– Salom! – deb qichqirdim uzoqdan.

– Salom! – deb javob berdi qiz ham. Joyida to'xtab qoldi.

Uni ko'rib juda quvonib ketdim, lekin hadeganda biron gap aytishga jur'at etolmay turdim.

– Aravangiz qani, nega ko'rinmay ketdingiz? Hozir qayerdasisiz? – deb so'radi qiz.

– Men hozir traktordaman! – deb qichqirdim g'urur bilan. – Biz hu-uv anavi daladamiz! Kechirasiz, men juda shoshilyapman.

– Choping, choping! – deb qo'lini silkitib qoldi u menga.

Aravaning ketidan yugura ketdim. Orqamga bir qayrilib qarab qo'ydim. Qiz haligi joyda orqamdan qarab turardi. Arava to'xtamay ketib borardi. Qizning qo'l silkiib xayrlashib qolganidan,

buning ustiga, bahor chog'i keng sahiro qo'ynida yelib borayotganimdan o'zimni benihoya baxtiyor his etdim...

Ertasi kuni u biz ishlayotgan yerda paydo bo'lib qoldi. Yaqinidagi tepaning ustida qo'y-qo'zilarni boqib yurardi. Loaqal biror daqiqaga bo'lsa ham uning oldiga biram borgim kelardiki, lekin bu Abubakir deganingiz menga ruxsat berarmidi. Bunaqa ishlar uning qo'lidan kelmaydi. Bu haqda men undan iltimos ham qilmadim.

Kelgusi gal, qiz yana tepalikda paydo bo'lganida Abubakir bilan biz tirillab turgan traktor yonida edik. Abubakir motorning qayerinidir tekshirayotgandi.

– Nega bu qizcha tez-tez keladigan bo'lib qoldi? – deb so'radi u.

– Bilmadim.

– Oti nima uning?

– Bilmayman.

– Eh, akademik, – deb yerga tupurdi u. Keyin qiz tomonga qarab qo'ydi. – O'ziyam ajoyib narsa ko'rinadi.

Men unga g'azab bilan qaradim.

– Bor, o'rningga o'tir! – deb baqirib berdi u. Biz ishga tushib ketdik.

Bu orada qiz tepalikda o'tlab yurgan qo'y-qo'zilarni biz ishlayotgan joydan yuz metrcha nariroqdagi ochiq maydonga haydab tushdi. Qani endi uning oldiga chopib borsam-u, suhbatlashib, peshanasiga tushgan jingala sochlariga tikilib birpas o'tirsam...

Traktor to'satdan to'xtab qoldi. Abubakir kabinadan boshini chiqarib:

– Richagni bog'la! Bu yoqqa kel! – deb qichqirdi. Men plug ustidan tushib, hayron bo'lgan holda uning oldiga keldim. U odatda ish paytida meni kabinaga yaqinlashtirmasdi.

– O'tir, – dedi o'z o'rmini menga bo'shatib. – Haydashni o'rgan!

Men angrayib qoldim. Buni undan sira kutmagan edim. Abubakirga nima bo'ldi, nahotki u meni yoqtirib qolgan bo'lsa? Nima bo'lsa ham, o'ylab o'tirmay, buyrug'ini bajarishga shaylandim.

– Pedalni bos. Ulagichni bura, ha, shunday. Endi pedalni sekin bo'shat. Richaglarni mahkam tut.

Traktor gurullab joyidan qo'zg'aldi. So'ngra mol qo'rasi yonboshidagi yerni hayday boshladik. Sevinganimdan terimga sig'may ketdim. Men hozir hech narsani o'ylamasdim, olamdagi hamma narsani unutgandim. Xayolimda faqat bir narsa – traktorni mahkam tutish, uni boshqarish, mexanizmlarini miridan sirigacha bilib olish orzusi hukmron edi. Men buni qachondan beri havas qilib yuraman, axir. Mana endi qudratli traktor mening qo'llarimga itoat qilib, g'ildiraklarini shaqirlatib, yerni o'pirganicha olg'a yurib bormoqda. Shunda o'zim ham go'yo mexanizmga aylanganman-u, butun diqqat-e'tiborim zarur harakatlarni bajarishga qaratilgan edi.

Mol qo'rasining etagiga yetganda traktorni yaxshigina bura boshladim. To'g'ri, pritsepchi bo'lmaganidan burilishda anchagina yer haydalmay qolib ketdi. Ammo bunga tashvishlanmasa ham bo'ladi: Anorxoyda yer ozmunchami!

Shu tarzda dalani bir necha marta aylanib chiqdik. Endi yuragim uncha hovliqmay, o'zimni ancha erkin his qilardim.

– Qo'rqma, akademik! – deb baqirardi qulog'imga Abubakir. – Men birpasga bir yerga borib kelaman. Agar biron narsa bo'lsa motorni o'chir!..

U yurib borayotgan traktordan sakrab tushdi-da, ustidagi changni qoqib, saqmonchi qiz tomon yo'l oldi. Bu mahal qiz ancha yonginamizga kelib qolgan edi. Men shundagina Abubakirning niyatini sezdim. Ma'lum bo'lishicha, u meni kabinaga g'arazgo'ylik bilan o'tqazgan ekan.

Abubakir qizning yonida turib, u bilan bamaylixotir so'zlashardi. Unga nima tashvish... Ish bo'lsa bajarilyapti, traktor yonida, biron narsa bo'lsa darhol yugurib kelishi mumkin.

Uning bu xatti-harakati menga yoqmadi. Lekin shunga qaramay, hozir mashinani boshqarayotganligimdan xursand edim. Kabinada turib qizga qo'l siltab, unga biron iliq gap aytishni istardim. Qani endi bu yerda Abubakir bo'lmasa! U qizga nimalar deyayotgan ekan? Qiz unga nimalar deb javob beryaptiykin? Har qalay, ehtiyotlik bilan muomala qilsa yaxshi bo'lardi.

Bir yarim soatcha, to qiz qo'ylarini haydab ketgunga qadar traktorni haydab turishga to'g'ri keldi. Abubakirning chehrasida

uning ishi o'ngidan kelganligini bildiruvchi biron alomat sezmadim. Yo'q, uning basharasidan bema'ni takabburlik, hayvonlikdan boshqa hech narsani uqib bo'lmasdi.

– Joyingga bor, akademik, – deb yelkamga urdi va beso'naqay lablarini burib iljaydi.

Men hech narsa demay traktordan sakrab tushdim.

Bizning qizchamiz ertasi kuni ham keldi. Abubakir yana meni kabinada qoldirdi-da, o'zi o'sha tomonga qarab ketdi. Qiz kelmaganda ham ma'qul bo'lardi. Men traktorni tashlab keta olmayman. Lekin befarq ham qaray olmayman.

«Qanday qilib uni ogohlantirsam ekan? – deb o'ylardim men kabina ichidan ular tomonga tashvish bilan nazar tashlab. – Uning Abubakir bilan uchrashuvi yaxshi emas. Ammo kishilarning bir-biri bilan so'zlashuvini qanday man etib bo'ladi? Har bir kishi kim bilan muomala qilayotganini o'zi yaxshi bilishi kerak...»

Bu gal qizcha tezda qaytib ketdi, bundan men behad xursand bo'ldim. U qo'y-qo'zilarini tobora tezroq haydab, orqasiga qaramay jadal ketib borardi. Men undan xayolan uzr so'rab, o'z-o'zimga der edim: «Kechir meni, azizim. Tez qaytib ketib yaxshi qilding. Biz yana diydor ko'rishamiz. Ikkinchi marta traktorda qolmayman, oldingga qanot bog'lab uchib boraman, hozircha mayli, yo'lingdan qolma, kokilli suluv qiz... Men, hatto ismingni ham bilmayman...»

Ammo mening kelgusi uchrashuv haqidagi umidim ro'yobga chiqmadi. Qiz boshqa ko'rinmadi. Uni ikkimiz ham bir-birimizga bildirmay uch kun kutdik. Abubakir yanada qahrliroq va qo'polroq bo'lib qoldi. Endi menga ro'yirost nafrat bilan qaraydigan bo'ldi. Biroq men ham endi unga bo'lgan nafratimni yashirdim. Uning o'sha kuni biron qo'pol gap bilan qizning izzat nafsiga tekkani aniq edi. Qizni allaqanday yovuz kuchdan himoya eta olmaganimdan o'zimni aybdor his qilardim. Men shunday qarorga keldim: iloji bo'lsa qizni topib, u bilan hamma narsani yurakdan samimiy gaplashib olaman.

Ko'nglim ana shu uchrashuvni orziqib kutardi.

Ayni o'sha kunlari dalada yog'ingarchilikda qoldik. Yomg'ir to'satdan boshlanib, shiddat bilan yog'a boshladi. Bu dashtning

do‘l aralash kuchli jalasi edi. Havo guldurab, yer yuzi ana-mana deguncha qaynab turgan pufakli ko‘lmakchalar bilan qoplandi. Ammo Abubakir hamon traktorni to‘xtatmas edi. U, aksincha, traktorni yanada tezroq haydardi, orqasiga qayrilib ham qaramasdi, men bo‘lsam do‘l aralash jala ostida shumshayib o‘tirardim.

Haydalgan yer qatlamlari yomg‘irdan ko‘pchib, endi avvalgiday plug tishlaridan ko‘chib tushmasdi. Loy plugga, ramaning ustki qismlariga, mening oyoqlarimgacha chiqib ketgandi. Traktor g‘ildiraklari yopishqoq loy bilan to‘lib qolmaganda, Abubakir uni hali-beri to‘xtatmasmidi ham.

Nihoyat, u motorni o‘chirdi, kabinada yalpayganicha papiros cheka boshladi. Ehtimol, u meni ham kabinaga kiritishni iltimos qilib qolar, deb o‘ylayotgandir. Ammo menga endi bari-bir edi. Boshdan oyoq shalabbo bo‘lib iviganman. Plugdan tushmay, yomg‘ir ostida kiyimlarimning loyini yuvib o‘tiraverdim. Yomg‘irdan saqlaydigan birdan bir narsam – ayrim fikrlar yozilgan, o‘qigan kitoblarimdan ba‘zi kichik parchalar ko‘chirilgan yon daftarcham edi. Men uni qo‘njimga tiqib qo‘ydim.

Yomg‘ir to‘xtadi, havo bir zumda charaqlab ochilib ketdi. Osmon saxiy bahor selidan yuvib-taralgan musaffo va go‘zal dashtning davomiday tuyulardi. Cheksiz Anorxoy dashtlari kishi ko‘ziga poyonsiz, yanada yashnab ketganday ko‘rinardi. Osmon gumbazi bo‘ylab Anorxoy uzra kamalak tortildi. U olamning u chekkasidan bu chekkasiga qadar cho‘zilib, dunyodagi jamiki nafis bo‘yoqlarni o‘zida mujassamlashtirib, osmon-u falakda turar edi. Zavq-shavq bilan chor atrofga boqdim; bepoyon zumrad osmon, tovlanib turgan kamalak, kulrang yovshonzor dashtlik! Yer yuzi tezgina selgib borar, uning tepasida bir burgut ikki qanotini qimir etkizmay baland osmonda gir aylanib uchib borardi. Go‘yo uning o‘zi va qanotlari emas, balki yerning otash nafasi, uning kuydiruvchi harorati burgutni shu qadar yuksaklikka ko‘targanday.

Shunda men o‘zimni yana baquvvat his etdim, ruhim yanada tetiklashib, Anorxoy diyori haqidagi orzu-o‘ylarim tag‘in jonlanib ketdi. Ha, endi men shunday mavqeni egallagan edimki, endi hech kim orzularimning ro‘yobga chiqishiga to‘sqinlik qila ol-

masdi, Anorxoyni porloq kelajagiga bo'lgan ishonchimni hech kim so'ndira olmasdi. Men shoir emasman, biroq ba'zan shunday vaqtlar ham bo'lardiki, maktab devoriy gazetasida she'rlarim ham chiqib qolardi. Mana hozir ham etigim qo'njidan daftarchamni oldim, xayolimga kelgan laparnamo satrlarni darhol qog'ozga tushira boshladim:

*Qo'rday qirlarining orqa yog'ida
Asrlar uyquda yotar Anorxoy:
Qishda bo'ronlarning zo'rini qo'zg'ab,
Yozda yonib turgan olov purkar joy.*

*Istiqboli porloq, ishongum unga –
Bu kun uzoq emas, ha, yaqin juda!
Anorxoy quchog'i to'lajak gulga!
Yovshondan asar ham qolmaydi bunda.*

Men she'rimning chala, shirasiz chiqqanini o'ylamasdim. Ko'nglimni boshqa narsa xiralashtirayotgan edi: bu misralar qalbmida tug'yon urayotgan his-hayajonlarimning yuzdan birini ham ifodalay olmaydi. Orzu-istagim, quvonchlarimni ifoda eta oladigan noyob so'zlar qidirib boshim qotdi. Ammo shu payt birov qo'limdan daftarchamni yulqib oldi. Men orqamga o'girilib qaradim.

– Ishqiy nomalar to'qiyapsanmi! – dedi Abubakir o'zini chetga olib, zaharxanda bilan. – Qizchani she'r bilan o'zingga rom qilmoqchimisan?..

– Ber bu yoqqa, birovning xatini o'qish yaxshi emas! – dedim unga.

– Yaxshimi, yomonmi – sen menga o'rgatma! O'zim bilaman. Yaqinlashma!

– Ha-ha, hali shunaqami! – dedim-da, men traktor yoniga chopib borib, qo'limga kluchni oldim.

– Hoy, hoy! – deb do'q urdi Abubakir. – Ma, ola qol topgan bisotingni. – U daftarchamni qaytarib berdi, birozdan so'ng qah-qah urib kulib, butun dashtni boshiga ko'tardi. – Istiqboli porloq emish! Ha-ha-ha! Juda ham ahmoqsan-e, akademik!

Haqiqatan ham senga o'xshaganlarni bu yerga haydab kelish kerak ekan: toki dunyoning past-balandini bilib olinglar!.. O'ylab topganini qara-ya: Anorxoy o'lkasi emish! Ha-ha-ha! Hali u senga qanaqa o'lka ekanligini ko'rsatib qo'yadi. Bu yerda bir qish ishlab ko'r, o'shanda boshqacharoq kuylay boshlaysan...

– Men qolish-qolmasligimni sendan so'rab o'tirmayman! Mening g'amimni yemay qo'ya qol, o'zingni o'yla!

– Nimani o'ylar ekanman? – jahl aralash iljayib menga yaqinlashdi Abubakir. – Mening o'z fikrim o'zim bilan, men qayerda bo'lsam ham haqimni ajratib olaman. – U nariroqqa ketmoqchi edi-yu, lekin nimanidir eslab yana to'xtab qoldi. Menga yuzma-yuz keldi-da, bo'g'iq ovozi bilan shunday dedi: – Sen, akademik, haligi qiz haqidagi xom xayollaringni miyangdan chiqar, umidvor bo'lma... Yo'qsa, urib mayib qilaman!

– Buni hali o'ylab ko'ramiz.

– Yana takror aytyapman, uni xayolingga keltirma!

Qizishib ketgan, boshqalarga nafrat bilan qarashga o'rganib qolgan, hozir es-hushini yo'qotib qo'ygan bu odamning ahvoriga achindim. Unga ohista dedim:

– Sen kap-katta odamsan. Ba'zan tuppa-tuzuk gaplarni aytasan. Ammo bunday gaplarni, aftidan, tushunmasdan gapirasan, shekilli! Shuni unutmaginki, hech kim birovga o'ylash, istash, orzu qilishni man eta olmaydi. Insonning hayvondan farqi ham ana shu fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishida.

So'zlarim unga ta'sir etdimi, har qalay, indamay turdi. Faqat qovog'ini osgancha traktor oldiga bordi-da, bor kuchi bilan ruchkani aylantirdi, motor darhol gurillab o't oldi. Yana ish boshlashimiz lozim edi...

Shu soatdan butun orzularim yana vujudimni chulg'ab oldi. Men ularni kurashda qo'lga kiritgandim, ular yana menga hamroh bo'ldi.

Kechqurun hamma yotishga tayyorgarlik ko'rayotganda men o'tovdan chiqib, buloq tomon yo'l oldim. Negadir o'sha tomon meni o'ziga tortardi, o'sha yerda tanho bo'lishni istardim.

Osmon gumbazi yulduzlarga torlik qilib, ular ufqdan yerga tomon siljiyotganday. Ko'pchiligi bosh ustida g'uj-g'uj bo'lib, hozir tubsiz bo'lib ko'rinayotgan kulcha shaklidagi hovuzcha sathiga to'planishgan edi. Ular suvda jilvalanib, husni jamollarini ko'z-ko'z qilishardi. Ularni hovuchlab, laxcha cho'g'day qirg'oqqa sepib yuborging keladi. Suvning shildirab oqayotgan joyida ular ham suv bilan birga oqib, mayda toshchalarga aralashib, marvarid donalari singari tovlanardi. Suvning sokin, o'ychan oqqan joylarida esa yulduzlar osmondagi kabi porlab turardi. Xayolimdan shunday fikrni o'tkazdim: dashtdagi chashma ba'zi ko'ngli ochiq va orzu-istaklar bilan to'lib-toshgan, go'yo butun olamni o'zida mujassamlashtirgan insonning ruhiy holatini eslatar ekan.

Men buloq bo'yida o'tirib, tungi sokin dashtni tomosha qildim, uni butun vujudim bilan his etdim, xayolan qayta tasavvur etdim. Bu shirin xayollarimni kimga aytay, kimga izhor etay? Izohlashim qiyin-u, ammo sochi peshanasiga tushib turgan, nomi noma'lum qiz menga xuddi ana shu odamday tuyulardi. Faqat o'shagina ko'nglimdagini tushuna olar, faqat o'shagina his-hayajonlarimga sherik bo'la bilardi. Ehtimol, buning siri bizning birinchi marta shu buloq bo'yida uchrashganimizda va unga Bo'tako'z deb nom qo'ygan kezlarimizda paydo bo'lgandir.

Qayerda ekan hozir, mening xayolim u bilan band ekanligini bilarmikin? Yaqinda yerni haydab bo'lamiz, shunda men uni izlab topaman, bu yerga, buloq bo'yiga olib kelib, Anorxoy o'l-kasi haqida hikoya qilib beraman. She'r bilan emas, yo'q, masxara qilmasin, tag'in. Anorxoy cho'lining kelajagini o'zimcha qanday tasavvur etgan bo'lsam, shundayligicha so'zlab beraman.

Bu yerdan ketayotib yana yulduzlar to'la osmonga suqlanib qaradim. Nimaiki ko'rsam, ko'zlarim quvonchga to'lardi. Ammo shu mahal tepalik ustida xotin kishining avvalgidek beo'xshov va nursiz tosh haykali ko'rindi. Nazarimda, u hozir ham atrofdagi hamma narsalardan bexabar, oqib tushgan nursiz ko'zini qisib, olislarga ruhsiz boqib turardi.

Oy ham chiqdi, men haydalgan yerning narigi tomonida sekin jilib kelayotgan ikkita sharpani sezib qoldim. Bu kiyiklar edi. Qayoqqa ketishayotganikin? Ehtimol, suv ichgani kelishayotgandir.

Kiyiklar haydalgan yerning chekkasiga kelib, neft va temir hidi anqib turgan shudgorga o'tishga jur'at etolmay, taqqa to'xtab qolishdi. Ular kumushrang tovlangan oy nurida shu bo'yicha qimir etmay uzoq turishdi. Shoxlari tarvaqaylab ketgani erkak kiyik, yag'rini pastrog'i urg'ochi kiyik, oydinda ikkalasining ham katta-katta ko'zlari yaltirab turardi. Yengil boshlarini sergaklik bilan yuqori ko'tarib, bir-birining pinjiga kirib turishardi. Ular shu tarzda uzoq qotib turdilar. Kiyiklarning bu turishi: dashtlikka nima bo'ldi, eski so'qmoq yo'llar qayoqqa yo'qoldi, qanday kuch bu yerlarni ag'dar-to'ntar qilib tashladiykin, deyayotganday edi.

Ular haydalgan yerdan o'tishga jur'at etisholmadi. Orqaga qaytishdi, xipcha bellarida oyning kumush shulasi xiyol aks etib turardi.

Ular bemalol uzoqlashsin, deb yana biroz o'tirdim. So'ng o'tovga qaytib kelib, qorong'ida o'z joyimni paypaslab topdim-da, allamahalgacha uxlayolmay cho'zilib yotdim.

Shu payt qulog'imga pichirlagan ovoz eshitilib qoldi. Abubakir bilan Qalipa birga yotishgandi. Ehtimol, ilgarilari ham shunday bo'lgandir, biroq men buni bilmasdim. Qalipa entikib yig'lar, allanarsalarni gapirar edi. Lekin men nimaligini tushuna olmadim.

– Bo'ldi, bas endi, yetar, – dedi Abubakir uyqu aralash, – shaharga borsak, hammasini to'g'rilaymiz. Bir-ikki kun yotasan-u... shu bilan hammasi joyida bo'lib ketadi. Bekorga qayg'urishning nima keragi bor.

Qalipa alam bilan javob qaytardi:

– Buning uchun tashvishlanayotganim yo'q. O'zimdanda nafratlanaman, nega men senday bir odamni sevib qolgan ekanman. Nimga uchdim sening, hayronman. Koshki sen odamlarga biror yaxshilik qilgan bo'lsang. Nima bo'lib senga bir itday yopishib qolganimni bilmayman.

– Pushaymon qilmaysan, ish tugagach, seni darhol olib ketaman.

– Yo'q, pushaymon qilaman, umr bo'yi pushaymon qilib o'taman. Lekin nima bo'lsa ham ketaman. Yolg'iz qolishni istamayman...

– Sekinroq gapirsang-chi! Yaqinroq yot, ha, allaqachonoq shunday qilishing kerak edi... Butun yostiqni ho‘l qilib tashlaganingni qara...

Men boshimni burkab oldim. Dilimni siyoh qiluvchi bu gaplarni eshitmaslik uchun tezroq uxlab qolgim keldi.

Beshinchi bob

Quyosh kun sayin qizdirayotgan edi. Sorokin tez-tez qatnaydigan bo‘lib qoldi. Sur‘atni oshirish zarur edi. Vaqt qistalang, tuproq esa tobora qurib boryapti. Biz yana besh kuncha yer haydashimiz kerak. Ekuvchilarning ham shuncha kunlik ishi qolgan.

Sorokinning aytishicha, kuzdan boshlab bu yerlarni shudgor qila boshlaymiz, kelasi yil esa bu yerga juda ko‘p traktorlar keltirilib, maxsus RTS tashkil etiladi. Sorokin hamma ishni reja bilan olib borardi. U har kuni cho‘lni, undagi jarlik, soyliklar-u pastqam yerlarni aylanib yurardi. Dashtni shunchaki bilibgina qolmay, uning har bir qarichigacha o‘rganib olgan, bu yerlarning hammasi uning miyasida o‘rnashib qolganday edi.

Endi Anorxoyda qish qattiq kelgan paytlarda, ilgarigiday mashina va samolyotlarda yem-xashak tashib yurmaslik kerak. Sorokin buning ham ilojini topadi.

Biz Abubakir bilan yarim kechagacha yer haydaymiz. Dalada tunab, tong otishi bilan yana ishga kirishamiz. Ish shu qadar og‘irki, Abubakir menga tegajoqlik ham qilmay qo‘ydi. Xuddi u meni ko‘rmayotganday, e‘tibor ham bermasdi. Ammo yashirin adovati xo‘mraygan ko‘zlaridan sezilib turardi. Bu endi mening uchun xavfli emas. Men o‘z ishimni qilib, o‘z orzu-umidlarim bilan yashayman. Tepalik ostidagi soylikka, cho‘ponlar oldiga boradigan va u yerda jingalak sochli qizchani izlab topadigan kunning kelishini orziqib kutardim.

O‘sha kunlarda biz yangi bir katta maydonni haydashga kirishgan edik. O‘z ishingdan qanoatlansang, ko‘nglingga yoqqan ish bilan band bo‘lsang, biror yangilikka qadam qo‘yish doim maroqli bo‘ladi. Maktabda o‘qib yurgan kezlarimda ham daftarning yangi sahifasidan yozishni yaxshi ko‘rardim. Ertalab hali

hech kim yurmagan qor ustidan chopib yurishni, birinchi bo‘lib iz qoldirishni sevardim. Bahorda hali hech kim yurmagan tog‘yon-bag‘irlariga chiqib, ilk bor ochilgan lolalarni terishga oshiqardim. Bunda kishiga huzur bag‘ishlaydigan, o‘ziga maftun etadigan qandaydir sir bor. Bepoyon Anorxoy dashtida, hozirgacha inson qadami yetmagan yerda yangi iz qoldirish mening uchun dastlabki satrdek, hali iz tushmagan oppoq qordek, qo‘l urilmagan loladek tuyulardi.

Rama ustida turib olib, plug tishlarining oyog‘im ostidagi birinchi jo‘yaklar hosil qilishini zavqlanib tomosha qilaman. Ko‘zni qamashtiradigan yaltiroq tishlar sira tinim bilmay yer bag‘rini tilib, qatlamlarni sekin-asta ag‘darib boradi.

Chekkadagi plug tishi ostidan go‘yo to‘lqinlar ustida baliq o‘ynoqlayotganday, nimadir to‘satdan yalt etib ketdi. Tishning yaltiroq yuzida o‘t bo‘lib yondi va darhol egat orasida g‘oyib bo‘ldi. Men shu zahoti plugdan sakrab tushdim-da, o‘zimni o‘sha joyga otdim, tuproq ostidan cho‘ziq shakldagi og‘ir metall parchasini oldim. Bu shunchalik go‘zal narsa ediki, hayajonlanganimdan qo‘llarimni yozib qichqirib yubordim:

– Oltin!

Ovozimni eshitgan Abubakir menga qayrilib qaradi va traktorni to‘xtata solib yerga sakrab tushdi.

– Nima topding?

– Oltin! Qaragin, Abubakir, oltin!

U men tomon avval sekin-asta, so‘ng birdan shoshib yura boshladi. Men bu oltin rangli chiroyli narsani kaftimda tutib unga uzatdim.

– Qani! Nahotki oltin bo‘lsa! – deb, men uzatgan narsani qo‘liga oldi va u yoq-bu yog‘ini ko‘rib, yengi bilan artirdi. – He, bu yerda oltin nima qilsin, – dedi bo‘g‘iq ovoz bilan. Keyin kutilmaganda rangi o‘chib ketdi, – oltin bo‘lishi mumkin emas, – Abubakir metall parchasidagi loylarni tirnog‘i bilan tushirib, zo‘rma-zo‘raki iljaydi. Ko‘zlarimga boqmay istar-istamas metallni menga uzatdi.

– Nega, oltin bo‘lmas ekan! – dedim jahl bilan. – Buning og‘irligini ko‘r, 800 grammcha keladi. XII asrda bu yerlarda

mo'g'ullar yashagan. Ular bu yerga kelishdan oldin Xitoyni zabt etib, ko'plab oltin olib chiqib ketganlar. Ehtimol, bu ham ana shu tarzda bu yerlarga kelib qolgandir. – Men bu gaplarni topgan narsam haqiqatan ham oltin ekanligini tasdiqlash uchun aytdim. Ana shu ishonch bilan mast bo'lib, xom xayolimni davom ettirdim. O'zimni ham, hayratda qolgan Abubakirni ham so'zlarimning to'g'riligiga ishontirmoqchi bo'ldim. – Bilasanmi, bu narsa necha asrlardan beri yer ostida yotibdi? Bo'lak metall bo'lsa allaqachon zanglab ketardi. Bu esa zanglamagan, haqiqiy oltin. Bir vaqtlar bu yerda Anorxoy ko'chmanchi qabilalari o'zaro jang qilganlar. Bu yerlarda qanaqa janglar bo'lganini bilsang edi! Bu narsa o'sha zamonlardagi xonlar qilichining dastasi bo'lsa, ehtimol. Mana, o'zing ham ushlab ko'r, ushlab uchun qanday qulay.

Abubakir parchani olib, qo'lida salmoqlab ko'rди.

– Oltin bo'lmasa ham, qiziqchilik uchun biladigan kishilarga ko'rsatish kerak, – dedi-da, uni cho'ntagiga solib qo'ydi. – Yana sen buni plugdan tushirib qo'yma, menda tursin.

– Ha, mayli, – rozi bo'ldim men.

Abubakir og'irlashgan cho'ntagini ushlaganicha traktor tomon ketdi.

Biz yana ishni davom ettirdik. Men topgan narsamni qanday qilib o'qituvchim Oldiyorovga esdalik uchun yetkazishni o'ylardim. Unda bunaqangi buyumlar ko'p. Topgan buyumimni ko'rsa u, albatta, biror qiziq narsani hikoya qilib berar edi. Keyinchalik men charchab qolib, oltinimni unutdim. Traktorning bezovta harakati meni juda ezib qo'ydi: hozir Abubakir mashinani juda g'alati haydayotgandi. Goh ikkilanganday sekin yurgizar, goh motorni qattiq gurullatib shiddat bilan haydar edi. Traktorning trubasidan burqsib chiqqan qora tutun haydalgan yerga nim rang bo'lib yoyilar edi.

Biz kechgacha shu holda ishladik. Quyosh botgan bo'lsa-da, dala yorug' edi. Abubakir kabinadan bir necha bor bosh chiqarib, menga allaqanday sirli qarab qo'ydi. Mana, u traktorni ham to'xtatdi.

– Bu yoqqa kel! – deb qo'l silkidi u.

Men kabinaga chiqdim. Abubakirning rangi-ro‘yi o‘chib, ko‘zlari sarosimalik bilan chor atrofga alanglardi. U peshanasidagi terlarni artib, motor ovozi aralash shunday dedi:

– Qichqiray desam ovozim yetmasdi, sen bor, richaglarni o‘rnatgin-da, keyin traktorni biroz o‘zing hayda. Tobim qochib turibdi, negadir mazam yo‘q. Sof havoda aylanib kelay-chi, zora tuzalib qolsam...

– Bor, boraver, – dedim men.

Plug oldiga borib qaytib kelgunimcha Abubakir traktordan tushdi. U rangi oqarib, birdaniga o‘zgarib ketgan edi. Ikki bukchayganicha asta qadam tashlab, indamay bir chekkaga qarab yo‘l oldi.

«Ha, u qattiq kasal bo‘lib qolganga o‘xshaydi. Ehtimol, qorni og‘riyotgandir, ana, qornini ushlaganicha bukchayib ketyapti», – dedim ko‘nglimda va traktorni haydab ketdim.

Traktor bir tekisda jadallab yurib ketdi. U yana mening ixtiyorimda edi. Har galgidek hayajonlanib, mashinani to‘g‘ri haydashga intilaman. Kartaning u burchiga yetib traktorni burdim-da, orqamga qaytdim. Qosh qorayib, sovuq tusha boshlagan edi. Oldinga diqqat bilan qarab: «Yana ikki marta aylangach, traktorning chiroqlarini yoqaman», deb ko‘nglimdan o‘tkazdim. Oldimda, tepalikning yon-bag‘rida kimdir tez-tez qadam tashlab uzoqlashib borardi. Keyin u pastga chopib tushib, ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi. Men uning yelkasinigina ko‘rib qoldim. Bu Abubakir edi. Unga nima bo‘ldi? Qayoqqa yugurib ketdi u? Ehtimol, biror narsa ko‘rib qolgandir. Dalaning o‘rtasiga borib kabinadan boshimni chiqargan holda bir daqiqa qarab turdim, ammo Abubakir ko‘rinmadi. U qayoqqa ketdiykin? Axir, u kasal edi-ku? Qiziq. Traktorni to‘xtatdim-da, motorni sekin yurgizib qo‘ydim.

– Abubakir! Hoy, Abubakir-i-ir! – deb qichqirdim. Undan sado chiqmadi. Shundan keyin ovozim baralla eshitilsin, deb motorni butunlay o‘chirib qo‘ydim.

– Abubaki-ir-ir! Qayerga ketding, javob ber! – deb qichqirdim cho‘lga qarab.

Lekin oqshom qo‘ynida keng dala sukut saqlardi.

Uning ahvoli og‘irlashib qolgan bo‘lsa-chi? Xayolimda u g‘ujanak bo‘lib to‘lg‘anib, qaddini rostlay olmay, yerda yuma-

lab yotganday edi. Traktordan sakrab tushdim-da, jonim boricha chopib ketdim. Tepalikdan oshib tushib u yoq-bu yoqqa qaradim. Hech kim ko‘rinmasdi. Bir baland tepalik ustiga chiqib qarasam, tekis dalada ketib borayotgan Abubakir ko‘rinib qoldi. U ancha uzoqlashib ketgan edi.

– Abubaki-ir-ir! Qayoqqa ketyapsan? – deb qichqirardim. Biroq u orqasiga qayrilib qaramadi, ko‘p o‘tmay esa xuddi yer yutganday ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi.

Men yana biroz turdim-da, ma’yusgina orqamga qaytdim. Ufq shu’lasining so‘nggi tig‘lari ko‘kda zaif jilvalanardi. Dasht sahnini qorong‘ilik qopladi.

Iztirobga tushib, parishonxotir yurib borardim. Bu sukunat menga birdan g‘alati bo‘lib tuyuldi. Go‘yo dasht mening qadam tashlashlarimga, fikr-u o‘ylarimga quloq solib turganday edi. Men Abubakirni o‘ylardim. Bu o‘lkada o‘tmishda bo‘lgan voqealarni gapirganimda Abubakir meni masxara qilar, gaplarimga ishonmasdi. Endi bo‘lsa bu la’nati oltin haqida qayoqdagi gaplarni gapirsam ham hang-u mang bo‘lib qoldi... Yo‘q, bunday kishilar hushini yo‘qotmaydi! Aslida, u allaqachonlardan beri bir yomon fikrda yurgan ekan chog‘i. Bu haqda ba’zan gapirib, Sorokinni qo‘rqitmoqchi ham bo‘lardi. U bu yerdagilarning hammasini yomon ko‘rardi. Hamma bilan bir-bir urishib chiqqan. Xo‘sh, Qalipa-chi? Abubakir hammadan ham ko‘ra undan tezroq qutulishni o‘ylardi. Bu homilador xotinning ishqini Abubakir boshiga urarmidi. Maoshini ham kutib yurgan ekan, shekilli. Kechagina maosh oldi, yonida katta pul; u hech qachon pulini o‘tovda qoldirmay, doim o‘zi bilan birga olib yurardi. Demak, u biroz pul to‘plagan, buning ustiga, men topgan narsa oltin bo‘lib chiqsam...

Xayolimni Qalipaning ovozi bo‘ldi:

– Abubaki-i-i-ir! Qayoqdasizlar!

Tunda ishlashimiz uchun u bidonlarda suv keltirgandi:

– Qayoqqa ketib qoldinglar? – Qalipa meni tashvishlanib qarshi oldi. Yuragimni vahima bosib ketdi! – Senlarni kutyapman-kutyapman, traktor turibdi-yu, daraklaring yo‘q!

Men unga nima ham der edim. Gapning rostini ayt-dim-qo‘ydim:

– Abubakir ishni tashlab ketib qoldi.

– A... Nega? Nima uchun? – duduqlanib so‘radi Qalipa.

– Bilmadim.

Unga oltin haqida og‘iz ochmadim. Abubakirning bu ishidan uyalib ketgan edim.

– Demak, ketibdi-da?.. – Qalipa biroz jim turdi-da, so‘ng aravadan bidonni shiddat bilan ko‘tarib zo‘rg‘a yerga tushirdi.

– Bu suvni nega olib yuribman-a? – dedi dovdiragancha o‘ziga-o‘zi.

Men bidonni ko‘tarib, radiator yoniga olib bordim. Qalipa esa kabinaga yuzini qo‘yib achchiq-achchiq yig‘ladi.

Ko‘nglim buzilib ketdi. Uni qanday qilib yupatishni bilmadim.

– Balki, qaytib kelar, – dedim o‘z gapimga o‘zim ham ishonmay.

– Men uning uchun yig‘layotganim yo‘q, – dedi u o‘pkasi to‘lib, ko‘z yoshlari bilan yuvilgan yuzini menga o‘girib. – Ishonardim, orzu qilardim! Lekin kimga ishonib yurgan ekanman? Nimani orzu qilib yurgan ekanman? – deya to‘satdan fig‘on ko‘tardi, dardli ovozing aks-sadosi butun dashtni qopladi. – Ishchan yigit deb o‘ylovdim, badfe‘lligi bora-bora yo‘qolib ketar, deb o‘ylagandim. Yaxshilik bilan, mehr-muhabbat bilan uning qalbini yumshatmoqchi bo‘luvdim. U bo‘lsa hech narsani tushunishni istamadi. Qanday kelgan bo‘lsa, shundayicha g‘oyib bo‘ldi. Alam qiladi odamga, bilsang edi, shunday alam qiladiki!

Men ma‘yus va garang bo‘lgan holda jim turardim. Qalipaning ahvoliga juda achindim. U qanday qilib mana shunday odamni sevib qolganligini tushuna olmasdim... Ammo Abubakir bugun Qalipani tashlab ketib, haqiqiy baxtdan ajralganligini bilsa edi, unda Qalipa emas, balki uning o‘zi qish bo‘ronida qolgan bo‘riday bo‘kirib yig‘lardi.

Qalipa aravaga o‘tirdi-da, xomushgina qaytib ketdi.

Anorxoy dashti jimgina uxlab yotardi. Uzoq-uzoqlardan parovoz gudogi yovshon butalari uzra arang yetib kelardi. Ehtimol, Abubakir yuk poyezdiga osilib ketayotgandir. Ketaver, ab-

lah, sening yo‘ling o‘sha yoqda! Anorxoy sensiz ham turaveradi, sensiz ham ishimizni bajaraveramiz.

Uni boshqa eslashni istamasdim. Ishga kirishish kerak. Men motorni yondirish uchun ancha urindim. Keyin kabinaga o‘tirdim, chiroqlarni yoqib yubordim. Endi hamma ish uchun o‘zim javobgarman. Qani endi o‘sha dilbar qiz hozir yonimda bo‘lsa-yu, bu yovvoyi yovshonzor dasht ajoyib Anorxoy o‘lkasiga aylana-jagini hikoya qilib bersam.

OO KEMA

Birinchi bob

Uning ikki ertagi bo'lardi. Biri o'ziniki bo'lib, uni hech kim bilmasdi. Ikkinchisini esa bobosi so'zlab bergandi. Keyin biron-tasi ham qolmadi. Gap shu xususda.

O'sha yili u yetti yoshga to'lib, – sakkizga qadam qo'ygandi.

Avval portfel sotib olindi. Qop-qora dermantin portfelni ochib – yopganda shiqillaydigan qulfi yaltirab turardi. Yonida mayda-chuyda soladigan kissasi ham bor. Qisqasi, g'aroyib, ayni paytda oddiy maktab portfeli edi. Hamma narsa, ehtimol, shundan boshlandi.

Bobosi uni ko'chma do'kondan sotib oldi. Ko'chma do'kon tog'dagi chorvadorlarga mol sotib, aylanib yurganda, ularga ham, San-Toshdagi o'rmonchilik qorovulxonasiga ham birrov burilgandi.

U bu yerdan, dara va nishab yo'llar bo'ylab tog'dagi qatag'on o'rmonga ko'tarildi. Qorovulxonada bor-yo'g'i uch oila yashaydi. Lekin shunday bo'lsa-da, vaqti-vaqti bilan ko'chma do'kon o'rmonchilarni ham yo'qlab turardi.

Uch hovlida yolg'iz bitta bola bo'lib, u har safar ko'chma do'konni birinchi bo'lib ko'rar edi.

– Kelyapti! – deb qichqirdi u eshik va derazaga qarab chopib. – Mashina-magazin kelyapti!

Issiqko'l bo'ylaridan bu tarafga cho'zilgan aylanma yo'l kela-kelguncha dara, daryo sohili bo'ylab, toshloq va o'nqir-cho'nqirlardan o'tib kelardi. Bu yo'llardan yurish hazilakam ish emas. Qorovultog'ga yetguncha yo'l pastdan yuqoriga torayib,

qiyalab borardi-da, keyin tikka taqir nishablik bo‘ylab o‘rmonchilar hovlisiga tushadi. Qorovultog‘ shundoq yonginalarida – yozda bola durbindan ko‘lni tomosha qilgani deyarli har kuni o‘sha yoqqa chopardi. U yerdan esa yo‘lda kelayotgan piyoda-yu, otliq, albatta, mashina ham, hamma narsa kaftdagidek ko‘rinib turardi.

O‘sha safar – issiq yoz kunlaridan birida bola o‘z ko‘lobida cho‘milib turgan edi, shunda qiya yo‘lni changitib kelayotgan mashinani ko‘rib qoldi. Ko‘lob daryoning chetroq sayoz joyida, qumloq yerda bo‘lib, bobosi tosh qalab to‘sib bergan edi. Agar shu to‘siq bo‘lmaganda, kim biladi, balki, bola ham allaqachonlar tirik qolmagan bo‘larmidi? Buvisining aytishicha, daryo allaqachon uning suyaklarigacha yuvib, to‘g‘ri Issiqko‘lga eltib tashlarmidi va u yerda baliqlar hamda suvdagi har xil baloyi battarlariga yem bo‘larmidi? Hech kim uni qidirib jon koyitmas, dardida kuyib, ado bo‘lmas edi, rost-da, suvda pishirib qo‘yibdimi? Sirasini aytganda, u kimga ham kerak. Hali hozircha bu falokat bo‘lganicha yo‘q. Sodir bo‘lsa, kim biladi, buvisi balki chindan ham uni qutqargani urinib ko‘rmas, kampir tug‘ishgan buvisi bo‘lganda boshqa gap edi, axir, uning o‘zi, o‘gaysan, deb yuradi-ku. O‘gay esa qancha yedirib, qancha ichirma, baribir o‘gayligiga boradi. O‘gay... Agar u o‘gay bo‘lishni istamasa-chi? Xo‘sh, nega endi u o‘gay bo‘lishi kerak? Balki, u emas, buvisining o‘zi o‘gaydir?

— Lekin bu to‘g‘rida ham, bobosi yasagan to‘siq haqida ham keyinroq gap bo‘ladi.

— Shunday qilib, u o‘shanda ko‘chma do‘konni uzoqdan ko‘rib qoldi, mashina ketidan to‘zon ko‘tarib, tog‘dan tushib kelayotgan edi. Shunda u quvonib ketdi, o‘ziga portfel olinishini biigandek quvonib ketdi. Shu zahotiyuq suvdan sakrab chiqdi, chillakdek oyoqlarini ishtonining pochalariga tiqdi-yu, suvning sovuqligidan ko‘karib ketgan badanining ho‘li bilan ko‘chma do‘konning kelayotganini birinchi bo‘lib yetkazish uchun so‘qmoqdan uylar tomon chopib ketdi.

— Bola butalar ustidan hatlab, sakrab o‘tish qiyin bo‘lgan xarsangtoshlarni yonlab o‘tib, na o‘siq o‘tlar, na xarsangtoshlar ol-

dida, bular shunchaki narsalar emasligini bilsa-da, bir daqiqa ham to'xtamay chopib borardi. Ular ranjib qolishi, hatto chalib yiqitishi ham mumkin edi. «Mashina-magazin keldi. Men keyin kelaman», – yo'l-yo'lakay u «cho'kib yotgan tuya»ga gap qotdi. U bag'rini yerga berib yotgan sarg'ish bukri toshni shunday deb atardi. Odatda, bola o'z «tuya»sining yonidan uning o'rkachini silamasdan o'tmasdi. Xuddi bobosi dumi cho'ltoq axta otini shapatilangani kabi, u ham ishning ko'zini biladigan kishilar singari o'z «tuya»sining yonidan o'tib borayotib nari-dan beri, sen sabr qilib turasan endi, mening ishim chiqib qoldi, deb uni shapatilab qo'yardi. Uning xarsangtoshida «egar» ham tayyor edi. Yarmi oq, yarmi qora bu chavkar toshdagi egarchada xuddi otda o'tirgandek o'tirgan bo'lardi. Yana «bo'ri» degan tosh bor – bo'riga juda o'xshash qo'ng'ir, oq oralagan, yoldor va cho'ng peshanali. Bola uning oldiga pisib emaklab borardi-da, mo'ljalga olardi. Lekin eng sevimli tosh, bu suv yuvib ketgan qirg'oqdagi kattakon xarsang «tank» edi. Qarab tursang «tank» qirg'oqdan otilib chiqadi-yu, daryoni shovqin-suronga solib, to'lqinlantirib, ko'piklantirib, yurib ketadigandek. Tanklar kinolarda axir shunday yuradi-ku, qirg'oqdan suvga otiladi: ketdi! Bola kinolarni kam ko'rgan, shuning uchun ham ko'rganlari yodida qattiq o'rtnashib qolgan. Bobosi ba'zan uni kino ko'rsatgani tog' ortidagi – qo'shni daradagi sovxoz naslchilik fermasiga olib borardi. Shu sababli ham qirg'oqda daryoni har qachon kesib o'tishga shay turgan «tank» paydo bo'ldi. Yana boshqa – «yaxshi» va «yomon» toshlar, hatto «ayyor» va «ovsar»lari ham bor.

O'tlar orasida ham – «sevimli», «botir», «hurkak» va «yovuz» hamda boshqa har xillari mavjud edi. Chaqirtikan, masalan, – eng birinchi dushman. Bola u bilan kuniga o'n martalab jang qilgan, chopib tashlagan. Lekin bu jangning oxiri ko'rinmasdi – chaqirtikan hadeb o'saverar va ko'payaverardi. Mana, daladagi pechakgullar, to'g'ri, ular ham yovvoyi, shunga qaramay, bular eng aqlli va quvnoq gullardir. Ular ertalab quyoshni hammadan ortiq yayrab qarshi oladi. Boshqa o'tlarga – tong nima, tun nima, baribir. Pechakgullar esa kun ilishi bilanoq ko'z ochadi, kulib boqadi. Oldin bir ko'zini, keyin ikkinchisini ochadi, shundan

so'ng bag'ridagi barcha gullar birin-ketin ochila boshlaydi. Oq, och ko'k, binafsha va yana har xil rangda... Agar ularning oldida sukut saqlab o'tirsang, go'yo bu gullar uyqudan uyg'onib, allanimalar haqida shivirlashayotgandek tuyuladi. Chumolilar ham buni sezadi. Ular ertalabdan pechakgullar huzuriga chopib, quyosh nurlaridan ko'zlarini qisib, gullarning o'zaro nimalar haqidadir shivirlashayotganiga quloq soladi. Balki, ko'rgan tushlarini so'ylashayotgandir?

Kunduzlari, odatda, tush vaqtiga borib bola serpoya shiroljinlar g'uj bo'lib o'sgan tomonga jo'nashni yaxshi ko'rardi. Shiroljin baland bo'yli, gulsiz, lekin xushbo'y hidli bo'ladi. Ular yon-vegiriga boshqa o'simlikni yo'latmay to'da-to'da bo'lib, alohida o'sadi. Shiroljin – sadoqatli do'stdir. Ayniqsa, biror ko'ngilsizlik yuz berib, pinhona yig'laging kelganda shiroljin ostidan yaxshi panohtopish mumkin. Ular o'rmon yoqasidagi qarag'ayzorlar singari yoqimli hid taratib turadi. Shiroljinlar quchog'i qaynoq va sokin. Eng muhimi – ular osmonni to'sib qo'ymaydi. Chalqancha yotda, osmonni tomosha qilaver. Avval ko'z yoshlari orasidan hech nimani ajrata olmaysan. Keyinchalik esa bulutlar suzib ketadi va sen o'ylayotgan narsalar osmonda, ko'z oldingda aniq namoyon bo'la boshlaydi. Bulutlar yaxshi biladi: ko'ngling ancha noxush, qayoqlargadir jo'nab qolging yoki uchib ketging keladi, toki seni topolmay, oh-voh qilishsin: «Eh bolagina, bedarak ketdi-ya, endi uni qayerdan topamiz», deb kuyib yurishsin. Bunday bo'lmasligi uchun – sen yo'qolib qolmasliging va jimgina yotib, bulutlardan zavqlanishing uchun sen nimani istasang, bulutlar o'shanga aylanib qoladi. O'sha birgina bulutning o'zidan turli-tuman shakllar yuzaga kela boshlaydi. Faqat bulutlar qanday shaklga kirayotganini ko'rib bilsang bas.

Shiroljinlar tagi jimjit, ular osmonni to'smaydi. Shiroljinlar mana shunaqa, iliq qarag'ayzor hidini ufuradi.

U o'tlar to'g'risida ko'p narsa bilardi. Suv bosadigan pichanzordagi kumushrang supurgi o'tlarga rahmi kelardi, juda g'alatida bu supurgi o'tlar, havoyi juda. Ularning ipakdek mayin popuklari shamolsiz yasholmaydi. Shamolni kutgani-kutgan, shamol qayoqqa essa, o'sha yoqqa egilib, xuddi buyruqqa bo'ysungandek,

yoppasiga salom beradi. Agar yomg'ir quyib bersa yoki momaqalldiroq boshlanib qolsa bormi, giyohlar qayerga bosh suqishini bilmay qoladi. To'lg'anadi, tiz cho'kadi, yer bag'irlab qoladi. Oyoqlari bo'lganda-yu, ehtimol, ko'z yetgan joygacha qochib qolisharmidi... Yo'q, ular o'zlarini mug'ambirlikka solyapti. Momaqalldiroq tinsin-a, havoyi supurgi o'tlar yana shamolning hukmida – shamol qayoqqa essa, ular ham o'sha yoqqa egila boshlaydi.

Bola yolg'iz, jo'ralarsiz mana shu sodda – bayov narsalar qurshovida yashardi, avtolavkagina hamma narsani unutishga, ko'ringanda chopishga majbur qila olardi. Shuning uchun ko'chma do'konni ko'rgan zahoti hamma narsani unutib, o'zini o'sha tomonga otardi. Nimasini aytasan, ko'chma do'kon – bu senga allaqanday tosh yoki o'tlar emas. Unda kishining jonidan bo'lak hamma narsa bor!

Bola uyiga yetib kelganida ko'chma do'kon ham orqa tomondan hovliga yaqinlashib qolgan edi. O'rmon xo'jaligi qorovulxonasiga qarashli bu uylar daryoga qaratib solingan. Hovlilar qiya-lab qirg'oqqa tutashar, daryoning narigi qirg'og'ida esa o'rmon suv yuvgan jar chetidan boshlanib, tog'ga qarab ko'tarilib ketar edi. Shuning uchun ham o'rmon xo'jaligiga qarashli qorovulxonaga yo'l uylarning orqa tomonidan aylanib kelardi. Bola o'z vaqtida yetib kelmaganida ko'chma do'kon kelganini hech kim bilmay qolardi.

Bu payt erkaklardan hech kim yo'q, hammalari ertalaboq tarqab ketishgan, ayollar uy ishlari bilan mashg'ul edi. Bola ochiq turgan eshiklarning oldidan quloqni qomatga keltirib qichqirib o'tdi:

– Keldi! Mashina-magazin keldi!

Ayollar tipirchilab qolishdi. Yashirib qo'ygan pullarini topish uchun yugurib qolishdi, uylaridan otilib chiqqanlaricha bir-birlaridan o'zib ketishdi. Mashina oldiga chopishdi, hatto buvisi uni maqtab qo'ydi:

– Ko'zi o'tkir-da, bizning bolaning!

Bola ko'chma do'konni o'zi boshlab kelganday boshi os-monga yetgan edi. Bu xushxabarni ularga u yetkazgani, birga

hovlidan chopib chiqqani, eshigi ochiq turgan avtofurgon oldida ular bilan tiqilishib turganidan xursand edi. Lekin ayollar bu yerda uni tez unutib qo'yishdi. Unga qarashga vaqt bormidi? Ming xil mol – ko'z qamashadi. Ayollar bor-yo'g'i uch kishi: buvisi, bu yerning eng kattakon kishisi – o'rmon qorovuli O'razqulning xotini Bekey (Bekey – onasining opasi, unga xola) va yordamchi ishchi Seydahmadning xotini yoshgina Guljamol qizchasini ko'tarib olgandi. Bor-yo'g'i uch ayol. Lekin ular hovliqib, mollarni shunday titib tashlashdiki, oxiri sotuvchi ularning navbat kutishini va hammalari baravariga javramasliklarini talab qilishga majbur bo'ldi.

Ammo uning so'zi ayollarga unchalik ta'sir qilmadi: avval boshida ular bor narsani bir chekkadan tortqilay boshlashdi, keyin tanlashga tushishdi, oxiri tanlaganlarini ham qaytarishdi.

Bir chetga olib qo'yishadi, o'lchashadi, bahslashishadi, shubhalanib, bir so'rgan narsalarini o'n qaytalab so'rashadi. Biri yoqmaydi, ikkinchisi qimmat, uchinchisining rangi unchamas... Bola bir chetda turardi. U zerikdi. Zero, u kutgan g'aroyib narsa yo'qqa chiqqan, tog' yo'lida ko'chma do'konni birinchi bor ko'rgandagi quvonchi g'oyib bo'lgandi. Ko'chma do'kon kutilmaganda har xil lash-lushlar tiqilgan oddiy mashinaga aylanib qoldi.

Sotuvchining qovog'i solina boshladi: bu xotin-xalaj biron narsa sotib olish uchun to'planishganga o'xshamaydi. Tog' oshib, buncha uzoq manzilga nima uchun ham keldi-a?

Shunday bo'ldi ham. Ayollar shaxtlaridan qaytib shalvirab qolishdi. Biroz charchaganday ham bo'lishdi. Negadir bir-birlarining oldidami yoki sotuvchi oldidami, o'zlarini oqlashga tushishdi. Buvi birinchi bo'lib, puli yo'qligidan shikoyat qildi. Puli yo'qning – xaridi yo'q. Bekey xola eri yo'qligi sababli kattaroq xarid qilishga botina olmadi. Bekey xola olamdagi hamma ayollar ichra eng baxtsiz – sababi, farzandi yo'q. Shuning uchun eri O'razqul mast bo'lganida uni do'pposlaydi, bundan bobo ham jabr tortadi: axir, Bekey uning qizi-da, Bekey xola mayda-chuyda va ikki shisha araq oldi. Bekorga oldi, o'ziga jabr. Buvi o'zini tutib turolmadi. Sotuvchi eshitmasin deb pichirlab so'radi.

– Nega o'z boshingga o'zing baloni sotib olyapsan?

– O'zim bilaman, – qisqa javob qildi Bekey xola.

– Ahmoq, – yana ham sekinroq, lekin badxohlik bilan shivirladi buvi. Sotuvchi bo‘lmaganidami, Bekey xolaning boplab adabini berardi. E-he, ularning qarg‘ashganini bir ko‘rsangiz...

Ularning joniga yosh juvon Guljamol ora kirdi. U o‘zining Seydahmadi shaharga tushishga tayyorlanayotganini, pulsiz shaharga borib bo‘lmasligini, shu sababdan pul sarf qilolmasligini sotuvchiga tushuntira ketdi.

Shu tariqa ular ko‘chma do‘kon oldida ivirsib turishdi – turishdi-da, sotuvchi aytgandek, «uch pul»ga narsa xarid qilib, uylariga tarqalib ketishdi. Shu ham savdo bo‘ldimi axir? Sotuvchi jo‘nab ketgan ayollarning orqasidan tupurib qolarkan, tezroq rulga o‘tirib jo‘nab ketish uchun qo‘qitib tashlangan mollarni yig‘ishtira boshladi. Shu payt bolaga ko‘zi tushdi.

– Nimaga turibsan, shalpanquloq? – so‘radi u. Bolaning qu-loqlari osilgan, bo‘yni ingichka, boshi katta va yum-yumaloq edi. – Biron nima olasanmi? Olsang, tezroq kel, bo‘lmasa hozir yopaman. Puling bormi?

Sotuvchi shunchaki o‘zi, bekorchilikdan so‘radi, lekin bola uzrli javob qildi.

– Yo‘q, amaki, pulim yo‘q, – deb bosh chayqab qo‘ydi.

– Men bo‘lsam puling bormi deb o‘ylabman, – soxta ishonch-sizlik bilan gap qotdi. – Siz, bu yerdagilar hammangiz boysizlar, lekin o‘zlaringni kambag‘alga solib yurasizlar... Cho‘ntagingdagi nima u, pul emasmi, axir?

– Yo‘q, amaki, – dedi bola oldingidek samimiy va jiddiylik bilan yirtiq cho‘ntagini ag‘darib ko‘rsatarkan (ikkinchisi tikib tashlangandi).

– Demak, pullaring tushib qolibdi-da. Chopgan joylaringni qidir. Topasan.

Ular jim qolishdi.

– Kimning bolasisan? – yana so‘roqqa tuta boshladi sotuvchi. – Mo‘min chohnimi, a?

Bola bosh irg‘ab javob qildi.

– Nabirasi bo‘lasanmi?

– Ha, – bola yana bosh silkidi.

– Onang qayoqda?

Bola hech nima demadi. Uning bu haqda gapirgisi kelmasdi.
– Onang o‘zi haqida hech xabar bermaydimi? O‘zing bilmaysanmi?

– Bilmayman.

– Otangni-chi? Uni ham bilmaysanmi?

Bola jim qoldi.

– E, og‘ayni, qanaqasan o‘zing, hech nimani bilmaysan, – hazilomuz o‘pka qildi sotuvchi. – Ha, mayli, agar shunday bo‘lsa... Ushla. – U bir siqim konfet uzatdi. – Sog‘ bo‘l.

Bola iymanib turardi.

– Ol, ol. Meni yo‘ldan qo‘yma. Ketishim kerak.

Bola konfetlarni cho‘ntakka solib, ko‘chma do‘konni yo‘lga uzatib qo‘yish uchun mashina orqasidan chopishga shaylandi. U o‘ta baroq, tanbal ko‘ppagi Baltekni yoniga chaqirib oldi. O‘razqul hamisha uni otib tashlayman, deb do‘q qilib yuradi: bunday ko‘ppakni boqishning nima keragi bor. Bobosi har doim avval bironta ovcharka topish kerak, Baltekni esa biror joyga eltib tashlash lozim, deb sabr qilishni so‘raydi. Baltekning qornidan bo‘lak tashvishi yo‘q. To‘ysa – uxlar, och bo‘lsa, o‘zinikimi, begonami, farq qilmay, duch kelgan kishiga tama bilan suykalanar edi.

Mana shunaqa ko‘ppak edi Baltek. Ba‘zida zerikkanidan mashina orqasidan chopib qolardi. To‘g‘ri, uzoqqa bormasdi. Jinday chopgach, orqasiga qaytardi. Dardisar it. Lekin baribir, it bilan chopish yolg‘iz chopishdan yuz marta ma‘qul. Har nima bo‘lmasin, it-da.

Bola sotuvchi ko‘rmasin deb, sekingina Baltekka bitta konfet tashladi. «Bilib qo‘y, – ko‘ppakni ogohlantirib qo‘ydi u, – uzoq chopamiz». Baltek unga osilib, dumini likillatardi: yana umidvor edi. Lekin bolaning boshqa konfet tashlagisi yo‘q edi: axir, sotuvchini xafa qilib qo‘yishi mumkin, u bir siqim konfetni itga bergani yo‘q-ku.

Xuddi shu mahal lop etib bobo kelib qoldi. Chol asalari qutilari tomonga ketgandi. U yerdan uylar orqasida nimalar bo‘layotgani ko‘rinmasdi. Ish o‘ngidan keldi, bobo ayni mahalda ko‘chma do‘kon ketmay turib yetib keldi. Tasodif. Aks holda nabiraga portfel nasib qilmagan bo‘lardi. Shu kuni bolaga baxt kulib boqdi.

Ko'pni ko'rgan kishilar keksa Mo'minni – Mo'min chaqqon deb atashardi. Bu atrofda uni hamma tanirdi, u ham hammani bilardi. U ochiq ko'ngilligi, hatto sal-pal biladigan odamiga ham biron yaxshilik qilishga tayyorligi, har kimning xizmatiga hozir-u nozirligi, hammaga sadoqati va xushmuomalaligi tufayli shunday laqab olgandi. Ammo tillani tekin tarqatishganda hech kim uchun qadri qolmaganidek, uning jonbozligining qadriga ham hech kim yetmasdi. Uning yoshidagi kishilarga qanday hurmat va izzatda bo'lishmasin, Mo'minga hech kim bunday munosabatda bo'lmasdi. U bilan betakalluf muomala qilishardi. Bug'u avlodining mashhur oqsoqollaridan birortasining ulug' ma'rakalarida, Mo'min bug'u avlodidan bo'lib, bu bilan g'oyatda faxrlanar va o'z qabiladoshlaridan birortasining ma'rakasidan qolmasdi, unga mol so'ydirishar, martabali mehmonlarni qarshi olib, otdan tushirish, choy uzatish-u o'tin yorib, suv keltirishgacha hamma ishni unga topshiraverishardi. Turli tarafdin son-sanoqsiz mehmonlarni kutib olish lozim bo'lgan bunday katta ma'rakalarda ozmuncha tashvish bo'ladimi? Mo'minga nima xizmat buyurilmasin, u ana-mana deguncha barini saranjom-sarishta qilar, eng muhimi – boshqalardak bo'yin tovlayvermasdi. Bu tumonat mehmonlarni kutib va ovqatlantirib jo'natishi lozim bo'lgan ovul yoshlari Mo'minning bu ishlarni qanday qilib joyiga qo'yayotganini ko'rib qo'yil qolishardi:

– Mo'min chaqqon bo'lmasa, biz nima qilardik-a?

Ba'zida esa o'z nabirasi bilan uzoqdan kelgan chol choyxonachi yigitga qarashib ketardi. Mo'minning o'rnida boshqa odam bo'lganda bu ishni haqorat deb bilardi, lekin Mo'min parvo ham qilmaydi.

Keksa Mo'min chaqqonning mehmonlarga yelib-yugurib xizmat qilishi hech kimni ajablantirmas – shuning uchun ham o'z nomi bilan Mo'min chaqqon-da. Mo'min chaqqon bo'lishiga o'zi sababchi. Agar chet odamlardan birortasi ajablanib, – hey qariya, nega xotinlarga dastyorlik qilib yuribsan, bu ovulda yosh yigitlar qurib ketganmi, – deb qolguday bo'lsa, Mo'min shunday javob qilardi:

– Marhum mening og‘am edi (u bug‘u avlodining hammasini o‘z og‘asi sanardi. Lekin boshqa mehmonlar uchun ham ular yot emas, «og‘a» edi). Ularning ma‘rakasida men xizmat qilmasam, kim xizmat qiladi? Biz, bug‘u avlodi, bosh onamiz – Shoxdor ona bug‘udan tarqalganimizdan buyon ana shundaymiz. Karomatli Shoxdor ona bug‘u esa bizga tirikda ham, o‘likda ham do‘stlikni vasiyat qilib qoldirgan.

Mo‘min chaqqon mana shunaqa odam edi!

Keksa ham, yosh ham uni «san»lab gapirar, qaltis hazil ham qilaverishardi – chol beozor edi, u bilan hisoblashmasa ham bo‘laverardi – chol bezabon edi. O‘z hurmatini talab qilishning uddasidan chiqmagan kishini odamlar oyoqosti qilaveradi, deb bekorga aytishmagan-da. U shuning uddasidan chiqmasdi.

Uning qo‘li gul edi. Duradgorlik, egarchilik qilardi, yoshligidanoq pichan g‘aramlashning ustasi edi, kolxoz uchun shunday g‘aramlar yasardiki, qishda ularni buzishga ko‘z qiymasdi: yomg‘ir uning ustidan xuddi g‘ozning patida sirg‘angandek silliq tushar, qor esa tomning ikki nishabiga tushgandek tushib ketardi. Urushda mehnat frontida Magnitogorskidagi zavodlarning g‘ishtini terdi, staxanovchi bo‘lib shuhrat qozondi. Qaytib kelgach, qorovulxonada yog‘och uy qurdi, o‘rmonchilik bilan mashg‘ul bo‘ldi. Yordamchi ishchi bo‘lib hisoblansa ham, aslida, o‘rmonga ko‘z-quloq edi, uning kuyovi O‘razqulning esa umri ko‘pincha mehmondorchilik bilan o‘tardi. Boshliqlar bostirib keldimi, bas, O‘razqul ularni darhol o‘rmonga boshlar, ov uyushtirar, xullas, hamma narsaga mutasaddilik qilardi... Mollarga ham Mo‘min qarar, asalarilar ham uning bo‘ynida edi. Mo‘minning butun umri erta tongdan qora kechgacha ishda, tashvishda o‘tdi, lekin hurmat talab qilishni o‘rganolmadi.

Mo‘minning tashqi ko‘rinishi ham mo‘ysafid keksalarga o‘xshamasdi. Sipogarchiligi ham, jiddiyligi, badjahlligi ham yo‘q. Oqko‘ngil edi u. Uning qadr topmaydigan bu insoniy xususiyatini bir qarashdayoq payqab olsa bo‘lardi. Bunday qismat hamisha unga: «Oqko‘ngil bo‘lma, yovuz bo‘l! Mana, senga oqibat! Yovuz bo‘l!» deb ta‘kidlab kelsa ham, u o‘z xushfe‘lligini tashlamaydi. Uning yuzlari kulimsirab turar, ajinlari qat-qat edi.

Ko'zlari esa har doim: «Nima istaysan? Biror og'iringni yengil qilaymi? Men tayyorman, faqat aytsang bas, nimaga muhojirsan?» – degandek mo'ltirab turardi.

Burni ham yumshoq, o'rdaknikiday yalpoq, bamisoli kemirchagi yo'qday. Bo'yi ham ko'p baland emas, o'smirlarday chaqqongina chol. Soqol nima degan gap – shu ham nasib qilmagandi. Qip-qizil ko'sa. Yaydoq iyagida ikki-uchtagina sariq tuk bor, xolos. Bor-yo'q soqol shu.

Bot-bot yo'lda basavlat cholga duch kelasan-u soqoli ko'ksiga tushgan, keng-mo'l po'stinining yoqasiga serbar barra qoplangan, boshida qimmatbaho telpak, ostida egarlari kumushdan arg'umoq – bir qarasang donishmand, bir qarasang payg'ambar, bunday kishiga ta'zim qilgani hech tortinmaysan, bunday kishi hamma joyda izzatda! Mo'min esa faqat Mo'min chaqqon bo'lib tug'ilgan. Ehtimol, uning yolg'iz ustunligi shunda ediki, u qanday o'tirdim, bilib gapirdimmi, qanday javob qildim, qanday kulimsiradim deb tashvishlanmas, birovlarning oldida obro'si to'kilishidan cho'chimasdi. Mo'min mana shu ma'noda, o'zi sezmaganda holda, kamdan-kam uchraydigan baxtli odam edi. Ko'p odamlarni kasallik emas, o'z nazdida o'zligidan kattaroq qo'yishdek xudbinlik, alamzadalik balosi kemirib ado qiladi. (Dono, boobro', xushro'y, buning ustiga qattiqqo'l, adolatli va jasur degan nom chiqarishni kim istamaydi?..)

Mo'min esa bunday emasdi. U afandife'l edi va unga afandiga muomala qilgandek muomala qilishardi.

Faqat bir narsa Mo'minni qattiq xafa qilishi mumkin edi: bironing ma'rakasini o'tkazish uchun qarindoshlar to'planadigan kengashga uni chaqirishni unutib qo'yishsa... U qattiq ranjir va buni unutilmay azob chekardi, gap – uni chetlab o'tganlarida emas, u kengashda baribir hech nimani hal qilmas, faqat qatnashardi, xolos. Buning boisi qadimiy urf-odatning poymol bo'lgani edi.

Mo'minning o'z tashvishlari bor, u bularning azobini tortardi, oqshomlarni ko'z yoshi bilan o'tkazardi. Begonalar bundan deyarli xabarsiz. Yaqin kishilari esa bilishardi.

Mo‘min nabirasini ko‘chma do‘kon oldida ko‘rgandayoq uning nimadandir xafa ekanligini darhol fahmladi. Sotuvchi musofir bo‘lgani uchun chol dastlab u bilan so‘rashdi. Egardan tezgina sakrab tushib, darhol ikki qo‘lini sotuvchiga uzatdi:

– Assalomu alaykum, katta savdogar! – dedi u yarim hazil, yarim chin. – Karvoning omon-eson yetib keldimi, savdo-sotig‘ing yaxshi bo‘lyaptimi? – Mo‘min ochiqko‘ngillik bilan sotuvchining qo‘llarini silkitdi. – Qancha suvlar oqib o‘tdi ko‘rishmaganimizdan beri. Xush ko‘rdik!

Sotuvchi uning so‘zlari va ko‘rimsiz kiyim-boshi ustidan takabburona kulib qo‘ydi – o‘sha-o‘sha beso‘naqay kirza etik, kampir tikkan bo‘z ishton, titilib ketgan kamzul, yomg‘ir va oftobda sarg‘ayib ketgan kigiz qalpoq. Sotuvchi Mo‘minga javob qildi:

– Karvon but. Faqat shunisi chatoqki, savdogar bu yoqqa kelganda, dumingizni tutqazmaysiz, o‘rmonga, qirga qochasiz. Xotinlaringizga bir tiyinni o‘n joyidan tugib saqlab qo‘yishni tayinlaysiz. Bu yerda molni uyib tashlasang ham biron kishi bir tiyin chiqargisi kelmaydi.

– Aybga qo‘shma, qadrdon, – xijolatomuz kechirim so‘radi Mo‘min. – Sening kelishingni bilganimizda ketmasdik. Pulni aytadigan bo‘lsang, yo‘qni yo‘ndirib bo‘lmaydi. Mana kuzda kar-toshkalarni sotamiz...

– Gapir-a, – uning so‘zini bo‘ldi sotuvchi. – Siz qurumsoq boylarni yaxshi bilaman. Tog‘da yashaysiz, yer, pichan istaganingcha. Chor atrofing o‘rmon – uch kunda aylanib chiqolmaysan. Moling bormi? Asalaring bormi? Hammasi bor. Bir tiyin ustida esa azon aytasan. Mana, xarid qil, shoyi ko‘rpa, tikuv mashinasidan bitta qoldi...

– Xudo haqqi, bunaqa pul yo‘q menda, – o‘zini oqladi Mo‘min.

– Shu gaplarimga ishonadi deb o‘ylaysanmi? Qurumsoq chol, pul yig‘asan. Xo‘sh, qayerga olib ketasan?

– Xudo haqqi, yo‘q. Shoxdor ona bug‘u haqqiga qasam ichaman!

– Hay, mayli, chiy baxmal ol, yangi shim tiktirib olasan.

– Olgan bo‘lardim, Shoxdor ona bug‘u haqqi!

– E-e, sen bilan tortishib o‘tirishdan foyda yo‘q, – sotuvchi qo‘l siltadi. – Bekor kelibman. O‘razqul qayoqda?

– Ertalab barvaqt Oqsoyga ketgandi. Cho‘ponlarda ishi bor...

– Mehmondorchilikda yurgan, chiqar, – o‘zicha tushungan bo‘ldi sotuvchi.

Noqulay jimlik cho‘kdi.

– Sen xafa bo‘lmasin, chirog‘im, – yana gap boshladi Mo‘min.
– Kuzda, Xudo xohlasa, kartoshkani sotamiz...

– Kuzgacha uzoq.

– Bunday bo‘lsa, kechirgin. Xudo xayringni bersin, uyga kir, choy ichib ketasan.

– Choy ichgani kelganim yo‘q, – rad etdi sotuvchi.

U furgonning eshikchasini yopib turib, cholning yonida ko‘ppaging qulog‘idan ushlab mashina orqasidan chopishga shay bo‘lib turgan bolaga ko‘zi tushdi-da, dedi:

– Hech bo‘lmasa portfel olgin. Bola hademay maktabga borar, albatta? Yoshi nechada?

Mo‘minga bu maslahat ma‘qul tushdi: hafsalasi pir bo‘lgan sotuvchidan nimadir xarid qilishi shart edi, qolaversa, nabirasiga chindan ham portfel kerak, bu yil kuzda maktabga boradi.

– To‘g‘ri aytasan, – bezovtalanib qoldi Mo‘min, – mening xayolimda ham yo‘q edi. Bo‘lmasa-chi, yetti-sakkizga chiqdi. Qani, bu yoqqa kel, – nabirasini chaqirdi u.

Bobo cho‘ntagini kovlashtirib, yashirib yurgan besh so‘mlikni chiqardi. Ko‘pdan beri yonida yurgan bo‘lsa kerak, g‘ijimlanib ketibdi.

– Ushla, shalpanqquloq, – sotuvchi bolaga ayyorona ko‘z qisib portfelni uzatdi. – Endi o‘qishni qotirgin. Xat-savodingni chiqarmasang, bobong bilan mana shu tog‘larda abadiy qolib ketasan.

– O‘qiydi! Uning zehni o‘tkir, – qaytimni sanarkan, javob qildi Mo‘min. Keyin yangi portfelni avaylab ushlab turgan nabirasiga ko‘z yugurtirdi-da, uni bag‘riga bosdi. – Mana, yaxshi bo‘ldi. Kuzda maktabga borasan, – deb qo‘ydi sekingina.

Bobosi qadoq qo‘lini bolaning boshiga mayingina qo‘ydi. Shu dam bolaning tomog‘iga nimadir tiqilganday bo‘ldi va qotma bobosi kiyimlarining o‘ziga tanish hidi dimog‘iga urildi. Undan quruq pichan va mehnatkash kishining ter hidi kelardi. Sadoqatli, ishonchli, mo‘tabar kishi u. Ehtimol, yer yuzida bolani jon-dilidan yaxshi ko‘radigan, aqllilik balosiga uchragan kishi – Mo‘min chaqqon deb atalgan bu chol shunday sodda, afandife‘l edi... Xo‘p, nimasi yomon buni? Har nima bo‘lmasin, o‘z bobong bo‘lgani yaxshi.

Cheksiz quvonchga to‘lishini bola xayoliga ham keltirmagandi. Shu paytgacha maktab haqida o‘ylab ko‘rmagandi. Shu paytgacha faqat bobosi bilan bug‘u avlodidan mashhur keksalarning ma‘rakasiga borgandi – tog‘lar ortidagi Issiqko‘lda qishloqlaridan maktabga qatnagan bolalarni ko‘rgandi.

Bola shu ondan boshlab portfeldan ayrilmay qoldi. Shodligidan terisiga sig‘may maqtanib qorovulxonaning butun hovlisini aylanib chiqdi. Avval buvisiga ko‘rsatdi. Mana, bobom olib berdi! Keyin Bekey xolasiga ko‘rsatdi. U ham portfelni ko‘rib xursand bo‘ldi va bolani maqtab qo‘ydi.

Bekey xolaning xushnud damlari kamdan-kam bo‘lardi. Ko‘pincha g‘amgin va tajang yurar, jiyaniga e‘tibor ham qilmasdi. Bunga vaqti ham bo‘lmasdi. Uning o‘z dardi bor. Buvisi, farzandi bo‘lganda butunlay o‘zgacha yurardi, derdi. Eri O‘razqul ham, Mo‘min bobo ham hozirgiday emas, balki boshqacha odam qiyofasida yurgan bo‘lardi. Uning ikkita qizi – Bekey xola va bolaning onasi bo‘lsa-da, baribir, cholga og‘ir edi; o‘z bolang bo‘lmasa – bir balo, bolangda bola bo‘lmasa – ming balo. Buvisi shunday deb zorlanadi. Kim bilsin...

Bola Bekey xolasidan so‘ng olgan narsasini ko‘rsatish uchun yoshgina Guljamol bilan uning qizchasi oldiga yugurdi. Bu yerdan esa pichan o‘rayotgan Seydahmad oldiga tushib ketdi. Jigar-rang «tuya» oldidan chopib o‘tarkan, uning o‘rkachlariga urib qo‘yishga ham vaqti bo‘lmadi, «egar» yonidan, «bo‘ri» va «tank» yonidan o‘tib, keyin qirg‘oq bo‘ylab yugurib borardi. Yopishqoq butazor orasidagi so‘qmoq yo‘ldan chopib o‘tdi. So‘ngra esa

o'tloqdagi uzun yo'lakdan Seydahmadning oldigacha chopqillab keldi.

Bugun bu yerda Seydahmadning yolg'iz o'zi edi. Bobo allaqachon o'zining tegishini, biryo'la O'razqulning ham tegishini o'rib qo'ygandi. Pichanni ham allaqachon tashib bo'lishdi – buvisi bilan Bekey xola tashib turdi, bobosi bosaverdi, u esa bobosiga yordamlashdi. Molxonaning oldiga ikkita g'aram uyishdi. Bobosi ularni shunday ixcham bosdiki, bir tomchi yomg'ir ham o'tmasdi. G'aramlar xuddi taroq bilan tarab qo'yilgandek silliq edi. Har yili shu. O'razqul pichanga qo'lini urmaydi, hammasi qaynotasining bo'ynida – har holda u amaldor. – Istasam, – deydi u, – senlarni bir zumda ishdan haydab yuboraman. – U bobo bilan Seydahmadga shunday do'q qilardi. Bu ham mastlikning kasofati. Boboni haydab bo'пти. Unda kim ishlaydi? Bobosiz ishlab ko'rsin-chi! O'rmonda ish oshib-toshib yotibdi, ayniqsa, kuzda. Bobom aytadiki, o'rmon qo'y suruvi emas, tarqalib ketmaydi, lekin tashvish undan oz emas. Shunga ko'ra o't tushsa yoki tog'dan sel quyilsa bormi – daraxt bir yoqqa sakray olmaydi, joyidan qo'zg'almaydi, turgan joyida nobud bo'laveradi. Kimki daraxtlarni asrab qololsa, o'sha haqiqiy o'rmonchi bo'la oladi. O'razqul Seydahmadni haydab bo'пти, unday yuvosh odam bormi, hech nimaga aralashmaydi, talashib-tortishmaydi. Biroq Seydahmad har qancha yuvosh, baquvvat yigit bo'lmasin, yalqov, uyquni yaxshi ko'radi. O'rmonchilikka ham shu vajdan kelib qolgan. Bobo, bunday yigitlar sovxozda mashina quvib, traktorda yer ag'darib yurishibdi, deb kuyinadi... Seydahmad esa tomorqasidagi kartoshkani sho'raga bostirib yubordi. Guljamolning bir o'zi qo'lda bolasi bilan tomorqada ishlashiga to'g'ri keldi.

Seydahmad pichan o'rimini ham kechiktirib yubordi. Bobo, hatto o'tgan kuni uni koyib berdi. «O'tgan qishda, – dedi u, – senga emas, mollarga ichim achidi. Shuning uchun pichan berdim. Agar yana men keksa cholning pichaniga ko'z tikadigan bo'lsang, hoziroq ayta qol, sen uchun ham o'rishga tayyorman».

Gap ta'sir qildi. Seydahmad bugun ertalabdan o'rimga tushib ketdi.

Orqadan kelayotgan qadam tovushini eshitib, Seydahmad qayrildi, ko‘ylagining yengi bilan yuzini artidi.

– Nimaga kelyapsan? Meni chaqirishyaptimi?

– Yo‘q. Portfel oldim. Mana. Bobom olib berdi. Men maktabga boraman.

– Shunga shunchalik chopib keldingmi? – Seydahmad xaxolab kuldi. – Mo‘min boboning esi kirarli-chiqarli bo‘lib qolgan, – u bar-mog‘ini chakkasiga bosib aylantirdi, – sen ham shunaqa chog‘i! Qani, qanaqa portfel? – U qulfchasini shiqillatib, portfelni u qo‘lidan bu qo‘liga oldi-da, kallasini liqillatgancha kulimsirab qaytarib berdi. – To‘xta, – xitob qildi u, – sen qaysi maktabga ham borarding? Qayerda senga maktab tayyor turibdi?

– Qayerda bo‘lardi? Fermadagi-da.

– Jilisoyga qatnamoqchimisan? – hayratlandi Seydahmad. – Axir, u yoqqa tog‘ osha besh kilometrcha yurish kerak, bundan kam emas.

– Bobom, otda olib borib kelaman, dedi.

– Har kuni u yoqqa borib, bu yoqqa kelarkanmi? Esini yebdi chol. Uning o‘zini ham o‘qitish kerak. Sen bilan bir partaga o‘tiradi, dars tugadimi – qaytaveradi. – Seydahmad Mo‘min boboni nabirasi bilan bir partada o‘tirishini ko‘z oldiga keltirib, qotib-qotib kuldi.

Bola o‘yga tolib jim qoldi.

– Ha, men buni shunchaki kulgi uchun aytyapman-da! – tushuntirdi Seydahmad.

U bolaning burniga og‘ritmaygina chertib, boshidagi bobosining furajkasini tortib, qoshi ustiga bostirib qo‘ydi. Mo‘min o‘rmon mahkamasining odatdagi furajkasini kiyishga or qilardi. («Nima, men biron-bir boshliqmanmi? Men o‘zimning qirg‘iz qalpog‘imni boshqa hech qanaqasiga almashmayman».) Yozda ham Mo‘minning boshida qora sidirg‘a satin bilan hoshiyalangan yo‘l-yo‘l oq qalpoq almisoqdan qolgan eski kigiz qalpoq, qishda ham shunday daqqiyunusdan qolgan teri taqiya bo‘lardi. O‘rmon ishchilarining odatdagi yashil furajkasini u nabirasiga berardi.

Seydahmadning yangilikni masxaraomuz qarshi olishi bolaga yoqmadi. U xo‘mrayib furajkasining soyabonini manglayi usti-

ga ko‘tardi va Seydahmad yana burniga chertmoqchi bo‘lganda boshini burib g‘ijindi:

– Tegishma!

– Obbo sen-ey, jahling tez ekan-ku! – miyig‘ida kuldi Seydahmad. – Ha, sen xafa bo‘lmay qo‘ya qol. Portfeling ajoyib. – Keyin uning yelkasiga qoqib qo‘ydi. – Endi tuyog‘ingni shiqillat. Hali men ancha-muncha o‘rishim kerak...

Seydahmad kaftiga tufladi-da, yana o‘rishga tushib ketdi.

Bola esa yana chopganicha o‘sha so‘qmoqdan, yana o‘sha toshlar yonidan uyga qaytdi. Toshlar bilan ovunishga hali-beri vaqti yo‘q edi. Portfel – jiddiy narsa.

Bola o‘z-o‘zi bilan so‘zlashishni yaxshi ko‘rardi. Lekin bu safar o‘ziga emas, portfeliga so‘z qotdi: «Sen uning gapiga ishonma, bobom unaqa emas. Uning sira shumligi yo‘q, shuning uchun ham undan kulishgani-kulishgan. Chunki quvlik-shumlikni bilmaydi. U biz ikkalamizni maktabga olib borib yuradi. Sen hali maktab qayerdaligini bilmaysan-a? U unchalik uzoq emas. Men senga uning qayerda ekanligini ko‘rsataman. Biz unga Qorovultog‘dan durbinda qaraymiz. Men yana, senga oq kemani ko‘rsataman. Faqat biz avval molxonaga kirib chiqamiz. U yerda durbinimni yashirib qo‘yganman. Men unda buzoqchamni kuzatib turishim kerak, lekin men, har kuni oq kemani ko‘rishga chopaman. Buzog‘imiz katta bo‘lib qoldi, tortib ketsa to‘xtatolmaysan, sigirni emib qo‘yadigan odat chiqardi. Sigir uning onasi, sutini undan ayarmidi. Tushundingmi? Onalar hech qachon, hech nimaningni ayashmaydi. Mana, Guljamol shunday deydi, uning qizchasi bor... Tezda sigirni sog‘ib bo‘lishadi, keyin biz buzoqni yaylovga haydaymiz. O‘shanda biz Qorovultog‘ga chiqamiz-da, tog‘dan turib oq kemani ko‘ramiz. Men, axir, durbin bilan ham xuddi ana shunday gaplashaman. Endi biz uchtamiz – men, sen va durbin...»

U shu zaylda uyga qaytdi. Portfel bilan gaplashish unga juda yoqib qoldi. U bu suhbatni davom ettirib, hali portfeliga noma‘lum bo‘lgan o‘zi haqidagi voqealardan so‘zlab bergisi kelib turganda, unga xalaqit berishdi. Yon tomonda otning dupur-dupuri eshilib qoldi. Qishloq tarafdin bo‘z otliq kelardi. Bu – O‘razqul. U ham uyga qaytayotibdi. Uning o‘zidan boshqa hech kimga minishga

ruxsat etmaydigan Olabosh bo‘z otiga to‘y-hashamlarda uriladigan mis uzangili egar urgan, ko‘krak qayishlari tortilib, qo‘ng‘i-roqli popukchalar osilgandi.

O‘razqulning qalpog‘i ensasiga surilib tushib, soch qoplagan bir enli qizil past manglayi ochilib qolgan. Issiq elitgan uni. Rayon rahbarlari kiyadigan nusxadagi uncha kelishtirib tikilmagan chiy baxmal kitelining tugmalari boshdan oxirigacha yechilib ketgandi. Oq ko‘ylagi kamari tagidan chiqib yotardi. Qorni to‘q, kayfi baland. Bundan sal oldin mehmonda o‘tirib, qimizga to‘ygan, burnidan chiqquncha go‘sh t yegan edi.

Yon-atrofidagi cho‘ponlar va yilqichilar yozda yaylovga kelishlari bilanoq O‘razqulni tez-tez mehmonga chaqirishardi. Uning eski oshna-og‘aynilari bor edi. Lekin bu takliflar tama bilan qilinardi. O‘razqul kerakli odam. Ayniqsa, tog‘da yashab uy qurmoqchi bo‘lganlar uchun u judayam kerak: molni tashlab biron yerga ketolmaysan, qurilish materiallarini qayerdan qidirasan, birinchi navbatda o‘rmonga kelishga majbursan. O‘razqulning ko‘nglini topsang, qarabsanki, daraxt kesish taqiqlangan o‘rmondan ikkita-uchta yog‘ochni tanlab olib ketasan-da.

Aks holda, tog‘da bir umr molning orqasidan sarson-sargardon bo‘lib yuraverasan, uy qurishing ham bir umr cho‘ziladi...

Lohas bo‘lgan karaxt O‘razqul xrom etigining uchini uzangi-ga ehtiyotsiz tirab, egarda mudrab borardi.

Bola qo‘lidagi portfelini silkitib ro‘parasidan chopqillab chiqib qolganda, bu tasodifdan uning otdan uchib ketishiga sal qoldi.

– O‘razqul amaki, portfelimni ko‘ring! Men maktabga boraman. Mana mening portfelim!

– Obbo palakat-e! – O‘razqul seskanib jilovni tortarkan, ko‘yiy boshladi.

U bolaga uyqu aralash qizargan, shishgan, shirakayf ko‘zlarini tikdi:

– Nima qilib yuribsan, qayoqdan kelyapsan?

– Uyga ketyapman. Portfelimga qarang, uni Seydahmadga ko‘rsatib kelyapman, – dedi bola ming‘irlab.

– Mayli, o‘ynayver, – to‘ng‘illadi O‘razqul va egarda omonat-gina tebranib yo‘lida davom etdi. U o‘z taqdiridan ranjib yurgan,

Xudo uni farzand dog'ida kuydirib, boshqalarga saxiylik bilan besh-o'ntalab bola berib qo'ygan bir paytda, bu ahmoqona portfel-u, ota-onasi tashlab ketgan, xotiniga jiyan bo'lmish bu bola bilan qanchalik ishi bor...

O'razqul pishillab, xo'rsinib qo'ydi. Afsus-nadomat va qahr-u g'azabdan u bo'g'ilib borardi. U ich-ichidan ezilardi, negaki umri zoye o'tyapti, shularni o'ylaganda, befarzand xotiniga nisbatan g'azabi qaynab-toshardi. Buning bariga o'sha la'nati xotini aybdor, mana bir necha yildirki tug'mayapti...

«Shoshmay tur hali!» – O'razqul go'shtdor mushtlarini siqib, xayolan do'q urdi va ho'ngrab yig'lab yuborishdan o'zini arang tutib qoldi. U uyga yetishi bilan xotinini tutib urishni bilardi. O'razqul mast bo'lganda hamisha shunday qilardi; bu ho'kiztabiat erkak g'am va jahldan aqlini yo'qotib qo'yardi...

Bola so'qmoqdan izma-iz bora turib, oldinda birdan O'razqulning g'oyib bo'lganiga hayron qoldi. O'razqul esa daryo tomon burilib, otdan tushdi-da, jilovni tashlab, o'siq o'tlarni bosib-yanchgancha pastga tushib ketdi. U chayqalib va bukilib, yuzlarini qo'llari bilan siqqanicha boshini yelkalari ichiga tortib borardi. O'razqul qirg'oq bo'yida cho'nqayib o'tirib oldi. Daryodan hovuchlab suv olib yuziga sepa boshladi.

«Balki, issiqdan boshi og'rigandir», – O'razqulning qilayotgan harakatidan shunday xulosaga keldi bola. O'razqulning yig'layotganini va hech o'pkasini bosib ololmayotganini u bilmasdi. U shuning uchun yig'ladiki, unga peshvoz chiqqan bola uning o'g'li emas, shuning uchun yig'ladiki, u portfelli bu bolaga hech bo'lmaganda bir og'iz shirin so'z aytish uchun o'zida kuch topolmadi.

Ikkinchi bob

Qorovultog' cho'qqisidan hamma yoq yaqqol ko'rinib turardi. Bola qorni bilan yotib olib durbinni ko'ziga to'g'riladi. Bu o'tkir dasht durbini edi. Qachonlardir boboga qorovulxonada-

gi uzoq yillik xizmatlari uchun mukofotga berishgandi. Chol durbinni olib yurishni yoqtirmasdi. O‘zimning ko‘zlarim undan qolishmaydi, derdi. Biroq durbin nabirasiga yoqib qoldi.

Bu safar u tog‘ga durbin va portfel bilan birga keldi. Boshda hamma narsa yumaloq oynachada sakrab aralashib ketaverdi, keyin birdan tiniqlik va turg‘unlik kasb etdi. Mana shunisi hammasidan zavqli edi. Bola topilgan fokusni buzib qo‘ymaslik uchun nafasini ichiga yutar, manzaralarni go‘yo o‘zi yaratayotgandek mahliyo boqardi. Keyin u nigohini boshqa nuqtaga tikdi, yana hamma narsa aralashib ketdi, tiniqlik yo‘qoldi. Bola yana okul-yarni aylantirishga tushdi.

Bu yerdan atrofdagi hamma narsa, hatto osmono‘par yuksak qorli cho‘qqilar ham ko‘rinib turardi. Ular hamma tog‘larning ortida, hamma tog‘lardan baland, butun yer uzra yuksaklikka bo‘y cho‘zgandi. Qorli cho‘qqilar poyidagi o‘rmonzor tog‘lar, pastroqdagi serbarg butazorlar, yuqorida qalin qarag‘ayzorlar bilan burkangan tog‘lar ham ko‘rinib turadi. Kunga qaragan Kungay tog‘i ham shunday edi; Kungayning pastki tomonlarida o‘tdan bo‘lak hech nima o‘smasdi. Tog‘ning ko‘lga qaragan tomonidan yanada pastroq tushilganda nuqul mayda toshlar ko‘chmasiga duch kelinardi. Bu ko‘chmalar vodiya quyilib tushgan, vodiya esa ko‘l bilan tutashib ketgandi. Bu tarafda dalalar, bog‘lar, qishloqlar yastanib yotardi... Yam-yashil ekinzorlarning u yer-bu yeri sarg‘ish tus olgan, o‘rim payti yaqinlashyapti. Yo‘llarda zig‘irday ko‘rinayotgan mashinalar xuddi sichqonlardek g‘izillar, ular orqasidan uzun dum – chang-to‘zon ko‘tarilardi. Dalaning arang ko‘z ilg‘ab oladigan uzoq chekkasida, qumloqdan, tasma tortgan qirg‘oq ortida ulkan ko‘l to‘q samoviy rangda tovlanardi. Bu – Issiqko‘l. U yerda suv bilan osmon bir-biriga tutashib turardi. Undan narida hech nima yo‘q. Ko‘l harakatsiz, shu‘lador, kimsasiz. Faqat qirg‘oqqa urilayotgan to‘lqinlarning oppoq ko‘pigini arang ilg‘ab olish mumkin.

Bola o‘sha tomonga uzoq qarab turdi. «Oq kema hali ko‘rinmayapti, – dedi u portfelga. – Kel, yana bir marta maktabimizga qaraylik».

Bu yerdan tog'ning ortidagi qo'shni pasttekislik ravshan ko'rinardi. Hatto durbinda uy oldidagi deraza ostida o'tirib olib, qo'lda kalava yigirayotgan kampirgacha kuzatsa bo'lardi.

Jilisoy bag'ri daraxtsiz, faqat onda-sonda qirqilmay qolgan, yakkam-dukkam qarag'aylar o'sib yotardi. Qachonlardir bu yerlar o'rmonzor bo'lgan. Endi usti shifer bilan yopilgan qator molxonalar turar, katta qoramtir go'ng va somon uyumlari ko'zga tashlanardi. Bu yerda sut fermasining zotdor buzoqlarini saqlashar va boqishardi. Molxonalardan uncha uzoq bo'lmagan joyda bir parchagina qishloq – chorvadorlar posyolkasi joylashgan. Qishloqcha tepalikdan pastga tomon cho'zilib tushgan edi. Qishloqning eng chekkasida, ko'rinishdan turar joyni eslatmaydigan kichkinagina uy turardi. To'rt yillik maktab mana shu edi. Yuqori sinflarning o'quvchilari sovxozga, maktab-internatga qatnashardi. Bu yerda esa kichkintoylar o'qishardi.

Bola tomog'i og'riganda bobosi bilan shu posyolkadagi feldsher huzuriga kelgandi. Endi u kulrang cherepitsa bilan yopilgan, yolg'iz trubasi qiyshayib turgan, qo'lda yasalgan taxta-lavhada: «Mektëp» deb yozib qo'yilgan kichkinagina maktabga durbindan uzoq tikilib turdi. U o'qiy olmasa-da, xuddi shu so'z yozilganini faraz qildi. Durbindan hamma mayda-chuyda narsalar aniq-tiniq ko'rinib turardi. Devor suvog'iga tirnab yozilgan allaqanday so'zlar va deraza romlariga yelimplab yopishtirilgan oynalar, ayvonning g'adir-budur taxtalari ko'zga chalinardi. U qo'lda portfeli bilan bu yerga kelishni va hozir kattakon qulf osig'liq turgan anovi eshik ostonasidan qanday hatlab o'tishini tasavvur qilib ko'rdi. O'sha eshik orqasida nima bor, nima bo'ladi?

Bola maktabni tomosha qilib bo'lgach, durbinni yana ko'lga to'g'riladi. Lekin u yerda hamma narsa ilgarigidek edi. Oq kema hali ko'ringancha yo'q. Bola teskari o'girildi-da, durbinni bir chetga qo'yib, pastga, tog' tubiga qaray boshladi. Pastda, shundoq tog'ning tagida cho'zinchoq pastqamlik bo'ylab jo'shqin serostona daryo kumushdek tovlanib oqardi. Qirg'oqdan daryo bo'ylab yo'l ketgan va u daryo bilan birga qoya burilishida ko'zdan g'oyib bo'ladi. Ro'paradagi qirg'oq jarlik va o'rmonzor edi. Naq tog'lar tepasidagi qorlargacha cho'zilib ketuvchi noyob San-Tosh

o'rmonzori mana shu yerdan boshlanardi. Eng tepada qarag'aylar o'sardi. Ular toshlar va qorlar orasida tog' tizmalarining qirrasidagi qoramtir taroqlardek dikkayib turardi.

Bola uylarga, bostirmalarga, qorovulxona hovlisidagi qurilishlarga masxaraomuz qarab chiqdi. Ular yuqoridan kichkina va omonat ko'rinardi. Qorovulxonadan nariroqda, qirg'oq bo'yida u o'zining tanish toshlarini topdi. «Tuya», «bo'ri», «egar», «tank» – hammasi joyida, ularning hammasini birinchi marta durbinda mana shu yerdan – Qorovultog'dan turib kuzatgan, o'shanda ularga ot qo'ygandi-da.

Bola miyig'ida kulib o'rnidan turdi va uylar tomonga tosh yumalatdi. Tosh shu yerning o'zida, tog'ning ustidayoq qola qoldi. Bola yana joyiga o'tirdi-da, durbindan qorovulxonaga qaray boshladi. Avval linzalarning kattasidan kichigi tomonga tutib qaray boshladi – uylar uzoq-uzoqlarga siljib, o'yinchoq qutichalarga aylanib qoldi. Xarsanglar kichkina toshchalar holiga keldi. Daryoning qirg'oqqa yaqin yerdagi sayoz joyida bobosi qilgan ko'lob esa kulgili, chumchuqning inicha kelardi. Bola bosh chayqab kulimsiradi-da, durbinni tez aylantirib, okulyarni to'g'rilay boshladi. Uning ulkan shaklga kengaygan suyukli xarsangtoshlari durbinning oynalariga manglayini tirab turganday tuyildi. «Tuya», «bo'ri», «egar», «tank» kentik-yoriqlari, yon-veridagi sarg'aygan otquloqlari bilan juda haybatli va, eng muhimi, ular haqiqatan ham bola atagan narsalarga juda o'xshardi. «Eh, sen qanday zo'r «bo'ri»san! «Tank»ni qara, dahshatli!..»

Xarsangtoshlar ortidagi sayozlikdan bobo ko'lob qilgandi. Durbindan qirg'oqdagi mana shu joy yaqqol ko'rinib turardi. Shitob bilan oqqan suv bu yerdan, keng toshloq sayozlikdan qiyalab o'tar va toshlar ustidan ko'pirib o'tardi-da, yana shiddatli oqimga kelib qo'shilib ketardi. Sayozlikdagi suv tizzadan kelar, lekin oqimi shunchalik kuchli ediki, bolalarni daryoga oqizib ketishi hech gap emasdi. Oqim surib ketmasligi uchun bola qirg'oq bo'yidagi tolning shoxini ushlab olardi. Tol butalari ayni qirg'oqning chekkasida o'sib chiqqan bo'lib, bir shoxi yerda, bir shoxi suvda, naq suvga botib turardi. Buning nimasi cho'milish?

Bog'lab qo'yilgan otdan farqi yo'q, Buning ustiga yana qancha dilsiyohlik, so'kish eshitishlar! Buvisi bobosiga uqtirardi:

«Daryoga oqib ketsa o'zidan ko'rsin – qo'limni cho'zmayman. Endi shunisi yetmay turgan edi. O'z ota-onasi tashlab ketdi. Menga boshqa tashvishlar ham yetib ortadi, majolim yo'q».

Unga nima deb bo'ladi? Kampir bu hisobda to'g'ri gapirayotir. Lekin bolaga ham rahming keladi-da: daryo yonginasida, naq eshigining ostida. Kampir qancha qo'rqitmasin, bola baribir suvga tushaverdi. Mana shundan keyin Mo'min chol bola bexatar cho'milsin, deb sayozlikda toshlardan ko'lob qilishga qaror qildi.

Mo'min chol oqim yumalatib ketmasligi uchun qanchadan-qancha katta toshlarni tanlab ko'tarib keldi. Ularni qorniga qo'yib tashidi, toshlar orasidan suvning bermalol o'tib turishini hisobga olgan holda ularni suvning ichida tik turib, shunday taxlab terdiki, suv haqiqatan ham bermalol oqadigan bo'ldi. Siyrak soqolli qotma chol ho'l ishtonlari badaniga yopishgan, kulgili holda kun bo'yi shu to'siq bilan ovora bo'ldi. Kechqurun esa zo'riqib yo'taldi, belini ololmay qoldi. Shunda buvisi javrab berdi:

– Kichkina ahmoq-ku – o'z oti bilan kichkina, katta ahmoqqa kim qo'yibdi bu ishlarni? Namuncha jon kuydirmasang? Yedirasan, ichirasan, yana nima kerak? Buncha erkalatmasang. Eh, bu yaxshilikka olib bormaydi...

Nima bo'lmasin, sayozlikda ajoyib ko'lob paydo bo'ldi. Endi bola hech qo'rqmasdan cho'milardi. Shoxchadan ushlaganicha qirg'oqdan pastga tushar va oqimga o'zini otardi, otganda ham hamisha suvga ko'zini ochgan ko'yi tushardi. Shuning uchun ko'zini ochiq tutardiki, baliqlar ochiq ko'z bilan suzib yuradi-da. Uning g'alati orzusi bor: u baliqqa aylanib qolishni va uzoq-uzoqlarga suzib ketishni xayol qilardi.

Bola hozir durbindan ko'lobga qarab turib, ko'ylak-ishtonini yechib, qip-yalang'och junjikib suvga tushishini tasavvur qildi. Tog' daryolarining suvi hamisha sovuq, entiktiradi, lekin keyin ko'nikib qolasan. Tolning shoxchasini ushlab, oqimga yuzi bilan otilishini ko'z oldiga keltirdi. Boshi uzra suv shovullaganicha qo'shilib ketadi, qorni ostidan, yelkalari, oyoqlari ustidan suv qaynab oqib o'tadi. Suv ostida tashqaridagi hamma tovushlar

tinib, quloqlarda faqat suvning shildirashi qoladi. U ko‘zlarini katta-katta ochib, suv ostida nimaiki ko‘rinsa, bariga jon-jahdi bilan tikiladi. Ko‘zlari sanchib ketadi, og‘riydi, lekin u mag‘rur jilmayadi, hatto suvda turib tilini ko‘rsatadi. Buni u buvisiga ko‘rsatmoqchi. Bilib qo‘ysin, u hech qayerda ham cho‘kmaydi va hech qayerda hech nimadan qo‘rqmaydi. Keyin u qo‘lidagi shoxchalarni qo‘yib yuboradi, toki u oyoqlari bilan to‘siqdagi toshlarga tiralib qolmagunga qadar suv uni surib ketaveradi. Shu yerda nafasi ham qaytadi. U suvdan sapchib turadi, qirg‘oqqa chiqadi va yana tol shoxchasi tomon chopqillab ketadi. Bu takrorlanaveradi. U bobosi yasagan ko‘lobda kuniga yuz marta cho‘milishga ham tayyor. Xullas, baliqqa aylanmaguncha cho‘milaveradi. Qanday bo‘lmasin, uning baliqqa aylanishi shart...

Bola daryo qirg‘og‘ini tomosha qila turib, durbinni o‘zlarining hovlisiga to‘g‘riladi. Tovuqlar, kurka tovuqlar jo‘jalari bilan to‘nkaga suyab qo‘yilgan bolta, tutab yotgan samovar, hovlidagi turli-tuman narsalar aql bovar qilmaydigan darajada kattalashib, shunday yaqinga kelib qoldiki, bola beixtiyor ularga qo‘lini cho‘zdi. Shu payt, falokat bosib arqonga yoyilgan kirni bamaylixotir yamlayotgan qo‘ng‘ir buzoqcha durbinda filday ko‘rinib qoldi-yu, jon-poni chiqib ketdi. Buzoqcha huzur qilganidan ko‘zlarini qisib olgan, lablaridan so‘lak oqib turardi – u kampirning ko‘ylagini og‘iz to‘ldirib chaynashda maza qilayotgandi.

– Eh, sen jinni! – Bola durbinni ushlaganicha o‘rnidan turdi va qo‘lini silkiy boshladi. – Qani yo‘qol, eshityapsanmi, yo‘qol naryoqqa! Baltek, Baltek! (Kuchuk obyektivda, uyning tagida pinagini buzmay yotardi.) Tishla, tishla uni! – jon achchig‘ida itga buyruq qilardi u. Lekin Baltek parvo ham qilmay, go‘yo hech nima bo‘lmagandek soyada cho‘zilib yotardi.

Xuddi shu mahal uydan buvisi chiqib qoldi. Nima bo‘layotganini ko‘rib qolgan kampir qars urdi. Supurgini qo‘liga oldi-da, buzoqqa tashlandi. Buzoq qochdi, kampir orqasidan quvdi. Bola durbindan ularga tikilgan bo‘yicha tog‘dan ko‘zga tashlanib qolmaslik uchun o‘tirib oldi. Buzoqni quvgan kampir alamdan va yugurishdan bo‘g‘ilib javraganicha uyga jo‘nadi. Bola uni xuddi yonma-yon turgandek, hatto yonma-yon turganidan ham yaqinroq

ko'rdi. Bola buvisini xuddi obyektivda biror kishini katta qilib ko'rsatgandek ravshan ko'rib turdi. Bola uning jahldan qisilgan sarg'ish ko'zlarini, qat-qat burishgan ajinli yuzining qizarib ketganini ko'rdi. Xuddi birdan ovozi yo'qolib qolgan kinodagidek, durbinda kampirning yakkam-dukkam tishlari ko'rinib, lablari ovozsiz tez-tez qimirladi. Kampirning nima deb qichqirayotganini uzoqdan eshitib bo'lmasdi, lekin bola uning so'zlarini xuddi qulog'i ostida jaranglayotgandek aniq va baralla eshitardi. Uh, kampir uni rosa koyirdi! Bola nima deb qarg'ayotganini yoddan bilardi: «Qani, qarab tur. Qaytib kelarsan-ku. Dodingni beraman. Bobonga ham qaramayman. Necha marta aytdim-a, shu jinnilarning o'yinchog'ini yo'qotgin deb. Yana tog'ga qochib ketgan. Xudo ko'tarsin o'sha kemangni, o't tushsin, cho'kib ketsin».

Bola tog' tepasida og'ir xo'rsindi. Portfel olgan, maktabga qanday otlanishni orzu qilib turgan shunday bir kunda buzoqni ko'zdan qochirsa-ya...

Kampir javrashni qo'ymasdi. U koyib turib, chaynab tashlangan ko'ylagiga tikilib qaradi. Uning oldiga Guljamol qizchasini olib chiqdi. Buvi unga shikoyat qila turib, tutoqib ketdi. Mushti-ni tugib tog' tomonga do'laytirdi. Uning qoqsuyak bo'lgan johil mushti okulyar oldida uzoqdan dag'dag'a solib turardi. «Ermak topding o'zingga. Xudo ko'tarsin kemangni. O't tushsin, cho'kib ketsin...»

Hovlidagi samovar qaynadi. Qopqoq ostidan burqsib ko'tarilayotgan bug' durbinda ko'rinib turardi.

Bekey xola samovarni olib ketgani chiqdi. Buvisining yana jazavasi tutdi. Ma, jiyanchangning qilmishini ko'rib qo'y degandek, chaynab tashlangan ko'ylagini uning burniga tiqdi.

Bekey xola uni tinchitmoqchi, yupatmoqchi bo'ldi. Bola uning nimalar deb taskin berayotganini bilib turardi. Har qachongidek, bu safar ham shunday deyayotgandir: «Xafa bo'lmang, enajon. Esi yo'q, go'dak hali – nimasidan xafa bo'lasiz. Bu yerda biron-ta jo'rasi yo'q, bir o'zi. Qichqirish, go'dakni qo'rqitishdan nima foyda». Bunga buvining ham javobi shubhasiz, aniq: «Sen menga o'rgatma. Sen oldin o'zing tug'ib ko'r, bolalarni tergashni o'shanda bilasan. U nima qilib tog'da sanqib yuribdi? Buzoqni arqonlab

qo'yishga vaqti yo'q. Tog'da u nimaga buncha tikilgani-tikilgan? Sayoq ota-onasining yo'ligami? Uni tuqqanlar turli tarafga qochib ketishdi. Senga yaxshi-da, bepusht...»

Bola, hatto shunday uzoq masofadan turib durbinda Bekey xolaning ich-ichiga botgan yuzlarining qanday oqarib-bo'zarib ketganini, butun vujudi bilan titrab-qaqshab o'gay onaning yuziga – bola xolasining qanday javob qilishini aniq bilardi – to'rsilatib gapirib tashlaganlarini bilib turdi: «Sen o'zing jodugar kampir, qancha o'g'il-qiz o'stirib qo'yding? O'zing kim bo'libsan?»

G'ala-g'ovur boshlandi! Buvi jahldan uvvos sola boshladi. Guljamol ayollarni yarashtirishga urinib, buvini quchoqlab, yupatgani uyga olib kirmoqchi bo'lar, u esa, battar tutoqib, hovlida jinnilardek u yoqdan bu yoqqa zir yugurardi. Bekey xola qaynab yotgan samovarni ko'targancha dog' suvni to'kib-sochib, chopgan ko'yi uyga olib kirib ketdi. Buvi esa toliqib, mollarga suv quyiladigan nov tomonga tushib ketdi. U ho'ngragancha yig'lab o'z taqdiridan qattiq kuyinardi. Bolani unutdi, endi yaratgan Parvardigorning o'ziga, bu foniyl dunyoning beparvoligiga yopishib ketdi. «Hali menga osilyapsanmi? Sen mening kimligimni so'rayapsanmi? – buvi o'gay qizning orqasidan g'azablanardi. – Agar meni Xudo jazolamaganda, agar u mening besh go'dagimni bag'rimdan yulib olmaganda, yolg'iz o'g'lim o'n sakkiz yoshida urushda o'qqa uchmaganda, cholginam, mehribonginam, Tayg'ar suruv bilan bo'ronda qotib qolmaganda, men siz, o'rmon odamlarining orasida yurarmidim? Men senga o'xshaymanmi, senga-ya, tug'mas? Men qarigan chog'imda sening jinnisifat otang Mo'min bilan yashab yurarmidim? Qaysi aybim – gunohlarim uchun sen meni buncha qiynading, la'nati Xudo?

Bola ko'zdan durbinni olib, g'amgin bosh egdi. «Biz endi uyga qanday qaytamiz? – Sekingina portfelga so'z qotdi u. – Buning hammasiga men sababchi, jinni buzoq sababchi. Yana sen ham sababchisan, durbin. Oq kemaga qaragani har safar meni sen chaqirasan. Sen ham aybdorsan».

Bola atrofga razm soldi. Chor atrof tog' – qoya, o'rmon. Tepalikdan, muzlar qo'ynidan boshlangan irmoqlar yarqirab jilvalanganicha ohista pastga oqib tushar va faqat shu yerga, pastga

tushgandan keyingina daryo bo‘lib tinimsiz hayqirib yotish uchun ovoz paydo qilgandek bo‘lardi. Tog‘lar esa ulkan va nihoyasiz, ko‘krak kerib turardi. Bola o‘zini shu daqiqalarda bag‘oyat kichik, bag‘oyat yolg‘iz, butunlay unutilgan his qilardi. Faqat tog‘lar bor uning yonida, tog‘lar, chor atrofda baland tog‘lar.

Quyosh ko‘l tomonga og‘a boshladi. Havo unchalik issiq emasdi. Sharq tarafdagi qiyaliklarga birinchi, kalta soyalar tushdi. Quyosh endi tobora pastga yo‘nalaveradi, soyalar esa pastga, tog‘lar poyiga cho‘zilaveradi. Odatda, kunning ayni shu mahalida Issiqko‘lda oq kema ko‘rinardi.

Bola durbinni ko‘zga tashlanib turgan o‘sha eng uzoqdagi joyga burdi va nafasini yutib kutib turdi. Ana u! Hamma narsa birdan unutildi: u yerda, oldinda. Issiqko‘lning ko‘m-ko‘k sathida oppoq kema paydo bo‘ldi. Mana, qalqib chiqdi. Ana u! Trubalari qator tizilgan, o‘zi kuchli va chiroyli. U xuddi ip tortib qo‘ygandek to‘g‘ri va bir tekis suzib borardi. Bola shosha-pisha durbin oynalarini ko‘ylagining etaklari bilan artirda-da, yana okulyarni to‘g‘rilay boshladi. Kemaning ko‘rinishi yanada tiniqroq bo‘la boshladi. Endi uning to‘lqinlararo qanday chayqalib, quyrug‘i ortidan qanday oppoq ko‘pikli iz qoldirib ketayotganligini ilg‘asa bo‘lardi. Bola oq kemadan ko‘z uzmay unga zavq bilan tikilardi. Bolaning ixtiyorida bo‘lganda edi, u suzayotgan odamlarni ko‘rmoq mumkin bo‘lishi uchun oq kemani yaqinroq suzib kelishga yulvorib ko‘ndirgan bo‘lardi. Lekin kema bulardan bexabar edi. U o‘z yo‘lidan, kim biladi, allaqayoqdan chiqib, allaqayoqqa, ohista va ulug‘vor suzib borardi.

Kemaning suzib borishi uzoq vaqt ko‘rinib turdi, bola ham uzoq vaqt baliqqa aylanib, daryo bo‘ylab unga, oq kemaga qarab suzib ketishi haqida xayol surib qoldi...

Bola bir kuni Qorovultog‘dan turib ko‘m-ko‘k Issiqko‘lda oq kemani birinchi marta ko‘rib qolganida uning go‘zalligidan yuragi gupurib, darhol otasini – issiqko‘lлик matrosni – xuddi shu oq kemada suzayotir, degan qarorga kelgandi. Bola o‘zi bunga ishonar, chunki u shunday bo‘lishini juda-juda istardi.

U na otasini, na onasini eslay olardi. Bola ularni biron marta ham ko‘rmagan. Ularning hech biri uni biron marta yo‘qlab kel-

magan. Lekin bola bilardi: otasi Issiqko‘lda matros, onasi esa otasidan ajrashganidan so‘ng, o‘g‘lini boboda qoldirib, o‘zi shaharga ketgan. Ketgan-u, shu bo‘yi g‘oyib bo‘lgan. Tog‘ ortidagi, ko‘l ortidagi, yana tag‘in tog‘ ortidagi uzoq shaharga ketgan.

Mo‘min bobo kunlardan birida o‘sha shaharga kartoshka sotgani borgandi. Rosa bir hafta yo‘q bo‘lib ketib, qaytgach, choy ustida Bekey xola bilan buviga qizini, ya‘ni bolaning onasini ko‘rganini gapirib bergan. U allaqanday katta fabrikada to‘quvchi bo‘lib ishlar ekan. Uning yangi oilasi – ikki qizi bo‘lib, ularni bolalar bog‘chasiga topshirar va haftada bir martagina ko‘rar ekan. Katta turar joyda, lekin katalakdek xonada yashashar ekan. Hovlisida esa xuddi bozordagiday birov-birovni tanimasmish. Hamma uyiga kirdi deguncha eshigini qulflab olarmish. Xuddi turmadagiday, hamisha qamalib o‘tirisharmish. Eri shofyor bo‘lsa kerak, avtobusda odamlarni ko‘chama-ko‘cha tashib yurarkan. Ertalab soat to‘rtga ketib, kech qaytarkan. Ishi og‘ir ekan, deb hikoya qilardi chol. Zor yig‘lab, kechirim so‘radi. Ular yangi kvartira olish uchun navbatda turishibdi. Qachon olishadi – noma‘lum. Lekin qachon olishsa, eri ko‘nsa, o‘g‘lini olib ketmoqchi. Mendan picha kutib turishni iltimos qildi. Mo‘min bobo unga, g‘am yemagin, debdi. Eng muhimi – er bilan murosa qilib yashash, boshqasi bitib ketaveradi. O‘g‘lining ham ko‘p g‘amini tortmasin. «Toki men tirik ekanman, bolani hech kimga bermayman, agar o‘lsam – Xudo uni o‘zi bir yo‘lga solar, tirik odam o‘z taqdirini topib ketar...»

Cholning gaplarini eshitgan Bekey xola bilan buvi darhol xo‘rsinib va hatto barobariga jinday ko‘z yoshi qilib olishdi.

Xuddi shu o‘tirishda gap aylanib kelib, bolaning otasi haqida ham so‘z ochib qolishdi. Boboning aytishicha, uning avvalgi kuyovi, bolaning otasi, hali ham allaqaysi kemada matros bo‘lib xizmat qilarmish, uning ham yangi oilasi, ikkitami, uchtami bolasi bor emish. Pristan yaqinida yasharmish. U, chamasi, ichishni tashlaganmish. Yangi xotini har safar bolalari bilan uni qarshi olgani pristanga chiqarmish. «Bundan chiqdi, – o‘yladi bola, – ular mana shu kemani – uning kemasini qarshi olishar ekan-da...»

Kema sekin uzoqlashib borardi. Trubasidan tutun burqsitib, ko'lining ko'm-ko'k silliq sathida suzib borayotgan bu oppoq va uzun kema, baliqqa aylangan bolaning o'zi tomon suzib kelayotganini bilmasdi.

U shunday baliqqa aylanib qolishni orzu qilardiki, baliqning hamma joyi – tanasi, dumi, suzgich qanotlari, tangachalari unga o'tsa-yu, faqat ingichka bo'yinli, shalpang quloqli, tirmalgan burnli boshi o'zida qolsa bas. Ko'zlari ham o'zicha qolsin. Lekin xuddi hozirgiday emas, chin baliqlarday ko'radigan bo'lishsin.

Bolaning kipriklari xuddi buzoqnikiga o'xshash uzun-uzun bo'lib, hamisha o'zidan-o'zi nimagadir pirpirab turardi. Guljamol, qizimning ham kipriklari shunday bo'lgandami, qanday chiroyli bo'lardi! – deydi. Chiroyli bo'lishning nima keragi bor? Shaxsan unga chiroyli ko'zlarning keragi yo'q, unga suv ostida ko'ra oladigan ko'zlar kerak.

Bobo yasagan ko'lobga kelganda u baliqqa aylanadi. Qarabsizki – u baliq-da. So'ngra ko'lobdan daryoga, naq pishqirib shiddat bilan oqayotgan daryoga sakrab o'tardi va oqim bo'ylab suv ostiga sho'ng'ib ketardi. Keyin ham shu tarzda sakrab-sakrab atrofga nazar tashlab boradi, qizig'i yo'q joylarda faqat suv ostida suzardi. U jo'shqin daryo oqimida qizil tuproqli katta jarlik bo'yidan, daryo ostonalari va to'lqinlaridan, tog'lar va o'rmonlar yonidan oqib o'tadi. U o'zining suyakli xarsangtoshlari bilan xayrlashadi: Xayr, «cho'kib yotgan tuya», xayr, «bo'ri», xayr, «egar», xayr, «tank». Qorovulxona yonidan suzib o'tayotganda esa suvdan sakrab chiqib, suzgich qanotlarini bobosiga silkita-di: «Xayr, bobo, men tezda qaytaman». Bobo shunda hayratdan dovdirab, nima qilishini bilmay qotib qolarmidi? Buvi, Bekey xola, Guljamol qizchasi bilan – hammasi og'zini ochib qolarmidi? Qayerda kim ko'ribdi – kallasi odam-u, tanasi baliqni?

Bola esa ularga suzgich qanotlarini silkib qo'yardi: «Xayr, men Issiqko'lga, oq kemaga suzib boraman. U yerda mening matros dadam bor». Baltek, ehtimol, qirg'oq bo'ylab chopsa kerak. It umrida bunaqa hodisani ko'rmagan-da, axir. Agar Baltek u tomonga, suvga o'zini tashlaguday bo'lsa, u qichqiradi: «Qayt, Baltek, qayt. Cho'kib ketasan!» – o'zi esa suzib ketaveradi. Osmo

ko'prikning sim arqoni ostidan, keyin to'qaylar yonidan, so'ng gumburlab turgan daradan o'tib, to'g'ri Issiqko'lga suzib boradi.

Issiqko'l deganlari – bu butun bir dengiz. U Issiqko'l to'lqinlarida suzib yuradi, to'lqindan to'lqinga ko'chadi va shunda oq kemaning qarshisidan chiqib qoladi. «Salom, oq kema, bu menman!» – deydi u paroxodga. – Durbindan har doim senga qaragan menman». Kemadagi odamlar hayratdan yoqa ushlab, mo'jizani ko'rgani yugurishadi. Shunda u o'zining matros otasiga so'z qotadi. «Salom, dada, men sizning o'g'lingizman. Men sizning oldingizga suzib keldim». – «Sen qanaqa o'g'ilsan? Sen yarim baliq, yarim odamsan-ku!» – «Siz meni o'z oldingizga, kemaga chiqarib oling, men shunda sizning o'g'lingiz bo'lib qolaman». «Voy, tabba. Qani, ko'raylik-chi». Otasi to'r tashlab uni suvdan palubaga tortib oladi. Shunda u o'z asliga qaytadi. Keyin-chi, keyin...

Keyin oq paroxod o'z yo'lida suzib ketaveradi. Bola otasiga hamma narsa haqida, butun hayoti davomida nimaiki bilgan bo'lsa hikoya qilib beradi. O'zi yashab turgan tog'lar haqida, o'sha xar-sangtoshlar haqida, daryo va noyob o'rmon haqida, baliqlarday ko'zi ochiq suzishni o'rgangan yeri – bobosining ko'lobi haqida so'zlaydi.

Mo'min bobosinikida qanday yashayotganligini ham aytib beradi, albatta. Bu odamni Mo'min chaqqon deb atashsa ham, uning yomon odam emasligini otasi bilib qo'ysin. Bunaqa bobo hech joyda yo'q, bobolarning eng yaxshisi. Uning hech shumligi yo'q, shuning uchun hamma undan kulib yuradi. Birovga hech yomonlikni ravo ko'rmaydi, O'razqul amaki esa cholga hadeb tirkilaveradi! Ba'zan odamlarning oldida ham boboga qichqiraveradi. Bobo esa gapiga boplab javob qilish o'rniga, O'razqul amakini kechirgani-kechirgan va hatto uning o'rniga o'rmon xo'jaligi ishlarini ham o'zi boshqaradi. Faqat shugina deysizmi? O'razqul mast-alast bo'lib kelganda, uning hayosiz ko'zlariga tupurish o'rniga, unga peshvoz chiqib, otdan tushirib qo'yadi, uyga suyab kiradi, karavotga yotqizib qo'yadi, sovuq yemasin, boshi og'rimasin, deb ustiga po'stin tashlaydi, otining esa egarini oladi, yuvib-taraydi, yem beradi. Hammasiga sabab – Bekey xolaning tug'masligi. Nega shunday, dada? Istasang tuqqin, is-

tamasang keragi yo'q, deb qo'ya qolsa bo'lmaydimi? O'razqul amaki Bekey xolani urganda boboga rahming keladi. Boboning o'zini urisa yengil bo'lardi. Bekey xola qichqirganda u biram qiynaladiki. Qo'lidan nima ham kelardi? Qizining orasiga tushgisi keladi-yu, lekin buvi bunga yo'l qo'ymaydi. «Aralashma, – deydi u, – o'zlari murosaga keladi. Sen cholga kim qo'yibdi. Xotin seniki emas, joyingda o'tir». «Axir, u mening qizim-ku!» – desa, buvi: «Xo'sh, uying uyiga tutash bo'lmay, uzoqda yashaganingda nima qilarding? Har safar ot choptirib borib ajratib kelarmiding? Shundan keyin kim sening qizingni xotin qilardi?» – deydi.

Men aytayotgan buvi – bu ilgarigisi emas. Siz uni, dada, balki bilmassiz ham. Bu boshqa buvi. O'z tug'ishgan buvim yoshligimda vafot etgan. Bu buvi bo'lsa keyin kelgan. Bizning havolarga sira tushunib bo'lmaydi – bir qarasang ochiq, bir qarasang bulutli, bir qarasang yomg'ir aralash do'l. Buvi ham xuddi shunday, tushunib bo'lmaydi. Bir qarasang mehribon, bir qarasang berahm, hech tushunolmaysan. Jahli chiqqanda – naq yeb qo'yadi. Biz bobom bilan jim bo'lamiz. Buvi: «Begonani qancha yedirma, qancha ichirma, undan yaxshilik ko'rmaysan», – deydi. Men, axir, bu yerda o'gay emasman-ku, dada. Men hamisha bobom bilan birga yashab keldim. Uning o'zi o'gay bu yerda, u bizga keyin kelib qo'shildi. Endi esa meni o'gay deydi.

Qishda biz tomonda qor meni ko'may deydi. Eh, qor uyulib ketadi! Agar o'rmonga borish kerak bo'lsa, faqat bo'z ot Olaboshdagina borib bo'ladi, u ko'kragi bilan qor uyumini surib ketadi. Shamollar ham shunday zo'rayadiki, oyog'ingda turolmaysan. Ko'lda to'lqinlar ko'tarilib qolsa, kemani yong'oq po'chog'idek o'ynatsa, bilingki, bizning San-Tosh shamoli ko'lni chayqaltir-yapti. Bobom hikoya qilgandilar, juda qadim zamonda dushman lashkarlari bizning o'sha yerlarimizni bosib olgani yurish qilibdi. Ana shunda bizning San-Toshdan shunday shamol turibdiki, dushmanlar egarda o'tirolmay qolishibdi. Otlardan tushishibdi, lekin piyoda ham yurisholmabdi. Shamol ularning yuzini qonga belabdi. Shunda ular shamolga orqa o'girishibdi, shamol esa ularning yelkalariga urilib, qayrilib qarashiga imkon bermabdi, to'xtagani qo'yabdi va ularni bitta qo'ymay Issiqko'ldan hay-

dabdi. Mana, qanday bo'lgan. Biz ana shu shamolda yashayapmiz! U bizdan boshlanadi. Butun qish bo'yi o'rmon daryo ortida shamoldan g'ichirlab, ingrab chiqadi. Hatto vahimali bo'ladi.

Qishda o'rmonda ish unchalik ko'p emas. Qishda biz tomonlar odamsiz huvillab qoladi – yozda ko'chmanchilar keladigan mahallarga sira o'xshamaydi. Yozda katta yaylovda oqshomlari suruv yoki yilqi uyurlari bilan odamlarning qo'nishini juda yaxshi ko'raman. To'g'ri, ular ertalab tog'ga jo'nab ketishadi, lekin baribir ularning kelishi yaxshi. Ularning bolalari va xotinlari yuk mashinalarida kelishadi. Yuk mashinalarida o'tovlarni va boshqa turli-tuman narsalarni olib yurishadi. Ular sal-pal joylashib olishgach, biz bobom bilan so'rashgani boramiz. Hammalari bilan qo'l berib ko'rishamiz. Men ham. Bobom, kichiklar o'zlaridan kattalarga doim birinchi bo'lib qo'l uzatishlari kerak, deydi. Kimki qo'l uzatmasa, u odamlarni hurmat qilmagan bo'ladi. Keyin bobom yettining biri avliyo bo'lib chiqishi ham mumkin, deydi. Avliyo – bu juda xushfe'l va aqlli odam. Kimki u bilan qo'l berib ko'rishishga muyassar bo'lsa, bir umr baxtiyor bo'ladi. Men, shunday ekan, nega u o'zining avliyo ekanligini ayta qolmaydi, biz hammamiz u bilan qo'l berib ko'rishgan bo'lardik, desam, bobom kuladi: hamma gap shunda-da, deydi u, avliyo o'zining avliyoligini bilmaydi – u oddiy odam. Faqat qaroqchigina o'zining qaroqchiligini biladi. Bular menga uncha tushunarli emas, lekin biroz uyalingirasam ham, men hamisha odamlar bilan qo'l berib ko'rishaveraman.

Bobom bilan birga yaylovga kelganimda esa uyalmayman.

«Ota-bobolaringizning yozgi qo'nog'iga xush kelibsizlar! Mol-u jon sog'-salomatmi, bola-chaqa omon-esonmi?» – bobom ana shunday so'rashadi. Men esa faqat qo'l cho'zib ko'rishib qo'ya qolaman. Bobomni hamma biladi, bobom ham hammani biladi. Unga yaxshi. Uning o'z suhbat mavzusi bor, u ko'chmanchilarning hol-ahvolini so'raydi va o'zi biz qanday yashayotganligimizni gapirib beradi. Men esa bolalar bilan nimani gaplashishni bilmayman. Keyinchalik biz bekinmachoq, urush-urush o'ynab ketamiz va o'yinga shunday berilib ketamizki, ketgim kelmay

qoladi. Qani endi, hamisha yoz bo'lsa, hamisha bolalar bilan o'tloqda o'ynab yursang!

Biz o'yinga kirishib ketguncha gulxanlar bo'y cho'zadi. Gulxanlardan yaylov toza yorishib ketadi, deb o'ylaysizmi, dada? Hamma joy emas. Olovning atrofi yorug', undan nari esa avvalgidek qop-qorong'i. Biz esa urush-urush o'ynaymiz, shu qorong'ilik qo'ynida yashirinamiz va hujum qilamiz, xuddi kinodagidek. Agar sen komandir bo'lsang, hamma senga itoat qiladi. Komandirlik komandirning o'ziga ham yoqsa kerak...

Keyin tog'lar ustiga oy suzib chiqadi. Oy chiqqanda o'yin yana gashtli bo'ladi, lekin bobom meni olib qaytadi. Biz uyga yaylovdan, butazordan qaytamiz. Qo'ylar jimgina yotishadi. Yilqilar atrofda o'tlab yuradi. Biz ketayotib kimningdir qo'shiq aytayotganini eshitamiz. Yosh cho'pondir, balki, keksadir. Bobom meni to'xtatadi: «Quloq sol. Bunday qo'shiqlarni hamisha eshitavermaysan». Biz to'xtaymiz, qo'shiqni tinglaymiz. Bobom kuyga mahliyo bo'lganicha bosh chayqaydi.

Bobo hikoya qiladi: eski zamonda bir xon boshqa bir xonning qo'liga asir tushibdi. Xon asir tushgan xonga debdi: «Agar istasang – mening qulim bo'lib tirik qolasan, bo'lmasa, eng so'nggi tilagingni bajo keltiraman-da, keyin o'ldiraman». Xon o'ylab turib javob qilibdi: «Qul bo'lib yashashni istamayman. Yaxshisi, meni o'ldirgin, lekin avval mening vatanimdan birinchi duch kelgan cho'ponni chaqirtirib ber». – «Uni senga nima keragi bor?» – «O'lim oldidan uning qanday kuylashini tinglamoqchiman». Bobom aytadi: ona yurt qo'shig'i uchun odamlar jonini beradi. Qanday odamlar ekan-a, bir ko'rsang ularni. Ehtimol, katta shaharlarda yashashar?

Eshitish yoqimli. Bobom: bular eski qo'shiq deydi. «Qanday odamlar bo'lgan-a! – shivirlaydi u. – Qanday qo'shiqlar kuylashgan-a, ey Xudoyim-ey...» Negaligini bilmayman-u, bobomga shunday rahmim keladi va uni shunchalik yaxshi ko'rib ketamanki, oxiri yig'lagim keladi...

Tong sahardayoq yaylovda hech kim qolmaydi. Qo'y va yilqilarni yoz bo'yi boqqani nariga, tog'ga haydab ketishgan. Ular ortidan izma-iz boshqa kolxozlardan boshqa ko'chmanchi-

lar kelishadi. Kunduzlari to'xtashmaydi, yonimizdan o'tib ketishadi. Tunda esa yaylovga qo'nishadi. Biz yana bobom ikkovimiz odamlar bilan uchrashgani boramiz. Bobom odamlar bilan ko'rishishni juda yaxshi ko'radi. Bu odatni men undan o'rgan-dim. Ehtimol, vaqti kelib bir kun yaylovda haqiqiy avliyo bilan uchrashib qolarman...

Qishda O'razqul amaki bilan Bekey xolam shaharga doktorga qaratgani ketishadi. Balki, doktor yordam qilar, bir dori bersa-yu, bola tug'ilib qolsa, deb umid qilishadi. Lekin buvim hamisha, aziz joylarga borgan ma'qul, deydi. Bu qayerdadir, tog'ning ortida, dalalarida paxta o'sadigan joyda emish. Tep-tekis yerda, tog' bo'lishi mumkin bo'lmagan tekislikda aziz bir tog' – Sulaymon tog'i bor emish. Ana shu tog' poyiga bir qora qo'chqor so'yib, Xudoga iltijo qilsa, tog'ga chiqib har qadamda Xudoga sig'inib, yolvorsa hamda chin ko'ngildan so'rasa, Xudoning rahmi kelib, farzand ato etarmish. Bekey xolam o'sha yoqqa, Sulaymon tog'iga borishga juda intizor. O'razqul amaki esa unchalik istamaydi. Uzoq. Ko'p pul kerak, deydi. U yoqqa faqat samolyot bilan tog'dan oshib borish kerak, axir. Samolyotgacha ham qancha yurish kerak, bu ham pul...

Ular shaharga ketishsa biz shumshayib qolamiz. Axir, ko'pchilik emasmiz-da, bor qo'shnilarimiz – Seydahmad, uning xotini Guljamol va ularning kichkinagina qizchasi, xolos.

Kechqurunlari, ishdan qo'l bo'shaganda, bobom menga ertaklar aytib beradi. Bilaman, uydan tashqarida zim-ziyo, sovuq tun. Izg'irin izillab turibdi. Eng ulkan tog'lar ham bunday turlarda vahimaga tushib bir to'p bo'lib to'planishib, uyimiz oldiga – deraza ostidagi yorug'ga yaqinroq kelib olishadi. Menga bu ham qo'rqinchli, ham sevinchli tuyuladi. Pahlavon bo'lganimdami, katta po'stin kiyardim-da, tashqariga chiqardim. Men u tog'larga bor ovoz bilan derdim: «Qo'rqmang, tog'lar! Men shu yerdaman. Mayli, izg'irin, qorong'u zulmat, dovul bo'lsin, men hech nimadan qo'rqmayman, sizlar ham qo'rqmanglar. Bir yerga g'uj bo'lib to'planishmasdan joylaringda turaveringlar».

Men keyin qor uyumlaridan yurib, daryodan hatlab o'tib – o'rmonda paydo bo'lardim. Tunda o'rmon daraxtlar uchun juda

vahimali, axir. Ular yolg'iz, bir so'z aytadigan jonzoti ham yo'q. Sovuqda yalang'och daraxtlar muzlaydi, ularga bosh suqadigan joy qayda. Men esa o'rmonga borib, ularga aytarlik vahimali bo'lmaslik uchun har bir daraxtning tanasiga qo'lim bilan urib-urib qo'yardim, Ko'klam ko'karmay qoladigan daraxtlar – bu o'sha, qo'rqinchdan qotib qolgan daraxtlar bo'lsa kerak. Keyin biz bu qurib qolgan daraxtlarni o'tinga kesamiz.

Bobom menga ertak aytayotganda men mana shularning hammasi haqida o'ylayman. U uzoq hikoya qiladi. Ular har xil – kulgililari ham bor, ayniqsa, ochko'z bo'ri sho'ri qurib yutib yuborgan Chipalak otli jimjiloqday bola haqidagisi kulgili. Yo'q, avval uni tuya yutib yuboradi. Chipalak barg – xazonlarning ostida uxlab qoladi, tuya esa shu atrofda tentirab yurgan bo'ladi, «hap» etkizib barg-marglarga qo'shib yutib yuboradi. Shuning uchun ham aytilishadi-da: tuya nima yutganini bilmaydi deb. Chipalak chinqirib, odamlarni yordamga chaqiradi. Keksalar o'zlarining Chipalaklariga yordam berish uchun tuyani so'yishga majbur bo'lishadi. Bo'ri bilan ham shunga o'xshagan voqea sodir bo'ladi. U ham o'zining ovsarligi tufayli Chipalakni yutib yuboradi. Oxirida bo'zlab yig'laydi. Bo'ri Chipalakka duch kelib qoladi. «Oyog'im ostida o'ralashgan qanaqa pashsha? Seni bir yamlab yutib yuboraman». Chipalak esa deydi:

– Tega ko'rma menga, bo'ri, aks holda, kuchukka aylantirib qo'yaman.

– Ha-ha, – xaxolaydi bo'ri, – bo'rining kuchuk bo'lib qolgani ni kim ko'ribdi. Shu dag'alliging uchun men seni yeyman. Shunday debdi-da, uni yutib yuboribdi. Yutibdi-yu, esidan ham chiqarib yuboribdi. Lekin shu kundan boshlab bo'rilik rizq-ro'zidan ayrilibdi. Bo'ri pisib qo'ylarga endi yetdim deganda, Chipalak uning qornida turib qichqirarkan: «Ey, cho'ponlar, uxlamanglar! Bu men, qo'ng'ir bo'riman, qo'ylaringni bo'g'izlagani pusib kel-yapman!» Bo'ri nima qilarini bilmaydi. O'zining biqinini tishlaydi, yerga dumalaydi. Chipalak esa hech jim bo'lmabdi. «Ey, cho'ponlar, chopinglar bu yoqqa, uringlar meni, do'pposlanglar». Cho'ponlar tayoq ko'tarib bo'riga tashlanishibdi, bo'ri qochibdi. Cho'ponlar hayratga tushib quvisharmish. Bo'ri aqldan ozibdi,

o‘zi qochadi-da, tag‘in o‘zi qichqiradi, deb hayron bo‘lisharmish. Bo‘ri esa qichqirarmish: «Meni quvib yetinglar, og‘alar, uringlar, rahmingiz kelmasin!» Cho‘ponlar kulgidan yiqilib qolisharmish, bo‘ri esa arang qochib qutilarmish. Lekin bu bilan uning holi yengillashmabdi. Qayoqqa tumshuq suqmasin, Chipalak unga pand beraveribdi. Hamma joyda uni quvishaveribdi, hamma joyda undan kulishaveribdi. Bo‘ri ochlikdan ozib ketibdi, terisi bilan suyagigina qolibdi. Tishlarini shaqirlatib ulibdi: «Bu qanaqa jazo bo‘ldi menga? Nega men o‘z boshimga o‘zim baloni sotib oldim? Qariganda jinni bo‘ldim, esimni yeb qo‘ydim». Chipalak esa uning qulog‘iga shivirlabdi: «Toshmatga chop, uning qo‘ylari semiz! Boymatga chop, uning itlari kar. Ermatga chop, uning cho‘ponlari uxlab yotibdi». Bo‘ri esa o‘tirib olib hiqillarmish: «Hech qayoqqa bormayman, yaxshisi, bitta-yarimtaga kuchuk bo‘lib yollanaman...»

Kulgili ertak-a, dada, to‘g‘rimi? Bobomning boshqa ertaklari ham bor – mungli, dahshatli, qayg‘uli. Lekin mening eng sevimli ertagim Shoxdor ona bug‘u haqidagi ertak. Bobom, Issiqko‘lda yashagan har bir kishi bu ertakni bilishi kerak, deydi. Bilmaslik gunoh. Balki, siz bilarsiz buni, dada? Bobomning aytishicha, buning hammasi rost, bo‘lgan ish, deydi. Qachonlardir shunday bo‘lgan ekan. Biz hammamiz Shoxdor ona bug‘uning bolalari ekanmiz. Men ham, siz ham, boshqalar ham...

Qishda biz mana shunday yashaymiz. Qish uzoq cho‘ziladi. Bobomning ertaklari bo‘lmasa, qishda men juda zerikib qolardim.

Bahorda biz tomonlar yaxshi bo‘ladi. Kunlar isib ketgach, yana tog‘ga cho‘ponlar kelishadi. O‘shanda biz tog‘da yana ko‘payishib qolamiz. Faqat daryoning u tomonida – bizdan narida hech kim yo‘q. U yoqda faqat o‘rmon va o‘rmondagi narsalar bor, xolos. U yoqqa hech kim oyoq bosmasin, hech kim birona novdaga tegmasin, deb biz qorovulxonada yashaymiz-da. Biz tomonga, hatto olimlar kelishgandi. Shim kiygan ikkita ayol, chol va bir yoshgina yigit. Bu yigit ularning shogirdi. Rosa bir oy yashashdi. O‘t, yaproq va novda yig‘ishdi. Ular aytishdiki, bizning San-Toshdagiga o‘xshagan o‘rmonlar yer yuzida juda oz qolibdi. Deyarli yo‘q emish. Shuning uchun ham o‘rmonimizdagi har bitta daraxtni asrash kerak.

Men esa bobom har bitta daraxtni shunchaki ehtiyot qiladi deb o'ylardim. Bobom, O'razqul amaki qarag'aylarni yog'och o'rnida birovga bersa juda yomon ko'rardi...

Uchinchi bob

Oq kema uzoqlashib ketdi. Uning trubasini durbinda ham ko'rish mumkin bo'lmay qoldi. Hademay u ko'zdan yo'qoladi. Endi bolaga otasining kemada suzishi haqidagi o'ylariga nuqta qo'yish payti keldi. Hammasi yaxshi boshlangan edi, mana, oxiri uncha xush kelmadi. U baliqqa aylanib, daryodan ko'lga suzishni, oq kemaning unga qanday duch kelishini, otasi bilan qanday uchrashishini osongina tasavvur qilardi. Otasiga nimalar haqida so'zlab berishni ham bilardi. Biroq ishning oxiri yurishmadi. Chunki qirg'oq ham deyarli ko'rinib qoldi. Kema pristan tomon yo'l oldi. Matroslar qirg'oqqa tushishga hozirlana boshlashdi. Ular uy-uyiga ketishadi. Otasi ham uyiga jo'nashi kerak. Pristanda uni xotini va ikki bolasi kutmoqda. Endi nima qilsin? – Otasi bilan boraversinmi? U o'zi bilan birga olib ketarmikan? Mabodo olib ketadigan bo'lsa, xotini: «Kim bu, qayerdan kelgan, nima keragi bor?» deb qolsa-chi. Yo'q, yaxshisi bormagani ma'qul...

Oq kema ko'zga elas-elas ilashuvchi bir nuqtaga aylanib, tobora uzoqlashib boradi. Quyosh suvga bosh qo'ydi. Ko'l yuzasidagi ko'zni qamashtiruvchi olovli binafsha rang yog'du durbindan ko'rinib turardi.

Kema ko'zdan g'oyib bo'ldi. Shunday qilib, oq kema haqidagi ertak ham tugadi. Uyga jo'nash kerak.

Bola portfelini yerdan oldi, durbinni qo'ltig'iga qisdi. Qirdan tezgina, ilon izi so'qmoqdan qiyalab chopib tushib ketdi. Uyga yaqinlashgan sari yuragi po'killay boshladi. Buzoq yamlab qo'ygan ko'ylak uchun endi javob berish kerak. Jazodan bo'lak hech nima xayoliga kelmasdi. Ruhan butunlay tushib ketmaslik uchun bola portfelga murojaat qildi:

«Sen qo'rqma. Xo'sh, bizni koyishadi. Axir, men atay qilganim yo'q-ku. Men, to'g'risi, buzoqcha bo'shalib ketganini

bilmabman. Xo'sh, meni savashar ham. Chidayman. Agar seni polga qarab uloqtirishsa, cho'chima. Axir, sen portfelsan-ku, sinib qolmayсан. Agar kampirning qo'liga durbin tushsa bormi, omon qolmaydi. Biz avval durbinni molxonaga berkitib qo'ya-miz-da, keyin uyga boramiz...»

U shunday qildi ham. Lekin ostonadan hatlab o'tishga yuragi dov bermasdi.

Ammo uyda vahimali sukunat hukmron edi. Hovli shunday jimjit, kimsasiz ediki, egasi ko'chib ketgandek huvillab yotardi. Ma'lum bo'lishicha, Bekey xolani eri yana do'pposlabdi. Mo'min bobo yana qizining kaltaklanganligi, sochlari to'zg'ib faryod chekayotganligi ustidan chiqibdi va yana bu sharmandagarchilikning oldini olish uchun jinniligi tutgan kuyovini tinchitishga, uning mushtiga yopishib, yalinib-yolvorishga kirishibdi. Buning ustiga otasi turibdi demay, uning ko'zi oldida, qizini eng tuban so'zlar bilan haqorat qilibdi. Uni bepusht mochag'ar, yaramas qis-sir eshak va yana maza-bemaza so'zlar bilan so'kibdi. Qizining yovvoyi va telbalarga xos ovoz bilan: «Xudo meni befarzand qilib yaratgan bo'lsa, mening gunohim nima? Bu dunyoda qo'yday tug'ib yotgan ayollar ozmi, faqat meni Xudoyim farzanddan qis-gan. Nega? Nima uchun mening taqdirim shunday? Bundan ko'ra o'ldir meni, yirtqich. Mana, ur, ur ..», – degan hayqirig'ini ham eshitgan.

Mo'min chol burchakda g'ujanak bo'lib o'tirgancha, hamon entikib-entikib nafas olar, tizzasi ustiga tashlangan qo'llari iztirob va alamdand titrardi. Yuzlari dokaday oqarib ketgan edi.

Mo'min nabirasiga qaradi-yu, so'z qotmadi, yana horg'in ko'zlarini yumdi. Buvisi uyda yo'q edi. U Bekey xolani eri bilan yarashtirib qo'ygani, ularnikida tinchlik o'rnatgani, singan idish-tovoqlarni yig'ishtirgani ketgandi. Buvisining shunaqa fe'li bor: O'razqul xotinini savalayotganda oraga tushmaydi, cholni ham qaytaradi. Janjaldan keyin esa yarashtirgani boradi. Shunisi-ga ham rahmat.

Hammadan ko'ra bolaning cholga rahmi kelardi. Har safar shunday damlarda cholning joni halqumiga kelardi. Burchakka tikilgancha karaxt o'tirar, hech kimning ko'ziga ko'ringisi kel-

masdi. Hech kimga, hech bir zotga qalbida nimalar kechayotgani ni bildirmasdi. Aslida bunday paytlarda Mo‘min juda qartayib qolgani, yakka-yu yolg‘iz o‘g‘li urushda halok bo‘lgani haqida xayol surardi. O‘g‘limni hozir hech kim bilmaydi, eslamaydi ham. O‘g‘li yonida bo‘lganida balki, bunchalik xo‘rlanmasmidi. Mo‘min umr bo‘yi bir yostiqqa bosh qo‘yib yashagan xotinini ham qo‘msardi. Lekin eng katta baxtsizligi – uning qizlariga baxt kulib boqmasdi. Kenjatoyi nabirasini unga qoldirib shaharga ketdi, endi u yerda katta oilasi bilan bir xonaga tiqilib o‘tiribdi. Ikkinchisi bunda O‘razqulning jabrini tortyapti. U keksayib qolgan bo‘lsa ham, farzandi huzurida bo‘lib, qizi uchun hamma xo‘rliklarga bardosh beradi, alam qiladigan joyi shundaki, qiziga ona bo‘lishdek baxt nasib qilmayapti. O‘razqul bilan turmush qurganiga ham mana qancha yillar bo‘ldi. Bu turmush qizining joniga tegdi, lekin qochib qayoqqa ham borardi? O‘zi ham qarib qoldi, kuni bitib bir kun o‘lib-netib qolsa, unda nima bo‘ladi, baxti qaro qizining holi nima kechadi?

Bola birpasda kosadagi qatiqni bo‘shatdi-da, bir burda nonni kavshab, deraza ostiga jimgina cho‘kdi. Chiroqni yoqmadi, bobosini bezovta qilgisi kelmadi. Qo‘y, o‘zicha o‘tirib xayol sursin.

Bola ham o‘z o‘ylariga berildi. U hech tushunolmasdi. Bekey xola nega eriga aroq tutgani-tutgan. Eri bo‘lsa uning evaziga do‘pposlagani-do‘pposlagan, xola bo‘lsa yana yarimta topib kelerardi.

Eh, Bekey xola, Bekey xola! Necha marta eri chalajon qilib ursa ham, baribir kechiraveradi. Mo‘min bobo ham uni hamisha kechiraveradi. Nega kechirishadi? Bunaqa odamlarni kechirmaslik kerak. U yaramas, sayoq odam. Bizga uning keragi yo‘q. Usiz ham kunimiz o‘tadi.

Shiddatli bolalik tasavvurlari uning xayolida adolatli jazo hukmini jonlantirardi. Bu hukmning hammasi O‘razqulga qaratilgan bo‘lib, bular uni, yo‘g‘on, beso‘naqay, iflos odamni daryoga sudrardi. Keyin esa havoda silkitib-silkitib daryoning naq o‘rtasiga itqitadi. U esa Bekey xola va Mo‘min bobodan kechirim so‘raydi. Axir, u baliqqa aylanib qololmaydi-da...

Bola ancha yengil tortdi. U o'z tasavvurida O'razqulning daryoda qanday g'arq bo'lib borayotganini va yonginasida kigiz qalpog'i suzib ketayotganini ko'z oldiga keltirganda o'zini kulgidan tiyolmadi.

Ammo kattalar, ming afsuski, bola o'ylagandek odil ish tutishmadi. Ular hammasini aksincha qilishdi. O'razqul uyga yana mast bo'lib qaytdi. Uni hech nima bo'lmaganday qarshi olishdi. Bobo otini ushladi, xotini samovarga yugurdi. Hammayoq faqat uni kutayotgandek. U esa jinnilik qila boshlaydi. Oldiniga ma'yuslanib yig'laydi. Nega yig'lamasin, axir, bu qanaqasi, qo'l berib so'rashishga arzimaydigan eng jo'n odamning ham istaganicha bolasi bor. Beshta, hatto o'nta. O'razqulni-chi? Uning nimasi kam boshqalardan? Nimasi yetmaydi uning? Yoki martabasi pastmi? Xudoga ming qatla shukur, noyob o'rmonning katta qorovuli! Yoki u qandaydir daydi zotmi? Axir, lo'lining ham lo'livachchasi bor. Yoki u betayinmi, obro'si yo'qmi? Hammasi bor. Hammasiga yetishgan. Egarlangan oti bor, qo'lidan qamchi tushmagan, har yerda uni hurmat bilan kutib olishadi. Xo'sh, uning tengdoshlari o'z farzandiga to'y qilishadi, u-chi? O'g'ilsiz, urug'siz, kim u?

Bekey xola ham yig'laydi jonini hovuchlab, erining ko'nglini topishga tirishadi. Yashirib qo'ygan «yarimta»sini oladi. Alami-dan o'zi ham ichadi. Borgan sari ichish ortadi, keyin oxiri O'razqul hayvonga aylanib, o'zining butun alamini ana shu ayoldan, o'zining xotinidan oladi. U esa uning hamma gunohini kechiradi. Bobo ham kechiraveradi. Hech kim O'razqulga bas kelolmaydi. Hushiga kelib qarasaki, momataloq bo'lib ketgan xotini erta turib samovar qo'ygan bo'ladi. Chol esa otini to'yg'azib, egarlab qo'yibdi. O'razqul choyni ichib, otga mingach, yana boshliq, San-Toshdagi barcha o'rmonning xo'jayini. Lekin O'razquldaka odamni allaqachon daryoga uloqtirish kerakligi hech kimning xayoliga ham kelmaydi.

Qosh qoraydi. Halizamon qorong'i tushadi.

Bolaga birinchi portfel olib berilgan kuni ana shunday o'tdi.

U uxlash oldidan portfelini qo'ygani joy topmasdi. Oxiri bosh tomoniga qo'ydi. Xuddi shunday portfeldan sinflarning yarmisida bo'lishini bola hali bilmasdi. Lekin bu ham baribir uning ko'ngli-

ni buzolmaydi, uning portfeli go‘yo boshqacha, alohida portfel-day tuyulardi. Xuddi shunday, uning jajji hayotida katta voqealar yuz berishi, bir kun kelib, yorug‘ jahonda yolg‘iz o‘zi, faqat mana shu portfel bilan qolishini hali bilmasdi. Buning hammasiga uning o‘zi sevgan Shoxdor ona bug‘u haqidagi ertak sabab bo‘lishidan bexabar edi...

Bu oqshom ham o‘sha ertakni yana bir bor eshitgisi keldi. Mo‘min cholning o‘zi bu afsonani sevar, go‘yo hammasini o‘z ko‘zi bilan ko‘rganday, xo‘rsinib, yig‘lamsirab, jim qolib va o‘yga tolib hikoya qilardi.

Biroq bola bobosini bezovta qilishga botinmadi. U bobosining ertak aytishga holi yo‘qligini sezardi. «Biz undan boshqa safar iltimos qilamiz, – dedi bola portfeliga. – Hozir esa senga Shoxdor ona bug‘u haqidagi ertakni xuddi bobomdan eshitganimdek so‘zma-so‘z o‘zim aytib beraman. Shunday sekin so‘zlaymanki, boshqa hech kim eshitmaydi, sen esa eshitgin. Men hamma narsani kinodagiday so‘zlashni va ko‘rishni sevaman. Mana shunday. Bobom buning hammasi bo‘lgan ish, deydi. Shunday bo‘lgan ekan...»

To‘rtinchi bob

Bu juda qadimda o‘tgan. Zamonlarning zamonida, yer yuzida maysalardan ko‘ra dov-daraxtlar ko‘p bo‘lgan, qurg‘oq yerlardan ko‘ra o‘lkamizda obi hayot mo‘l bo‘lgan davrlarda bir qirg‘iz qabilasi ulkan va muzday daryo bo‘yida yashardi. Bu daryoni Enasoy deb atashardi. U bu yerlardan uzoqda, Sibirdan boshlanadi. U yerlarga otda uch yil-u uch oyda yetib borish mumkin. Bu daryoni hozir Yenisey deyishadi, ilgari Enasoy deb yuritishgan. U haqda shunday qo‘shiq ham to‘qilgan:

*Sendan ulkan daryo bormi, Enasoy,
Sendan aziz tuproq bormi, Enasoy.
Sendan chuqur dard ham bormi, Enasoy,
Sendan ozod quchoq bormi, Enasoy.
Sendan ulkan daryo yo‘qdir, Enasoy,*

Sendan aziz tuproq yo'qdir, Enasoy.
Sendan chuqur dard ham yo'qdir, Enasoy,
Sendan ozod quchoq yo'qdir, Enasoy.
Mana shunaqa edi, bu Enasoy daryosi.

Enasoy bo'yida turli xil elat yashardi. Ular g'oyat og'ir hayot kechirardi, chunki ular bir-birlariga doimo adovat ko'zi bilan qarar edilar. Qirg'iz qabilasini dushmanlar turli tomondan qurshab olgandi. Goh ular, goh bular hujum qilishar, goho qirg'izlarning o'zi ham boshqalarga chovut solib, mollarni haydab ketishar, uylariga o't qo'yishar, odamlarni o'ldirishardi. Qulay kelib qolganda bir tomon ikkinchi tomon odamlarini o'ldirib yuborar edi. Zamon shunaqa edi. Odamning odamga ichi achimasdi. Odam odamni g'ajirdi. Shu darajaga borildiki, hech kimning dehqonchilik qilgisi, mol boqqisi, ov qilgisi kelmay qoldi. Qaroqchilik bilan kun kechirish oson tuyulardi; qo'qqisdan bosasan, o'ldirasan, olasan-ketasan. Bir qotillikka qasdma-qasd o'n qotillik bilan javob berishga harakat qilishardi. Shu zaylda kun o'tgan sayin ko'proq qon to'kilardi. Odamlarda aql o'tmaslashib borardi. Dushmanlarni yarashtiradigan, insofga keltiradigan odam yo'q edi. Dushmanga qiron keltirib, o'zga qabilaning so'nggi odamigacha qonini oqizgan, mol-u mulkini qo'lga kiritgan odam eng aqlli va uddaburon sanalardi.

O'rmonda bir g'aroyib qush paydo bo'lib qoldi. Inson ovozigacha o'xshash ayanchli ovoz bilan tundan tonggacha sayrar va yig'lar, shoxdan shoxga sakrab so'ylardi; «Katta baxtsizlik bo'ladi! Katta baxtsizlik bo'ladi». Shunday bo'ldi ham, o'sha qora kun keldi.

O'sha kuni qirg'iz qabilasi Enasoy bo'yida o'zining buyuk oqsoqolidan judo bo'ldi. Botir Qulchi ko'p yillar yo'lboshchilik qildi, ko'pgina yurishlarda, jang-jadallarda qatnashdi. Janglarda omon qoldi, lekin ajali yetdi. Qabiladoshlar ikki kun katta g'am-alamda o'rtandilar, uchinchi kuni esa botirning jasadini yerga topshirgani yig'ildilar. Eski odatga ko'ra, buyuk oqsoqolni Enasoyning o'nqir-cho'nqirli qirg'og'i bo'ylab so'nggi yo'lga kuzatish lozim edi, toki marhumning ruhi Enasoy daryosi bilan yuksaklikda judolashsin, axir «Ena» – bu ona demak, «soy»

esa – bu daryoning o‘zani-ku. Uning qalbi Enasoy haqidagi qo‘shiqni so‘nggi bor kuylasin.

*Sendan ulkan daryo bormi, Enasoy,
Sendan aziz tuproq bormi, Enasoy,
Sendan chuqur dard ham bormi, Enasoy,
Sendan ozod quchoq bormi, Enasoy.
Sendan ulkan daryo yo ‘qdir, Enasoy,
Sendan aziz tuproq yo ‘qdir, Enasoy.
Sendan chuqur dard ham yo ‘qdir, Enasoy,
Sendan ozod quchoq yo ‘qdir, Enasoy.*

Dafn etish lozim bo‘lgan tepalikda yorug‘ jahonning to‘rt tomonini ko‘rsatmoq uchun botirning qabri bosh uzra ko‘tarildi: «Mana sening daryong. Mana sening osmoning. Mana sening yering. Sen biz bilan, hammamiz bir urug‘ odamlarimiz. Osuda uxla. Biz hammamiz seni kuzatgani keldik». Kelajak avlod xotirasi uchun botirning qabri ustiga marmar tosh qo‘yildi.

Botirning jasadini dafn etishga olib o‘tishganda har bir oila o‘z ostonasi oldida u bilan vidolashishadi, oq motam yalovini egib, uv tortib yig‘lashadi, keyin boshqalar bilan birga qo‘shilib yana oq motam yalovlarini egiltirgan holda, aytib yig‘lashayotgan kelgusi o‘tov tomon ilgarilab borishadi va shu zaylda so‘nggi manzilga, to qabristongacha yetib borishlik uchun motam kunlarida barcha qabiladoshlar o‘tovlarini daryo yoqasiga qator tikishdi.

O‘sha kuni hamma tayyorgarlik ko‘rib bo‘linganda quyosh uyqudan bosh ko‘targandi, uchiga otning dumi bog‘langan tug‘ va botirning urush aslahalari – nayza va qalqoni olib chiqildi. Uning oti dafn etish yopiq-lari bilan burkalgan edi. Karnaychilar jangovar kuy chalishga, barabanchilar barabanga tayoqni jon-jahdi bilan urishga shay edilarki, toki o‘rmon larzaga kelsin, qushlar bulut yanglig‘ osmonga ko‘tarilib, shovqin-suron va nola solsinlar. Yirtqich hayvonlar bo‘kirib-hayqirib chakalakzorlarga chopib qolsin, maysalar yerga qapishib ketsin, sadolar jaranglab, tog‘larni larzaga keltirsin. Motamsaro ayollar sochlarini yoyib, botir Qulchiga aza ochishga shay turishardi. Yigitlar zabardast yelkalarida botirning katta, og‘ir jasadini bezovta qilmay ko‘ta-

rish uchun tiz cho'kkan edilar. Hamma narsa botirni oxirgi yo'lga kuzatib qo'yishga tayyor edi. O'rmon etagida esa to'qqizta biya, to'qqizta ho'kiz, to'qqizta to'qqizlik qo'y qurbonlik uchun hozirlab qo'yilgandi. Shunda kutilmagan hodisa ro'y berdi. Enasoyliklar bir-biriga har qancha dushman bo'lmasin, oqsoqollarning dafn marosimi kunlarida bir-biri bilan urush qilishni rasm qilmagandi. Mana hozir esa bir to'da dushman g'am-anduhga botgan qirg'oqdagilarni tong chog'i to'rt tomondan sezdirmay o'rab kelib, pistirmalardan barobariga otilib chiqib, hamlaga o'tdilarki, oqibatda hech kim otga ham minolmadi, qo'lga qurol ham ola olmadi. Shu tariqa ko'z ko'rmagan qirg'in urush boshlandi. Hammani bir chekkadan o'ldira boshlashdi. Yengilmas qirg'iz qabilasini bir hamla bilan qirib tashlash – dushman rejasi ana shunday edi. Hammani bir boshdan qilich damidan o'tkazishdi, toki bu yovuzlikni eslab hech kim yodga olmasin, qasoskor qolmasin, vaqt esa o'tmish izlarini qumlar bilan ko'mib yuborsin. Tuya ko'rdingmi – yo'q.

Insonni tug'ish va o'stirish qanchalar qiyin, o'ldirish esa – hammasidan oson. Ba'zi birovlar o'zi qoniga botib qiymalanib yotishar, birovlar esa qilich va nayzadan qutulib qolmoq uchun o'zini daryoga otar, Enasoy to'lqinlari orasida cho'kib ketardi. Daryo yoqalab jarliklar-u, tikka kesib tushgan qirg'oqlar bo'ylab butun bir chaqirim yo'lda olovga qoplangan qirg'iz o'tovlari lovullab yonardi. Hech kim qochib qutula olmadi, hech kim omon qolmadi. Hammasi o'ldirildi va kuydirildi. O'lib yotganlarning jasadini qirg'oqdan Enasoyga uloqtirdilar. Dushmanlar: «Endi bu yerlar bizniki! Endi bu o'rmonlar bizniki! Endi bu mollar bizniki!» – deb quvonishardi.

Ular boy o'lja bilan qaytishar ekan, o'rmondan ikki bola – bir o'g'il va bir qizning qanday chiqib kelganini payqashmadi. Bu o'zboshimcha va sho'x bolalar ota-onalaridan yashirincha ertalaboq yaqin o'rmonga qo'lsavat uchun po'stloq shilgani ketishgandi. Ular o'ynab yurishib, o'rmonning ancha ichkarisiga kirib ketishganini sezmay qolishdi. Jang suronini eshitib orqaga otilgan go'daklar na otasini, na onasini, na akasini, na opasini tirik topa oldilar. Go'daklar ota-onasidan va elatidan judo bo'lib qoldi. Ular bo'zlab kul tepadan kul tepaga chopishar, lekin bironta tirik joni topib bo'lmasdi. Bir zum ichida yetim bo'lib qolishdi. Yorug'

jahonda yakka-yu yolg'iz qoldilar. Uzoqlarda esa jang to'zoni ko'kka urilardi, dushmanlar qonli kurash natijasida qo'lga kiritgan mol va qo'ylarini haydab ketishardi.

Bolalar tuyoqlar ostidan ko'tarilgan changni ko'rib, o'sha tomonga yugurishdi. Ular qonxo'r dushman izidan yig'lab, qichqirib chopishardi. Faqat bolaning qalbigina shunday soddadil bo'ladi. Jallodlardan yashirinish o'rniga ularga yetib olishga shoshilishardi. Har nima bo'lsa ham yolg'iz qolishmasa, bu vayronadan, la'nati joydan nari ketishsa bas. Bir-birining qo'lidan ushlab olishgan bola va qizcha ketayotganlar orqasidan quvib jindakkina kutishni, o'zlari bilan birga olib ketishlarini yolvorib so'rashardi. Biroq qiy-chuv va tuyoqlarning dupur-dupuri-yu, haydovchilarning hayqirig'ida bu ojiz ovozlarni kim eshitardi.

Bolalar jon-jahdi bilan uzoq chopishdi. Lekin baribir, yetib olisholmadi. Keyin esa yiqilib qolishdi. Atrofga boqishga, qimirlashga qo'rqishardi. Hammayoq vahimali edi. Shu zaylda bir-birining pinjiga kirib ko'zlari yumilganini bilmay qolishdi.

Yetimcha yetti ko'cha, deb bekorga aytmaganlar. Tun bexatar o'tdi. Hayvon ularga tegmadi, o'rmon maxluqlari ko'tarib ketmadi. Ular uyg'onishganda, tong otgandi. Quyosh nur sochib, qushlar sayrardi. Bolalar o'rinlaridan turib yana mol haydovchilarning izidan yo'lga tushishdi.

Yo'lma-yo'l meva va ildiz yeb jon saqlashdi. Yo'l yura-yura uchinchi kuni bir tog' tepasida to'xtashdi. Pastga qarashsa – keng, yam-yashil maysazorda katta tantana bo'layotibdi. Bu yerda tikilgan o'tovlarning, gurillab yonayotgan gulxanlarning, gulxan atrofida o'tirgan odamlarning son-sanog'i yo'q. Qizlar halinchak uchib qo'shiq aytishmoqda. Davra tortgan odamlar o'rtasida polvonlar xuddi burgutday gir aylanib, bir-birini itqitib otishyapti. Dushmanlar o'zlarining g'alabasini nishonlashardi.

Bola bilan qiz yaqin borishni ham, bormaslikni ham bilmay tog' tepasida turishardi. Lekin go'sht qovurdoq, non, sarimsoqning yoqimli hidi ufurib turgan gulxan atrofida paydo bo'lib qolishni istashardi.

Bolalar chidab turisholmadi, tog'dan tusha boshlashdi. Tanta-na egalari hayron bo'lishdi, ularni to'da bo'lib o'rab olishdi.

– Kimsanlar? Qayoqdan?

– Biz ochmiz, – javob berdi bola bilan qizcha, – bizga yeydigan bir nima bersangiz.

Ular bolalarning tilidan kim ekanligini darrov payqab qolishdi. Baqirib-chaqirib, shovqin solishdi. Tugatilmagan dushman oilasining omon qolgan a'zolarini hozir o'ldirish kerakmi yoki xonning oldiga olib borish kerakmi? – deb bahsga tushib ketishdi. Ular bahslashib turganda rahmdilgina bir ayol bolalarga jindek pishgan ot go'shti uzatdi. Bolalarni xon huzuriga sudrab borishar ekan, ular qo'llaridagi ovqatni yutoqib yeyaverishdi. Ularni ostonada oybolta ushlab turgan yasovullar xonning baland qizil o'toviga olib kelishdi. Butun qarorgoh bo'ylab esa allaqayoqdan paydo bo'lib qolgan qirg'iz zotlari haqidagi tashvishli xabar tarqaldi. Bu nimadan darak berishi mumkin? Hamma o'z o'yini va tantanani tark etib, ur-to'polon bilan xonning o'tovi tomon chopib ketdi. Bu payt xon mashhur lashkarlari bilan qorday oppoq namat to'rida savlat to'kib o'tirardi. U asal qo'shilgan qimizni simirib, maqtov qo'shiqlarini sel bo'lib tinglab o'tirardi. Xon odamlar nima uchun to'planishganini bilgach, g'azabdan quturib ketdi: «Meni bezovta qilishga qanday jur'at etdilaring? Biz, axir, qirg'iz zotini butunlay qirib tashlamagan edikmi? Men senlarni Enasoyning abadiy hukmroni qilib qo'ymadimmi? Namuncha o'pkalaringni qo'ltiqlab yugurib kelmasalaring, qo'rqoqlar? Qaranglar, oldilaringda kim turibdi! Ey, cho'tir yuzli Baymoq kampir, – qichqirdi xon. U olomon orasidan ajralib chiqqanda esa unga dedi:

– Mana bularni o'rmonga oborib shunday qilginki, shu bilan qirg'iz zoti tugasin, xayolda ham qolmasin, nomi abadiy o'chsin. Boshla, Cho'tir Baymoq kampir, aytganimni darhol bajo keltir...»

Cho'tir Baymoq kampir jimgina itoat qilib, bola bilan qizni qo'lidan ushladi-da, olib ketdi. Ular o'rmon oralab uzoq yurgach, Enasoy qirg'og'idagi baland jarlikka yetib kelishdi. Cho'tir Baymoq kampir bolalarni shu yerda to'xtatib, ularni jar yoqasiga olib keldi. So'ng, ularni jarlikka itarib yuborish oldidan shunday dedi:

– O, muazzam Enasoy daryosi! Sening qa'ringga tog'ni qulatsa, u bir xarsangday jo bo'ladi. Agar yuz yillik qarag'ayni

tashlasa, uni cho'pday oqizib ketasan. Kel endi, ikki qum zar-rasini – ikki inson bolasini o'z bag'ringga olgin. Ularga yer yuzi-da joy yo'q. Senga men aytib o'tirishim kerakmi, Enasoy? Agar yulduzlar odamga aylanib qolsa bormi, osmon ularga torlik qilib qoladi. Agar baliqlar odamga aylanib qolsa bormi, ularga daryo va dengizlar torlik qilib qoladi. Senga men aytib o'tirishim ke-rakmi, Enasoy? Ol, bu bolalarni, uloqtirib ket. Qo'y, ular bu man-fur dunyomizni go'daklikda, toza qalb bilan, bolalik hayosi bilan, yovuz niyat va yovuz ishlar bilan o'z nomiga isnod keltirishga ulgurmasdanoq tark etishsin, toki inson azob-uqubatini ko'rish va boshqalarning ham g'am-alamiga sababchi bo'lish ularga nasib qilmasin. Ol bularni, ola qol bularni, qudratli Enasoy...

Bolalar zor qaqshab, ho'ngrab yig'lardi. Tik qirg'oqdan past-ga qarash qanchalik dahshatli ekanligini ko'rib turgan bolalarning qulog'iga kampirning so'zi kirmasdi. Pastda esa quturgan to'lqin-lar sapchiydi.

– Quchoqlashinglar, bolalar, oxirgi marta xayrlashib oling-lar, – dedi Cho'tir Baymoq kampir. O'zi esa ularni jarga irg'itish qulay bo'lsin uchun yenglarini shimardi. Keyin shunday dedi:

– Endi meni kechiringlar, bolalar. Peshanangizga yozgani shu ekan. Bu ishimni hozir o'z ixtiyorim bilan qilmayotgan bo'lsam ham, lekin sizlarning baxtingizga...

U gapini tugatmagan ham ediki, yonginasidan bir ovoz keldi:

– To'xta, dono, oqila kampir, gunohsiz bolalarni juvonmarg qilma.

Cho'tir Baymoq kampir qayrilib qaradi-yu, hayratda qoldi: qarshisida g'aroyib ona bug'u turardi. Uning yirik-yirik ko'zlari ta'nali va g'amgin boqardi. U sutdek oq, qorni bo'taloqning yungidek qo'ng'ir yung bilan qoplangan. Shoxlari bo'lsa go'zal-lik timsoli: serbutoq, go'yo kuzgi daraxtning bir bo'lak shoxi. Ye-lini emizikli ayolning ko'kragidek top-toza va silliq.

– Kimsan? Nega odamga o'xshab gapiryapsan? – so'radi Cho'tir Baymoq kampir.

– Men ona bug'uman, – javob berdi u. – Shuning uchun odamga o'xshab gapirdimki, bo'lmasa sen tushunmaysan, quloq ham solmaysan.

- Nima istaysan, ona bug‘u!
- Qo‘yib yubor bolalarni, donolarning donosi. Sendan iltimos qilaman, ularni menga ber.
- Nima qilasan ularni?
- Odamlar mening ikki egizimni, ikki bug‘u bolasini o‘ldirishdi. Men o‘zimga bola izlab yuribman.
- Sen bularni boqmoqchimisan?
- Ha, donolarning dono ayoli.
- Sen yaxshilab o‘ylab ko‘rdingmi, ona bug‘u? – masxaraomuz kuldi Cho‘tir Baymoq kampir. – Bular, axir, odam bolasi-ku. Bular katta bo‘lishadi, keyin sening bolalariningni o‘ldirishadi.
- Ular katta bo‘lishsa, mening bolalarimni o‘ldirishmaydi, – javob qildi unga bug‘ular onasi. – Men ularga ona bo‘laman, ular esa mening bolalarim. Axir, ular o‘z aka-ukalarini o‘ldirishadimi?
- Eh, nimasini aytasan, ona bug‘u, sen odamlarni bilmaysan, – bosh tebratdi Cho‘tir Baymoq kampir, – ular o‘rmon hayvonlarigagina emas, hatto o‘z-o‘zlariga ham rahm-shafqat qilishmaydi. Bu yetimchalarni senga berardim, shunda mening so‘zlarim qanchalik rostligiga o‘zing guvoh bo‘larding, lekin odamlar baribir qo‘lingdan tortib olib bu bolalarni o‘ldirishadi. Buncha g‘amning senga nima keragi bor?
- Men bolalarni uzoq o‘lkalarga olib ketaman, u yerdan bolalarni hech kim qidirib topolmaydi. Bolalarga rahm qil, donolarning donosi, ozod qil ularni. Men ularga sadoqatli ona bo‘layin. Yelinlarim to‘lib turibdi. Sutim bolalarni orziqib kutyapti. U bolalarga intizor.
- Ha, mayli, shunday bo‘ladigan bo‘lsa, – dedi oxiri Cho‘tir Baymoq kampir o‘ylab turib, – bularni tezroq olib jo‘na. Yetimlarni, o‘zingning uzoq yurtingga olib ket. Agar ular uzoq yo‘l yurib, toliqib halok bo‘lsa yoki duch kelgan qaroqchilar o‘ldirib ketsa, yoki bo‘lmasa bu odam bolalari sening yaxshiligingga yomonlik bilan javob qaytarishsa – o‘zingdan ko‘r.
- Ona bug‘u Cho‘tir Baymoq kampirga minnatdorchilik bildirdi. Bola bilan qizga esa:
- Endi, men sizlarning onalaringman, sizlar esa mening bolalarimsizlar, – dedi. – Senlarni uzoq yurtga, qorli tog‘ va daraxtzorlar qo‘ynida joylashgan iliq dengiz – Issiqko‘lga olib ketaman.

Bola va qizcha shodlanib, Shoxdor ona bug‘u ortidan chopqillab ketishdi. Lekin asta-sekin charchab, holdan toyishdi, yo‘l esa olis – dunyoning bu chetidan u chetiga cho‘zilgan. Ona bug‘u bolalarni o‘z suti bilan boqib, kechalari bag‘riga bosib isitmaganda ular hech qayerga ham yetisholmas edi. Ular uzoq yurishdi. Ona yurt bo‘lmish Enasoy tobora ortga chekinib borar, lekin yangi vatan bo‘lmish Issiqko‘lga hali juda uzoq edi. Yo‘l yurishdi, yo‘l yurishsa ham mo‘l yurishdi. Yoz-u qish, ko‘klam-u yoz va kuz, yana yoz-u qish, yana bahor-u, yana yoz va kuz qalin o‘rmonlardan, jazirama cho‘llardan, ko‘chma qum sahrolardan, baland tog‘lardan va hayqirib oqqan daryolardan ne mashaqqat bilan o‘tishdi. Ularning izidan bo‘rilar galasi quvdi, Shoxdor ona bug‘u esa bolalarni ustiga mindirib yovuz yirtqichlardan qutqarib ketdi. Ularning izidan tushgan otliq ovchilar o‘q uzib, qichqirishardi: «Bug‘u odam bolasini o‘g‘irlab ketyapti! Ushla! Tut!» va ketma-ket o‘q uzishardi. Shoxdor ona bug‘u bolalarni opichib, g‘izillab uchayotgan o‘qlarga, chaqirilmagan qutqaruvchilarga yetkazmay borardi. U o‘qdan ko‘ra tezroq chopar va shivirlardi: «Mahkamroq ushlanglar, bolalarim, bosqinchilar!»

Oxiri Shoxdor ona bug‘u o‘z bolalarini Issiqko‘lga yetkazib keldi. Ular tog‘ tepasida turib, hayratlanishardi. Chor atrof qorli tog‘lar bilan qoplangan, tog‘lar o‘rtasida ko‘m-ko‘k o‘rmon, ko‘z ilg‘agan hamma joyda dengiz chayqalib shovullab turardi. Ko‘m-ko‘k suv yuzida oppoq to‘lqinlar yugurar, shamol ularni uzoqlardan haydab kelib, yana yiroqlarga haydab ketardi. Issiqko‘l qaydan boshlanib, qayda tugaydi – bilib bo‘lmasdi. Bir chekkasida quyosh bosh ko‘tarsa, ikkinchisida hali tun pardasini yig‘ishtirolmasdi. Issiqko‘lning chor atrofini qancha tog‘ qurshab olgan – sanab bo‘lmasdi, u tog‘lar ortida yana shunga o‘xshash qanchadan-qancha qorli tog‘lar bo‘y cho‘zib turibdi.

– Mana shu yangi vataningiz bo‘ladi, – dedi Shoxdor ona bug‘u. – Mana shu yerda yashaysizlar, yer haydaysizlar, baliq tutasizlar, mol-u hol qilasizlar. Ming yillar tinch-totuv yashanglar. Ha, sizlarning avlodingiz yashaydi, ko‘payadi. Sizlar keltirgan tilni avlodlar unutishmaydi. Ularga o‘z ona tillarida so‘zlash va kuylash yoqimli bo‘ladi. Insonlarga qanday yashash lozim bo‘lsa

shunday yashanglar. Men esa sizlar va sizlarning bolalaringizning bolalari bilan hamisha birga bo‘lay...

Mana shunday qilib, bola va qizcha qirg‘iz avlodining ajdodlari sifatida mangu jannatmakon Issiqko‘lda o‘zlariga yangi makon topdilar.

Vaqt tez o‘tib boraverdi. Bola baquvvat yigit bo‘ldi, qiz bo‘yga yetdi. Shunda ular qovushib, er-xotin bo‘ldilar. Shoxdor ona bug‘u esa Issiqko‘lni tark etmasdan, yaqin o‘rtadagi o‘rmondada yashay boshladi.

Bir kun tong mahali Issiqko‘l qo‘qqisdan notinchlanib, shovullay boshladi. Qizni to‘lg‘oq tutib, azoblanmoqda edi. Er esa cho‘chib ketdi. Qoya ustiga chopib chiqdi-da, ovozinin bori-cha chaqira boshladi:

– Qayerdasan, Shoxdor ona bug‘u? Issiqko‘l qanday shovqin solyapti, eshityapsanmi? Qizing tug‘yapti. Tezroq kel, Shoxdor ona bug‘u, bizga yordam qil...

Shunda uzoqdan xuddi karvonlarning qo‘ng‘irog‘iday jarangdor tovush eshitildi. Bu tovush tobora yaqinlashib kelaverdi. Shoxdor ona bug‘u yetib keldi.

U shoxlarida beshik keltirdi. Beshik oppoq qayindan yasalgan bo‘lib, bandida kumush qo‘ng‘iroqcha jaranglab turardi. Bu qo‘ng‘iroq Issiqko‘l beshiklarida hozirgacha ham yangrab turibdi. Onalar beshiklarni tebratar, kumush qo‘ng‘iroq jaranglar, go‘yo Shoxdor ona bug‘u uzoqlardan chopib, shoshib, shoxlarida qayin beshik ko‘tarib kelayotganday tuyuladi...

Shoxdor ona bug‘u yetib keldi-yu, shu payt qizning ham ko‘zi yoridi.

– Bu beshik sizlarning to‘ng‘ichlaringiz uchun, – dedi Shoxdor ona bug‘u. – Hali ko‘p farzand ko‘rasizlar. Yetti o‘g‘il, yetti qiz!

Ota-ona xursand bo‘lishdi. To‘ng‘ich farzandlarini Shoxdor ona bug‘u sharafiga – Bug‘uboy deb atashdi. Bug‘uboy o‘sib-ulg‘aydi, qipchoqlar avlodidan bo‘lgan go‘zal qizga uylandi, shu bilan Bug‘uboy avlodi – Shoxdor ona bug‘u avlodi ko‘paya boshladi. Bug‘uboy avlodlari Issiqko‘lda ko‘p va qudratli bo‘lib qoldi. Bu avlod Shoxdor ona bug‘uni muqaddas deb bilishar-

di. Bug'uboy avlodlarining o'tovida eshik tepasiga bug'u shoxi osib qo'yilar, bu esa uzoq-uzoqlardan ham o'tovning Bug'uboylar avlodiga mansub ekanligidan darak berib turardi. Bosqinchi dushmanlarni daf etganda yoki poyga musobaqalarida Bug'uboy avlodlarini «Bug'u!» degan bitta laqabning o'zidanoq anglab olishar, ular esa har doim g'olib chiqishardi. O'sha kezlar Issiqko'l o'rmonlarida oppoq shoxdor bug'ular bo'lardi, go'zallikda, hatto ko'kdagi yulduzlar ham ularga rashk qilardi. Ular shoxdor ona bug'uning bolalari edi. Ularga hech kim tegmasdi, hech kim hurkitmas edi. Bug'uboy avlodlari bug'uga duch kelgan joyda otdan tushib, unga yo'l berardi. Oshiqqlar suygan qizlarini suluvlikda go'zal oq bug'uga qiyos qilishardi...

Bug'uboy avlodining oshib-toshib ketgan mashhur bir boyi to o'lguniga qadar shu odat saqlanib qoldi. Uning ming-minglab qo'ylari, ming-minglab yilqilari bo'lib, mollariga qaraydigan qancha-qancha cho'ponlar ham uning izmida edi. O'g'illari unga katta ma'raka qilishdi. Ular bu ma'rakaga yer yuzining hamma ma'lum va mashhur kishilarini chaqirishdi. Mehmonlar uchun Issiqko'l qirg'og'iga bir ming bir yuzta o'tov tikdilar. Qancha mol so'yildi, qancha qimiz ichildi, qanchalab qashqarcha noz-ne'matlar berildi, sanog'iga yetib bo'lmasdi. Boyning o'g'illari gerdayib yurishardi: Axir, otadan bitmas-tuganmas meros qolganligini, farzandlar otani hurmatlab, uning xotirasini qanday e'zozlashlarini odamlar ko'rib qo'ysin-da... («E bo'tam, odamlar aql o'rniga boyligini ko'z-ko'z qilishsa, bu qanday yaramaslik».)

Marsiya aytuvchilar esa marhumning o'g'illari taqdim etgan arg'umoqlarda yelib, sovg'aga berilgan suvsar telpak va shoyi to'n'larga o'ralib, marhumni va uning merosxo'rlarini ko'klarga ko'tarib maqtashardi.

– Bu olamda bunday baxtli hayot va shukuhli ma'rakani ko'rgan bormi? – deb kuylardi biri.

– Dunyo bino bo'lgandan beri bunaqasi hali bo'lmagan! – derdi ikkinchisi.

– Hech qayerda bo'lmagan! Faqat bizdagina ota-onalarni shunday hurmatlashadi, ota-ona shon-sharafini yuksak tutishadi, ularning muqaddas nomini ulug'lashadi, – kuylardi uchinchisi.

– Ey, qaqildoq marsiyachilar, nima deb valdirayapsiz! Olamda bu hotamtoylikning ta’rifiga loyiq so‘z, marhumning shon-shuhratiga teng keladigan shuhrat bor ekanmi? – kuylardi to‘rtinchisi...

Ular shu zaylda kecha-kunduz kim o‘zarga bahslashardi. («E-e, bo‘tam, hofizlar hamd-u sano o‘qishda bahslashsa, qanday yaramaslik, ular qo‘shiqchidan qo‘shiq kushandasiga aylalishadi».)

Dovruq solgan ma’raka ko‘p kunlik bayramday o‘tdi. Boyning maqtanchoq o‘g‘illari boshqalarni lol qoldirishni, shuhratlari olamga yoyilishini orzu qilishdi. Yana buning ustiga mangu uyquga ketgan shavkatli otalari Shoxdor ona bug‘u avlodidan ekanligini hamma bilish uchun uning qabriga bug‘u shoxini o‘rnatishni o‘ylab topishdi. («E bo‘tam, qadimgi odamlardan qolgan gap bor: boylik – takabburlikni, takabburlik esa – telbalikni tug‘diradi».)

Boyning o‘g‘illari ota xotirasiga ko‘z ko‘rib, quloq eshitmagan yodgorlik o‘rnatishni istashgani uchun ham hech nima ularga to‘sqinlik qila olmadi. Aytilgan so‘z – otilgan o‘q. Ovchilarni yo‘llashdi. Ovchilar bug‘u otib, shoxini tanasidan ayirishdi. Bug‘u shoxlarining tepaga taralib turishi ko‘kda parvoz qilayotgan burgutning qanotlariga o‘xshardi. Bug‘u shoxlari o‘g‘illarga yoqib tushdi: ularning har biri o‘n sakkiz butoqqa bo‘lingan – demak, o‘n sakkiz yoshda ekan. Yaxshi! Ular shoxni qabr ustiga o‘rnatish uchun ustalarga farmon berishdi. Qariyalar hayratda qolishdi:

– Bug‘uni o‘ldirishga qanday haddingiz sig‘di? Shoxdor ona bug‘u avlodiga qo‘l ko‘tarishga kim jur‘at etdi?

Boyning merosxo‘rlari ularga javoban:

– Biz o‘z yerimizdagi bug‘uni o‘ldirdik. Bizning saltanatimiz ostidagi yerlarda nimaiki qimirlagan, uchgan tirik jonzot bo‘lsa, pashshadan tortib tuyagacha – hammasi bizniki. O‘zimizga qarashli jamiki narsalarni nima qilish-qilmaslikni o‘zimiz yaxshi bilamiz. Yo‘qolinglar! – deyishdi.

Xizmatkorlar qariyalarni qamchi bilan savalab, otga teskari mindirishdi-da, sazoyi qilib haydashdi.

Hamma balo shundan boshlandi. Shoxdor ona bug‘u avlodlarining boshiga katta baxtsizlik tushdi. Deyarli har bir kishi o‘rmon-

larda oq bug'ularni ovlashga tushib ketdi. Bug'uboy avlodidan bo'lgan har bir kishi o'z ajdodlari qabriga bug'ushox o'rnatishni burch deb bilar edi. Bu ish endi marhumlar xotirasiga bo'lgan muqaddas vazifa, alohida hurmatga aylandi. Kimki bug'u shoxlarini topolmas ekan, endi uni odam o'rni sanamay qo'yishdi. Bug'u shoxlari bilan savdo qilish, ularni oldindan g'amlab qo'yish odat tusiga kirib qoldi. Shoxdor ona bug'u avlodlari orasida shunday kishilar paydo bo'ldiki, ular bug'u shoxlaridan o'lja yig'ishni va pullashni hunar qilib oldilar. («E bo'tam, pul hukmron bo'lgan joyda ezgu so'zga o'rin yo'q, go'zallikka o'rin yo'q».)

Issiqko'l o'rmonlarida bug'ularga qirg'in keldi. Ularga shafqatsiz bo'lishdi. Bug'ular qadam yetmagan joylarga qochdi, lekin u yerda ham qo'yishmadi. Ovchilar tozilarni qo'yib pistirma tomon haydashar, o'zlari esa pistirmalarda berkinib yotib, yaqinlashgan bug'ularni bexato otib olishardi. Bug'ularni to'da-to'dasi bilan qirishdi, Shox butoqlari eng ko'p bo'lgan bug'uni kim otarga garovga bog'lashardi.

Bug'ular g'oyib bo'ldi. Tog'larni tark etdi. Na tunda, na tongda bug'u ovozi eshitilardi. Na o'rmonda, na yaylovda uning qanday irg'ishlab, qanday sapchishlarini, shoxlarini yelkasi ustiga tashlab, parvozdagi qushday jarliklardan qanday sakrab o'tishlarini endi hech kim ko'rmasdi. Butun umri bo'yi bug'u nima ekanligini ko'rman yangi insonlar tug'ildi. Faqat u haqidagi ertaklarni eshitib, qabrlar ustidagi shoxlarni ko'rishdi, xolos.

Shoxdor ona bug'uga nima bo'ldi?

U odamlardan ranjidi, juda qattiq ranjidi. Aytishlaricha, son-sanoqsiz o'qlar va tozilar dastidan bug'ularga kun qolmagan, ularning eng so'nggi avlodi barmoq bilan sanarli darajada oz qolgan chog'da Shoxdor ona bug'u eng baland cho'qqiga ko'tarilib, Issiqko'l bilan vidolashibdi va so'nggi bolalarini ulkan dovon ortiga, boshqa yurtlarga, boshqa tog'larga boshlab ketibdi.

Mana, olamda qanday ishlar bo'ladi. Mana, ertak ham tugadi. Xoh ishon, xoh ishonma.

Shoxdor ona bug'u esa ketishi oldidan bundan buyon bu yerlarga aslo qadam bosmayman, debdi...

Beshinchi bob

Yana tog'lar qo'yniga kuz kirib keldi. Yana shovqin-suronli yozdan so'ng hamma narsa kuzgi sokinlikka moslasha boshladi. Mol qamaydigan qo'ralar atrofidagi changlar bosildi, gulxanlar o'chdi. Mollar qishlovga ko'chdi. Odamlar jo'nab ketishdi. Tog'lar huvillab qoldi.

Burgutlar bazo'r qur-qurlab, yolg'iz ucha boshladi. Yoz bo'yi o'z o'rmidan shovullab oqqan daryo sayozlanib, ovozi pastlashib qoldi. O'tlar o'sishdan to'xtadi, ildizlardan jon ketdi. Barglarning shoxlarda osilib turishga ortiq madori qolmay, uzilib tusha boshladi.

Eng baland cho'qqilarga esa kechalari kumushrang yupqa qor yog'ib chiqardi. Ertalab g'ira-shira tog' tizmalari qoraburul tulkining yoliday oppoq tusga kirardi.

Sovuq tushib, daralarda izg'irin shamol esa boshladi. Lekin hamon kunlar charog'on va quruq edi.

Daryo ortida, qorovulxona ro'parasidagi o'rmon tezda kuz og'ushiga kirdi. Daryodan to yuqoriga, Qora qarag'ayzor chegarasigacha cho'zilib ketgan chakalakzorlarni dudsiz olov yanglig' kuzgi xazonrezgi bosgandi. Eng chidamli daraxtlar – to'q sariq rangli tog' teragi va qayin o'rmonlari, ayniqsa, ko'zga yaqqol tashlanib turardi. Ular ulkan o'rmonning qor bosgan baland cho'qqilarigacha – qayrag'och va archalar qorayib turgan yergacha cho'zilib ketgan edi.

Qarag'ayzor qo'yni hamma vaqt top-toza va qasrlardagidek salobatli. Qayoqqa qaramang, faqat qattiq daraxtlarning jigarrang tanasi, smolali quruq hid, butun o'rmon poyiga to'kilgan qoramtir igna yaproqlar. Keksa qarag'aylarning uchida g'ir-g'ir shamol esadi.

Lekin bugun erta tongdanoq tog'lar boshida chag'illab, bezovtalangan zag'chalar aylanib qoldi. Jon-jahdi bilan chag'ilagan zag'chalarning kattakon galasi qarag'ayzor o'rmon tepasida betinim aylanaverdi. Ular bolta ovozini eshitgan zahotiyiq bezovtalangan bo'lsa, so'ng xuddi birov ozor bergandek bir-birlariga gal bermay chag'illab, qirqilgan qarag'aylarni tog'dan olib tushayotgan ikki kishining izidan ta'qib etardi.

Yog'ochlarni otlarga bog'lab sudratib kelishardi. O'razqul otning jilovini tutib oldinda borardi. U turtinib, plashining bari butalarga ilinib, qo'shga qo'shilgan ho'kizday hansirardi. Uning ortidan, yog'och orqasidan Mo'min bobo yelib kelardi. Bunday balandlikda unga ham osonmasdi, cholning nafasi qisilib qolgandi. Uning qo'lida qarag'ay pishang bo'lib, bu bilan u yo'l-yo'lakay yog'ochlarni o'nqlab borardi. Yog'ochlar goh to'nkalarga, goh toshlarga hadeb qadalib qolaverar, qiyalikka kelganda esa nishabga ko'ndalang burilar va pastga yumalab ketguday bo'lardi. Unda falokatdan qochib qutulib bo'psan – naq majaqlab o'ldiradi.

Pishang bilan yog'ochlarni to'g'rilab borayotgan kishiga ayniqsa, xavfli, har balo yuz berishi mumkin. Qo'rquvdan bir necha bor yuganni tashlab qochgan O'razqul har safar chol o'z hayotini xavf ostiga qo'yib, yog'ochni qiyalikda tutib, uning ot yoniga qaytishini va yugandan tutishini kutayotganini ko'rib uyalib ketardi. Lekin o'z aybingni yashirmoq uchun uni birovga to'nkamoq kerak deb bekorga aytishmagan-da.

– Sen nima, meni narigi dunyoga jo'natmoqchimisan? – O'razqul qaynotasiga qichqirdi.

Atrofdan O'razqulning ovozi eshitadigan va unga dakki beradigan hech kim yo'q edi: keksalarga shunday muomala qilishni kim ko'rgan? Qaynotasi, buni men ataylab qilibmanmi, axir, o'zim ham yog'och tagida qolib ketishim mumkin-ku, xuddi u buni qasddan qilayotgandek, unga buncha qichqirishning nima keragi bor, deb qo'rqa-pisa pichirladi. Bu hol O'razqulning yana battar jahlini chiqardi.

– Eh, seni qara-ya! – g'azablendi u. – Seni bosib qolsa, axir, sen yoshingni yashagansan. Senga nima? Men mayib bo'lsam, qizing kimga qoladi, uni kim oladi? Shaytonning qamchisiday bu bepusht kimga kerak...

– Tushunib bo'lmaydigan odamsan, o'g'lim. Senda odamlarga hurmat degan narsa yo'q, – dedi bunga javoban Mo'min.

O'razqul, hatto to'xtab, cholga razm soldi:

– Bunday chollar allaqachon o'choq oldida yonboshlab, o'zini olovga toblab yotibdi. Senga esa maosh oqib kelib turibdi. Qa-

yoqdan kelyapti bu maosh? Mening sharofatim bilan kelyapti. Senga yana qanaqa hurmat kerak?

– Kel, qo‘y endi, aytdim-qo‘ydim-da, – muloyimlashdi Mo‘min.

Shunday qilib, ular yurishda davom etdi. Yana bir dovon oshib, qiyalikda tin olgani to‘xtashdi. Ot butunlay terga tushib, ko‘pikka qoplandi.

Son-sanoqsiz zag‘chalar esa hamon tinchimas, charx urib aylangani-aylangan. Go‘yo butun kun bo‘yi chag‘illashga qasd qilganday zo‘r berib chag‘illardi.

– Qishning erta tushishini sezyapti, – dedi Mo‘min ohista gapni boshqa yoqqa burib va bu bilan O‘razqulni jahldan tushirmoqchi bo‘lib. – Uchib ketishning payida bo‘lyapti. Xalaqit berganni yoqtirmaydi, – deb qo‘shib qo‘ydi, xuddi aqlsiz qushlar uchun uzr so‘ragandek.

– Kim ularga xalaqit beryapti? – keskin burilib qaradi O‘razqul. Birdan qizarib ketdi. – Allanimalar deb aljiysan, chol, – dedi sekin do‘q urgan ohangda.

«Eh, – xayolga keltirdi u, – nimaga ishora qilyapti! Bu nimasi, uning zag‘chalari dastidan qarag‘ayga tegmaslik, bir shoxini ham sindirmaslik kerak ekan-da? Yo‘q, bekor aytibsan? Hozircha bu yerga men xo‘jayinman». U g‘azab bilan uymalashayotgan zag‘chalar galasiga qaradi:

– Eh, pulemyot bo‘lgandami! – dedi va burilib uyatsiz so‘z bilan so‘kindi. Mo‘min jim qoldi. U kuyovini so‘kishini ko‘p eshitgandi.

«Yana ayniyapti, – ich-ichidan g‘am tortdi chol. – Ichdi – hayvonga aylanadi. Nahorda bosh og‘rig‘iga tortsa ham – bir so‘z qotma. Odamlar nega bunday bo‘lib qolishar ekan-a? – o‘yga toldi Mo‘min. – Sen unga yaxshilik qilasan, u senga yomonlik qaytaradi. Uyalmaydi ham, uyalishni xayoliga keltirmaydi ham. Xuddi shunday bo‘lishi lozimdek. Hamisha o‘zinikini to‘g‘ri deb biladi. Faqat unga yaxshi bo‘lsa bo‘lgani. Hamma uning atrofida girdikapalak bo‘lishi kerak. Agar istamasang, majbur qiladi. Yaxshiyamki, mana bunday tog‘da, o‘rmonlar orasida o‘tiradi, uning qo‘li ostida bitta, ikkita odami bor. Kattaroq amalga minsa bormi?

Xudo ko'rsatmasin... Bundaylarni joyidan siljitib ham bo'lmaydi. Hamisha o'z ulushini changallab qoladi. Sen bunaqalardan hech joyga qochib qutulolmaysan ham. Hamma joyda u seni kutib turadi, izlab topadi. O'zining dorilomon yashashi uchun sening joningni sug'urib oladi. Hamisha haq bo'lib chiqadi. Ha, bundaylarni siljitib bo'psan...»

– Xo'sh, yetar qaqqayib turish, – O'razqul cholning xayollarini tarqatib yubordi. – Ketdik! – buyruq qildi u. Ular yo'lda davom etishdi.

Bugun ertalabdanoq O'razqulning kayfiyati joyida emasdi. Ertalab, asbob-uskunalari bilan narigi qirg'oqqa, o'rmon tarafga o'tish kerak bo'lgan chog'da, Mo'min nabirasini maktabga olib borishga shoshardi. Bugun aqlidan ozib bo'ldi! Har kun ertalab otni egarlaydi, bolani maktabga eltib qo'yadi, keyin uni yana olib kelgani boradi. Bu tashlandiq daydi bilan ovora. Qarang-a, maktabga kechikish mumkin emasmish. Bu yerdagi ish shundayki, Xudo biladi oxiri nima bo'larkin, bundan chiqdi – bu ishni keyinga qoldirib tursa bo'larkan-da? Shunday emasmi? «Men, deydi, bir zumda qaytib kelaman, bola maktabga kechiksa muallimaning oldida uyalaman». Uyaladigan odamingni topibsan! Ahmoqsan-da! Bu muallimang o'zi kim bo'libdi? Besh yildan beri ustidan bitta palto tushmaydi. Faqat daftar bilan, sumka bilan ko'rasan... Doimo yo'lda qo'l ko'tarib mashina kutgani-kutgan – hadeb rayonga tushadi, hamisha unga nimadir yetishmaydi, goh maktabga ko'mir deydi, goh oyna, goh bo'r, hatto lattagacha so'raydi. He, nomusli muallima bunday maktabga kelarmidi? Qanaqa ot topishibdi-ya – «mitti maktab». U chindan ham mitti-da. Undan nima naf kelardi. Haqiqiy o'qituvchilar shaharda. Maktablari oynadan. O'qituvchilari galstuk taqib olgan. Lekin shaharda shunday-da... Boshliqlar u yerda hashamatli mashinalarda ko'chalardan qanday o'tishadi. Mashinalarni aytmaysanmi?! Qop-qora, yaltiroq, bu mashinalarni «lip» etib o'tib ketguncha to'xtab tomosha qilging keladi. Shahar odamlari esa xuddi bu mashinalarni ko'rmayotgandek parvo ham qilishmaydi. Vaqtlari yo'q – shoshilishadi, qayoqqadir chopishadi. Ana u yerda, shaharda, hayotni – hayot desa bo'ladi. Qani endi o'sha yoqqa yetishsang, biron joyga o'rnashib olsang

ekan. U yerda odamlarni amaliga qarab hurmat qilishni bilishadi. Lozimmi – demak, hurmat qilishing shart. Katta amalga – katta hurmat. Madaniyatli odamlar. Shuning uchun ham u yerda mehmonma-mehmon yurish yoki u-bu sovg‘a qilish, yog‘och tashish yoki shunga o‘xshash allaqanday ishlarni qilishga to‘g‘ri kelmaydi. Bu yerdagiga o‘xshab – ellik so‘m, ko‘pi bilan yuz so‘m berib, yog‘och olib, ustingdan shikoyat yozib yurmaydi: O‘razqul poraxo‘r, falon-piston... Nodonlik!

Ha, shaharda bo‘lgandami... Eh, tog‘iga ham, o‘rmoniga ham, mana bu dardisar yog‘ochlarga ham, pushtsiz xotiniga ham, manavi valakisalang, beaql cholga ham qo‘l siltab yuborgan bo‘lardim. Eh, suliga to‘ygan otdek jo‘sh urib ketardim-da! O‘zimni hurmat qilishga majbur etardim. «O‘razqul Balajanovich, kabinetingizga kirishga ruxsat eting». U yerda shaharlikka uylanib olardim. Nega mumkin emas ekan? Aytaylik, bironta qo‘lida mikrofoni bilan o‘ynab ashula aytadigan go‘zal artistkaga: aytishadiki, ular uchun eng muhimi odamning amaldor bo‘lishimish. Mana shunaqasini qo‘ltig‘idan olib galstuk taqib yursang. Kinoga borsang. U bo‘lsa tuflisini tiqillatib, atir taratib yursa. O‘tgan-ketgan burnini cho‘zib qolaveradi. Qarabsanki, bolalar tug‘iladi... O‘g‘limni yuristlikka o‘qitardim, qizim esa royal chalsin. Shaharlik bolalar darrov ko‘zga tashlanadi – aqlli bo‘lishadi. Uyda faqat ruscha gaplashishadi: ular kallalaridan eski qishloq so‘zlarini chiqarib tashlashadi. U o‘z farzandlarini shunday tarbiyalagan bo‘lardi: «Papochka, mamochka, uni olib ber, buni olib ber...» o‘z jigarbandingdan biron narsani ayab o‘tirarmiding? U ko‘plarni boplardida, kim ekanini ko‘rsatib qo‘yardi. Boshqalardan nimasi kam uning? Nima, yuqoridagilarning undan biron joyi ortiqmi? Ular ham o‘ziga o‘xshagan odamlar-da. Ularning omadi kelgan faqat. Uning esa omadi kelmagan. Baxt kulib boqmagan. O‘zida ham ayb bor. O‘rmonchilar kursini bitirgach, shaharga ketishi kerak edi, texnikumga kirishi kerak edi yoki bo‘lmasa institutga. Shoshdi – amalga uchdi-da. Kichkina bo‘lsa ham, harholda amalda. Mana endi tog‘ma-tog‘ yur, eshakka o‘xshab yog‘och tashi... Buning ustiga mana bu qarg‘alar ortiqcha. Nimaga buncha qag‘ilashadi, nimaga aylanib qolishdi? Eh, pulemyot bo‘lgandami...

O'razqulning avzoyi buzilishiga arzigulik sabablar bor edi. Yozni yallo qilib o'tkazdi. Kuz yetib keldi, yoz bilan birga cho'ponlar va yilqiboqarlar davrasidagi mehmondorchilik davrlari ham o'tib ketdi. Xuddi qo'shiqda aytilganday: «Yaylovdagi chechaklar ochilib bo'ldi, etagingni yig'ishtirib qol...»

Kuz keldi. O'razqulga ko'rsatilgan hurmatlar uchun, ziyofatlar uchun, qarzarlar uchun, va'dalar uchun hisoblashadigan payt keldi. Buning ustiga maqtanib katta ketganlari-chi: «Senga nima kerak? Xari bo'ladigan ikkita qarag'ay yog'ochmi, faqat shumi? Shuning nimasini gapirib o'tiribsan. Mashina olib kelasanda, olib ketaverasan».

Og'zidan gullab, hadyalar olib, araqni ichaverdi, mana endi bo'g'ilib, terga botib, yer yuzidagi hamma narsaga la'nat o'qib, tog'ma-tog' yog'och sudrab yuribdi. Bu yog'ochlarning daxmaz bo'lganini aytmaymizmi? Umuman, butun hayotida ro'shnolik ko'rmadi. Bexosdan kallasiga lop etib bir fikr keldi: «Hammasiga tupuraman-da, boshim oqqan tomonga ketaman». Lekin u shu zahotiyoq hech qayoqqa ketolmasligini tushundi. Hech kimga hech qayerda keraklik joyi yo'q va ko'ngli tilayotgandek hayotni hech qayerdan izlab topolmaydi.

Bu yerdan ketib yoki va'dangdan tonib ko'r-chi! Uni o'z oshna-og'aynilari tutib berishadi. Odamlar yaramas bo'lib ketgan. O'tgan yili o'zining bug'u avlodi qarindoshiga hadya qilingan qo'zichoq uchun qarag'ay yog'och va'da qilgandi, kuzda esa qarag'ay uchun yuqoriga chiqqisi kelmadi. Bu aytmoqqa oson, qani u yoqqa bir chiqib boq, yog'ochlarni arralab, yumalatib ko'r, keyin bilasan qanaqa ekanligini. Yana buning ustiga qarag'aylar besh yil-o'n yillik bo'lsa qani, ularni eplab ko'r-chi! Oltin bersa ham bu ishga qo'l urgung kelmaydi! Aksincha, o'sha kunlari Mo'min cholning tobi qochib, ko'rpa-to'shak qilib yotib oldi. Bir kishi uddasidan chiqolmaydi bunday ishni. Ha, biron kimsa umrida yolg'iz o'zi tog'dan yog'och olib tushishning uddasidan chiqqan emas. Yiqitish-ku mumkin, lekin yiqitgan bilan qarag'ayni pastga olib tushib bo'lmaydi... Nima bo'lishini oldindan bilganda, Seydahmadni yoniga olib chiqqan bo'lardi. Lekin O'razqul tog'ga tirmashib chiqib yurishga erindi-da, birinchi duch kelgan qa-

rag‘ay bilan qarindoshidan qutulib qo‘ya qolmoqchi bo‘ldi. Lekin u uncha-munchasiga ko‘nmadi: unga haqiqiy qarag‘ay kerak emish, vassalom. «Qo‘zichoqni olishni bilasan, gapingning uddasidan chiqishni bilmaysanmi?» O‘razqul jahli chiqib, hovli-dan uni haydab chiqardi: olmaysanmi – jo‘nab qol. U yigit ham bo‘sh kelmadi. San-Tosh o‘rmonchilik zapovednigining qorovuli O‘razqul Balajanov ustidan darhol shikoyat xati yozib, unga shunday to‘g‘ri va noto‘g‘ri gaplarni qo‘shdiki, oqibat – natijada O‘razqulni «sotsialistik o‘rmon kushandasi» sifatida otish lozim edi. Keyin rayonning va o‘rmonchilik ministriligining turli xil tekshiruv komissiyalari O‘razqulni uzoq vaqt sarson qilishdi. Zo‘rg‘a qutuldi. Mana senga qarindosh! Yana: «Biz hammamiz Shoxdor ona bug‘u bolalarimishmiz. Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun!» emish. Hammasi bekor gap, qachonki bir tiyin uchun bir-birimizning yoqamizdan olib, turmaga tiqishga tayyor bo‘lsak. Qanaqasiga bug‘u avlodidan bo‘laylik, Bug‘u ilgari vaqtda bo‘lgan, odamlar bug‘uga ishonishgan. Naqadar be-fahm va sodda bo‘lishgan-a, o‘sha zamonning odamlari, kulgili! Endi esa hamma madaniyatli, hamma savodli. Kimga keragi bor buni, bu ertakni yosh bolalarga aytsa boshqa gap.

Shu voqeadan keyin O‘razqul boshqa hech kimga, hech qanaqa tanishga, hech qanday qabiladoshga, hatto Shoxdor ona bug‘uning ming tuqqani bo‘lsa hamki, bironta novdani, bironta cho‘pni bermaslikka ont ichdi.

Yana yoz keldi. Ko‘m-ko‘k tog‘li yaylovlarda o‘tovlar oqarib, yer-ko‘kni podalarning shovqin-suroni tutib, ariqlarda va daryoda suv tortilib qoldi. Quyosh porlagan, sarxush qimiz hidi kelar, gul bo‘yi ufurardi. Ochiq havoda o‘tovlarning oldida, ko‘m-ko‘k maysalar ustida, oshna-og‘aynilar davrasida o‘tirib qimiz ichib, qo‘zi go‘sh-tiga to‘yib kayf qilishga nima yetsin. Keyin esa boshni aylantirish uchun bir stakan araqni simirib, shunday kayf-ga kelas-anki, o‘zingni go‘yo daraxtlarni ildizi bilan qo‘porib tashlagudek yoki bo‘lmasa anovi tog‘ning boshini uzib olgudek his qilasan...

Bunday kunlarda O‘razqul ichgan ontini unutardi.

Katta o‘rmonning katta xo‘jayini deb atashlari unga naqadar xush kelardi. Yana va‘dalar berdi, yana hadyalar qabul qildi.

Yana qadimiy qarag‘aylar qaysi birlarining kuni bitib, kuz kelganda umri tugashini sezmasdi.

Kuz esa hosili o‘rib olingan dalalardan sezdirmay kelib, tog‘ sari pinhona siljidi-da, butun atrofni qoplab oldi. U bosib o‘tgan yo‘lda maysalar sarg‘aydi, o‘rmonni xazonrezgi bosdi.

Mevalar pishdi. Qo‘zilar to‘qli bo‘ldi. Ularni alohida otarlarga – to‘qlilarni alohida, qo‘ylarni alohida to‘daga ayirishdi. Ayollar yig‘ilgan sarig‘ yog‘ni meshga joylab olishdi. Erkaklar vodiya kim birinchi bo‘lib qaytishi haqida gurung qilishardi. Ketish oldidan esa yozda O‘razqul bilan gaplashganlar falon kuni, falon soatda va‘da qilingan yog‘ochga mashina olib o‘rmonga kelishlari haqida uni ogohlantirib qo‘ydilar.

Mana shu bugun kechqurun ikkita qarag‘ay yog‘och olib ketgani pritsepli mashina keladi. Qarag‘ayning bittasi pastda tayyor turibdi, mashina keladigan joyga daryodan o‘tkazib qo‘yilgan. Ikkinchisini mana, pastga olib tushishyapti. Agar O‘razqul hozir ushbu yog‘och ustidan yeb-ichganlarini qusish imkonini topgandami, hozir chidashga majbur bo‘layotgan bu azob-uqubatlardan qutulish uchun shu zahotiyiq qusib tashlagan bo‘lardi.

Afsuski, o‘zining tog‘dagi la‘nati bu taqdirini o‘zgartirishga qodir emas: mashina tunda yog‘och olib ketish uchun shu bugun kechqurun pritsepi bilan keladi.

Hamma ish o‘ngidan kelsa yaxshiku-ya: yo‘l sovxoz o‘rtasidan, to‘g‘ri idoraning oldidan o‘tadi, boshqa yo‘l yo‘q, sovxozga esa militsiya, gosinspektsiya kelib turadi. U yerda yana rayondan kelganlar ham bordir? Ularning ko‘ziga yog‘och ortgan mashina duch kelib qolsami: «Xo‘sh, yog‘ochni qayoqdan olib kelyapsiz va qayoqqa?» – deb surishtira boshlashadi.

Bu xayoldan O‘razqulni sovuq ter bosib ketdi. Hamma-hamma narsaga – boshi ustida aylanayotgan zag‘chalarga, baxtsiz Mo‘min cholga, bundan uch kun burun shaharga kartoshka sotgani ketgan dangasa Seydahmadga g‘azabi jo‘sh urib ketdi. U tog‘dan yog‘och olib tushilishini bilardi-ku, axir! Demak, sezdirmay jo‘nab qolgan... Endi faqat bozordagi ishlarini bitirgandan keyingina qaytadi. Bo‘lmasa O‘razqul, chol bilan ikkalasini yog‘och sudrab kelishga jo‘natib, o‘zi bu azobdan qutulgan bo‘lardi.

Lekin Seydahmad uzoqda, zag'chalarga ham qo'l yetmaydi. Hammasining alamini xotinidan olishi mumkin – lekin uyga yetish amri mahol. Birgina Mo'min chol bor. Tog'dan nafasi bo'g'ilib, qahr-g'azabi ortib, har qadamda og'zidan oq it kirib, qora it chiqib kelayotgan O'razqul otga ham, uning orqasidan kelayotgan cholga ham rahm qilmay, changallar orasidan yo'l soldi. Bu ot harom o'lsa mayli, bu chol o'lsa ham mayli, yuragi yorilib o'zi o'lsa ham mayli. O'razqulning sha'ni va amaliga yarashmagan, uning ko'nglidagidek bo'lmagan bu dunyoga o't tushsin.

O'razqul o'zini tutolmay, otni qiyalikdan tikka changallar orasiga haydab ketdi. Mayli, Mo'min chaqqon yog'ochlar atrofiga girdikapalak bo'lib qolsin. Qani, u yog'ochni eplamay ko'rsinchi! «Majaqlab tashlayman, ahmoq cholni, vassalom», ko'nglidan o'tkazdi O'razqul. Boshqa vaqtda u hech qachon yog'och bilan bunday xavfli nishablikka o'zini urishga yuragi betlamagan bo'lardi. Bu safar shayton yo'ldan ozdirdi. Mo'min ham uni to'xtatib qolishga ulgurmadi, faqat qichqirib qololdi, xolos: «Qayoqqa ketyapsan? Qayoqqa? To'xta!» – yog'och chirpirak bo'lib aylanib, butalarni yanchib pastga yumalab ketdi. Yog'och ho'l va og'ir edi. Mo'min yog'ochni ushlab qolish uchun pishang solmoqchi bo'ldi. Lekin zarb shunday kuchli ediki, pishang cholning qo'lidan otilib chiqib ketdi.

Hamma ish ko'z ochib yumguncha bo'lib o'tdi. Ot yiqildi va yoni bilan pastga surilib ketdi. Ot surilayotib O'razqulni ham urib yiqitdi, U titrab-qaqshab butalarga tirmashib, ilinib, yumalab ketdi. Shu payt qalin xazon ustidagi allaqanday shoxli jonivorlar hurkib qochib qoldi. Ular talvasaga tushib, jon-jahdi bilan sakray-sakray qayinzorlar ichida g'oyib bo'ldi.

– Bug'ular! Bug'ular! – qo'rquv va shodligidan o'zida yo'q xursand bo'lib qichqirdi Mo'min. Keyin go'yo o'z ko'zlariga ishonmagandek jim bo'lib qoldi.

Nogoh tog' qo'yniga sukunat cho'kdi. Zag'chalar birdan g'oyib bo'ldi. Yumalab ketayotgan yog'och yoshgina baquvvat qayinni bosib, ezib qiyalikda ilinib qoldi. Ot egar-abzali og'ib, oyoqqa turdi.

Hammayog'i yirtilib ketgan O'razqul emaklab bir tomonga chiqib oldi. Mo'min kuyoviga yordamlashgani tashlandi:

– O, muqaddas ona Shoxdor bug‘u! Bizni hozir u qutqazdi! Ko‘rding-ku. Bu Shoxdor ona bug‘uning bolalari. Bizning onamiz qaytib kelibdi! Qara-ya!

O‘razqul yuz bergan voqeaga hali ham ishonqiramay joyidan g‘amgin holda xijolat chekib turdi-da, qoqina boshladi:

– Ko‘p vaysama, chol. Yetar endi, otning abzalini chiqar. Mo‘min itoatkorona shoshilinch ravishda otning abzalini ola boshladi.

– O, qudratingdan o‘rgilay, Shoxdor ona bug‘u! – u xursandligidan g‘o‘ldirashini qo‘ymasdi. – Bug‘ular bizning o‘rmonimizga qaytibdi. Shoxdor onamiz bizni unutmabdi! Bizning gunohimizdan o‘tibdi...

– Hali ham g‘o‘ldirayapsanmi? – do‘q qildi O‘razqul. U endi qo‘rquvni unutgan va yana eski g‘azabi bo‘g‘ziga kelgandi. – Ertagingni aytyapsanmi? O‘zing jinni bo‘la turib, boshqalar ham ahmoqona ertagingga ishonaveradi, deb o‘ylaysanmi!

– Men o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim. Bular bug‘ular edi, – bo‘sh kelmasdi Mo‘min bobo. – Nahot sen ko‘rmagan bo‘lsang, o‘g‘lim? Sen o‘zing ko‘rding-ku.

– Xo‘sh, ko‘rdim. Uchtasi chopqillab ketdi, shekilli.

– Rost, uchta. Menga ham shunday tuyuldi.

– Nima qipti shunga? Bug‘u bo‘lsa bug‘u-da. Mana bu yerda odam o‘z jonidan judo bo‘lishiga sal qoldi. Nimasiga quvonish kerak ekan. Bular agar bug‘ular bo‘lsa, demak, dovon ortidan kelgan. U yoqda – Qozog‘istonda, tog‘ning narigi tomonida, o‘rmonlarda hali bug‘ular bor, deyishadi. U yer ham zapovednik. Zapovednikning bug‘ulari bo‘lsa ehtimol. Kelsa kelibdi-da. Bizning nima ishimiz bor. Qozog‘istonning bizga daxli yo‘q.

– Balki, bizda yashab qolar ular? – orzu qilib gapirdi Mo‘min bobo. – Qani endi qolsa...

– Bas endi, – uning so‘zini bo‘ldi O‘razqul. – Ketdik!..

Yog‘ochni hali ancha pastga sudrab tushish, keyin esa yana otda daryodan sudrab olib o‘tish kerak edi. Bu ham og‘ir ish. Agar yog‘och daryodan omon-eson olib o‘tilsa, so‘ngra yana mashinaga ortiladigan tog‘ yon-bag‘rigacha yetkazish darkor.

Eh, qancha mehnat.

O'razqul o'zini butunlay baxtsiz his qildi. Butun borliq unga nohaq yaratilganday tuyuldi. Tog'lar bo'lsa, hech nima sezmaydi, hech nima istamaydi, hech nimadan zorlanmaydi, bir joyda turgani-turgan, o'rmonlar esa avval kuzga, undan keyin qishga o'tadi, buning hech qanday mashaqqatli joyi yo'q. Zag'chalar ham o'z erkicha uchib yuradi. Istaganicha chag'illaydi. Bug'ular, agar ular haqiqatan ham bug'ular bo'lsa, dovonning narigi yog'idan keladida, o'rmonda daydib yuraveradi, qanday yuradi, qanaqa yuradi, o'zining ishi. Shaharda odamlar asfalt ko'chalarda beparvo qadam tashlashadi, taksilarda yurishadi, restoranlarda o'tirishadi, vaqtichog'lik qilishadi. Uning peshanasiga mana shu tog'larda yurish bitilgan, u bebaxt... Hatto uning mana shu hech nimaga yaramaydigan qaynotasi Mo'min chaqqon ham undan baxtliroq, chunki u ertakka ishonadi. Ovsar odam. Ovsarlar hamisha o'z hayotidan mamnun.

O'razqul o'z hayotini ko'rarga ko'zi yo'q. Hayoti o'zi istaganicha emas. Bu hayot Mo'min chaqqonga o'xshaganlarga xos. Unga esa nima ham kerak? Umri mehnatda o'tyapti, bir kun dam olish yo'q. Umrida esa biron inson unga qaram bo'lgan emas, u esa hammaga qaram bo'lib kelgan, hatto o'zining kampiriga ham – chol, hatto unga bir so'z qaytarmaydi. Shunday sho'rpe-shana erkak bilan ham baxtiyor bo'laveradi. O'rmonda bug'ularni ko'rib, xuddi yuz yil dunyoda izlagan aka-ukalarini uchratgandek, ko'z yoshi qilib yuribdi-ya.

Eh, nimasini gapirasan...

Ular axiri so'nggi manzilga chiqishdi, u yerdan uzun tik yo'l daryoga tushib boradi. Tin olgani to'xtashdi.

Daryoning narigi betida, qorovulxona yonidagi O'razqulning uyi oldida qandaydir bug' ko'tarilardi. Bug'ga qarab samovar qaynab turganini bilsa bo'lardi. Demak, uni xotini kutayotibdi. Lekin bundan O'razqul yengil tortmadi. U og'zi bilan entikib nafas olar, havo yetishmasdi. Ko'kragi, boshi og'rir, yuragi gupillab urardi. Peshanasidan ter quyilardi. Oldinda esa hali uzoq va tik nishab turibdi. Uyda esa pushtsiz xotin kutib o'tiribdi, samovar qo'yib o'tirganlariga kuyaymi, ko'nglimni topmoqchi... Birdan chopib borib, bu qorindor samovarni bir tepib, uchirib yubor-

gisi kelib ketdi. Keyin esa xotiniga tashlanib, o'lguday ursa. U xayolan xotining dod-faryodini eshitib, uning baxtsiz qismatini tasavvur qilib, huzur qildi.

«Yaxshi bo'пти, – o'ylardi u. – Ajab bo'пти. Men qiynalganimda nega u rohat qilib o'tirishi kerak?»

Uning xayollarini Mo'min bo'ldi.

– Men esimdan chiqarayozibman, o'g'lim, – shosha-pisha xatosini tuzatmoqqa urinib O'razqulning oldiga keldi, – Men bolani olgani maktabga borishim kerak, axir. Darslari tugadi-ku.

– Xo'sh, nima bo'пти? – atayin vazmin ohangda so'z qotdi O'razqul. – Nima qil deysan?

– Jahling chiqmasin, bolam. Yog'ochni shu yerda qoldiramiz. O'zimiz pastga tushamiz. Sen uyingga borib ovqatlanasan. Men shu paytda otda chopib maktabga borib kelaman. Bolani olib qaytaman. Keyin kelib yog'ochni olib ketamiz.

– Shuni o'ylab topguncha ancha bosh qotirdingmi, chol? – zahxandalik bilan gap qotdi O'razqul.

– Bola axir yig'laydi-da.

– Nima bo'пти shunga? – qizishdi O'razqul. Nihoyat cholni xumordan chiqquncha so'kishga bahona topildi. Kun bo'yi O'razqul janjalga bahona axtardi, mana endi Mo'minning o'zi unga bahona topib berdi. – U yig'lar ekan deb biz ishimizni tashlab ketaylikmi? Ertalab, maktabga olib boraman, deb boshni qotirding. Olib bording, yaxshi. Endi maktabdan olib kelaman deysan. Men nima senga? Yo biz maynabozchilik o'ynayapmizmi bu yerda?

– Keragi yo'q, o'g'lim, – zorlandi Mo'min. – Shunday kunda. Menga-ku mayliya, bola kutadi-da, shunday kunda yig'laydi-da...

– Nima shunday kunda? Bu qanaqa xosiyatli kun o'zi?

– Bug'ular qaytdi. Nima keragi bor edi shunday kunda...

O'razqul dovdirab, hatto hayratidan jim bo'lib qoldi. U tikkanli butalar orasida yumalab, qo'rquvdan yuragi yorilayozganda sakragan soylari lip etib o'tganday ko'zga tashlangan bu bug'ularni allaqachon unutkan edi. Yog'och bilan pastga yumalaganda birgina daqiqada taqdiri hal bo'lib ketardi. Uning bug'ularga qarashga ham, cholning vaysashiga quloq solishga ham holi kelmay qolgandi.

– Sen meni nima deb o‘ylayapsan? – dedi u sekin va jaxd bilan cholning yuziga pishqirib. – Afsus, soqoling yo‘q, bo‘lmasa boshqalarni o‘zingdan ko‘ra ahmoqroq deb o‘ylamasliging uchun yulib tashlardim. Sening bug‘ularingni boshimga uramanmi. Nimasiga yana men ularni o‘ylashim kerak ekan. Sen meni gap bilan chalg‘itma. Qani tur, yog‘ochni ushla. To daryodan olib o‘tmagunimizcha, biron nima haqida g‘ing dema. U yoqda kim maktabga boryapti, kim yig‘layapti – mening ishim yo‘q. Bas, endi ketdik...

Mo‘min har safargidek bo‘ysundi. U toki yog‘och joyiga bormaguncha O‘razqulning qo‘lidan qutulib ketolmasligini bilib, sukut saqlagancha jon-jahdi bilan ishlardi. Qalbi tug‘yon urib yotsa ham, u boshqa biron so‘z qotmadi. Nabirasi uni maktab oldida kutib turibdi; hamma bolalar uy-uyiga tarqab ketishgan, faqat yolg‘iz uning yetim nabirasigina yo‘l poylab, bobosini kutmoqda.

Chol barcha sinfning bolalari maktabdan qanday yer tepinib otilib chiqishini, qanday uy-uyiga chopqillab ketishini ko‘z oldiga keltirdi. Och qolishgan. Ular yo‘ldayoq o‘zlariga tayyorlangan ovqatning hidini sezishadi va quvonchga to‘lib, hayajonlanib uylarning derazasi ostidan chopib o‘tishadi. Onalari allaqachon kutib o‘tirishibdi. Har birining chehrasida odamni quvontiradigan tabassum. Ona o‘ziga og‘irimi, yengilmi, bolasi uchun tabassum qilishga har qachon o‘zida kuch topa oladi. Hatto ona: «Qo‘llaring-chi? Qo‘llaringni kim yuvadi?» – deb o‘shqirib turganda ham baribir uning ko‘zlarida o‘sha tabassum yashiringan bo‘ladi.

Mo‘minning nabirasi o‘qishga tutingan kundan beri qo‘li siyohdan arimay qoldi. Bu bobosiga, hatto yoqib tushardi: demak, yigitcha ish bilan mashg‘ul. Ana, hozir uning nabirasi siyohli qo‘llarida shu yil yozda sotib olingan portfelini ushlab yo‘lda turibdi. U, ehtimol, kutaverib charchagan va endi ko‘zini uzmay, otda yo‘rtib kelayotgan bobom do‘nglikda ko‘rinib qolmasmikan, deb bezovtalanib turgandir. Axir, u hamisha o‘z vaqtida kelardi-ku. Bola har safar maktabdan chiqqanida bobosi sal narida uni toqatsizlik bilan kutib turardi. Hamma uy-uyiga tarqab ketar, u esa bobosi tomonga chopardi. «Ana bobom turibdi, chopdik!» derdi bola portfeliga. Chopib borayotib hayajonga to‘lganicha to‘xtab qolardi. Agar yon-verida hech kim bo‘lmasa, u bobosi-

ga tashlanib, eski ust-boshlarining va yozgi quruq pichanning o'zi ko'nikib ketgan hididan nafas olib, yuzlarini uning qorniga ishqab quchoqlab olardi. O'sha kunlari bobosi narigi qirg'oqdan pichan tashirdi, qishda qalin qorda u yerga yetib bo'ladimi. Yaxshisi kuzda tashib keltirgan ma'qul-da. Keyin ancha paytgacha Mo'mindan to'zg'igan pichanning achqimtil hidi kelib yurdi.

Bobo bolani o'zining orqasiga, otning sag'risiga mingashtirib olar, shu bilan u yoqdan bu yoqdan gaplashib yetib kelib qolganlarini sezishmasdi. Tog' tepaligining ikki cho'qqisi orasidagi pastqamlikdan oshib, to'g'ri San-Toshga kelishardi.

Bolaning maktabga qattiq berilgani buvisining achchig'ini keltirardi. Bola ko'zini ochgan zahoti, apil-tapil kiyinib, portfeliga kitob-daftarlarni solardi. Kechasi ham portfelini yoniga qo'yib yotishidan buvisining jahli chiqardi:

– Bu yaramas portfelga buncha yopishib qolding? Shu senga xotin bo'lib qolgandami, qaliniga bizni sotib yer ekansan-da...

Buvisining gapi bolaning u qulog'idan kirib, bu qulog'idan chiqib ketar, qolaversa, gap nima haqda borayotganini ham uncha tushunib yetmasdi. Uning uchun eng muhimi maktabga kechikmaslik edi. U hovliga otilib chiqib bobosini shoshirardi. Faqat maktab ko'zga tashlangandagina tinchlanardi.

Bir safar ular baribir kechikib qolishdi. O'tgan haftada tong xiyol yorishganda Mo'min otda narigi qirg'oqqa yo'l oldi. Ertalab barvaqt pichanga bir qatnov qilishga qaror qilgandi. Hammasi joyida bo'layotgandi, lekin yo'lda pichan sochilib ketdi. Yana hamma pichanni qayta bog'lab, yana otga ortish kerak edi. Shoshib bog'langan pichan qirg'oqning o'zida yana sochilib ketdi.

Nabirasi esa narigi tomonda kutib turardi. U g'adir-budur toshning ustiga chiqib, portfelini silkir va qichqirib allakimni chaqirardi. Chol shoshar – arqon chalkashib ketgan, yechib bo'lmas, ko'r tugun tushib qolgandi. Bola esa hamon qichqirardi, shunda chol uning yig'layotganini angladi. Pichanni ham, arqonni ham tashladi-da, tezroq nabirasining oldiga yetib borish uchun otga minib, uni kechuvdan haydab ketdi. Daryodan o'tguncha ham ancha vaqt o'tdi: kechuvdan o'tish osonmas, suv ko'p, oqim tez. Kuzda hali uncha qo'rqinchli emas, yozda otni chappa ag'daradi.

Mo'min nihoyat daryodan o'tib nabirasining oldiga borganida u ho'ngrab yig'lardi. Bobosiga qaramas, faqat yig'lar va so'ylanardi: «Kechiqdim, maktabga kechiqdim». Chol otdan engashib, bolani egarga ko'tarib oldi-da, yo'rtib ketdi. Bu maktab qurg'ur yaqin orada bo'lgandami, bolaning o'zi g'iz etib borib kelaverardi. Shuning uchun butun yo'l bo'yi to'xtamay yig'ladi, chol uni hech nima bilan ovutolmadi. Maktabga ham ho'ngrab yig'lagan holida olib keldi. Dars boshlanib ketgan edi. To'g'ri sinfga olib kirdi.

Mo'min muallima oldida qayta-qayta uzr so'rab, buning boshqa takrorlanmasligini aytib so'z berdi. Lekin hammasidan ham chol kechikkani uchun nabirasining kuyib-pishganini va zorlanib yig'laganini ko'rib iztirob chekdi. «Ilohim maktabni hamisha shunday sevsin-da», – xayoliga keltirdi u. Harholda bolapaqir nimaga bunchalik yig'ladi. Demak, yuragida bir armon bor-da...

Hozir ham yog'ochning atrofida charx urib, goh u tomoniga, goh bu tomoniga chopib o'tar, tog'dan tezroq pastlikka sirg'alib tushsin, hech qayerga ilinib qolmasin deb, yog'ochning ostiga pishang solib, itarib borarkan, Mo'minning xayolidan nabirasi ketmasdi – nima bo'ldi ekan-a?

O'razqul esa shoshmasdi. U otni yetaklab borardi. Bu yerda ko'p shoshib bo'lmaydi – uzun, tik nishablikdan qiyalab yurishga to'g'ri keladi. Lekin uning gapini inobatga olib, yog'ochni shu yerda qoldirib, keyin kelib olib ketish mumkin emasmi? Eh, kuch-quvvati bo'lgandami, yog'ochni shartta yelkasiga qo'yib, daryodan o'tgan va mashinaga ortiladigan joyga eltib tashlagan bo'lardi. Mana-ye, olinglar yog'ochlaringni va yo'qolinglar. Mo'minning o'zi bo'lsa nabirasining oldiga otilgan bo'lardi.

Qayoqda deysiz, bular xomxayol. Hali toshlar va shag'alliklardan yurib qirg'oqqa yetish, so'ng kechuvdan yog'ochni ot bilan sudrab narigi tomonga olib o'tish kerak. Otning sillasi quridi – u tog'da qancha past-balandliklarga chiqib tushmadi... Ishqilib, oxiri baxayr bo'lsin, agar yog'och daryo o'rtasida toshlarga ilinib, yoki ot qoqilib yiqilib tushsa ish chatoq!

Ular suvdan kechib o'tishayotganda Mo'min bobo duo qilib turdi: «O'zing qo'lla, Shoxdor ona bug'u, ilohim yog'och ilinmasin, ilohim ot yiqilmasin». Etiklarini yelkasiga tashlab, ish-

tonining pochasini tizzasidan yuqori shimarib olgan yalangoyoq Mo‘min bobo qo‘lda pishang bilan suvda suzib borayotgan yog‘och ortidan arang yetib ulgurardi. Yog‘ochni oqimga qiya qilib sudrashardi. Daryo suvi qancha toza va tiniq bo‘lsa, shuncha sovuq ham edi. Kuzning suvi-da.

Chol bunga bardosh berardi: Mayli, oyoq uzilib tushmaydi. Ishqilib, yog‘och tezroq olib o‘tilsa bo‘lgani. Baribir yog‘och ilinib qoldi, aksiga olganday, sertoshli yerga kelganda taqqa to‘xtadi. Bunday hollarda otga jinday dam berib, keyin yaxshilab bir «chu!» deyilsa – kuchli siltov bilan yog‘ochni toshlar panjasidan tortib olsa bo‘ladi. Lekin otga minib olgan O‘razqul toliqib, kuchdan ketgan jonivorni qamchi bilan ayamay savaladi. Ot orqa oyoqlari bilan cho‘qqayib, sirg‘alib, qoqinib ketar, lekin yog‘och joyidan qo‘zg‘almasdi. Cholning oyoqlari muzlab qoldi, ko‘zi tina boshladi. Boshi aylandi. Jarlik, jarlik ustidagi o‘rmon, osmondagi bulutlar pastga tusha boshladi, daryoga sho‘ng‘ib, sho‘x oqimda suzib, yana joyiga qaytdi. Mo‘minning mazasi qocha boshladi. La’nati yog‘och! U qurib yotganda edi, boshqa gap edi, suvda o‘zi suzib ketardi. Buni esa hozirgina qirqishdi-yu, darrov daryoga sudrab tushishdi. Kim, axir, shunday qiladi! Oqibati shu bo‘ladi-da. O‘ylanmay qilingan ishning oxiri voy. Qayrog‘ochni qurisib deb tashlab kelishga O‘razqulning ra’yi yo‘q. Inspeksiyaning ko‘zi tushib qolsa, taqiqlangan o‘rmondan qimmatli daraxtlarni o‘g‘irlikcha qirqqan, deb akt tuzadi. Shuning uchun ham qirqilgan yog‘ochni shu zahotiyoyq gumdon qilishi kerak.

O‘razqul o‘kchasi bilan otni niqtar, qamchi bilan boshiga urar, so‘kinar, xuddi hammasi uchun go‘yo u, Mo‘min aybdordek, cholga baqirardi, yog‘och esa joyidan jilmasdi, u battar toshga o‘rnashib borardi. Cholning sabr-toqati tugadi. U butun umrida birinchi marta g‘azab bilan ovozini balandlatdi.

– Tush otdan! – u O‘razqulning yoniga jiddiy borib, uni egardan tortdi. – Otning tortolmayotganligini ko‘rmayapsanmi? Hoziroq tush!

Hayron qolgan O‘razqul jimgina bo‘ysundi. Egardan etigi bilan to‘g‘ri suvga sakradi. Xuddi shu daqiqadan boshlab, u garang va qulog‘i bitib qolganday, o‘zini yo‘qotgan edi.

– Qani kel. Ko‘tardik! Qani ol! – Mo‘minning komandasi bilan ular yog‘ochni joyidan biroz ko‘tarib, uni toshlarning siquvidan bo‘shatib, pishangning ustiga mindirdilar.

Ot naqadar aqlli jonivor! U ayni shu paytda toshlarga qoqinib, toyinib pastromkani torday tarang tortib oldinga silkindi. Lekin yog‘och o‘rnidan bir qo‘zg‘aldi-yu, toyib yana botib qoldi. Ot yana bir silkindi va o‘zini tutib qololmay suvga yiqilib tushib, tipirchilagancha egar-jabdug‘iga o‘ralashib qoldi.

– Otni! Otni ko‘tar! – Mo‘min O‘razqulni turti. Ular birgalikda otni bazo‘r oyoqqa turg‘azib qo‘yishdi. Ot sovuqdan titrar, arang suvda turardi.

– Yech otni!

– Nimaga?

– Yech deyapman senga. Boshqatdan bog‘laymiz. Past romkani ol.

Yana O‘razqul jimgina bo‘ysuna qoldi. Otni yechib bo‘lgach, Mo‘min uning yuganini qo‘lga oldi.

– Endi ketdik, – dedi u. – Keyin kelamiz. Ot damini olsin.

– Qani, to‘xta-chi! – O‘razqul cholning qo‘lidan yuganini tortib oldi. U xuddi uyqudan ko‘z ochgandek bo‘ldi. Birdan yana asl holiga qaytdi.

– Sen kimning boshini qotiryapsan. Hech qayoqqa bormaysan. Yog‘ochni hozir chiqaramiz. Kechqurun yog‘ochga odamlar kelishadi. Gap-so‘zsiz otni egarla, eshityapsanmi?

Mo‘min jimgina burildi-da, sovuq qotgan oyog‘i bilan oqsagancha sayozdan qirg‘oq tomon yurdi.

– Qayoqqa ketyapsan, chol? Qayoqqa deyapman?

– Qayoqqa! Qayoqqa! Maktabga. Nabiram u yerda rosa tushdan beri kutyapti.

– Qani qayt-chi! Qayt!

Chol quloq solmadi. O‘razqul otni dalada qoldirib, salkam qirg‘oqda, toshloq ustida Mo‘minga yetib oldi, yelkasidan ushlab o‘ziga tortdi. Ular yuzma-yuz turib qolishdi.

O‘razqul epchillik bilan cholning bo‘yniga osilgan eski kirza etikni yulib oldi-da, qaynotasining boshiga, yuz-ko‘ziga ikki marta qulochkashlab urdi.

– Qani yur! – xirilladi O‘razqul etiklarni bir chekkaga uloqtirarkan.

Chol etik oldiga borib, uni ho‘l qumdan ko‘tarib, qaddini rostlaganda lablaridan qon tirqirab oqardi.

– Yaramas! – dedi Mo‘min qonni tupurarkan, etikni yana yelkasiga ilib.

Bu hech kimning so‘zini qaytarmagan Mo‘min chaqqonning so‘zi edi. Bu sovuqdan ko‘kargan, eski etiklarini yelkasiga ilgan, lablari qonab ketgan bechora cholning so‘zi edi.

– Yur!

O‘razqul uni sudradi. Lekin Mo‘min kuch bilan uning qo‘li-dan siltanib chiqdi-da, orqasiga qaramay jimgina nariga ketdi.

– Xap sanimi, qari ahmoq! Endi kuningni ko‘rsataman! – O‘razqul uning orqasidan mushtini do‘laytirib dag‘dag‘a qildi.

Chol qayrilib qaramadi. U «yotoq tuya»ning oldidagi supachaga borib o‘tirdi, etigini kiydi va uyiga tez yurib ketdi. Hech yerda to‘xtamay, to‘g‘ri otxonaga kirdi. U yerdan O‘razqulning daxlsiz, mehmonga miniladigan, poygada chopadigan, birov egarlashga botinolmaydigan bo‘z oti – Olaboshni yetaklab chiqdi. Xuddi yong‘in chiqqandek Mo‘min uni hovlidan egarsiz, uzangisiz minib chiqib ketdi. U derazalar yonidan, hali ham shaqillab qaynab yotgan samovar yonidan ot choptirib o‘tganida tashqariga otilib chiqqanlar – Mo‘minning xotini, qizi Bekey va yosh Guljamol cholga bir gap bo‘lganini darrov fahmlashdi. U hech qachon Olaboshga minmas va hech qachon hovlidan bunchalik shoshilib chiqmagandi. Bu Mo‘min chaqqonning isyoni ekanligini ular hali bilishmasdi. Keksaygan chog‘idagi bu isyon uni nimarlarga giriftor qilishini ham bilishmasdi.

Qirg‘oq tomondan esa otni yetaklab O‘razqul uyga qaytardi. Ot oldingi oyog‘ini oqsab bosardi. Ayollar jim turib, uning hovliga yaqinlashib kelishiga ko‘z tikib turishardi. O‘razqulning ko‘nglidan nimalar kechayotganini, u o‘sha kuni ularga qanday g‘am-alamlar keltirayotganini hali ayollar xayoliga ham keltirishmasdi...

U ho‘l, shaloplagan etikda, ho‘l ishtonda vazmin va og‘ir qadamlar bilan ular oldiga yaqinlashib, ayollarga g‘amgin nazarda xo‘mrayib qaradi. Xotini Bekey bezovtalanib qoldi:

– Nima qildi, O‘razqul? Nima bo‘ldi? Hamma yog‘ingiz ho‘l bo‘lib ketibdi-ku. Yog‘och oqib ketdimi?

– Yo‘q, – qo‘l siltadi O‘razqul. – Ma. – U yuganni Guljamolga uzatdi. – Otni otxonaga olib bor. – Shunday deb o‘zi eshik tomonga yurdi. – Yur uyga, – dedi u xotiniga. Kampir ham ular bilan birga bormoqchi edi, O‘razqul uni ostonaga yo‘latmadi.

– Sen nari tur, kampir. Senga hech qanday ish yo‘q bu yerda. Uyingga bor-u, xap o‘tir.

– Nima bo‘ldi senga? – xafa bo‘ldi kampir. – Bu nimasi? Cholimga nima bo‘ldi? Nima gap?

– Uning o‘zidan so‘ra, – javob qildi O‘razqul. Uyda Bekey erining ho‘l ust-boshlarini yechib, unga po‘stin berdi, samovarni olib kirib, choy qo‘yishga tutindi.

– Choyni qo‘y, – qat‘iy rad qildi O‘razqul. – Araq ber.

Xotini ochilmagan yarimtalikni olib, stakanga quydi.

– To‘ldirib quy, – buyruq qildi O‘razqul. Bir stakan araqni suvdek ichib yuborgach, po‘stinga o‘raldi-da, kigizga cho‘zilib, xotiniga dedi:

– Qo‘ydim, sen mening xotinim emassan, men sening ering emasman. Jo‘na, bu uyda sening izing qolmasin. Qorangni ham ko‘rsatma. Vaqt g‘animatida jo‘nab qol!

Bekey uh tortdi, karavotga o‘tirdi va har galgidek ko‘z yoshlarini ichiga yutib, sekin gapirdi:

– Yanami?

– Nima, yanami? – bo‘kirib yubordi O‘razqul. – Yo‘qol!

Bekey uydan otilib chiqdi va har doimgidek qo‘llarini bukib, hovlini boshiga ko‘tarib ho‘ngrab yig‘lay boshladi:

– Men, baxti qaro, bu dunyoga nega kelgan ekanman-a...

Bu choq Mo‘min chol Olaboshda nabirasi oldiga yo‘rtib borardi. Olabosh – chopqir ot. Lekin baribir Mo‘min ikki soatdan ziyodroq kechikdi. U nabirasini yo‘lda uchratdi. Bolani muallimaning o‘zi uyiga olib kelayotgandi. O‘sha muallima beshinchi yil kiyayotgan, shamol yalab ketgan, yenglari qo‘pol, hech o‘zgarmas paltosida. Horigan ayolning qovog‘i soliq ko‘rinardi. Anchadan beri yig‘layverib ko‘zlari shishgan bola qo‘lida portfeli bilan bechora va xo‘rlangan qiyofada uning yonida kelardi.

Muallima Mo‘min cholni qattiq so‘roqqa oldi. Chol esa ayolning oldida otdan tushib, boshini quyi solib turardi.

– Agar vaqtida kelib olib ketmaydigan bo‘lsangiz, – dedi muallima, – bolangizni maktabga olib kelmang. Menga ishonmang, o‘zimda ham to‘rttasi bor.

Mo‘min yana uzr so‘radi, bunday hol boshqa takrorlanmaydi deb, yana so‘z berdi.

Muallima Jilisoyga qaytib ketdi, bobo bilan nabira esa uyga yo‘l olishdi.

Bola otda bobosining oldiga o‘tirib jimgina borardi. Chol ham unga nima deyishini bilmasdi.

– Juda och qoldingmi? – so‘radi u.

– Yo‘q, muallimamiz non berdi, – javob berdi nabira.

– Nega bo‘lmasa miq etmay kelyapsan?

Bola shunda ham gapirmadi.

Mo‘min gunohkorona jilmaydi:

– Oh, arazgo‘y bolaginam. – U bolaning furajkasini olib, boshidan o‘pdi va yana furajkasini boshiga kiygizib qo‘ydi.

Bola qiyo ham boqmadi.

Ikkalasi ham shunday ma‘yus va jim ketishdi. Mo‘min jilovni mahkam tutib, salt otda bola urinib qolmasin deb, Olaboshning boshini bo‘shatmay borardi. Endi shoshishning ham keragi yo‘qday edi.

Ot tezda undan nima talab qilinayotganini payqadi-da, yarim yo‘rg‘alab yurib ketdi. U yerga nag‘alini taqillatib urib, pishqirib borardi. Shunaqa otda qani endi yolg‘iz o‘zing xirgoyi qilib ket-sang. Odamning yolg‘izlikda kuylaydigan qo‘shig‘i ozmi? Ro‘yobga chiqmay qolgan orzular haqida, o‘tgan umr haqida, sevgan chog‘laring, boshdan kechirgan voqealaring haqida...

Inson ko‘nglida armon bo‘lib qolgan narsalarni eslashni xush ko‘radi. Aslini olganda insonning o‘zi ham nimadan armon qilayotganini unchalik tushunib yetmaydi. Lekin har zamon – har zamon shu haqda o‘ylab qo‘ygisi, uning tagiga yetgisi keladi.

Yaxshi ot – mehribon hamroh...

Mo‘min chol nabirasining sochi taqir olingan ensasiga, in-gichka bo‘yni-yu, shalpanq quloqlarigacha qarab o‘ngmagan

hayotida butkul ishi-yu, mehnatidan, chekkan barcha tashvish va g‘amlaridan endi faqatgina yolg‘iz mana shu – hozircha nochor bola qolganini o‘ylardi. Bobosi uni oyoqqa turg‘izishga ulgursa yaxshiku-ya. Lekin u yolg‘iz qolsami – og‘ir bo‘ladi. O‘zi mushtdek-ku, ammo fe‘lli-huyli. Uning oddiygina, mo‘mingina bo‘lgani yaxshi edi...

Axir, O‘razqulga o‘xshaganlar uni o‘lguday yomon ko‘rib, bo‘rining ta‘qibiga tushgan bug‘uchaday burda-burda qilib tashlaydi-ku...

Shunda Mo‘min boyagina lip etib shitobli soya solib o‘tgan va ko‘ksidan hayrat va shodlik xitoblari otilib chiqishiga sababchi bo‘lgan o‘sha bug‘ularni esladi.

– Bilasanmi, o‘g‘lim, nima? Bug‘ular yurtimizga qaytib keldi, – dedi Mo‘min bobo. Bola yelkasi ustidan yalt etib qaradi:

– Rostmi?

– Rost. O‘zim ko‘rdim. Uch bosh.

– Qayoqdan kelganikin ular?

– Menimcha, dovon orqasidan. U yerda ham o‘rmon bor. Hozirgi kuz xuddi yozdagiday-da, dovon ochiq. Shuning uchun bizga mehmon bo‘lib kelgan.

– Ular biz tomonda qoladimi?

– Yoqsa qoladi. Hech kim tegmasa, yashab yuraveradi. Ozuqa serob bizda. Bu yerda xohla mingta bug‘u boq. Ilgarigi vaqtlarda, Shoxdor ona bug‘u davrida, bu yerda ularning son-sanog‘i bo‘lmagan...

Bu xabarni eshitib bolaning muzlagan ko‘ngli erib, xafaligi tarqalganini sezgan chol yana o‘tgan zamonlar haqida, Shoxdor ona bug‘u haqida hikoya qilishga tushib ketdi. O‘zining ertagiga o‘zi ham berilib ketib, qani endi birdan shunday baxtli bo‘lib qolsang-da, boshqaga ham baxtingni ulashsang! – deb qoldi. Butun umr shunday yashasang. Mana shunday, xuddi hozirgiday, xuddi hozirgi soatdagiday. Lekin hayot bunday qurilmagan, baxt bilan yonma-yon, izingdan izma-iz yuradigan, hech mahal arimaydigan baxtsizlik qalbingga, hayotingga bemavrid daxl qilib turadi. Hatto hozirgi damda, u nabirasi bilan baxtiyor borayotgan chog‘ida ham, cholning qalbida shodlik bilan tashvish yonma-yon turardi:

u yoqda O‘razqul nima qildi ekan? U yana nima shumlikni tayyorlab turgan ekan, qanaqa zulm? Unga, itoatsizlik qilishga jur‘at etgan cholga qanaqa jazo o‘ylab qo‘ydi ekan? Axir, O‘razqul buni shunday qoldirmaydi-ku. Bo‘lmasa uni O‘razqul deyishmasdi-da.

Qizini va uning o‘zini kutayotgan baxtsizlik to‘g‘risida o‘ylamaslik uchun Mo‘min nabirasiga bug‘ular, bu jonivorlarning karomati, marhamati, go‘zalligi va uchqurligi, xuddi shularning sharo-fati bilan har qanday baloni daf qilishlari haqida hikoya qilardi.

Bolaga yaxshi edi. U uyda nima kutayotganligini bilmasdi. Uning ko‘zi va quloqlari yonardi. Nahotki, bug‘ular qaytib kelgan bo‘lsa? Demak, hammasi to‘g‘ri ekan-da! Bobosining aytishicha, Shoxdor ona bug‘u odamlarning yovuzligini kechirgan emish va o‘z bolalariga Issiqko‘l tog‘lariga qaytishga ruxsat etganmish. Bobosi aytadiki, bu yer qandayligini bilish uchun hozircha uchta bug‘u kelgan, agar ularga yoqsa, unda hamma bug‘ular yana vataniga qaytadi.

– Bobo, – deb bobosining so‘zini bo‘ldi bola, – balki, Shoxdor ona bug‘uning o‘zi ham kelgandir? Balki, bu yer qandayligini uning o‘zi ko‘rib, keyin bolalarini chaqirmoqchidir?

– Ehtimol, – dedi Mo‘min ishonchsizgina. U tutilib qoldi, o‘zini noxush seza boshladi: ortiqcha berilib ketgani yo‘qmi, bola uning so‘zlariga ortiqcha ishonib yuborgani yo‘qmi? Lekin Mo‘min chol nabirasini ishonchdan qaytarishga urinmadi. Bu endi juda kech edi. – Kim biladi, – yelkalarini qisdi Mo‘min, – Balki, balki, Shoxdor ona bug‘uning o‘zi ham kelgandir. Kim biladi...

– Hozir bilamiz-da. Yuring, buva, siz bug‘ularni ko‘rgan joyga boramiz, – dedi bola. – Men ham bir ko‘ray.

– Ular, axir, bir joyda turmaydi-da.

– Biz izidan boramiz. Ularning izidan uzoq-uzoqlarga izlab boraveramiz. Ularga ko‘zimizning qiri tushdi deguncha, qaytamiz. Shunda ular odamlar tegmasligini bilib oladi.

– Go‘daksan-da, – kulimsiradi bobo. – Uyga boraylik, o‘sha yerda ma‘lum bo‘ladi.

Ular qorovulxonaga yaqinlashib, uylar ortidagi so‘qmoqdan borishardi. Uylar orqa tomondan – xuddi yelkasini o‘girib turgan odamga o‘xshardi. Uchala uy ham ichida nima bo‘layotganidan

hech bir nishon bermay turardi. Hovli ham bo‘m-bo‘sh va jimjit. Mo‘minning yuragini noxush vahm bosdi. «Nima yuz bergan bo‘lishi mumkin? O‘razqul uning baxtsiz qizi Bekeyni urdimikin? Yoki mast bo‘lguncha ichganmikin? Yana qanday falokat yuz berishi mumkin? Nega buncha jimjitlik, nega shu mahalda hovli-da hech kim yo‘q? Agar hamma narsa joyida bo‘lsa, bu mash‘um yog‘ochni daryodan sudrab chiqish kerak, – o‘yladi Mo‘min. – Qo‘y, shu O‘razqulni, yaxshisi u bilan aloqani uzish kerak. Bilganini qilib, qolgan hammasiga tupurish darkor. Eshakka uning eshak ekanligini isbotlab berolmaysan-ku».

Mo‘min otxonaning oldiga keldi.

– Tusha qol. Mana, yetib ham keldik, – u nabirasiga hayajonlanganini bildirmaslik uchun xotirjam gapirdi. Bola qo‘lida portfeli bilan uyga chopmoqchi bo‘lganida, Mo‘min bobo uni to‘xtatdi: – To‘xta, birga boramiz.

U Olaboshni otxonaga bog‘lab chiqdi-da, bolani qo‘lidan ushlab, uyga qarab yurdi.

– Menga qara, – dedi bobo nabirasiga, – agar meni so‘kishsa, sen qo‘rqmagin va u yerdagi har xil gaplarga ahamiyat qilmagin. Buning senga daxli yo‘q. Sening ishing maktabga qatnash.

Biroq aytadigan hech nima sodir bo‘lmadi. Ular uyga kelishganda, faqat kampir Mo‘minga xushlamaygina tikildi-da, labini tishlab, yana o‘zining tikayotgan ishiga berildi. Mo‘min chol ham unga hech nima demadi. U xona o‘rtasida qovog‘ini solgan holda sergak turib, keyin qozondan katta kosadagi un oshini olib, non va qoshiq keltirdi-yu, nabirasi ikkalasi kechikkan tushlikka o‘tirishdi.

Jimgina ovqatlanishdi, buvisi esa, hatto ular tomonga qayrilib ham qaramadi. Uning jigarrang so‘lg‘in yuzida g‘azab to‘ngib qolgandi. Bola qandaydir mudhish hodisa sodir bo‘lganini payqadi. Chol-kampir esa jim edi.

Bolaga shunday vahimali, shunday tashvishli tuyuldiki, tomog‘idan ovqat ham o‘tmay qoldi. Ovqat ustida odamlarning jim qolib, o‘zlarining allaqanday yomon va shubhali xayollariga berilishidan yomoni yo‘q. «Balki, bunga biz sababchidirmiz?» – dedi bola xayolida portfeliga. Portfel deraza tokchasida turardi. Bola xayolan portfeli bilan shivirlasha boshladi:

«Sen hech nima bilmaysanmi? Bobom nega buncha g'amgin? Uning gunohi nima? Bugun nega u kechikdi, nega Olaboshni egarsiz minib bordi? Axir hech qachon bunday bo'lmagandi-yu. Balki, u o'rmonda bug'ularni ko'rib qolib, ushlanib qolgandir?.. Ehtimol, hech qanday bug'u yo'qdir. Bu yolg'ondir? Unda nima? Nega bo'lmasa gapiradi? Agar u bizni aldagan bo'lsa, Shoxdor ona bug'u qattiq ranjiydi-ku...»

Mo'min ovqatlanib bo'lgach, bolaga sekingina dedi:

– Sen hovliga chiqavergin, bir ish bor. Menga yordamlashasan. Men hozir chiqaman.

Bola itoatkorona chiqib ketdi. U eshikni yopgan zamon, buvisining ovozi keldi:

– Qayoqqa?

– Yog'ochni keltirgani boraman. Boya daryoda tiqilib qolgan-di, – javob qildi Mo'min.

– Ha, payqab qoldingmi! – qichqirdi kampir. – Esingga tushdi! Sen borib qizingning holini ko'r. Uni Guljamol uyiga olib ketdi. Sening tug'mas telba qizing kimga kerak endi. Bor, kimga o'xshab qolganini endi o'zi aytsin. Eri uni uyidan qutirgan itday haydadi.

– Xo'sh, nima bo'пти, haydasa haydapti-da, – dedi qiziq ustida Mo'min.

– Eh, seni qara! Kimsan o'zing! Qizlaringni bari sayoq, nabirangni o'qitib amaldor qilmoqchi bo'lasanmi? Kutaver. O'zingni baloga giriftor qilganingga arzisa edi. Tag'in Olaboshni minib chopibdi. Seni qara-yu! Ko'rpangga qarab oyoq uzatganingda edi, kim bilan o'ynashayotganingni bilarding... U sening bo'yningni sapchaday uzib tashlaydi. Sen qachondan beri odamlarga gap qaytaradigan bo'b qolding? Qachondan beri botir bo'lib qolding? Qizingni biznikiga yetaklab kelishni xayolingga ham kel-tirma. Ostonaga yo'latmayman...

Bola ma'yus bosh egib hovlida sekin-sekin yurardi. Uydan kampirning qichqirig'i kelardi, keyin eshik taraqladi va Mo'min uydan otilib chiqdi. Chol Seydahmadning uyiga yo'l oldi, yo'lda esa unga Guljamol duch keldi.

– Yaxshisi hozir emas, keyin, – dedi u cholga. Mo'min bo'shshib to'xtab qoldi. – Yig'layapti. Urdi uni, – pichirladi

Guljamol. – Aytadiki, ular endi birga yashamasmish. U sizni qarag‘ayapti. Hammasiga otam aybdor, dedi.

Mo‘min churq etmadi. Nima desin? Endi uni, hatto o‘z qizi ham ko‘rishni istamaydi.

– O‘razqul o‘zinikida ichib yotibdi. Hayvon hayvonligini qiladi-da, – pichirlab gapirdi Guljamol.

Ular o‘y surib qolishdi. Guljamol achinib xo‘rsindi.

– Hech bo‘lmasa, bizning Seydahmad tezroq kela qolsa edi. Bugun qaytishi kerak. Birgalashib shu yog‘ochni olib chiqsalar, bir balodan qutulardilaring.

– Gap yog‘ochdami? – boshini chayqadi Mo‘min. U o‘ylab qoldi va yoniga kelib turgan nabirasini ko‘rib, unga:

– Bor, sen o‘yna, – dedi.

Bola nariga ketdi. U molxonaga kirib, yashirgan durbinini oldi. Uni artdi. «Ishlarimiz yomon, – u durbinga g‘amgin so‘zlay boshladi. – Bunga biz portfel ikkalamiz aybdorga o‘xshaymiz. Biron-bir joyda boshqa maktab bo‘lganda edi. Biz portfelim bilan o‘sha yoqqa o‘qishga ketardik. Hech kimga bildirmasdik. Faqat, bobomga qiyin bo‘ladi, qidiradi. Sen-chi, durbin, kim bilan oq kemaga qaraysan? O‘ylaysanki, men baliq bo‘lolmaymanmi? Mana ko‘rasan. Oq kemaga suzib boraman...»

Bola pichan g‘aramining orqasiga berkinib, durbinda atrofga qaray boshladi. Uzoq qarash ko‘ngliga sig‘madi. Boshqa vaqtda bo‘lsa, qarab ko‘zing to‘ymaydi: kuz o‘rmonlariga qoplangan tog‘lar ko‘rinadi, yuqori oppoq qor, past yal-yal yonadi, qip-qizil cho‘g‘.

Bola durbinni joyiga qo‘yib, saroydan chiqarkan, bobosining egar-jabduqli otni hovlidan olib o‘tib ketayotganini ko‘rib qoldi.

Bola bobosining oldiga chopaman deb turgandi, uni O‘razqulning qichqirig‘i to‘xtatdi. O‘razqul ichki ko‘ylakda, yelkasiga po‘stin tashlagan, basharasi sigirning shishgan yeliniday qip-qizil edi.

– Ey! – dag‘dag‘a bilan qichqirdi u Mo‘minga. – Otni qayoqqa olib ketyapsan? Qani, joyiga kiritib qo‘y. Sensiz olib chiqamiz. Qo‘lingni tegiza ko‘rma. Endi sen bu yerda hech kim emassan. Men seni ishdan bo‘shataman. Xohlagan tomoningga jo‘na.

Bobo alamli kulimsirab otni qaytarib otxonaga olib kirdi. Mo'min qo'qqisdan behad keksayib va cho'kib qolgandek bo'ldi. U chorig'ini shapillatib, atrofga boqmay borardi.

Bola bobosi tortgan jabrdan bo'g'ilib, yig'laganini hech kimga ko'rsatmaslik uchun daryo qirg'og'i bo'ylab chopib ketdi. Oldidagi so'qmoqni tuman bosganidan goh ko'z ilg'amas, goh yana oyog'i ostida ko'rinib qolardi. Bola ko'z yoshlarini oqizib chopib borardi. Mana uning suyukli xarsanglari: «tank», «bo'ri», «egar», «yotoq tuya». Bola ularga hech nima demadi: ular hech nima tushunmaydi, joyida qotib turgani-turgan. Bola faqat «yotoq tuya»ning o'rkachini quchoqladi va sarg'ish toshga engashib, ilojisiz dard-u hasrat o'tida o'rtanib ho'ngrab yig'ladi. U yig'lay-yig'lay yuragini bo'shatdi va tinchlandi.

Oxiri boshini ko'tarib, ko'zini artdi-da, oldinga qarab dong qotib qoldi.

Naq uning ro'parasida, narigi qirg'oqda, suvda uchta bug'u turardi. Haqiqiy bug'ular. Tirik. Ular suv ichgani kelgan, endi tashnalikni qondirganga o'xshardi. Bittasi – eng katta shoxlisi yana suvga boshini egib suv simirar ekan, suvga go'yo shoxlarini oynada ko'rmoqchi bo'lib tikilayotgandek tuyulardi. U qo'ng'ir tusli, ko'krakdor va kuchli edi. Boshini silkitganda yungli, oqish labidan tomchilar sachrab tushdi. Erkak bug'u quloqlarini qimir-latib bolaga diqqat bilan razm soldi.

Lekin hammasidan ham ko'ra mayda shoxli, ikki biqini do'ppaygan oq bug'u bolaga ko'proq tikildi. Uning shoxlari kaltaroq, lekin juda chiroyli, xuddi Shoxdor ona bug'uning o'zginasi edi. Ko'zlari shahlo, tip-tiniq. O'zi esa har yili bittadan qulunlaydigan qomatdor biyaga o'xshaydi. Shoxdor ona bug'u bu xum kalla, shalpanquloq bolani qayerda ko'rganini eslayotganday, unga ko'z uzmay qarab turdi. Uning ko'zlari namli yaltirab, uzoqdan yonib turardi. Burnidan yengil hovur ko'tarilardi. Uning yonginasida shoxsiz bug'ucha orqasini o'girib tolning novdasini kemirardi. Uning hech nima bilan ishi yo'q. Semiz, g'ayratli, quvnoq. U birdan novda kemirishni qo'ydi-da, dikirlab yelkasi bilan ona bug'uga turtinib ketdi va uning atrofidan o'ynoqlab, erkalana boshladi. O'zining shoxsiz boshini Shox-

dor ona bug‘uning biqiniga ishqaladi. Shoxdor ona bug‘u bo‘lsa hamon bolaga tikilib turardi.

Bola nafasini ichiga yutib, toshlar panasidan chiqdi va xuddi tushdagiday, qo‘llarini oldinga cho‘zib qirg‘oqqa, suvning o‘ziga yaqin keldi. Bug‘ular hech bir hurkmadi, narigi qirg‘oqdan unga bamaylixotir qarab turaverdi.

O‘rtada, suv ostidagi toshlar ustidan irg‘ishlab, tezoqar, ko‘m-ko‘k tiniq daryo qaynab oqib yotardi. Agar ularni ayirib turgan shu daryo bo‘lmaganda go‘yo bug‘ularning oldiga borib ularga qo‘l tekkizish mumkinday edi. Bug‘ular tekis, toza shag‘al ustida turishardi. Ularning orqasida, shag‘al tugagan joyda zich o‘rmonning kuzgi xazonrezgisi alvon tusda tovlanardi. Undan yuqorida – jar tepasida qarag‘ay va tog‘ teragi yal-yal yonadi. Undan ham yuqoriroqda cheksiz o‘rmon-u tog‘ tizmasidagi oppoq qor ko‘zga tashlanadi.

Bola ko‘zlarini yumdi va yana ochdi. Ko‘z oldida hamon o‘sha manzara, oltin yaproqli daraxtzordan sal beriroqda, top-toza shag‘al ustida hamon o‘sha ertaklardagi bug‘ular turardi.

Mana ular burildi-da, tizilganicha shag‘aldan o‘rmon tomonga yurib ketdi. Oldinda – katta bug‘u, o‘rtada shoxsiz bug‘ucha, ular ortida Shoxdor ona bug‘u. U qayrilib, bolaga yana bir bor qarab qo‘ydi. Bug‘ular daraxtzorga kirib, butalar oralab ketdi. Ular tepasida qizil novdalar chayqalar va oltin yaproqlar ularning tarang va silliq yelkasiga to‘kilardi.

Keyin ular so‘qmoqdan jar tomon yuqoriga ko‘tarildi va shu yerda to‘xtadi. Bolaga go‘yo bug‘ular yana qarab turgandek tuyuldi. Katta bug‘u bo‘ynini cho‘zib va shoxlarini orqasiga tashlab xuddi karnayday sado soldi: «Ba-ba!» Uning ovozi jar va daryo ustida uzoq aks sado berib taraldi: «A-a!»

Shundagina bolaning hushi joyiga keldi. U oyog‘ini qo‘lga olib tanish so‘qmoqdan uyga chopib ketdi. U jonining boricha chopardi. Hovlidan g‘izillab o‘tib, eshikni lang ochib, entikkan-cha, ostonadan turib qichqirdi:

– Bobo! Bug‘ular keldi! Bug‘ular! Ular shu yerda! Bir burchakda g‘amgin va jimgina o‘tirgan Mo‘min bobo unga bir

qarab qo‘ydi-yu, hech nima demadi, gap nima haqda ekanligini aniq tushunmadi.

– O‘chir, ovozingni! – do‘q qildi kampir. – Kelsa kelibdi-da, hozir ulardan ham boshqa tashvish ko‘p.

Bola jimgina chiqib ketdi. Hovli kimsasiz edi. Kuz quyoshi g‘ira-shira yalang‘och tog‘ tizmalari – Qorovultog‘ ortiga botdi. Quyosh haroratsiz quyuuq shafag‘i bilan tog‘larni lola rangiga burkardi. Muz qotgan shafaq bu yerdan kuzgi tog‘ cho‘qqilariga beqaror shu‘la sochib turardi. O‘rmonga g‘ira-shira qorong‘ilik cho‘kdi.

Izg‘irin turdi. Bola eti uvushib qaltiray boshladi.

Oltinchi bob

To‘shakka kirganida ham eti uvushishi qolmadi. Anchagacha uxlay olmadi. Hovliga allaqachon qorong‘ilik cho‘kkan. Boshi zirqirardi. Lekin u miq etmasdan yotardi. Uning og‘rib qolganini hech kim bilmasdi. Unutgandilar.

Bu yerda uni unutmay ham nima qilishsin!

Bobo butunlay tinchini yo‘qotib qo‘ydi. O‘zini qo‘yarga joy topolmasdi. Goh tashqari chiqar, goh ichkari kirar, goho achi-nish bilan chuqur nafas olib o‘tirib olar, goho turardi-da, qayer-gadir ketardi. Kampir bo‘lsa cholga dakki berar va ayni paytda u ham tinmay goh u yoqqa, goh bu yoqqa yurar, hovliga chiqar va yana zum o‘tmay qaytib kirardi. Hovlida qandaydir noaniq, uzuq-yuluq ovoz eshitildi, kimningdir shoshilinch oyoq sharpasi, kimningdir so‘kinishi quloqqa chalinardi, aftidan, O‘razqul yana so‘kina boshlagandi, allakim entikib-entikib yig‘lardi...

Bola o‘rinda jimgina yotar, barcha ovoz va oyoq sharpalari-dan, uyda va hovlida yuz berayotgan butun voqealardan char-chog‘i ortar edi.

U ko‘zini yumib oldi. O‘zining yolg‘izligini, unutilganini sezdirmay, bugun ko‘pdan beri orzu qilib yurgan narsasini ko‘rganini eslay boshladi. U katta daryo qirg‘og‘ida turardi. Suv shunchalik tez oqardiki, unga uzoq tikilib turish mum-

kin emasdi, ko'z tinib, bosh aylanib ketardi. Daryoning narigi qirg'og'ida esa unga bug'ular qarab turardi. U kechga yaqin ko'rgan o'sha uchala bug'u hozir ham o'sha joyida edi. Hamma-hammasi uning ko'z oldida qayta takrorlana boshladi. Shoxlari katta erkak bug'u boshini suvdan ko'targanda uning namli lablaridan yana o'sha suv tomchilari oqib tushdi. Shoxdor ona bug'u esa xuddi avval ko'rgani singari mehribonlik bilan tikilib turardi. Uning ko'zlari katta-katta, qop-qora va namli edi. Bola hayratda qoldi, Shoxdor ona bug'u xuddi odamlarga o'xshab, xuddi bobosi singari g'amgin va ayanchli xo'rsinar edi. Keyin ular butalar orqali daraxtzorlarga kirib ketdi. Bug'ular ustida qizil novda chayqalar va oltin yaproqlar ularning tarang, silliq yelkasiga uchib tushardi. Ular jar bo'yiga ko'tarilib, shu yerda to'xtadi. Katta bug'u bo'ynini cho'zib, shoxlarini yelkasi osha orqasiga tashlab «Ba- ba!» deya karnayday sado soldi. Bola uning ovozi daryo ustida uzoq yangrab turganini eslab, o'zicha jilmayib qo'ydi. Shundan keyin bug'ular o'rmonga kirib, g'oyib bo'ldi. Lekin bola ulardan ajralishni istamasdi. U o'zi istagan narsalarni yana ko'rish uchun xayol sura boshladi.

Yana tezoqar ulkan daryo ko'zi oldidan shiddat bilan oqib o'ta boshladi. Oqim tezligidan uning boshi aylandi. U bir sakradi va daryo ustidan uchib o'tdi. Hamon qumloqda yotgan bug'ular yaqiniga yengil va ohista qo'ndi. Shoxdor ona bug'u uni yoniga chaqirdi:

– Sen kimning bolasisan?

Bola indamadi. U kimning bolasi ekanligini aytishga uyalardi.

– Biz bobom bilan seni juda yaxshi ko'ramiz, Shoxdor ona bug'u. Biz seni anchadan beri kutayotgan edik, – dedi.

– Men ham seni bilaman. Sening bobongni ham. U yaxshi odam, – dedi Shoxdor ona bug'u. Bola sevinib ketdi. Lekin o'z minnatdorchiligini qanday bayon etishni bilmasdi.

– Istasang, baliqqa aylanaman-u, daryo bo'ylab suzib Isiqko'lga, oq kemaga yetib boraman, – dedi bola to'satdan.

U buning uddasidan chiqa olardi. Biroq Shoxdor ona bug'u unga hech nima demadi. Shunda bola yechina boshladi va xuddi yozdagidek, daryo yoqasida tolning shoxidan ushlab, suvga tushdi. Suv issiq va dimiqqan edi. U ko'zi ochiq holda suv tagidan

suzib ketdi. Son-sanoqsiz oltin qum donachalari mayda suv osti o‘tlari bilan qo‘shilib girdob hosil qilardi. Uning nafasi bo‘g‘ila boshladi. Issiq oqim esa uni hamon olib ketardi.

– Yordam ber, Shoxdor ona bug‘u, yordam ber menga, men ham sening farzandingman, Shoxdor ona bug‘u! – deya baqirdi u.

Shoxdor ona bug‘u uning ortidan qirg‘oq bo‘ylab yugurdi. U shunday tez yugurdiki, havo vizillab ketdi.

Bola ustidagi ko‘rpani otib tashladi va darhol yengil tortdi. U terlab-pishgan edi. Lekin bunday paytlarda bobosi uni yana yaxshiroq o‘rab qo‘yishini eslab, ko‘rpaga o‘ralib oldi. Uyda hech kim yo‘q edi. Chiroq piligi yonib tugagan, shuning uchun ham u xonani xiragina yoritib turardi. Bola o‘rnidan turmoqchi, suv ichmoqchi bo‘ldi, lekin tashqaridan qandaydir keskin ovoz eshitildi. Kimdir birovga baqirdi, allakim yig‘ladi, kimdir uni yana yupantirdi. G‘ala-g‘ovur, oyoq sharpasi eshitildi. Keyin naq deraza tagidan uh tortib ikki kishi o‘tdi. Ular bir-birini yetaklab borayotgandek edi. Eshik taraqlab ochildi, kampir jahl bilan harsillaganicha Mo‘min boboni uy ichiga itarib yubordi. Bola bobosining bunchalik qattiq qo‘rqanligini hech qachon ko‘rmagan edi. Aftidan, u hech narsani anglamasdi. Cholning ko‘zlari besaranjom javdirardi. Kampir uni ko‘kragidan itarib, o‘tirishga majbur qildi:

– O‘tir, o‘tir, ahmoq chol, so‘ramasa aralashib nima qilasan. Birinchi marta shunday bo‘lyaptimi ularda. Hammasi yaxshi bo‘lsin desang, tumshug‘ingni suqmay tek o‘tir. Nima desam, shuni qil. Eshityapsanmi? U biz bilan do‘stlashmoqchi emas, balki dunyodan bezdirmoqchi, tushunyapsanmi? Keksayganda qayerga ham boramiz? Qayerga? – Kampir shunday dedi-yu, eshikni taraqlatib yopib, shoshganicha chiqib ketdi.

Uy yana jimib qoldi. Faqat cholning xirillagan, uzuq-yuluq nafas olishi eshilib turardi. U o‘choq yonida cho‘nqaygancha boshini qaltirayotgan qo‘llari orasiga olib o‘tirardi. Birdan chol tiz cho‘kdi va qo‘llarini cho‘zib, kimgadir zorlangancha iltijo qila boshladi:

– Ol meni, olib ket, bu toleyi pastni! Unga farzand ato qil! Unga qaragam yurak-bag‘rim qon bo‘ladi. Hech bo‘lmasa bittagina tirnoq ato et, rahming kelsin bizga...

Chol yig'lagancha gendiraklab o'rnidan turdi-da, devorni ushlab borib, eshikni ochdi. U tashqari chiqdi, eshikni yopdi va eshik ortida kafti bilan og'zini berkitib ich-ichidan o'ksinib yig'ladi.

Bola nochor ahvolda qoldi. U yana qaltiray boshladi. O'zini goh issiqqa, goh sovuqqa otardi. U turmoqchi, bobosi yoniga bormoqchi bo'ldi. Lekin qo'l-oyoqlari unga itoat qilmas, boshi zirqirab og'rirdi. Chol eshik orqasida yum-yum yig'lar, hovlida esa yana badmast O'razqul to'polon ko'tarardi, Bekey xola dod-faryod solib yig'lardi. Ikki tomonni ham Guljamol bilan buvi yalinib-yolvorib tinchitishdi.

Bola o'z xayol daryosiga cho'mgan edi.

U yana o'sha tezoqar daryo yoqasida. Ikkinchi sohilda, shag'al ustida esa xuddi o'sha bug'ular turibdi. Shunda bola iltijo qildi: «Shoxdor ona bug'u, Bekey xolaga shoxingda beshik olib kel. Sendan o'tinib so'rayman, ularga beshik olib kel. Ularda ham farzand bo'lsin». O'zi bo'lsa suv yuzasidan Shoxdor ona bug'u tomon yugurgilab ketdi. U suv yuzasidan chopib borar ekan, qulab tushmasdi, shu bilan birga, sohilga ham yaqinlasholmasdi, xuddi bir joyda deysinib turib qolgandek edi. U hamma vaqt Shoxdor ona bug'uga yalinib-yolvorardi. «Sen shoxingda beshik olib kel. Shunday qilginki, bobomiz yig'lamasin, shunday qilginki, O'razqul amaki Bekey xolani urmasin, shunday qilginki, ularda farzand tug'ilsin. Men hammalarini sevaman, O'razqul amakini ham sevaman, sen unga faqat farzand ber. Ularga shoxingda beshik olib kel...»

Bolaga uzoqdan qo'ng'iroqcha jaranglaganday eshitildi. U tobora kuchliroq jaranglardi. Ona bug'u tog' bo'ylab yugurardi, u beshikni – qayindan yasalgan qo'ng'iroqchali bola beshigini bandidan shoxlarida ko'targancha keltirayotgan edi. Beshik qo'ng'iroqchasining jarangi hammayoqqa tarala boshladi. Shoxdor ona bug'u juda shoshilayotgan edi. Qo'ng'iroqcha ovozi tobora yaqinlasha boshladi.

Bu nimaning ovozi? Qo'ng'iroqcha jarangiga motorning uzoqdan gurillagan ovozi jo'r bo'ldi. Qayerdadir yuk mashinasi kelardi. Mashinaning gurillashi tobora kuchayib, aniqroq eshitilardi, qo'ng'iroqchanning jarangi esa xuddi undan cho'chiganday

uzuq-yuluq eshitila boshladi, ko'p o'tmay esa uni motorning gurillashi butunlay bosib ketdi.

Bola temirlarni sharaqlatib, hammayoqni larzaga solib hovliga og'ir mashina kelib to'xtaganini eshitdi. It hurigancha tashqariga otildi. Deraza oynasiga bir zum chiroq yorug'ining aksi tushib turdi-yu, shu zahotiyuq o'chdi. Ayni chog'da motorning ovozi ham jimib qoldi. Kabina eshigi taraqlab yopildi. Kelgan kishilar, aftidan, uchovlon bo'lsa kerak, o'zaro gaplashib, bola yotgan deraza yonidan o'tib ketishdi.

– Seydahmad keldi, – birdan Guljamolning quvonchli ovozi yangradi, uning eri tomon shoshilayotgani eshilib turardi. – Biz bo'lsak kutaverib, toqatimiz toq bo'ldi!

– Assalomu alaykum, – javob qilishdi unga notanish kishilar.

– Xo'sh, tinch o'tiribsizlarmi? – so'radi Seydahmad.

– Shukur. Nega muncha kech?

– Shunisiga ham shukur. Sovxozgacha yetib keldim, yo'lovchi mashinalarni kutaman-kutaman, qani kela qolsa. Hech bo'lmasa Jilisoigacha yetib olsam deyman. Bir mahal mana bular yog'och olib ketgani bizning tomonimizga kelishayotibdi, – deya hikoya qilardi Seydahmad. – Tog' oralig'i qorong'i. Yo'lni o'zing bilasan...

– O'razqul qani? Uydami? – qiziqib so'radi kelganlardan biri.

– Uyda, – ikkilanib dedi Guljamol. – Sal tobi qochibdi. Tashvishlanmanglar. Bizda tunab qolasiz, joy bo'lsa bor. Yuringlar.

Ular rozi bo'lishdi. Lekin bir necha qadam bosgach, to'xtab qolishdi.

– Assalom, oqsoqol. Assalomu alaykum, boybicha.

Kelganlar Mo'min bobo va kampir bilan salomlashishdi. Chol bilan kampir ham uyatga qolmaslik uchun ularni hovlida kutib olishdi. Balki O'razqul ham uyalar? Ishqilib, o'zini va boshqalarni uyatga qo'ymasin-da.

Bola biroz tinchlandi. Umuman, u o'zini yengil his eta boshladi. Boshi ham unchalik og'rimayotgan edi. Hatto o'rnidan turib, mashinani ko'zdan kechirmoqchi bo'ldi: u qanaqa, to'rt g'ildiraklimi yoki olti g'ildiraklimi? Yangimi, eskimi? Pritsepi qanaqa? O'tgan yozda ularning uyiga, hatto harbiy yuk mashinasi ham kelgandi – g'ildiraklari baland, xuddi tumshug'i kesib olingandek

edi. Yosh soldat shofyor bolani kabinaga o'tirg'izgan edi. Qanday yaxshi! Oltin rang pogonli harbiy kishi esa O'razqul bilan birga o'rmonga tushib ketishdi. Qanaqasi bu? Hech bunaqasi bo'lma-gandi-ku.

– Sizlar josusni izlayapsizmi? – so'radi bola soldatdan. U jil-mayib qo'ydi.

– Ha, josusni izlayapmiz.

– Biznikiga hali bironta ham josus kelgani yo'q, – dedi bola g'amgin.

Soldat kulib yubordi.

– Nimaga kerak u senga?

– Men uni izidan quvlab, tutib olardim.

– Obbo izquvar-e, hali yoshlik qilasan.

Oltin rangli pogonli harbiy kishi O'razqul bilan o'rmonni aylanib yurishganda, bola shofyor bilan gaplashib oldi.

– Men hamma mashinalarni, hamma shofyorlarni yaxshi ko'raman, – dedi bola.

– Nima uchun? – qiziqib so'radi shofyor.

– Mashinalar – yaxshi, kuchli va tez yuradi. Ulardan yoqimli benzin hidi keladi. Shofyorlar bo'lsa yosh, ularning hammasi ham Shoxdor ona bug'uning bolalari.

– Nima? Nima? – tushunmadi soldat. – Qanday Shoxdor ona?

– Sen hali bilmaysanmi?

– Yo'q. Bunaqa g'aroyibotni hech qachon eshitmaganman.

– Sen o'zing kimsan?

– Men qarag'andalik qozoqman. Shaxtyorlar maktabida o'qi-ganman.

– Buni so'rayotganim yo'q, sen kimning farzandisan?

– Ota-onamni.

– Ular kimniki?

– Ular ham ota-onasining farzandlari.

– Ular-chi?

– Ey, og'ayni, shu zaylda to'xtovsiz savol berib, surishtira-verish mumkinmi, axir.

– Men bo'lsam Shoxdor ona bug'u farzandlarining farzan-diman.

– Buni kim aytdi senga?

– Bobom.

– Harqalay, to‘g‘ri emas, – soldat ikkilanib, bosh chayqadi.

Bu katta boshli, shalpanquloq bolaning Shoxdor ona bug‘u avlodi ekanligi uni qiziqtirib qo‘ydi. Soldat o‘z avlodi qayerdan tarqalganini bilmasligi ma‘lum bo‘lib qolganligidagina emas, hatto yetti pushtini bilmasligidan biroz xijolat ham tortdi. Soldat faqat o‘z otasini, bobosini va bobokalonini bilardi, xolos. Bosh-qalari-chi?

– Senga yetti ota-bobolarning nomlarini esda tutishni o‘rgatishmaganmi? – deb so‘radi bola.

– O‘rgatishmagan. Nimaga kerak bu? Men ular haqida hech nimani bilmasam ham, hamma qatori binoyidek yashayapman.

– Bobom, agar odamlar o‘z ota-bobolarini bilmasalar, ular aynib ketadi, deydi.

– Kim ayniydi? Odamlarmi?

– Ha.

– Nima uchun?

– Bobom aytadiki, unda hech kim yomon ishlardan hazar qilmaydi, chunki bolalar va bolalarning bolalari ham uni eslamaydi. Shuningdek, hech kim yaxshi ish ham qilmaydi. Chunki, baribir, bolalar uning yaxshi ishlari haqida eslamaydi-da.

– Bobong qiziq ekan-ku! – Soldat chinakam hayratda qoldi. – G‘aroyib. Ammo u sening boshingni bo‘limg‘ur narsalar bilan gangitib qo‘yayotganini bilmasa kerak. Axir, sening boshing katta-ku... Quloqlaring ham shunchalik kattaki, xuddi bizning poligonimizdagi lokatorlarga o‘xshaydi. Sen uning gaplarini tinglama. U bo‘lsa seni nimaga o‘rgatyapti? Uni bizga, siyosiy mashg‘ulotga olib borishsa bormi, bir zumda ma‘lumotli qilib qo‘yardik. Sen o‘sib, o‘qib-o‘rganib olganingdan so‘ng bobongdan voz kechib qo‘ya qol. U nodon, madaniyatsiz kishi.

– Yo‘q, men hech qachon bobomni tashlab ketmayman, – e‘tiroz bildirdi bola. – U yaxshi.

– Hozircha shunday. Keyinroq tushunib olasan.

Hozir ovozlariga quloq solib turar ekan, bola o‘sha harbiy mashinalarni esladi. U o‘shanda soldatga nima uchun bu yerdagi

shofyorlar, ayniqsa, u bilgan shofyorlar Shoxdor ona bug'uning farzandlari ekanligini yaxshilab tushuntirib berolmagan edi.

Bola unga to'g'risini aytdi. Uning so'zlarida hech qanday uydirma yo'q edi. O'tgan yili xuddi shunday kuz pallasida, ehtimol, sal kechroqmidi, pichan olib ketish uchun tog'ga sovxoz mashinalari kelgan edi. Ular qorovulxonaning yonidan emas, balki unga biroz yetmasdan Archadaraga olib boradigan yo'lga buri-lishdi, so'ng yuqorilab borib, yozda o'rib qo'yilgan pichanlar tomon ketishdi. Qorovultog'dagi motorlarning mislsiz gurillashini eshitgan bola yo'lning ayrilishiga qarab chopib ketdi. Birdaniga shuncha mashina! Birining ketidan biri tizilishib ketgan. Butun bir kolonna. U mashinalardan o'n beshtachasini sanadi.

Havo aynib turibdi. Bugun-erta qor yog'ib qolish siyoqi bor. Unda «xayr, xashaklar, kelgusi yilgacha» deyaverish mumkin. Bu joylarda pichanni o'z vaqtida tashib olmasang, keyin dog'da qolasan. O'tib kelolmaysan bu yerga. Aftidan, sovxozda turli xil ishlar ko'payib, vaqt ziq kelib qolganligi uchun o'rib tayyorlab qo'yilgan pichanni bir yo'la tashib keltirishga qaror qilingan edi.

Biroq bola buni bilmasdi. To'g'risini aytganda, uning nima ishi ham bor? U hovliqib, quvonganidan har bir mashinaning qarshisiga chiqdi, biroz kim o'zarga chopdi, so'ng boshqasini qarshi ola boshladi. Yengil yurib borayotgan yuk mashinalarining hammasi yap-yangi, kabinalari chiroyli, oynalari esa keng edi. Kabina-da yosh yigitlar o'tirishibdi. Ularning hammasi bir xilda murtsiz, ayrim kabinalarda esa ikkitadan o'tirishibdi. Bu sherik bo'lib o'tirganlar pichanni yig'ish va bog'lash uchun borishayotgan edi. Ularning hammasi bolaga chiroyli, quvnoq, jasur bo'lib tuyuldi.

Umuman-ku, bola yanglishmagandi. Haqiqatda ham shunday edi. Mashinalar soz edi, ular Qorovultog'dagi shag'alli, zarang yo'ldan o'tgach, yelday uchib borardi. Bolalarning vaqti chog'edi – havo ham yomon emasdi, bu yerda yana qayoqdandir paydo bo'lib qolgan shalpanquloq, katta boshli tirmizak bola yoshlik sho'xliklarini ichiga sig'dirolmay quvonganidan har bir mashina qarshisida girdikapalak bo'lardi! Bola yana ko'proq sevensin va sho'xlik qilsin uchun uning xatti-harakatlariga kulmasdan, hazil aralash qo'l silkib, po'pisa qilmasdan bo'larmidi...

Eng oxirida kelayotgan yuk mashinasi, hatto to'xtadi ham, kabinadan pogonsiz, harbiy furajkasiz, ammo kepka kiyib olgan soldat kiyimidagi yosh shofyor yigit boshini chiqarib qaradi.

– Yaxshimisan, nima qilib yuribsan bu yerda, a? – Ochiq yuz bilan bolaga ko'z qisib qo'ydi u.

– O'zim, shunday, – bamaylixotir javob berdi bola.

– Sen Mo'min boboning nabirasi emasmisan?

– Ha.

– O'zim ham shunday deb o'ylagan edim. Men ham Bug'uboy avlodidanman. Bu borayotgan bolalarning hammasi Bug'uboy avlodidan. Pichanga boryapmiz. Endigi Bug'uboy avlodlari bir-birini bilishmaydi ham, tarqalishib ketgan... Bobonga salom ayt. Qulibekni, Cho'tboyning o'g'li Qulibekni ko'rdim deb aytgin. Qulibek armiyadan qaytib kelib, sovxozda shofyor bo'lib ishlayapti ekan, degin. Xayr, omon bo'l, – xayrlashish oldidan u bolaga qandaydir harbiy znachok sovg'a qildi. Juda g'alati. Ordenga o'xshab ketadi.

Mashina qoplon kabi bo'kirib sheriklari ortidan shamolday uchib ketdi. Nogahon bolada Bug'uboy avlodidan bo'lgan akasi – bu oq ko'ngil, mard yigit bilan birga ketish ishtiyoqi tug'ilib qoldi. Ammo yo'l huvillab qolgan bo'lib, u uyga qaytishga majbur bo'ldi. Qaytarkan, bobosiga uchrashuv haqidagi taassurotlarini gapirib berdi. Znachokni bo'lsa ko'kragiga taqib oldi.

O'sha kuni kechqurun osmon gumbazi ostidagi tizma tog'lardan qattiq shamol – San-Tosh shamoli tura boshladi. U bo'ronga aylandi. O'rmon yaproqlari quyundek osmonga uchib chiqib tobora ko'kka o'rlar, guvillagancha tog' cho'qqisida o'ynardi. Zum o'tmay havo shunday buzildiki, ko'z ochib bo'lmay qoldi. Birdan qor uchqunlay boshladi. Ana-mana deguncha yer yuzi oq choyshabga burkandi, o'rmonlar chayqaldi, daryo jo'sh urdi. Qor tushdi, u buralib-buralib yog'ardi.

Bir amallab mollarni haydashga, hovlidagi u-bu narsalarni yig'ishtirishga, iloji boricha uyga mo'l o'tin olib kelishga zo'rg'a ulgurishdi. Keyin esa uydan chiqmay qamalib olishdi. Bunday erta tushgan izg'irin sovuqda kim ham eshikka chiqadi deysiz.

– Buning kimga keragi bor? – hayratlanib tashvishlanardi Mo‘min bobo o‘choqqa o‘tin qalarkan. U shamolning hushtak chalishiga hamon quloq tutar, deraza oldiga borib tashqarini kuzatardi. Darcha ortida gir aylanib yog‘ayotgan qor hash-pash de-guncha uyulib qolgan edi.

– O‘tir o‘rningga! – ming‘illadi buvi. – Birinchi marta shun-day bo‘lyaptimi? «Buning kimga keragi bor?» emish, – taqlid qilib masxaraladi kampir. – Qish qishligini qilishi kerak-da.

– Bir kunda-ya...

– Bo‘lmasa-chi? Sendan so‘rab o‘tirarmidi? Vaqt-soati ke-libdi, yog‘adi-da.

O‘choq mo‘risi uvillay boshladi. Bola oldin bobosiga xo‘jalik ishlarida yordam berib, sovuqqa qotdi, biroq o‘tin tezda qizishib yonib ketgandan so‘ng uy ichi isib qoldi. Hamma yoqni dud ara-lash qarag‘ay smolasining hidi qopladi. Isinib olgach, bolaning ham ko‘ngli joyiga tushdi.

Keyin ovqatlanishdi. So‘ng uxlash uchun o‘ringa kirishdi. Hovlida esa qor bo‘ralar, shamol uvillardi.

«O‘rmonda, balki, juda qo‘rqinchlidir», – o‘yladi bola oyna ortidagi guvillashga quloq solib, u banogoh qandaydir anglab olish qiyin bo‘lgan ovozlarni, shovqin-suronlarni eshitib, o‘zini qo‘yarga joy topolmay qoldi. Kimdir birovni chaqirdi, kimdir unga javob qaytardi. Dastlab bolaga shunday tuyulayotganday bo‘ldi. Shunday paytda qorovulxonaga kim ham kelardi? Biroq Mo‘min bobo va kampir hushyor tortishdi.

– Odamlar, – dedi kampir.

– Ha, – ishonqiramay dedi chol. Keyin bezovtalana boshladi: – Bemahalda kim bo‘ldi? – u tezgina kiyina boshladi.

Kampir ham shoshib qoldi. Turib, lampa chiroqni yoqdi. Bola ham nimadandir cho‘chib, turib kiyindi. Bu orada odamlar uyga yaqinlashib kelishdi. G‘ovur-g‘uvur, oyoq tovushlari. Noma‘lum odamlar qorni g‘archillatib bosib, ayvonga kelganlarida oyoqlari-ni qoqib, taqillata boshladilar.

– Oqsoqol, eshikni oching! Sovqotdik!

– Kimsizlar?

– O‘zingizniki.

Mo‘min eshikni ochdi. Qorda, izg‘irin shamolda sovqotgan kishilar uyga bostirib kirib kelishdi. Bular kunduzi Archadara tomonga pichan ortishga ketgan o‘sha yosh shofyorlar edi. Bola ularni darhol tanidi. Unga harbiy znachok taqdim qilgan Qulibek ham bor edi. Ular birovni qo‘ltig‘idan ushlab olib kirishdi. U ing-rardi, oyog‘ini sudrab bosardi. Uyda birdan qiy-chuv ko‘tarildi.

– Astag‘firullo! Nima bo‘ldi sizlarga? – Mo‘min bobo bilan kampir baravar tashvishlanib so‘rashdi.

– Keyin gapirib beramiz! U yoqda yana bizdan yetti kishi kelyapti. Yo‘ldan adashishmasa bo‘lgani. Qani, bu yerga o‘tir-chi. Oyog‘i qayrilib ketdi, – oqsoq yigitni pechka yoniga o‘tqizarkan, tez gapirdi Qulibek.

– Qolgan odamlaringiz qayerda? – Shoshib qoldi Mo‘min bobo. – Men hozir borib, ularni boshlab kelaman. Sen esa yugur, – dedi u bolaga. – Seydahmadga ayt, tezlik bilan elektr fonarini olib kelsin.

Bola uydan otilib chiqdi va hovliqqanidan nafasi bo‘g‘ziga tiqilib qoldi. Umrining oxirigacha u bu dahshatli daqiqani esdan chiqarmadi. Qandaydir hurpaygan, basharasi sovuq, chinqirib dahshatga soluvchi bahaybat maxluq uning tomog‘idan bo‘g‘ib olib siltay boshladi. Lekin bola o‘zini yo‘qotmadi. U dahshatli changaldan sitilib chiqdi va qo‘li bilan boshini to‘sib himoya qilganча Seydahmadning uyiga yugurdi. Hammasi bo‘lib yigirma-o‘ttiz qadamlik yo‘l unga xuddi uzoqdek bo‘lib tuyuldi. Go‘yo jangchilarga ko‘maklashmoq uchun olis yerga shamoldek yelib borayotgandek edi. Uning qalbi mardlik va jasurlik ko‘rsatish ishtiyoqi bilan to‘lib-toshgan edi. U nazarida o‘zini qudratli va yengilmas kuchga ega ekandek his etdi, hatto Seydahmadning uyiga yetib borguncha ham shunday qahramonona ishlar qilishga ulgurdiki, qoyil qolmay iloj yo‘q. U tubsiz jarliklar orqali tog‘dan tog‘ga sakrab o‘tdi, qilich bilan dushman to‘dasini yakson qildi, daryoda cho‘kayotganni, o‘tda kuyayotganni xalos etdi, qizil bayrog‘i hilpirab turgan reaktiv qiruvchi samolyotda dara va qoyalar sari undan qochib borayotgan dahshatli qora maxluqni quvdi. Uning reaktiv qiruvchi samolyoti maxluq ortidan o‘qdek uchib o‘tardi. Bola pulemyotdan o‘q uzib, «fashistlarni qir!» deb qichqirardi.

Hamma joyda Shoxdor ona bug‘u uni qo‘llab-quvvatladi. Bug‘u o‘z farzandi bilan faxrlanardi. Bola Seydahmadning uy eshigiga kelib yetganda, ona bug‘u unga: «Endi mening bolalarimni, yosh shofyorlarni qutqarib qol!» – dedi. «Men ularni qutqaraman, Shoxdor ona bug‘u, azbaroyi Xudo, qasam ichaman!», – dedi bola ovozi chiqarib va eshikni qoqa boshladi.

– Tezroq, Seydahmad amaki, biznikilarni qutqarib qolaylik, yuring! – U bu so‘zlarni shunday ta‘sirli qilib aytdiki, Seydahmad va Guljamol qo‘rquvdan joyida turgancha turib qolishdi.

– Kimni qutqarish kerak? Nima bo‘ldi?

– Bobom elektr fonari bilan tezda chopib kelsin, sovxozdan kelgan shofyorlar yo‘lda adashib qolishibdi deb aytgin, dedilar.

– Ahmoq, – so‘kib berdi uni Seydahmad. – Shunday desang bo‘lmaydimi? – U otlanish uchun yugurib ketdi.

Lekin bu holat bolani hech qancha ranjitmadi. Seydahmad uning bu yerga kelguncha qanchalik jasorat ko‘rsatganini, qasam ichganini qayerdan bilsin. Bola shofyorlarning yettalovi ham Mo‘min bobo bilan Seydahmad tomonidan qorovulxonaning yonidan tezda topilib uyga olib kelinganda ham unchalik ajablanmadi. Shunday uchrashuv sodir bo‘lmasligi ham mumkin ediku! Xatarning oldi olinsa u yengil ko‘chishi mumkin... Umuman olganda, bu adashgan kishilar ham topildi. Seydahmad ularni uyiga olib ketdi. Hatto O‘razqulnikida tunash uchun ham besh kishi yuborildi. Uni ham uyg‘otishga to‘g‘ri keldi. Boshqalari esa Mo‘min boboning uyiga tiqilib qolishdi.

Qor bo‘roni tog‘da hali ham to‘xtamagandi. Bola ayvonga yugurib chiqdi va daqiqa o‘tmay o‘ng va so‘li qaysi, baland va past qaysi, tushuna olmay qoldi. Havoning qovog‘i soliq, go‘yo doira shaklida aylanayotgandek edi. Qor esa tizza bo‘yi bo‘lib qolgandi.

Mo‘min bobo sovxoz shofyorlarining hammasi topilib, isinib olgach va sovuqdan, xavf-xatardan qutulib ko‘ngillari tinchigach, voqea tushunarli bo‘lsa ham yo‘lda, qor bo‘ronida qanday hodisa yuz berganini sekin-asta surishtira boshladi. Yigitlar hikoya qilib berishdi, chol-kampir esa xo‘rsinib-xo‘rsinib qo‘yishardi.

– Bay, bay-ey, – deya sodir bo‘lgan hodisadan hayratda qolishar va qo‘llarini ko‘ksiga qo‘yib Xudoga shukronalar aytishardi.

– Bunchalik yengil kiyinmasalaring-a, bolalar, – o‘pkaladi kampir issiq choydan quyarkan. – Tog‘ga shunday kiyim bilan kelish mumkinmi, axir. Bolasizlar-da, bola. O‘zingizga zeb berasiz, shaharliklardek bo‘lay deysiz. Agar yo‘l topa olmay ertal-abgacha qolib ketganlaringizda bormi, Xudo ko‘rsatmasin? Naq muzlab qolardilaringiz.

– Kim bilsin bunday bo‘lishini, – deb javob berdi Qulibek. – Issiq kiyinish nega kerak? Biron narsa bo‘lsa ichkarida mashina isitib qo‘yadi. Xuddi uyingdagidek o‘tirib, barankani aylantiraver. Samolyotda-chi, mana bu tog‘lar u yerdan tepachalardek ko‘rinadi – bort tashqarisida qirq daraja sovuq bo‘lsa, ichkarida odamlar ko‘ylakchan yurishaveradi.

Bola po‘stinga o‘ralib shofyorlar o‘rtasida yotardi. U Qulibekning yoniga tiqilib olib kattalarning suhbatini butun vujudi bilan tinglardi. Birdan bo‘ron ko‘tarilib, bu yigitlar ularning uyidan boshpana izlashga majbur qilganidan, hatto u xursand bo‘lganini hech kim xayoliga ham keltirmadi. U bo‘ron uzoq kunlar, hech bo‘lmaganda uch kun davom etishini ich-ichidan juda istardi. Mayli, ular shu yerda yashayversinlar. Ular bilan vaqt o‘tkazish qanday yaxshi. Qiziqarli. Bobosi, aftidan, hammasini tanirkan. O‘zlarinigina emas, otalari va onalarini ham bilarkan.

– Mana, ko‘rdingmi, – bobo nabirasiga, hatto biroz g‘ururlan-gandek dedi, – o‘z akalaringni, Bug‘uboy avlodlarini ko‘rding. Ularning kimligini bilib olasan. Qara, qanday ular! Ey, hozirgi yigitlar bo‘ychan bo‘lib o‘sishyapti-da. Xudoyim sizlarni o‘z panohida asrasin. Qirq ikkinchi yili qishda bizni Magnitogorskka qurilishga olib kelishgani esimda...

Bobo nabirasiga yaxshi tanish bo‘lgan tarixni hikoya qilish-ga tutinib, ularni mamlakatning turli burchaklaridan chaqirilgan mehnat armiyasini bo‘yga qarab uzayib ketgan safga tortishganida qirg‘izlarning deyarli hammasi past bo‘yli bo‘lganligi va safning oxiriga tushib qolganligi haqida so‘zlab berdi. Yo‘qlama o‘qib bo‘linganidan so‘ng papiros chekishga ruxsat berildi. Sarg‘ishdan kelgan davangirdek bir yigit kelib, baland ovozda:

– Bular qayerdan? Manjurlarmi yo? – dedi. Ularning orasida kekxa o‘qituvchi ham bor edi. U shunday javob berdi:

– Biz qirg‘izlarmiz. Biz bu yerdan uncha uzoq bo‘lmagan joyda manjurlar bilan jang qilganimizda Magnitogorskdan nom-nishon ham yo‘q edi. Bo‘yimiz esa xuddi senikidek edi. Urushni tamomlaganimizdan so‘ng yana o‘samiz...

Bobo o‘sha o‘tmish voqeani esga oldi. Jilmayib, qoniqish bilan yana bir bor o‘zining tungi mehmonlariga ko‘z tashladi.

– O‘sha o‘qituvchi to‘g‘ri aytgan ekan. Shaharda bo‘lganimda yoki ko‘chada kelayotib nazar tashlayman: hozirgi avlod ilgari-gisiga o‘xshamay, bo‘ychan va ko‘rkam bo‘lib yetishmoqda.

Tushungan yigitlar sekin kulib qo‘yishdi – chol chaqchaqla-shishni yaxshi ko‘radi.

– Ha, bo‘ychanmiz, bo‘ychan, – dedi ulardan biri. – Mashinani bo‘lsa pastlikka ag‘darib yubordik. Shuncha kishi bo‘la turib kuchimiz yetmadi...

– Xashak yuklangan bo‘lsa, buning ustiga yana shunday qor bo‘ronida uddasidan chiqib bo‘larmidi, – ularni oqlay boshladi Mo‘min bobo. – Shunaqasi ham bo‘ladi. Xudo xohlasa, ertaga hammasi joyida bo‘ladi. Eng muhimi, shamol tinsin.

Yigitlar boboga yuqoridagi, Archayassi tog‘idagi pichanlarga mashinada qanday yetib borganlarini gapirib berishdi. U yerda uchta katta pichan g‘arami turardi. Uchala g‘aramni ham bir yo‘la yuklashga kirishdilar. Yuklaganda ham baland qilib, hatto tomdan ham baland qilib yuklashdi. Keyin yuqoridan arqonga osilib tushishga to‘g‘ri keldi. Shunday qilib, birin-ketin hamma mashinalarga pichan yuklandi. Kabina ko‘rinmas, faqat old oynalar, kapot va g‘ildiraklar ko‘rinib turardi. Kelarga kelindimi, yana ovora bo‘lib yurmasdan, hammasini birato‘la olib ketishmoqchi bo‘lishgandi. Ular hozir olib ketishmasa bu pichanlar kelgusi yilgacha qolib ketishini bilardilar. G‘ayrat bilan ishladilar. Kimning mashinasi tayyor bo‘lsa, chetga chiqarib qo‘yib boshqasiga yuklashga yordamlashar edilar. Ular qariyb hamma xashakni yuklashdi, biroq ikki aravachasi qoldi, xolos. Chekib olishdi, kim kimning ortidan haydashini kelishib olishdi va hammalari tizilib yo‘lga tushishdi. Mashinani sekin-asta haydashdi. Qorong‘ida tog‘dan sirg‘alib ketishlariga oz qoldi. Pichan yengil yuk bo‘lsa ham olib borish qiyin, ayniqsa, tor joylarda, burum yo‘llarda xavfli.

Ular borisharkan, oldinda nima kutayotganini xayollariga ham keltirishmasdi.

Ular Archa tepaligidan tushib, dara bo‘ylab ketishardi. Daradan chiqishda esa kechga yaqin bo‘ronga duch kelishdi. Qor ura boshlagan edi.

– Shundan boshlab birpasda yelkalar uvib qoldi, – deya hikoya qila boshladi Qulibek. – Birdan qorong‘ilik bosib, shunaqangi shamol urib berdiki, naq bo‘lmasa qo‘lingdan barankani tortib olgudek edi. Ana-mana deguncha mashinani ag‘darib yuborayotgandek odamni vahima bosadi. Yana buning ustiga yo‘l shunaqa yomonki, hatto kunduz kuni ham yurish xavfli.

Bola nafasini ichiga yutib, chaqnoq ko‘zlarini Qulibekdan uzmay jimgina tinglardi. Hikoya qilinayotgan o‘sha shamol, o‘sha qor oyna ortida avjiga chiqmoqda edi. Ko‘pchilik shofyorlar va yuk tashuvchilar etiklarini ham yechmay polda yotib uxlashmoqda. Ular nimani boshidan kechirgan bo‘lsalar, buni qiltiriq bo‘yinli, katta boshli, shalpanquloq bu bola ham qayta boshidan kechirdi.

Bir necha minutdan so‘ng yo‘l ko‘rinmay qoldi. Mashinalar chetga chiqib ketmaslik uchun bir-birining izidan qolmay nuqul signal berardi. Mashina derazalarini va faralarini qor bosdi. «Tozalagichlar» esa oynadagi qorni tozalab ulgura olmasdi. Kabinadan bosh chiqarib haydashga to‘g‘ri keldi. Biroq bu ahvolda qancha ham yo‘l bosish mumkin? Qor bo‘lsa zaptiga olib yog‘ardi! G‘ildiraklar og‘irlashib, deyarli joyidan jilmasdi. Kolonna tikka tepalikka yetganda to‘xtadi. Motorlar o‘kirardi – lekin foydasiz edi... Mashinalar tog‘ga chiqa olmay taqqa to‘xtab qoldi. Kabinadan sakrab tushib, bir-birlariga ovoz qilganlaricha bir mashinadan ikkinchisiga chopib o‘tishib, kolonna boshida to‘planishdi. Nima qilish kerak? Gulxan yoqish mumkin emas. Kabinada o‘tirilaversa, qolgan yonilg‘i ham yoqib bitiriladi. Usiz ham sovxozgacha arang yetib borish mumkin. Kabina isitilmasa muzlab qolish hech gap emas. Yigitlar nima qilishlarini bilmay dovdirab qolishdi. Hamma narsaga qodir bo‘lgan texnika hozir ojiz. Nima qilish kerak? Kimdir mashinalardan birining xashagini ag‘darib, ichiga kirib yotishni taklif qildi. Biroq arqonni bo‘shatish bilanoq xashakdan bir tutam ham qolmasligi aniq edi:

ko'z ochib-yumguncha bo'ron uchirib ketardi. Bu orada mashinalar qor uyumiga tobora chuqurroq kirib borar, g'ildiraklar ostidagi qor ancha ko'tarilib qolgan edi. Yigitlar o'zlarini butunlay yo'qotib qo'yishdi, izg'irin suyak-suyaklaridan o'tib ketdi.

– Bir mahal esimga tushib qoldi, oqsoqol, – deb hikoya qilardi Qulibek Mo'min boboga. – Biz yo'lda Archadaraga ketayotib mana bu Bug'uboy avlodidan bo'lgan ukamizni uchratdik. – U bolani ko'rsatdi va erkalab uning boshini siladi. – Yo'lda chopib yurgan ekan. Men uni to'xtatib salomlashdim. Gaplashdik. To'g'rimi? Nima, hali uxlaganing yo'qmi? Obbo, azamat-e!

Bola jilmayib bosh irg'adi. Uning qalbi quvonch va iftixordan gursillab urayotganini birov bilganda edi. Buni yigitlar ichida eng kuchlisi, eng botiri va eng chiroylisi – Qulibekning o'zi gapirib berdi. Mana shunaqa bo'lsa kishi.

Bobo ham o'choqqa o'tin tashlarkan, uni maqtab qo'ydi:

– U shunaqa. Gap tinglashni yaxshi ko'radi. Angrayib quloq solishini ko'ryapsanmi?

– O'sha daqiqada u qanday esimga tushib qoldi, o'zim ham bilmayman, – davom etdi Qulibek. – Bolalarga deyarli baqirib gapiraman, ovozimni bo'lsa shamol olib qochadi. Kelinglar, qorovulxonaga yetib olaylik. Bo'lmasa, nobud bo'lamiz deyman. Bolalar bo'lsa qanday yetib boramiz, deb shundoqqina yuzimga kelib qichqirishadi. Piyoda borib bo'lmaydi. Mashinani ham tashlab ketish mumkin emas. Men bo'lsam kelinglar, mashinani itarib dovondan olib o'tamiz, u yog'i qiyalik deyman. San-Toshgacha yetib borsak bo'lgani, u yog'iga piyoda borish ham mumkin, o'rmonchilarimizning uyi yaqin qoladi deyman. Bolalar buni ma'qul ko'rishdi. Qani, boshla deyishdi. Ish shunday bo'lgach... Birinchi mashinadan boshladik: «Usmonali, kabinaga chiq!» Boshqa hammamiz mashina ortidan yelka tirab itara boshladik. Dastlab ish yurishgandek bo'ldi. Keyin darmonsizlanib qoldik. Orqaga chekinish ham mumkin emas. Biz mashinani emas, butun tog'ni yuqoriga ko'tarayotgandek sezardik o'zimizni. Ortilgan yuk ham qanaqa deng – pichan g'arami! Faqat kuchimning boricha: «Qani! Qani!» deb baqirganimni bilaman, lekin ovozimni o'zim ham eshitmayman. Shamol, qor – hech narsani ko'rib

bo'lmaydi. Mashina xuddi joni bordek ingrab nola qiladi. Mashina ham, o'zimiz ham so'nggi kuchni sarfladik. Go'yo yurak yorilib parcha-parcha bo'lib uchib ketadiganga o'xshaydi. Bosh aylanadi.

– Bay, bay, bay, – achindi Mo'min bobo. – Rosa qiynalib-siz-da. Shoxdor ona bug'u o'z farzandlarini panohida asrabdi. Falokatdan qutqaribdi. Bo'lmasa, kim bilsin... Eshityapsanmi?

Tashqarida hamon bo'ron quturadi, bo'ralab qor yog'yapti. Bolani uyqu bosa boshladi. U uxlamaslikka harakat qilsa ham, baribir ko'zlari yumilib ketaverdi. Uyqu aralash ora-sira chol bilan Qulibekning suhbatini tinglar ekan, bola sodir bo'lgan voqea bilan tasavvuridagi manzarani aralashtirib yubordi. Go'yo o'zini ham tog'dagi bo'ronga kelgan bu yosh yigitlarning orasida his qildi.

Uning ko'z oldida oppoq qor bilan qoplangan tog' tomon yuqorilab ketgan yo'l gavdalanardi. Qor bo'roni yuzni achishtiradi, ko'zga qadaladi. Ular tom bo'yi pichan ortilgan ulkan avtomashinani yuqoriga qarab itarishardi. Ular dovon tomon arang ko'tarilishadi. Mashina endi butunlay jilmay qoldi, tisarila boshladi, shunday qo'rqinchli, shunday qorong'i. Shamol etni junjitadi. Bola qo'rqanidan g'ujanak bo'lib oldi, u mashinaning orqaga surilib, yanchib ketishidan cho'chirdi. Biroq shu payt qayoqdan-dir Shoxdor ona bug'u paydo bo'ldi. U shoxini mashinaga tirab, uni yuqoriga olib chiqishga yordam qildi. «Qani, qani, qani!» – deb qichqira boshladi bola. Mashina sekin-asta siljiy boshladi. Ular dovonga chiqib olishdi, so'ng pastga qarab mashinaning o'zi yurib keta boshladi. Ular shu zaylda ikkinchi mashinani, keyin uchinchisini, xullas, ko'pgina mashinalarni yuqoriga itarib chiqishdi. Har gal ham ularga Shoxdor ona bug'u yordam qildi. Uni hech kim ko'rmasdi. Hech kim u bilan yonma-yon turganini bilmasdi. Bola esa ko'rib, bilib turardi. U har gal ilojisiz qolgan paytda, kuch yetmasdan qo'rqinchli bo'lib qolgan chog'da Shoxdor ona bug'u chopib kelib shoxi bilan mashinani yuqoriga surib chiqarishga yordam berganini ko'rdi. «Qani, qani, qani!» – madad berardi bola. Har gal ham u Qulibekning yonida turdi. Keyin Qulibek unga: «Rulga o'tir» – dedi. Bola kabinaga chiqdi. Mashina silkinib guvillardidi. Rul bo'lsa uning qo'lida yengilgina, o'z-

o'zidan xuddi u yoshligida mashina qilib o'ynagan bochka halqachasi singari aylanardi. Bola xijolatdan aziyat chekardi, rul unga o'yinchoqdek bo'lib tuyulgandi. Bir mahal mashina yonboshga qarab og'a boshladi. U gumbirlab yiqildi va parchalanib ketdi. Bola qattiq yig'lab yubordi. Juda mulzam bo'ldi. Qulibekning ko'ziga qarashga uyalardi.

– Nima bo'ldi, a, senga nima bo'ldi? – Qulibek uni uyg'otdi.

Bola ko'zini ochdi. Ko'rganlarining hammasi tushida ekanligini anglab quvonib ketdi. Qulibek bo'lsa uni qo'lida ko'tarib, bag'riga bosdi.

– Tush ko'rdingmi? Qo'rqdingmi! Seni qara-yu, yana qahramon emish! – u bolaning shamolda qotib yorilib ketgan lablaridan o'pdi. – Kel, men seni o'rningga yotqizib qo'yay, uxlash kerak.

U bolani kigiz solingan polga, uxlab yotishgan shofyorlar o'rtasiga yotqizdi va o'zi ham uning yoniga yotdi. Qulibek bolani o'ziga yaqinroq tortib, po'stinining bari bilan o'rab qo'ydi. Ertalab bolani bobo uyg'otdi.

– Tura qol, – sekingina gapirdi chol. – Issiqroq kiyingin. Menga yordamlashasan. Tura qol. Deraza ortida hali tong pardasi ko'tarilganicha yo'q. Uydagilar hali ag'anashib, uxlab yotishardi.

– Ma, kigiz etikni kiyib ol, – dedi Mo'min bobo. Bobodan yangi xashak hidi kelib turardi. Demak, u otlarga xashak solib kelgan. Bola kigiz etikni kiydi va ular tashqari chiqishdi. Qor binoyigina yoqqan edi. Shamol ham tinchigandi. Faqat ahyonahyonda achchiq yel esib turardi.

– Sovuq! – seskanib tushardi bola.

– Hechqisi yo'q. Havo ochilayotganga o'xshaydi, – ming'irladi chol. – Buni qara-ya! Birinchisidayoq shunchalik qahriga olmasa. Ha, mayli, falokat yuz bermadi...

Ular qo'yxonaga kirishdi. U yerda Mo'min boboning beshta qo'yi bor edi. Chol qorong'ida ustunni paypaslab topib chiroqni ildi va yoqdi. Qo'ylar burilib qaradi-da, bir burchakka borib qisildi.

– Buni ushla, meni yoritib turasan, – dedi chol bolaga chiroqni tutqazarkan. – Qora to'qlini so'yamiz. Uy to'la mehmon. Ular turguncha go'sht tayyor bo'lishi kerak.

Bola bobosiga chiroqni tutib turdi. Shamol hali ham tirqish-

lardan hushtak chalar, havo sovuq, tund edi. Chol, avvalo, eshik oldiga bir quchoq toza pichan olib kelib tashladi. Bu joyga qora to‘qlini yetaklab keldi va uni yiqitib, oyoqlarini bog‘lashdan oldin cho‘qqayib o‘tirganicha xayol surib qoldi.

– Chiroqni qo‘y. Sen ham o‘tir, – dedi bolaga u. O‘zi bo‘lsa kaftlarini ochib shiviray boshladi: – O, avlodning katta onasi, Shoxdor ona bug‘u, qora qo‘yni sen uchun qurbonlikka, senga so‘yayotirman. Xatarli damlarda bolalarimizning omon bo‘lishi, avlodimizni oq sut berib boqqaning, saxiy qalbing, onalik mehning uchun bu. Bizni dovonlarda, toshqin daryolarda, toyg‘oq so‘qmoqlarda yolg‘iz qo‘yma. Bizni o‘z yerimizda hech vaqt tashlab ketma, biz sening farzandlaringimiz. Omin!

U fotiha o‘qib, qo‘lini yuziga tortdi. Bola ham xuddi shunday qildi. So‘ng bobo to‘qlini yerga ag‘darib, uning oyoqlarini bog‘ladi va o‘zining qadimgi osiyocha pichog‘ini qinidan chiqardi. Bola esa uni chiroq bilan yoritib turardi.

Nihoyat havo tinchidi. Quyosh chok-chokidan sitilib suzib borayotgan bulutlar orasidan bir-ikki marta cho‘chigandek nigoh tashladi. Tevarak-atrofdagi bo‘ronli tundan qolgan qing‘ir-qiyshiq qor uyumlari, yanchilgan butalar, qor bosib yoy shakliga kelgan yosh daraxtlar, qulab yotgan eski daraxtlar. Daryo ortidagi o‘rmon sukut saqlab, jimgina, ma‘yuslanib turardi.

Daryoning o‘zi ham pasayib ketganday sohillari qor bilan ko‘pchib, unchalik shovqin solmay g‘amgin oqardi.

Quyosh ham beqaror bo‘lib qolgan edi – goh ko‘rinadi, goh yashirinadi. Biroq hech nima bolani qayg‘uga solib tashvishlantirmasdi. O‘tgan tundagi tashvishlar unutilgan edi. Bo‘ron ham esdan chiqarilgan edi, qor bo‘lsa unga xalal bermas, hatto zavqli edi. U yoqdan bu yoqqa yugurib yurdi, oyoq ostidan qor parchalari otilib chiqardi. Bola shuning uchun ham xursand ediki, uyi to‘la odam edi. Shuning uchun ham quvnoq ediki, yigitlar uyqudan turib, baland ovoz bilan gapirishar, hazillashib kulishardi. U yana shundan xursand ediki, o‘zlari uchun pishirilgan qo‘y go‘shtini ishtaha bilan yeyishardi.

Bu orada quyosh ham olislarga musaffo nur tarqata boshla-

gandi. Bulutlar asta-sekin tarqalib, havo ham iliy boshladi. Bemahal yoqqan qor, ayniqsa, yo‘l va so‘qmoqlardagisi tezda erib keta boshladi.

To‘g‘ri, shofyorlar va yuk tashuvchilar ketish uchun hozirlik ko‘rayotganlarida bola biroz hayajonlandi. Hammalari hovliga chiqishdi, mezbonlar bilan xayrlasharkanlar, uy-joy va non-tuz uchun minnatdorchilik bildirishdi. Ularni Mo‘min bobo bilan Seydahmad otda kuzatib qo‘yishdi. Muzlab qolgan motorlarni isitish uchun chol otga bir bog‘lam o‘tin, Seydahmad esa katta bakda suv ortib olgandi.

Hammalari hovlidan chiqa boshlashdi.

– Ota, men ham boraman, meni ham olib keting, – deya bola bobosi yoniga chopqillab bordi.

– Ko‘ryapsan-ku, men o‘tin ortib olganman, Seydahmad bo‘lsa bak ortib olgan. Qaysi birimiz olamiz seni. Nima bor senga u yerda? Qorda yurib charchaysan.

Bola xafa bo‘ldi. Qovog‘i osildi. Shunda Qulibek unga:

– Yur, biz bilan, – dedi va bolani qo‘lidan ushlab oldi, – qaytishda bobong bilan birga kelasan. Ular Archadaradan qiyalab o‘tishadigan yo‘l tomon ketdilar. Hali xiylagina qor bor edi. Bu baquvvat yigitlar bilan birgama-birga qadam tashlab borish oson emasdi. Bola toliqa boshladi.

– Qani, yelkamga o‘tir-chi, – taklif qildi Qulibek.

U bolani qo‘lida azot ko‘tarib, epchillik bilan yelkasiga mindirib oldi va uni xuddi har kuni ko‘tarib odatlangandek yurib ketdi.

– Juda evini keltiribsan-ku, Qulibek, – dedi u bilan yonma-yon borayotgan shofyor.

– Umrim uka va singillarimni ko‘tarib o‘tgan, – maqtanib qo‘ydi Qulibek. – To‘ng‘ichi edim-da. Biz oilada olti kishi bo‘lib, onam ham, otam ham dalada bo‘lishardi. Endi bo‘lsa singlim bolalik bo‘ldi. Armiyadan qaytdim, uylanmagan edim, ishga ham hali joylashganimcha yo‘q edi. Singlim biznikiga kel, sen bolaga yaxshi qaraysan, deydi. Qo‘ysang-chi, deyman, bo‘ldi, endi o‘zimirni ko‘tarib yuraman...

Ular shu zaylda turli-tuman narsalar to‘g‘risida gapirishib borishdi. Bola Qulibekning baquvvat yelkasida rohat qilib xotir-

jamgina borardi.

«Mening ham shunday akam bo'lsaydi, – orzu qilardi bola, – hech kimdan qo'rqmasdim. O'razqul Qulibekning oldida bobomga baqirib yoki qo'l tekkizib ko'rsin-chi. U O'razqulni darhol tinchitib qo'ygan bo'lardi».

Pichan ortilgan mashinalar yo'l ayrilishidan ikki kilometr yuqorida turardi. Qor bilan qoplangan bu mashinalar daladagi qishki g'aramlarga o'xshab ko'rinardi. Aftidan, ularni hech kim, hech qayerga qo'zg'ata olmaydigandek.

Mana, gulxanni ham yoqishdi. Suvni isitishdi. Motorni o't oldiruvchi ruchka bilan aylantira boshladilar, motorga jon kirdi, aksirib ishlab ketdi. Shundan keyin ish tezlashib ketdi. Navbatdagi har bir mashina shatakka olib yurg'izildi. O't olib qizdirilgan mashina kolonna ortidan borib tizila boshladi.

Hamma yuk mashinalari yurgizilgach, qo'shaloq shatakka olingancha kechasi xandaqqa tushib ketgan mashinani tortib chiqarishdi. Bor odamlarning hammasi uni yo'lga chiqarib olish uchun ko'maklashdi. Bola ham yordamlashdi. U kimnidir: «Sen nega oyoq ostida ivirsib yuribsan, qani qochib qol-chi, bu yerdan», deyishini kutib, xavfsirab turdi. Lekin hech kim bunday demadi, uni hech kim quvlamadi. Balki Qulibek unga yordam berishga ruxsat etgani uchun shunday bo'lgandir. U bu yerda hammadan kuchlisi, uni hamma hurmat qiladi.

Shofyorlar yana bir bor xayrlashishdi. Mashinalar qo'zg'aldi. Dastlab asta-sekinlik bilan, keyin tezlashib ketdi. Qorga burkangan tog'lar orasidagi yo'ldan ular karvon bo'lib, tizilishib borardi. Shoxdor ona bug'u farzandlarining farzandlari ketishdi. Ular oldilarida, yo'lda ko'rinmasdan Shoxdor ona bug'u chopib borayotganini bilishmasdi. Bolaning tasavvurida xuddi shunday edi. U shiddat bilan uzun-uzun sakrab, kolonnani olg'a boshlab borardi. Ularni og'ir yo'ldan falokat va baxtsizliklardan qo'riqlardi. Har qanday qulashlardan, har qanday ko'chmalardan, bo'ron-u tumanlardan va qirg'iz xalqi o'zining ko'chmanchilik hayotida uzoq asrlar mobaynida boshidan kechirib kelgan har qanday boshqa falokatlardan qo'riqlardi. Mo'min bobo erta tongda qora to'qlini olib kelib unga qurbon qilganida Shoxdor ona bug'udan

shularni so‘ramaganmidi, axir?

Ketishdi. Bola ham xayolan ular bilan birga ketdi. U kabinada Qulibek bilan yonma-yon o‘tirib borardi. «Qulibek aka, – dedi bola, – oldinda Shoxdor ona bug‘u yugurib boryapti». – «Yo‘g‘-e?» «Rostim. Ana u!»

– Nimani o‘ylab qolding, nega serrayib turibsan? – Mo‘min bobo uni o‘ziga kelishga majbur etdi. – Mingash, uyga ketish kerak. – U otdan engashib, bolaga cho‘zildi va uni egarga ko‘tarib oldi. – Sovqotdingmi? – dedi chol va po‘stini bilan nabirasini yaxshiroq o‘rab qo‘ydi.

Bola o‘sha kezlarda maktabga qatnamasdi.

Endi esa og‘ir uyqudan asta-sekin uyg‘onib, tashvish tortib o‘ylardi: «Ertaga maktabga qanday boraman? Axir, mening tobim qochdi-ku, mazam yo‘q...» Keyin u unutdi. Go‘yo unga muallima doskaga yozgan: «Ot. Ota. Taqa» so‘zlarini o‘z daftariga ko‘chirib yozganday tuyuldi. «Ot. Ota. Taqa. Ot. Ota. Taqa». Birinchi sinf o‘quvchisi shu so‘zlarni yozib butun bir daftarni to‘ldirdi. U nihoyat charchadi, ko‘zlari jimirlashib, juda ham isib ketdi. Ustini ochib tashladi va usti ochiq holda yotib sovqotdi, yana ko‘z o‘ngida turli narsalar namoyon bo‘ldi. Goh u baliq bo‘lib muzdek suvda suzardi. Oq kema sari borardi. Lekin unga hech yetolmasdi. Goho qor bo‘roniga duch kelardi. Tog‘ yo‘lining tikka tepaligiga kelib pichan ortgan avtomashinalar izg‘irinli qor quyunida taqqa to‘xtab qolardi. Mashinalar xuddi odam ingragani singari ingrashardi. Lekin ular joyidan qo‘zg‘alishmasdi. Parraklar haddan tashqari tezlik bilan aylanaverganidan laxcha cho‘g‘dek bo‘lib ketgan edi. Shoxdor ona bug‘u shoxlarini kuzovga tirab, pichan ortilgan mashinalarni yuqoriga g‘ildiratib chiqarardi. Bola butun kuch-quvvati bilan unga yordamlashardi. Issiq terga botib ketdi. Bir payt beda g‘arami bolalar beshigiga aylanib qoldi. Shoxdor ona bug‘u bolaga: «Tezroq yuguraylik, beshikni Bekey xola bilan O‘razqul amakiga eltib beraylik», – derdi. Ular yugura boshladilar. Bola orqada qolib ketdi. Biroq oldinda – qorong‘ilikda beshik qo‘ng‘iroqchasi tinimsiz jaranglardi. Bola uning ohanrabo jarangi sari chopib borardi.

U ayvonda oyoq sharpasi eshilib, eshik ochilganda uyg‘on-

di. Mo‘min bobo va kampir biroz tinchlangandek bo‘lib qaytib kirishdi. Chet kishilarning qorovulxonaga kelishi, aftidan, O‘razqul bilan Bekey xolaning tinchlanishiga majbur etdi. Balki, O‘razqul mast-alastlikdan charchab oxiri uxlab qolgandir. Hovli-da shovqin-suron, so‘kish ovozlari eshitilmasdi.

Yarim tunga borib tog‘ tepasida oy ko‘rindi. U eng baland muzli cho‘qqilar tepasida xiragina gardish yasab muallaq turardi. Abadiy muzliklar bilan qoplangan tog‘ tun qorong‘isida notekis qirralari bilan g‘amgin yuksalib turardi. Atrofida esa pastki tog‘ tizmalari, qoyalar, qop-qora va jimjit o‘rmonzor osoyishtalik saqlab turardi. Eng quyida esa toshdan toshga urilib, shovullagancha daryo oqardi.

Derazadan oynning nursiz shu‘lasi qiya tushib turardi. U bolaga xalal berayotgandi. Bola ag‘darilib, ko‘zini qisib oldi. Buvisidan pardani tushirib qo‘yishni so‘ramoqchi bo‘ldi. Lekin aytgisi kelmadi: buvisining bobosidan jahli chiqib turgan edi.

– Ahmoq, – pichirladi u to‘shakka kirarkan. – Odamlar bilan yashashni bilmaganingdan so‘ng jim tursang bo‘lmaydimi. Boshqalarni tinglasang bo‘lardi. Sen uning qo‘lidasan-ku. Mayda pul bo‘lsa hamki, maosh o‘shandan oqib kelib turibdi-ku! Yana har bir oyda. Moyanasiz – sen kimsan? Qarib quyilmagan chol...

Chol javob bermadi. Buvi jim bo‘lib qoldi. Keyin kutilmagan-da baland ovozda dedi:

– Agar kishini oylikdan mahrum qilishsa, u odam emas, hech kim emas.

Chol yana hech nima demadi.

Bola esa uxlay olmasdi. Boshi og‘rir, o‘ylari chalkashib ketgandi. Maktab haqida o‘ylab tashvishlanardi. U hali biron kun ham o‘qishni qoldirmagan edi, endi ertaga maktabiga – Jilisoyma borolmasa qanday bo‘lishini tasavvur qila olmasdi. Bola, bordi-yu, O‘razqul ishdan bobosini haydab yuborsa, u holda buvisi tinchlik bermasligi haqida o‘ylardi. Unda ularning ahvoli nima kechadi?

Odamlar nega shunday yashashadi? Nega birovlar qahr-g‘azabli, birovlar mo‘min-muloyim! Nega baxtli va baxtsizlar bor? Nega shundaylar borki, ulardan hamma cho‘chiydi, yana shun-

daylar borki, ulardan hech kim hayiqmaydi. Nega birovlarining bola-chaqasi bor, birovlarda yo‘q? Nega ayrim kishilar boshqalarga maosh bermaslikka haddi sig‘adi? Ehtimol, eng katta moyana oluvchilar eng yaxshi kishilardir. Mana, bobosi oz oladi, shuning uchun uni hamma ranjitadi. E, boboga ham ko‘proq moyana berishlari uchun nima qilish kerak ekan-a? Balki, o‘shanda O‘razqul cholni hurmat qila boshlarmidi.

Bu o‘y-xayollardan bolaning boshi battar sirqirab og‘ridi. U yana kechga yaqin daryo sohilida ko‘rgan bug‘ularni esladi. Tunda ularning holi ne kechdiykin? Ular nuqul sovuqda, tog‘-toshlarda, qop-qorong‘i o‘rmonlarda yashaydi. Bu nihoyatda qo‘rqinchli-ku. Bo‘rilar hujum qilib qolsa nima bo‘ladi? Bekey xolaga sehrli beshikni shoxida kim olib keladi keyin?

U tashvish aralash uyquga ketdi va uxlayotib Shoxdor ona bug‘udan O‘razqul va Bekey xolaga qayindan yasalgan beshik olib kelishni yolvorib so‘radi: «Ular ham farzand ko‘rishsin, ular ham farzand ko‘rishsin», deb iltijo qildi. U uzoqdan beshik qo‘ng‘iroqchasining ovozini eshitdi. Shoxdor ona bug‘u shoxida sehrli beshikni ko‘tarib olganicha shoshib kelardi...

Yettinchi bob

Saharda bola qo‘l sharpasidan uyg‘ondi. Bobosining qo‘llari sovuq, daladan kelgandi. Bola beixtiyor junjikdi.

– Yot, yotaver. – Bobo kuflab qo‘llarini isitdi, uning peshanasini siladi, keyin kaftini uning ko‘kragiga, qorniga qo‘ydi. – Tobing qochgan, shekilli, – achindi bobo. – Issig‘ing bor. Men shunchaki yotibsan deb o‘ylabman. Maktab vaqti ham bo‘ldi.

– Men hozir, hozir turaman, – bola boshini ko‘tardi, shu payt hamma narsa ko‘z o‘ngida gir aylanib ketdi va quloqlari g‘uvulladi.

– Turishni xayolingga ham keltirma. – Bobo bolani yotqizdi. – Sen kasalni maktabga kim olib boradi? Qani, tilingni ko‘rsat-chi.

Bola o‘zinikini ma‘qullashga urinib ko‘rdi:

– Muallima urishadi. Darsni qoldirganni juda yomon ko‘radi u...

– Urishmaydi. Men o‘zim aytaman. Qani bo‘l, tilingni ko‘rsat.

Bobo diqqat bilan bolaning tili va tomog'ini ko'rdi. Tomir urishini uzoq kuzatdi: bobosining qora mehnatda qotib ketgan qattiq qo'llari bolaning issiq, terga botgan qo'llaridan tomir urishini arang tutib oldi. Chol nimagadir ishonch hosil qildi-da, tinchlantirgan ohangda dedi:

– Xudo mehribon. Ozingina shamollabsan, xolos. Sovuq o'tgan. Bugun to'shakda yotib tur, uyqungdan oldin men sening tovoning bilan ko'kragingga issiq dumba yog'i surtib qo'yaman. Terlaysan, Xudo xohlasa ertalabgacha otdek bo'lib ketasan.

Kechagi voqealarni va yana o'zini nimalar kutayotganini eslab, cholni g'am bosdi, nabirasining to'shagida o'tirib xo'rsindi va o'ylab qoldi.

– Xudo podsho, – shivirladi xo'rsinib turib. – Qachon tegdi senga bu kasal? Nega aytmay yurding? Kechqurun chog'i?

– Kechga yaqin. Daryoning sohilida bug'u ko'rganimda. Men siz tomonga chopdim. Shundan keyin sovqotib ketdim.

Chol nima uchundir aybdor ohangda dedi:

– Ha, mayli... Sen yot, men esa boray.

U o'rindan turdi, lekin bola uni to'xtatib:

– Bobo, o'sha Shoxdor ona bug'uning o'zi-a? Xuddi sutday oppoq, ko'zlari mana bunday, xuddi odamga o'xshab qaraydi...

– Tentakkina, – jilmaydi Mo'min chol. – Ha, sen aytgandek bo'la qolsin. Balki, u o'sha karomatli ona bug'udir, – dedi u past ovoz bilan, – kim bilsin? Men o'ylaymanki...

Chol gapini tugata olmadi. Eshik oldida kampir paydo bo'ldi. U hovlidan shoshilib kirdi, nimanidir payqagan edi.

– Huv anuv yoqqa bor, chol, – ostonadan turib gapirdi kampir. Mo'min bobo shu zahoti birdan qalbi cho'kib, biron yeri lat yegandek, achinarli bir holga tushib qoldi.

– U yoqda odamlar yog'ochni daryodan mashina bilan chiqarmoqchi bo'lishyapti, – dedi kampir. – Sen, albatta bor, nima buyurishsa qil... Voh, esim qursin, sut hali pishirilgani yo'q-ku, – kampir xatosini payqadi-da, plitaga o't yoqib, idish-tovoqni taraqlatishga tutindi.

Cholning qovog'i osildi. Unga qandaydir e'tiroz bildirgisi, nimanidir aytgisi kelardi. Lekin kampir og'iz ochirgani qo'ymadi.

– Nimaga endi turib qolding? – g‘azabga mindi kampir. – Nimaga o‘jarlik qilyapsan? Sen bilan menga kim qo‘yibdi o‘jarlikni, boshimga bitgan balo bo‘lding-ku. Ularga qarshi turishga qanday holing bor? Ana O‘razqulning oldiga qanaqa odamlar kelishdi. Mashinalariyam antiqa. Ortsanglar bo‘ldi, o‘nta yog‘ochni tog‘ma-tog‘ olib keta oladi. O‘razqul esa bizga qiyoy boqmay qo‘ydi. Men uni ko‘ndirish uchun qanchalik harakat qilmadim, qanchalik o‘zimni yerga urmadim. Qizingni ostonaga yo‘latmadi. Pushtsiz qizing Seydahmadnikida o‘tiribdi. Ko‘zlari shishib ketgan. U ham seni miyasi achigan chol deb qarg‘ayapti...

– Yetar endi, – chol chiday olmadi va eshikka yo‘l olarkan, dedi: – qaynoq sut ber, bolagina kasal bo‘lib qolibdi.

– Beraman, qaynoq sut beraman, bor, bora qol, Xudo xayringni bersin. – U cholni kuzatgandan keyin ham hamon javrardi: – Nimaga bunday qiliq chiqarib qoldi? Hech qachon, hech kimga gap qaytarmasdi, mo‘min-qobil, xokisor edi, mana endi bo‘lsa... Tag‘in O‘razqulning otiga minibdi-ya, yana chopganiga kuyaymi. Buning hammasi sening kasringga, – u bola tomonga o‘qrayib qaradi. – Kim uchun baloga giriftor bo‘lyapti o‘zi...

Keyin bolaga u jizg‘irilgan yog‘ bilan qaynoq sut olib keldi. Sut bolaning labini kuydirdi. Kampir esa uni zo‘rlar, majbur qilardi:

– Ich, issiqroq ich, qo‘rqma. Shamollashni faqat issiq bilan haydaysan.

Bola kuyib borar, ko‘zlariga yosh qalqib chiqqandi. Kampir ham birdan shafqatliroq bo‘lib qoldi:

– Xo‘p, sovut, ozroq sovutgin... Menga endi shu yetmay turgan edi, kasalingni shunday paytga to‘g‘ri kelganini qara! – xo‘rsindi u.

Bolaning qachondan beri siygisi qistardi. U o‘rnidan turib butun badanida allaqanday g‘ayritabiyy, shirin horg‘inlik sezdi. Biroq kampir buni payqagan edi:

– Nima, yozilmoqchimisan?

– Ha, – tan oldi bola.

– To‘xtab tur, hozir. Kampir uyga tog‘ora olib keldi.

Bola o‘ng‘aysizlanib teskari o‘girilib jomga choptirdi, siydingining bunday sariq va qaynoqligiga ajablanardi.

Endi u o'zini ancha yaxshi his qildi. Boshining og'rig'i ham kamaydi. Bola to'shakda tinchgina yotar, buvisining xizmatidan minnatdor bo'lib turib, xayoldan o'tkazdi: ertaga ertalab sog'a-yib, albatta maktabga borishi kerak. U yana maktabida yaqinda o'zlarining o'rmonida paydo bo'lgan uch bug'u haqida qanday qilib hikoya qilib berishigacha o'ylab qo'ydi, ya'ni bug'ularning oq urg'ochisi – bu o'sha Shoxdor ona bug'u, uning kattagina va baquvvat bolasi ham bor, ular bilan ulkan shoxli bahaybat qo'ng'ir bug'u ham birga, u juda kuchli bo'lib, Shoxdor ona bug'u va uning bolalarini bo'rilardan qo'riqlaydi. U yana shular bilan birga, agar bug'ular shu yerda qolib, hech qayoqqa ketib qolmasa, unda Shoxdor ona bug'u tezda O'razqul amaki bilan Bekey xolaga sehrli beshik keltirib berishini ham hikoya qilishni ko'ngliga tugib qo'ygan edi.

* * *

Bug'ular esa ertalab suv ichgani tushdi. Qisqa kuz quyoshi tog' tizmalarining yarmiga ko'tarilganda ular yuqoridagi o'rmondan chiqib keldi. Quyosh ko'tarilgan sari, pastda tog'lar orasi shuncha yorug' va iliq bo'lib borardi. Tungi g'avg'odan so'ng o'rmon jonlangan, nur va bo'yoqlar jilva qilar edi.

Bug'ular daraxtlar orasidan o'tib, oftobro'y yalangliklarda isinib, shabnamli barglarni butog'i bilan chimdib shoshmay keldi. Ular o'sha tartibda: – oldinda erkak bug'u, o'rtada bug'ucha va oxirida – ikki biqini do'ppaygan Shoxdor ona bug'u. Bug'ular kecha O'razqul Mo'min bobo bilan la'nati qarag'ay yog'ochni daryoga olib tushgan o'sha so'qmoqdan kelishardi. Sudrash natijasida chimzor yuzasida qoldirgan bir tekisdagi taram-taram izlar tog'li qora tuproqda hali ham boyagi-boyagidek turardi. Bu so'qmoq kechuvga, yog'och tashlab ketilgan joyga olib borardi.

Bug'ular bu yer suv ichishga o'ng'ay bo'lgani uchun shu joyga yo'l soldi. O'razqul, Seydahmad va yog'ochga kelgan ikki kishi tros bilan daryodan yog'ochni sudrab chiqish uchun mashinani qulayroq joyga haydab kelishni ko'zdan kechirish uchun shu tomonga kelishardi. Mo'min bobo boshini quyi solib, imirsilab orqaroqda keldi. U kechagi janjaldan so'ng nima bo'lishini,

o‘zini qanday tutishini, nima qilishini bilmasdi. O‘razqul uni ishga qo‘yadimi? Kechagidek haydab solmasmikini? Agar: «Senga nima bor bu yerda? Aytдим-ku, sen ishdan bo‘shatilgansan!» desachi. Odamlar oldida so‘kib, uyga jo‘natib yuborsa-chi? Shubhalar cholni iztirobga solar, u azobda, arang jon hovuchlab borardi. Orqadan kampir kuzatib kelardi. U go‘yo shunchaki qiziqsinayotgandek edi. Biroq aslida u cholga soqchilik qilib borardi. Mo‘min chaqqonni O‘razqul bilan yarashtirishga, O‘razqulning kechirishiga muyassar bo‘lishi kerak edi.

O‘razqul xo‘jayinchasiga gerdayib odimlardi. Hansirab, pishillab atrofga o‘qrayib nazar tashlardi. Ko‘p ichganidan boshi zirqirab og‘rib tursa ham, u o‘zida qasoskorona qoniqish sezardi. U qayrilib qaraganida Mo‘min boboning g‘izillab kelayotganini ko‘rdi, xuddi egasidan kaltak yegan sadoqatli itning o‘zginasi. «Hechqisi yo‘q, hali mening sovunimga kir yuvmabsan. Endi senga qiyo ham boqmayman. Sen men uchun yo‘qsan. Sen hali o‘zing oyog‘imga bosh urib kelasan, – ichi qoralik bilan quvondi O‘razqul o‘tgan kecha xotinini tepib ostonadan haydab chiqarganida xotini oyog‘i ostida qanday dahshatli ovoz bilan chinqirganini eslarkan. – Mayli. Mana bularni yog‘och bilan jo‘natay, men hali ularning kunini ko‘rsataman, mayli, menga desa bir-biri bilan g‘ajishib o‘lishsin. Endi qizi otasining ko‘zini o‘yadi. Naq vahshiy-lashib ketgan bo‘ri-ya», – O‘razqul kelgan kishi bilan oraliq masofada gaplasha bora turib, yo‘l- yo‘lakay shularni xayoldan o‘tkazdi.

Bu odamni Ko‘katoy deb atashardi. U qop-qora, baquvvat kishi bo‘lib, ko‘l bo‘yidan edi, kolxozda hisobchilik qilardi. O‘razqulning eski qadrdoni edi. Bundan o‘n ikki yil avval Ko‘katoy o‘ziga uy qurgandi. O‘razqul yog‘ochdan yordam qildi. Taxta tildirishi uchun yo‘g‘on yog‘ochlarni arzonga sotdi. Keyin bu odam katta o‘g‘lini uylantirdi, yoshlarga ham uy qurdi. Yana O‘razqul uni yog‘och bilan ta‘minladi. Endi Ko‘katoy kichik o‘g‘lini ayirgandi va yana qurilish uchun yog‘ochga muhtoj bo‘lib qoldi. Yana eski oshna – O‘razqul kuniga yaradi. Hayot qanchalik og‘ir-a. Birini qilasan – shu bilan, ha, endi tinch yashayman deb o‘ylaysan. Hayot esa yana nimanidir o‘ylab chiqaradi. Shuning uchun ham O‘razqulga o‘xshagan odamlarsiz qo‘ling hech qayoqqa yetmaydi.

– Xudo xohlasa, tezda uy to‘yiga taklif qilamiz. Boring, xur-sandchilik qilamiz, – dedi Ko‘katoy O‘razqulga.

U o‘z-o‘zidan mag‘rurlanib, pishillagancha, papirosni burq-sitardi.

– Rahmat. Aytilgan joydan qolmaymiz, aytmagan joyga bor-maymiz. Chaqirsang, boraman-da. Senikida birinchi mehmon bo‘lishim emas. Men hozir sen kech bo‘lishini kutsang qalay bo‘larkin, deb o‘ylayapman, qorong‘ida jo‘nasang deyman-da! Eng muhimi, sovxoz ichidan bilintirmay o‘tib ketish. Agar sezib qolishsa, ish chatoq...

– Bu-ku to‘g‘ri-ya, – ikkilandi Ko‘katoy. – Biroq kechgacha ancha kutish kerak-da. Sekin ketaveramiz. Yo‘l yoqasida postlar yo‘q-ku, bizni tekshirib ko‘rsa?..

– Favqulodda, militsiyaga duch kelib qolinsa yoki yana bosh-qa birortasiga...

– Ha-ha, bunisi ham bor, – to‘ng‘illadi O‘razqul, jig‘ildon qaynashidan va bosh og‘rig‘idan aftini bujmaytirib. – Yuz yil ish bilan qatnaysan, yo‘lda bitga ham itga duch kelmaysan, agar yuz yilda bir marta yog‘och ortib o‘tsang bas, qo‘lga tushasan. Hami-sha shunday bo‘ladi...

Har kim o‘zicha o‘ylab, jim qoldi. Kecha yog‘ochni daryoga tashlab ketishga to‘g‘ri kelgani O‘razqulga qattiq alam qildi. Agar yog‘och tayyor bo‘lganidami, tundayoq ortib bo‘lishardi-da, tong saharda mashinani jo‘natib yuborardi... Eh, kecha falokatni sotib oldi-ya. Buning hammasi qari jinni Mo‘minning kasriga bo‘ldi, g‘alayon ko‘tarmoqqa qaror qildi. Qaramlikdan, bo‘ysunishdan qutulmoqchi bo‘ldi. Xo‘p, ko‘ramiz! Hammasi ham mayli-ya, ammo bu niyatingga osonlikcha erisha olmaysan...

Odamlar daryoning qarama-qarshi qirg‘og‘iga kelishgan-da bug‘ular suv ichardi. G‘alati zot bu odamlar – hovliqma, g‘ala-g‘ovurli. O‘z ishlari va suhbatlari bilan band bo‘lib, qarshi-larida-daryoning narigi yog‘ida turgan jonivorlarni sezishmadi.

Bug‘ular daryo bo‘yidagi ertalabki shafaq rangli butalar orasida, top-toza mayda shag‘alli qirg‘oqda to‘piqqacha suvga botib turardi. Ular shoshmasdan, to‘xtab-to‘xtab, qultum-qultum suv ichardi. Suv muzdek edi. Quyosh esa tepadan tobora yoqimli

qizitardi. Tashnalikni qondirib, bug'ular oftobdan huzur qilardi. Yo'lda shox-butoqlardan to'kilgan quyuq shabnam yelkalarida qurirdi. Bug'ular yelkasida yengil hovur ko'tariladi. Osoyishta va saxiy edi shu kun ertasi.

Odamlar esa shunda ham bug'ularni sezishmadi. Ulardan biri mashinaga qaytdi, boshqalari esa qirg'oqda qolishdi. Bug'ular quloqlarini qimirlatib, ahyon-ahyon ulargacha yetib kelgan ovozlarni hushyor tinglab turdi va qirg'oqning u yuzida pritsepli avtomashina paydo bo'lganida etlari junjikib, qotib qolishdi. Mashina guvillab hayqirardi. Bug'ular bezovtalanib ketishga chog'landi. Lekin mashina birdan to'xtab qoldi, guvullash ham bosildi. Jonivorlar sekinladi. Harholda ular sekin-sekin joylaridan qo'zg'ala-verdi – odamlar narigi qirg'oqda baqirishib gaplashishar va shoshilinch ravishda harakat qilishardi.

Bug'ular mayda toshloqdagi so'qmoqchadan sekingina jo'nashdi, ularning yelkalari, shoxlari va harakatlari ham butalar orasidan ko'rinib turardi. Odamlar shunda ham ularni payqashmadi. Faqatgina bug'ular ochiq yalanglikdagi sel yuvib ketgan quruq qumni kesib o'tayotganida, binafsharang qum ustida, oftobning ravshan nurida, odamlar ularni ko'rib turli holatda og'iz ochganicha angrayib qolishdi.

– Qara, qara, nima u! – birinchi bo'lib qichqirdi Seydahmad. – Bug'ular! Qayoqdan kelib qoldi bu yerga?

– Nega qichqirasan, nega to'polon ko'tarasan? Qanaqasiga senga bug'u bo'ladi, kiyik-ku ular. Biz ularni kecha ham ko'rgan edik, – beparvo gapirdi O'razqul. – Qayoqdan keldi emish. Keldi-da, keladigan bo'lib qoldi.

– Bay, bay, bay! – zavqlanib ketdi Ko'katoy va zavqidan tomog'ini bo'g'ib turgan ko'ylak yoqasining tugmalarini bo'shatdi. – Silliqligini qarang-a, – dedi u maftun bo'lib, – semiribdi...

– Urg'ochisini qarang, qanaqa! Qadam tashlashini ko'ring, – dedi shofyor ko'zlarini chaqchaytirib. – Voh Xudo, ikki yoshli urg'ochi bolasi. Birinchi marta ko'rishim.

– Erkagi-chi! Shoxlarini ko'r! Qanday ko'tarib yurganikin? Ular hech nimadan qo'rqishmaydi. Qayoqdan kelib qoldi bular,

O'razqul? – To'ng'iz ko'zlarini chaqnatib, nafs balosida surishtirishga tushdi Ko'katoy.

– O'rmondan chog'i, – javob qildi O'razqul viqor bilan, egalik obro'sini his qilgan holda. – Dovonning orqasidan kelgan, narigi tomondan. Cho'chimaydi. Chunki hurkitilmagan.

– Eh, miltiq bo'lgandami hozir! – og'ziga kelganini gapirdi Seydahmad. – O'n pud go'sht qilarmidi, a?

Shu damgacha qo'rqib-pisib bir chekkada turgan Mo'minning sabri chidamadi:

– Nima deyapsan, Seydahmad. Ularni ovlash taqiqlangan, – dedi sekingina.

O'razqul qosh-qovog'ini uyib, cholga ko'z qirini tashlab qo'ydi. «Mening oldimda ovozingni chiqaryapsanmi!» – nafrat bilan xayoldan o'tkazdi u. Uni so'kkisi va bir urib o'ldirib qo'ya qolgisi keldi, lekin o'zini tiydi. Harholda begona odamlar bor.

– Befoyda o'rgatishning keragi yo'q, – jahl bilan so'z qotdi u Mo'minga qaramay. – Ular yashaydigan joyda ovlash taqiqlangan. Bizda esa ular yashamaydi. Biz bo'lsak ular uchun javob bermaymiz. Tushunarlimi? – U o'zini yo'qotib qo'ygan cholga vajohat bilan qaradi.

– Tushunarli, – itoatkorona javob qildi Mo'min va bosh eggancha chetga chiqdi. Kampir yana yashirincha uning qo'liga turtidi.

– Jim bo'lsang-chi, – ta'na bilan shivirladi u. Hamma qandaydir xijolatda qolganday yerga qarab turardi.

Yana so'qmoq orqali jo'nab ketayotgan jonivorlar orqasidan kuzatishga tushishdi. Bug'ular qoyaga ketma-ket ko'tarilib borardi. Oldinda qo'ng'ir erkak bug'u o'zining qudratli shoxlarini mag'rur tutib borar, uning orqasidan shoxsiz bug'ucha va bu namoyishga ergashib Shoxdor ona bug'u borardi. Qirdan siljib tushgan tuproqning tiniq qo'ynida bug'ular ravshan va latif ko'zga tashlanardi. Ularning har bir harakati, har bir qadami yaqqol ko'rinib turardi.

– Eh, qanday go'zallik! – shodligini ichiga sig'dira olmadi shofyor. Bu soqqako'z yosh yigit ko'rinishdan juda yosh edi. – Afsus, fotoapparatni olvolganimda zo'r ish bo'lardi-ya.

– Xo'p, mayli, go'zalligini qo'ya tur, – uning so'zini bo'ldi norozilik bilan O'razqul. – Hech narsaga arzimaydi. Go'zallikka

qorning to'yarmidi. Qani, bo'l, mashinani orqasi bilan, qirg'oqqa hayda, to'g'ri suvga, yoni bilan albatta. Sen esa Seydahmad, oyog'ingni yech, – o'z hukmidan ichida lazzatlanardi u. – Sen ham, – shofyorga buyruq qildi u. – Bo'linglar, yog'ochni trosga bog'langlar. Qani ildamroq. Hali ish ko'p.

Seydahmad etikni yechishga tutindi. Etigi unga kichikroq edi.

– Nimaga qarab turibsan, yordamlash unga, – cholni sekin-gina turtib qo'ydi kampir. – O'zing ham yech etigingni, suvga tush, – g'azabli pichirladi u.

Mo'min bobo Seydahmadning etigini tortdi, o'zinikini ham bir zumda yechib bo'ldi. Shu paytda O'razqul bilan Ko'katoy mashinaga komanda berishardi:

– Bu yoqqa hayda, u yoqqa hayda.

– Chapga, ozroq chapga. Mana shunday.

– Yana ozgina.

Mashinaning ko'nikilmagan hayqirig'ini eshitib, bug'ular so'qmoqda qadamini tezlatdi. Olazarak nazar tashlab, jarlikdan sakrab o'tdi va qarag'aylar orasiga yashirindi.

– O, g'oyib bo'ldi! – xatosini birdan anglab qoldi Ko'katoy. U shunday afsus bilan entikardiki, xuddi qo'lidagi o'ljasidan ayril-ganday edi.

– Hechqisi yo'q, hech qayoqqa ketmaydi ular! – uning xayolidagini topib va bundan xursand bo'lib O'razqul kerilib qo'ydi. – Bugun kechgacha jo'namaysan, mening mehmonim bo'lasan. Xudoning o'zi kam qilmasin. Izzat-hurmat bilan men seni mehmon qilaman. – U xaxolab turib oshnasining yelkasiga urib qo'ydi. O'razqul xushchaqchaq ham bo'la olardi.

– Xo'p, sen aytgancha bo'la qolsin, sen mezbon, men meh-mon, – ko'na qoldi azamat Ko'katoy, iljayarkan yo'g'on sariq tishlarini ko'rsatib.

Mashina allaqachon orqa g'ildiraklarining yarmigacha suvga botib qirg'oqda turardi. Chuqurroq kirib borishga shofyorning yuragi dov bermadi. Endi trosni yog'ochga olib borish qolgan edi. Agar tros kaltalik qilmasa, yog'ochni suv ostidagi toshlarning asirligidan tortib olish unchalik qiyinchilik tug'dirmasdi.

Tros po'latdan – uzun va og'ir. Uni suv ichidan yog'ochga tortib borish kerak. Shofyor istamaygina etigini yecha boshladi, cho'chinqirab suvga qarab qo'ydi. U hali qat'iy qarorga kelolganicha yo'q: suvga etik bilan tushishga arzirmikin yoki yaxshisi yechsamikin. «Yalangoyoq bo'lganim ma'qul, shekilli, – o'yladi u. – Baribir suv qo'njimdan oshib ketadi. Chuqurligi sal kam songa keladi. Keyin kun bo'yi ho'l etikda yurish osonmi». Lekin u shu bilan birga hozir daryoda suv qanchalik sovuq bo'lishini ham o'zicha tasavvur qildi. Bu holdan Mo'min bobo foydalanib qoldi.

– Sen yechinma, o'g'lim, – otilib keldi uning oldiga. – Biz Seydahmad bilan o'zimiz tushamiz.

– E, qo'yavering, arzimaydi, oqsoqol, – qarshilik qildi uyalib ketgan shofyor.

– Sen mehmonsan, biz shu yerning odamimiz, sen rulga o'tir, – ko'ndirdi Mo'min bobo uni.

Seydahmad bilan ikki kishi po'lat trosni o'ramdan bo'shatib suvning ichiga ko'tarib kirishganda Seydahmad dodlab, boloxonali qilib so'kindi:

– Uh, uh, suv emas, muz!

O'razqul bilan Ko'katoy muruvvatli kulishib, uni g'ayratlantirishdi:

– Chida, chida! Seni isitadigan narsa topamiz!

Mo'min bobo esa churq etmasdi. U, hatto muzday sovuqni sezmad. Ko'zga ko'p tashlanmaslik uchun boshini yelkalari ichiga tortib, sirg'anchiq suv osti toshlari ustidan yalangoyoq borarkan, Xudodan yolg'iz bir nimani so'rardi – ishqilib, O'razqul uni qaytarmasin, ishqilib, quvib yubormasin, ishqilib, odamlar oldida haqorat qilmasin, bu ahmoq baxti qaro cholni kechirsin.

O'razqul hech nima demadi. U Mo'minni odam o'mida ko'rmaganidan go'yo uning g'ayratiga ham e'tibor qilmaganday edi. Qalbida esa tantanavor his sezar, axir, har qanday bo'lmasin isyonkor cholni bo'ysundirdi-ku. Qandaydir ichi qoralik bilan kuldi O'razqul o'zicha, – emaklab, oyog'imga yiqilding-ku. Eh, kattaroq amaldor bo'lganimdami, bundan ham kattaroqlarning shoxini qayirib qo'yardim. Shunaqalarni tiz cho'ktirib, tuproqda emaklattirib qo'ymasdim. Menga hech bo'lmasa kolxoznimi

yoki sovxoznimi berishsa ekan. Tartibga solib qo‘ygan bo‘lardim. Odamlarni izdan chiqarib yuborishdi. Endi esa o‘zlari voh, raisni hurmat qilishmayotir, direktorni hurmat qilishmayotir, deb shikoyat qilishadi. Qandaydir cho‘pon ham boshliq bilan xuddi tengdek gaplashadi. Satqayi amal ket, ahmoqlar! Ular bilan shunaqa muomala qilib o‘tirish kerakmi? Zamonlar bo‘lgan-ku, axir, boshlar uchib ketgan, hech kim churq etmagan. Aksincha, ko‘proq yaxshi ko‘rishgan, ko‘proq kuylashgan. Mana bu xo‘p zamon bo‘lgan-da! Endi-chi? Yaramaslarning eng yaramasi hisoblangan mana shu chol ham dabdurustdan gap qaytarishni o‘ylab topdi. «Xo‘sh, xo‘sh, emakla oyog‘im ostida, emakla», – badxohlik bilan kuldi O‘razqul, har zamon – har zamonda Mo‘min chol tomonga qarab qo‘yarkan.

U esa muzday suvda xayolga cho‘mib, tomirlari tortishib, Seydahmad bilan birga trosni ko‘tarib borarkan, O‘razqul meni kechirgan ko‘rinadi, deb mamnun bo‘lardi. «Sen endi men qari cholni kechir, shunday bo‘lib chiqqani uchun, – xayolan O‘razqulga murojaat qilardi u. – Kecha chiday olmadim. Maktabga nabiram oldiga ot choptirib ketdim. Axir, u yolg‘iz, mana shuning uchun ham iching achiydi-da. Mana bugun esa u maktabga ham bormadi. Tobi qochibdi nimagadir. Esingdan chiqar, kechirgin. Axir, sen ham menga begona emassan-ku. O‘ylaysanki, men senga va qizimga baxtni ravo ko‘rmaymanmi? Xudo bersa qani, nabiramning ingalaganini eshitsam – Xudo ursin, baxtimdan ko‘zimga yosh kelardi. Faqat sen xafa qilma qizimni, kechir meni. Agar ishlash bo‘lsa, toki tanimda jonim bor ekan, ishlaganim bo‘lsin. Hamma ishni qilaman. Sen faqat buyursang, bas...»

Kampir qirg‘oqning bir burchida tikka turib, o‘zining imo-ishoralari va butun harakatlari bilan cholga: «Harakat qilgin, chol! Ko‘rdingmi, u seni kechirdi. Mening aytganimni qilaver, hammasi joyiga tushadi», – derdi.

* * *

Bola uxlardi. U bir martagina allaqayerdandir otilgan miltiq ovoizidan uyg‘onib ketdi va yana uyquga cho‘mdi. Kechagi mashaqqatli uyqusizlik va bemorlikdan so‘ng bugun u birmuncha

tinch va miriqib uxladi. U uyquda ekan, isitma aralash badan qaqshog'i azobini tortmay, oyoqlarini erkin uzatib to'shakda yotib dam olishning naqadar rohat ekanligini his etdi. Agar buvisi bilan Bekey xola bo'lmaganda u shu uxlagancha uxlab yotaverardi. Ular ovoz chiqarmay gaplashishga harakat qilishsa-da, idish-tovoqlarning shaqir-shuquridan bola uyg'onib ketdi.

– Mana bu katta kosani ushlagin-da, ovqat olgin, – deb jonlanib gapirdi kampir narigi xonada. – Men esa chelak bilan elakni olib kelay. Voy belim, madorim qurib ketyapti. Ozmuncha ish qildikmi? Xudoga shukur, juda xursandman.

– Eh, buvijon, nimasini aytasiz, men ham shunchalik xursandmanki, kecha shundayam jonimdan to'yib ketgandim. Agar Guljamol bo'lmaganda o'zimni o'zim o'ldirardim, – dedi Bekey.

– U haqda uni-buni deb yurasan yana, – tinchitib qo'ydi kampir. – Qalampirni oldingmi? Ketdik. Sening tinchishing uchun Xudoning o'zi yordam qo'lini cho'zdi. Ketdik, ketdik.

Uydan chiqayotib bo'sag'ada Bekey xola kampirdan bola to'g'risida so'radi:

– U hamon uxlayaptimi?

– Mayli, uxlab tura qolsin, – javob berdi kampir.

– Sho'rva tayyor bo'lganda issiqqina keltirib beramiz.

Bola ortiq uxlay olmadi. Hovlidan oyoq tovushlari va odamlarning gaplashgani eshilib turardi. Bekey xola kulib yubordi, Guljamol va kampir ham unga qo'shilib kuldi. Qandaydir notanish ovozlar quloqqa chalindi. «Ha, bular, hoynahoy kecha oqshom kelgan odamlar, – deb o'yladi bola. – Demak, ular hali ketishmabdi-da». Faqat bobosi Mo'mingina ko'rinmasdi, ovozi ham eshutilmasdi. U qayoqda ekan? Nima qilyapti ekan?

Bola tashqaridagi ovozlarga quloq solib, bobosini kutib yotdi. U bobosi bilan kechagi ko'rgan bug'u haqida juda gaplashgisi kelardi. Hademay qish kiradi. Ular uchun ham o'rmonda ko'proq yem-xashak hozirlash kerak. Yeb yayrasin. Ularni shunday o'rgatish kerakki, odamlardan hech qo'rqmaydigan, to'ppato'g'ri daryodan o'tib hovliga kelaveradigan bo'lsin. Bu yerda ham ularga shunday xo'rak berish kerakki, ular uchun bu juda tansiq bo'lsin. Qiziq, ular hammadan ko'ra nimani yaxshi ko'rishar ekan-a? Urg'ochi bug'u bolasini o'rgatib olsang-da, u doim

orqangdan qolmay ergashib yursa. Qanday ajoyib bo'lardi. Sen bilan maktabga ham birga borib kelgan bo'larmidi?..

Bola bobosini kutardi, lekin undan darak yo'q. Bir vaqt Seydahmad kelib qoldi. U nimadandir juda mamnun. Og'zi qulog'ida edi. Seydahmad kallasini chayqab o'z-o'zicha iljayardi. U yaqinroq kelganda dimog'idan spirt hidi anqib ketdi. Bola O'razqulning o'zboshimchaliklarini, bobosi va Bekey xolaning azob chekishlarini eslatuvchi bu badbo'y hidni juda yomon ko'rardi. Lekin Seydahmad ichganda aqliy jihatdan uncha hushyor bo'lmasa ham, juda saxiy, muloyim va kishi qalbiga ozor bermaydigan hazil-mutoyibalari bilan O'razquldan farq qilardi. Bunday vaqtlarda u bilan bobosi Mo'min o'rtasida taxminan shunday suhbat ketardi.

– Nega buncha tentaklarga o'xshab kulasan, Seydahmad? Kayfing taraqqi deyman?

– Oqsoqol, men sizni shunday sevamanki. Rostini aytsam, xuddi o'z otamdek.

– E-e, seni qara-yu, sening yoshingda... Boshqalar mashina haydab yuribdi. Sen bo'lsang gapingni uddalab gapira olmaysan. Agar men sening yoshingda bo'lganimdami hech bo'lmaganda traktor haydagan bo'lardim.

– Oqsoqol, menga armiyada komandirimiz bu ishga layoqatsizligimni aytgan edi. Biroq piyodalar safida xizmat qildim. Piyoda askarsiz ish bitmaydi-ku, axir...

– Piyoda askar emish! Piyoda askar emas, ishyoqmassan. Xotining bo'lsa... Xudo ham tengiga qo'shmas ekan. Senga o'xshaganning yuztasi bitta Guljamolga arzimaydi.

– Shuning uchun ham biz er va xotin bu yerda yuribmiz-da, oqsoqol.

– Ha, seni gapga qo'ysa... Ho'kizday kuching bor, aql esa... – Umidsiz qo'l siltab qo'ydi Mo'min bobo.

– Mu-u-u, – deb ma'raganday kulib qo'ydi Seydahmad.

Shundan keyin u hovlining o'rtasida turib olib o'zining allaqanday eshitib olgan g'alati ashulasini kuylay boshladi:

Sariq-sariq tog'lardan,

Sariq otda men keldim.

Och eshiging, ey, sariq savdogar,

Biz ichamiz sariq vinodan.

*Qo'ng'ir-qo'ng'ir tog'lardan,
Qo'ng'ir otda men keldim.
Och eshiging, ey, qo'ng'ir savdogar,
Biz ichamiz qo'ng'ir vinodan...*

Shu tarzda davom etib ketaverardi, chunki u ba'zan tog'dan tuyada kelgan bo'lsa, ba'zan xo'rozda, sichqonda, toshbaqada, xullas, nimayiki jonivor bo'lsa, o'shalarda kelaverardi. Mast Seydahmad bolaga hushyorligiga qaraganda yoqimliroq ko'rinayotgandek edi. Shuning uchun ham Seydahmad shirakayf bo'lib kelganda bola ochiq ko'ngillik bilan iljayib qo'yardi. – E-ha! – xitob qildi Seydahmad ajablanib. – Seni kasal deyishgan edi-ku. Ha, sen umuman kasal bo'lmaysan. Sen hovlida nega o'ynamay qolding? Bunaqasi ketmaydi. – Seydahmad bolaning to'shagiga ag'anab yotdi. Uning qo'llaridan va ust-boshidan spirt va yangi so'yilgan xom go'shtning hidi anqib turardi. U bolani quchoqlab o'pa boshladi. Uning o'sib ketgan dag'al soqoli bolaning yuzlarini timdalab achitardi.

– Bo'ldi endi, Seydahmad amaki. – Iltimos qildi bola. – Bobom qani, ko'rmadingizmi?

– Bobong anavi yoqda, – Seydahmad qo'lini havoda noaniq aylantirdi. – Biz mana shu... Yog'ochni suvdan olib chiqdik. Va biroz isib olish uchun ichdik. Hozir esa u go'sht pishirayotir. Tur o'rningdan. Kiyimlaringni kiy, birga ketamiz. Bu nimasi! Yaxshi emas. Biz hammamiz u yerda bo'lsag-u, sen bu yerda yolg'iz yotsang.

– Bobom turmagin degan, – dedi bola.

– Qo'ysang-chi bo'lmagan gapni. Yur, tomosha qilamiz. Bu har doim bo'lavermaydi-ku. Butun katta ziyofat. Qozon ham moy, cho'mich ham moy! Tura qol, – Seydahmad mastlarga xos qo'pollik bilan bolani kiyinishga majbur etdi.

– Men o'zim, – deb e'tiroz bildirdi boshi aylanayotganini his etayotgan bola. Biroq shirakayf Seydahmad uning so'ziga quloq solmadi. Modomiki, bola yolg'iz uyga tashlab qo'yilgan ekan. Seydahmad o'zining unga qilayotgan yaxshiligidan juda mamnun edi, ayniqsa, butun shunday kunki, tovoq ham moy, qoshiq ham...

Gandiraklab bola ham Seydahmad bilan birga uydan chiqdi. Tashqari shamol, havo bulut. Bulutlar osmonda tez-tez bir-biriga qo‘shilishib ketdi. Bola ayvondan chiqquncha havo ikki bor keskin o‘zgardi. Charaqlab turgan quyoshli havoni ko‘ngilni g‘ash qiluvchi qorong‘ilik bosdi. Bola bundan boshi og‘riyotganini sezdi. Shamol yuziga gulxanning tutunini olib kelib urardi. Ko‘zlari achishdi. «Bugun kir yuvishayotgan bo‘lsa kerak», – o‘yladi bola, chunki kir yuvish kunlarida odatda, shunday gulxan yoqilib, uchalla uydagi katta qora qozonlarda suv isitilardi. Bunday qozonlarni bir kishi ko‘tara olmaydi. Bekey xola bilan Guljamol ikkovlashib ko‘tarishardi bu qozonlarni.

Bola bunday kir yuviladigan kunni yaxshi ko‘rardi. Birinchidan, bunday kunlarda gulxan uydagi singari o‘choqlarda emas, balki ochiq o‘choqlarda yoqilib, uning atrofida o‘ynash mumkin edi. Ikkinchidan, yuvilgan kiyimlarni ilish juda gashtli bo‘lardi. Oq, ko‘k, qizil matolarning arqonda osilib turishi hovliga zeb berib turardi. Bola arqonda osilib yotgan kiyimlarga bildirmasdan sekingina kelib yuzlarini tekkizib o‘tishni yaxshi ko‘rardi.

Bu gal hovlida hech qanday yuvilgan buyumlar ko‘rinmadi. Ammo katta go‘sht bo‘laklari bilan liq to‘ldirilgan qozon ostiga kuchli o‘t yoqilgan bo‘lib, qaynayotgan qozondan quyuyug‘ ko‘tarilardi. Go‘sht pishib qolgan edi: go‘shtning dami va gulxanning isi birga qo‘shilishib, ishtahani qitiqlardi. Bekey xola bo‘lsa, yangi qizil ko‘ylak, yangi xrom etikda gulli shol ro‘molni yelkasiga tashlab olgan qozonga engashib, cho‘mich bilan ko‘piklarni olib tashlayotgan edi, Mo‘min bobo esa uning yonida cho‘kka tushgan holda o‘choqdagi yonayotgan tarashalarni ag‘darib qo‘yardi.

– Ana, bobong, – dedi Seydahmad bolaga. – Ketdik. O‘zi bo‘lsa:

*Sariq-sariq tog‘lardan,
Sariq otda men keldim, –*

deb endigina hirgoyi qila boshlagan edi, sochi ustarada taqir olingan, yenglari shimarilgan va qo‘lida bolta ushlagan saroydan chiqib ketayotgan O‘razqulga ko‘zi tushdi.

– Sen qayoqda tentirab yuribsan? – dahshatli qichqirdi u Seydahmadga qarab. – Mehmon bu yerda o‘tin yorsin, – u bosh

irg'ab o'tin yorayotgan shofyorni ko'rsatdi, – sen bo'lsang qo'shiq aytib yur.

– E, hozir ana-mana deguncha, boplaymiz, – tinchlantirdi uni Seydahmad, shofyorga qarab yo'nalar ekan. – Qani, uka, men o'zim.

Bola esa o'choq boshida cho'kka tushib o'tirgan bobosi tomon yaqinlashdi. U orqa tomondan kelgan edi.

– Bobo, – dedi u.

Bobosi uni eshitmadi.

– Bobo, – deb takrorladi bola va bobosining yelkasiga qo'lini tegizdi. Chol o'girilib qaradi, bola bobosi mast ekanligini sezmedi. U bobosining loaqal biron marta shirakayf bo'lganini ko'rmagan edi. To'g'ri, issiqko'llik biror cholning ma'rakasida hammasi – hatto ayollarga ham ichirishardi. Biroq bobosida bunday odat hali sodir bo'lmagan edi.

Chol bolaga qandaydir begonaday, g'ayritabiiy va yovvoyi qarash qildi. Uning yuzlari qizarib ketgandi, u nabirasini ko'rib yana ham qizarib ketdi. Qizillik nim pushti rangga kirdi va shu zahotiyoq boboning yuzlari oqara boshladi. Chol shoshilib o'rni-dan turdi.

– Iye, senmi? – dedi u bo'g'iq ovoz bilan nabirasini bag'riga bosib. – Iye, senmi, – bundan boshqa biron so'z ayta olmadi. Undagi to'lqinlanish bolaga o'tgan edi.

– Tobingiz qochdimi, bobo? – tashvishlanib so'radi bola.

– Yo'q-yo'q. O'zim shunday, – ming'illadi Mo'min. – Sen bor, o'ynab kel. Men bu yerda o't yoqayapman, bu hammadan...

U nabirasini deyarli itarib yuborib, go'yo butun olamdan yuz o'girganday, yana o'choqqa qarab o'girilib oldi. U tiz cho'kkan-cha, go'yo faqat o't bilan bandday biron yoqqa burilib qaramasdi. Chol nabirasining tarvuzi qo'ltig'idan tushgancha, hovlida o'tin yorayotgan Seydahmad tomon yo'l olganini ham ko'rmadi.

Bola bobosiga nima bo'lganini, umuman, hovlida nima bo'layotganini tushunmasdi. U saroyga yaqinlashgandagina yungi yerga qaratib yoyilgan teri ustida yangi so'yilgan molning uyib qo'yilgan go'shtiga ko'zi tushdi. Terining chekkalaridan hamon xira qon tomchilari sizib tushayotgan edi. Sal nariroqda it ichak-

chavoqlarni irillagancha silkilab tortardi. Uyulgan go'sht yonida allaqanday qoradan kelgan, barvasta notanish kishi to'nkaga o'xshab do'ppayib o'tirardi. U Ko'katoy edi. U bilan O'razqul ikkalasi pichoqni olvolib, go'sht maydalashardi. Ular qismlarga ajratilgan yog' va go'shtlarni yozib qo'yilgan terining turli joylariga xotirjamlik bilan, shoshmasdan irg'itib tashlamoqda edilar.

– Mazza! Hidini aytmaysanmi! – dedi yo'g'on ovoz bilan haligi barvasta kishi, go'sht hidlab ko'rarkan.

– Ol, ol, o'z ulushingga tashla, – saxiylarcha taklif etdi O'razqul. – Buni sening kelishing sharafiga Xudo yetkazdi. Bu har doim bo'lavermaydi. – O'razqul bu orada pishillab, ishdan boshini ko'tarib, taranglashgan qornini silab qo'ydi, uning ko'p yeb, ko'p ichganligi bilinib turardi. Uning nafasi qisilib xirillab qoldi, erkin nafas olish uchun boshini birdan yuqori ko'tardi. Uning sergo'sht, sigirning yelinidek yaltiroq yuzidan o'ziga bino qo'yganligi va to'qlik alomati sezilib turardi.

Bola devor tagidagi shoxli bug'u kallasini ko'rib esankirab qoldi, badani muzlab ketdi. Kesilgan kalla qop-qora qon tomchilarini oqizib, changda yumalab yotardi. Bu – yo'lda yotgan egri-bugri daraxtni eslatardi. Kalla yonida tizzadan qirqilgan to'rtta tuyoq yotardi. Bola bu dahshatli manzarani ko'rib cho'chib ketdi. U o'z ko'zlariga ishonmasdi. Uning oldida Shoxdor ona bug'uning kallasi yotardi. U bu yerdan qochib ketishni istardi, lekin oyoqlari unga itoat etmasdi. U kalla-pocha qilingan oq bug'uning qarshisida turardi. Kechagina Shoxdor ona bug'u bo'lib yurgan, unga oqko'ngillik bilan suqlanib qaragan, xayolan gapirishgan va shoxida qo'ng'iroqcha taqilgan sehrli beshik keltirishni iltijo qilib so'ragani o'sha bug'u edi. Nahotki, bularning hammasi nogoh shaklsiz bir uyum go'shtga, shilingan teriga, kesilgan oyoqqa va uloqtirib tashlangan kallaga aylanib qolsa. Bola ketishi kerak edi, lekin u toshdek qotib, bu voqeaning qanday va nega sodir bo'lganini tushuna olmay turardi. Haligi go'sht bo'layotgan qora barvasta kishi uyulib turgan go'shtning ichidan buyrak oldi-da, uni pichoqning uchiga sanchib bolaga uzatdi.

– Ma, bola, kabob qil, lazzatli bo'ladi, – dedi u. Bola qimirlamay turardi.

– OI! – buyruq qildi O‘razqul.

Bola beixtiyor qo‘lini cho‘zdi, so‘ng muzdek qo‘lida Shoxdor ona bug‘uning hali ham issig‘i ketmagan yumshoq buyragini g‘ijimlagancha ushlab turdi. Shu payt O‘razqul oq bug‘uning kallasini shoxidan ushlab ko‘tarib ko‘rdi.

– Eh, og‘irligini qarang-a, – u kallani tebratib, og‘irligini salmoqlab ko‘rdi, – bitta shoxining o‘zi qancha keladi-ya. – U kallani g‘o‘laga ko‘ndalang qilib qo‘ydi va boltani olib shoxini ajratishga kirishdi.

– Mana, shox! – ishlab turib gapirardi u o‘tkir boltani shoxlarining tubiga qadab. – Bu sening bobongga, – u bolaga qarab ko‘z qisib qo‘ydi. – O‘lishi bilan bu shoxni uning qabriga qo‘yamiz. Qani endi kim bizga u kishini hurmat qilmaysizlar, deb ayta olar ekan. Yana nima kerak! Bunday shox uchun hatto bugunoq o‘lsang arziydi! – deya boltani mo‘ljalga olarkan, O‘razqul xaxolab kulardi.

Shoxni osonlikcha olib bo‘lmaydi. Uni olish juda qiyin edi. Mast O‘razqulning boltasi nishonga borib tegmasdi, bu esa battar jahlini chiqarardi. Kalla g‘o‘la ustidan dumalab tushdi. Shunda O‘razqul uni yerdayoq chopla boshladi. Kalla sirg‘alib chiqib ketaverdi. O‘razqul bolta ko‘targancha uning orqasidan chopib yurdi.

Bola seskanib ketdi, har gal ketmoqchi bo‘lib beixtiyor tisarilsa-da, bu yerdan ketishga o‘zini majbur etolmasdi. Juda yomon tush ko‘rib, uni allaqanday dahshatli bir kuch tutib turganday edi, u o‘z joyida turganicha shu narsaga ajablanar ediki, kiprik qoqmay baqrayib turgan Shoxdor ona bug‘uning ko‘zlari boltadan o‘zini olib qochmasdi. Qo‘rquvdan qisilib yumilmasdi. Kalla allaqachon loy va tuproqqa belangan bo‘lsa ham, ko‘z qorachig‘i musaffoligicha boqib turardi, aftidan, u o‘zini o‘limga mahkum etgan shu yorug‘ jahonga tilsiz, unsiz hayratda qolib, hamon boqib turgandek edi. Bola mast-alast O‘razqul bilan ko‘zi-ko‘ziga tushib qolishdan cho‘chirdi.

Shox hamon bo‘sh kelmasdi. O‘razqul esa borgan sari tutaqib, boltaning goh tig‘i bilan, goh orqasi bilan kallingan duch kelgan joyiga urardi.

– Bunaqada shoxni sindirib qo‘yasan. Bu yoqqa ber, – yaqinlashdi Seydahmad.

– Nari tur! O‘zim! Qo‘lingdan kelmaydi, sindirib qo‘yasan! – xirillab nafas olardi O‘razqul boltani qulochkashlab urarkan.

– Xo‘p, xo‘p, o‘zing bilasan, – Seydahmad tupurgancha uyi tomon odimlab ketdi. Uning orqasidan haligi qoradan kelgan barvasta kishi borardi. U qopda o‘z ulushini olib ketayotgan edi.

O‘razqul molxona orqasida mast-alast holda, qaysarlik bilan Shoxdor ona bug‘uning kallasini tilkalashda davom etardi. Uning bu holati uzoq kutilgan qasosini endi bajo keltirgandek tuyulardi.

– Eh, yaramas! La‘nati!.. – deb xuddi jonsiz kalla eshitayotganday etigining tovoni bilan uni tepib jahl ustida og‘iz ko‘pirtirgancha so‘kinardi. – Kimni ahmoq qilmoqchisan! – U boltani ushlagancha kallaning tepasiga qayta-qayta xezlanib kelardi. – Dabdala qilmasam otimni boshqa qo‘yaman. Mana senga! Mana senga! – Shunday deb bolta bilan kallani urdi. Kalla chirsillab yorilib, mayda suyaklar har tomonga uchib ketardi.

Boltaning tig‘i ko‘zga ko‘ndalang kelib tekkanda bola qichqirib yubordi. Ochilib qolgan ko‘z chanog‘idan qop-qora quyuq suyuqlik oqib tushdi. Ko‘z so‘ndi, barbod etildi...

– Men bundan zo‘rroq kallalarni ham maydalay olaman! Bundan boshqa shoxlarni ham sug‘urib ola bilaman! – deb jazavasi tutib bo‘kirardi O‘razqul gunohsiz kalladan nafratlangancha.

Nihoyat bu kallaning peshona suyaklarini ham maydalashga muvaffaq bo‘ldi. U endi boltani tashlab kallani oyog‘i ostiga olib, shoxdan ikki qo‘llab ushlagancha vahshiyona kuch bilan buray boshladi va shoxlarni yulib oldi. Ular sug‘urib olingan ildiz singari qarsillardi. Bu shoxlar – bolaning iltimosiga ko‘ra, O‘razqul bilan Bekey xolaga sehrli beshik keltirishi lozim bo‘lgan o‘sha Shoxdor ona bug‘uning shoxlari edi...

Bolaning ko‘ngli behuzur bo‘ldi. U burildi va qo‘lidagi buyrakni tushirib yuborib, sekingina nari ketdi. U qulab tushayotgandek yoki bo‘lmasa odamlar ko‘zi oldida qayt qilib yuborayotgandek juda qo‘rqdi. U oqarib-gezarib manglaylari yopishqoq terga botgancha o‘choq yonidan o‘tib borardi. O‘choqda lovullab o‘t yonib, qozondan burqirab qaynoq bug‘ ko‘tarilardi. Baxtsiz

Mo'min bobo bo'lsa hamon avvalgidek yuzini o'tga tutib, hammasiga chap berib o'tirardi. Bola bobosini bezovta qilgisi kelmadi. U tezroq o'ringa yetib borishni va to'shakka boshi bilan burkanib yotishni istardi. Qani endi hech narsani ko'rmasa, eshitmasa, unutsa.

Qarshisidan Bekey xola chiqib qoldi. U o'ziga oro berib yasangan, biroq yuzida O'razqulning kaltaklashi natijasida hosil bo'lgan ko'm-ko'k qontalash izlar ko'zga tashlanib turardi. Bemavrid quvonib, jonsaraklik bilan «katta go'shtga» yugurib kelayotgan edi.

– Senga nima bo'ldi? – U bolani to'xtatdi.

– Boshim og'riyapti.

– Boshgingandan aylanay, – dedi mehri toshib va ustma-ust o'pa boshladi. U ham mast edi. Undan ham la'nati araq hidi anqib kelardi.

– Boshginasi og'ribdi-da, – ming'irladi u rahmdillik qilib. – Jigargo'sham mening. Balki, ovqatlanging kelayotgandir?

– Yo'q, hech narsa yemayman. Yotgim kelyapti.

– Ketdik bo'lmasa, o'zim yotqizib qo'yaman. Nima, sen yakka-yu yolg'iz yotaverar ekansanmi? Axir, hamma odam biznikida. Mehmonlar ham. Go'sht ham tayyor bo'lay deb qoldi, – dedi u va bolani o'zi bilan birga olib ketdi. Bular yana o'choq boshidan o'tib ketayotganlarida yelin singari qizarib to'lishib ketgan holda molxonadan chiqib kelayotgan O'razqulga ko'zlari tushdi. U Mo'min bobo yoniga o'zi kesgan bug'u shoxlarini kekkaygancha uyib qo'ydi. Chol sapchib tushdi.

O'razqul unga qaramasdan suv to'la paqirni boshi uzra ko'tardi va orqaga egilgancha egniga to'kib-sochib icha boshladi.

– Endi o'lsang ham bo'laveradi, – dedi u boshini paqirdan ko'tarib, yana paqirga tiqarkan. Bola cholning g'o'ldirab gapirayotganini eshitdi:

– Rahmat, o'g'lim, rahmat. Endi o'lsam ham armonim yo'q. Men uchun shunchalik izzat-hurmat...

– Men uyga ketaman, – dedi o'zini uncha yaxshi sezmayotgan bola.

Bekey xola ko'nmadi.

– Bir o‘zing nima qilasan u yerda? – Bolani holi-joniga qo‘ymasdan uyiga olib ketdi va burchakdagi karavotga yotqizdi.

O‘razqulning uyida dasturxon muntazir edi. Har xil taomlar muhayyo edi. Bularning hammasi bilan kampir va Guljamol band edi. Uy bilan hovlidagi o‘choq orasida Bekey xola qatnagani-qatnagan. O‘razqul bilan barzangi Ko‘katoy go‘shetni kutib, gulli ko‘rpachada yostiqqa yonboshlagancha choydan mayda-mayda ichishib o‘tirishardi. Ular to‘satdan o‘zlariga bino qo‘yib, o‘zlarini to‘ra his etishardi. Seydahmad ularga piyolaning tagida choy quyib o‘tirardi.

Bola bo‘lsa bir burchakda ipsiz bog‘langanday, betoblik zarbiga bardosh berib jimgina yotardi. Uni yana qaltiroq bosdi. U turib ketishni istardi. Biroq karavotdan tushishi bilanoq qayt qilib yuborishdan qo‘rqardi, shuning uchun ham u titrab-qaqshagancha tishini-tishiga qo‘yib, qimir etmay yotardi. Ortiqcha qimirlashdan qo‘rqardi.

Shu orada xotinlar Seydahmadni hovlidan chaqirishdi. Katta sirlangan tovoqda tog‘ singari uyulib, bug‘lanib turgan go‘shetni ko‘targancha Seydahmad paydo bo‘ldi. U uzoq kutilgan bu taomni zo‘rg‘a ko‘tarib kelib, O‘razqul bilan Ko‘katoyning oldiga qo‘ydi. Xotinlar uning orqasidan yana turli xil ovqatlarni keltirishdi.

Hamma joy-joyiga o‘tirdi, pichoq va tarelkalar tayyorlandi. Shu orada Seydahmad stakanlarga araq quydi.

– Araqning raisi men bo‘laman, – deya shaqillay boshladi u burchakdagi shishalarga ishora qilib.

Hammadan keyin Mo‘min bobo keldi. Chol bugun har qachongidan ko‘ra g‘alati va ayanchli qiyofada ko‘rinardi. U biror chetroq joyga borib omonatgina o‘tirmoqchi edi, lekin qora, barvasta Ko‘katoy himmat qilib uni o‘z yoniga taklif qildi.

– Bu yoqqa keling, oqsoqol.

– Rahmat. Biz mana bu yerga, o‘zimizniki-ku, axir, – e‘tiroz bildirmoqchi bo‘ldi Mo‘min bobo.

– Harqalay siz oqsoqolimizsiz, – qattiq turib oldi Ko‘katoy va o‘zi bilan Seydahmadning o‘rtasiga o‘tqazdi. – Qani, ichamiz, oqsoqol, sizning shunday muvaffaqiyatlaringiz uchun. Birinchi so‘z sizga.

Mo'min bobo yo'talib qo'ydi.

– Mana shu uylarda tinchlik bo'lsin, – dedi u qiynalib. – Qayerda tinchlik bo'lsa, baxt ham o'sha yerda, bolalarim.

– To'g'ri, to'g'ri! – deb hamma o'z qadahini ko'tardi.

– A, siz-chi! Yo'q, bunaqasi ketmaydi! Kuyovingiz va qizingizga baxt tilasangiz-u, yana o'zingiz ichmasangiz, – deb Ko'katoy xijolat tortib o'tirgan Mo'min bobodan o'pkaladi.

– Shularning baxti uchun bo'ladigan bo'lsa, – chol shoshib qoldi va hammani hayratda qoldirgancha salkam to'la stakanni oxirigacha ko'tarib yubordi va garang bo'lib qolganday boshini chayqay boshladi.

– Obbo, shovvoz-ey!

– Bizning bobo unaqalardan emas.

– Qoyil, qoyilmiz cholingizga!

Hamma shodlanib kulardi, cholni maqtardi.

Uy isib dimiqib ketgan edi. Bola iztirob chekib yotardi, boshi aylanardi. U ko'zini yumib yotgancha mast-alast kishilarning Shoxdor ona bug'uning go'shtini chapillab, pishillashib ovoz chiqarib yeyayotganliklarini, bir-birovlariga mazali go'sht qismlarini uzatishib siylashayotganlarini, kir stakanlarning urishtirilayotganini, kemirib tozalangan suyaklarning tovoqqa qanday terib qo'yilayotganini eshitib turardi.

– Bay-bay-bay, munchayam mazaliya! – maqtardi Ko'katoy labini chapillatib.

– Nima, biz ahmoqmizmi tog'da yashab shunday go'sht yeya olmasak, – dedi O'razqul.

– To'g'ri-da, nega bo'lmasa bu yerda yashayapmiz, – ma'qulladi Seydahmad.

Hamma Shoxdor ona bug'uning go'shtini maqtay ketdi. Kampir-u Bekey xoladan tortib, Guljamol-u Mo'min bobogacha – hamma-hammasi maqtashardi. Bolaga ham tarelkada go'sht va boshqa taomlardan kiritib berishdi. Lekin u rad etdi. Mast odamlar uning tobi qochganligini hisobga olib bezovta qilmadilar.

Bola tishini-tishiga qo'yib yotardi. U shunday yotganda ko'ngil behudligidan biroz qutulganday bo'ladi. Biroq Shoxdor ona bug'uni o'ldirgan bu odamlar bilan biron ish qilishga qodir

emasligi uni hammadan ko'ra qiynayotgan edi. U bolalarga xos haqgo'ylik g'azabi va dilxastaligi bilan ulardan o'ch olishning turli yo'llarini – qanday bo'lmasin ularni jazolash, gunohini tushunishga majbur etish, qanday yovuz ishga qo'l urganliklarini ko'rsatib qo'yish yo'llarini o'ylardi. Biroq xayolan Qulibekni yordamga chaqirishdan bo'lak biror durustroq yo'l topolmadi. Ha, o'sha bo'ronli tunda soldatcha kamzul kiyib, yosh shofyorlar bilan birga pichan ortishga kelgan o'sha yigitni chaqirmoq kerak. U bolaning ko'rib yurgan odamlari ichida O'razqulga bas kela olishi va butun haqiqatni aytib solishi mumkin bo'lgan birdan bir kishi edi.

Bolaning chorlashi bo'yicha Qulibek mashinada g'izillab yetib keldi va avtomatni oldinga qarata qiya ushlagan cha kabinadan sakrab tushdi: «Qani ular?» – Ular mana bu yoqda! Ular ikkalasi O'razqullarning uyi tomon yugurib ketishdi. Eshikni zarb bilan ochishdi. «Qo'zg'ala ko'rma! Qo'lingni ko'tar!» – bo'sag'adan turib dahshat bilan buyruq berdi Qulibek, avtomatni to'g'rilagan cha. Hammaning kapalagi uchib ketdi. Hamma o'tirgan joyida dong qotib, og'izdagi go'shtlar bo'g'izlarida qoldi. Ko'p yeb qo'llari, yuzlari, og'izlari moyga botib, bo'kib qolgan mast-alast kishilarning esa umuman qimir etishga majollari qolmagan edi.

«Qani, o'rningdan turchi, murdor!» – Qulibek avtomatini O'razqulning chakkasiga tiradi. Qaltiroq bosgan O'razqul duduqlanganicha Qulibekning oyog'iga yiqildi. «Rahm qil, o'ldirmagin». Lekin Qulibek rahm qilmadi. «Chiq bu yoqqa, murdor! Endi tamom bo'lding!» – U O'razqulning chotiga zarb bilan tepib yubordi va o'rnidan turg'izib uydan chiqishga majbur etdi. Kayfi uchib sarosimaga tushib qolgan jamiki kishilar jimgina hovliga chiqishdi...

«Devorga borib tur! – buyruq berdi Qulibek O'razqulga. – Shoxdor ona bug'uni o'ldirganing uchun va uning beshik ko'tarib kelgan shoxlarini kesib olganing uchun senga o'lim!» O'razqul tuproqqa yiqilib tushdi. Emaklab ingragan cha zorlana boshladi: «O'ldirma meni, mening hech kimim yo'q-ku, axir. Olamda tanhoman. Na o'g'lim bor, na qizim...»

Undagi manmanlik, kibr-havo qayoqqa ketdi.

O'jiz, yaramas qo'rqqoq. Bundaylarni o'ldirg'ing ham kelmaydi.

«Mayli, o'ldirmaylik, – dedi bola Qulibekka. – Lekin bu yerdan abadiy ketsin, qorasi o'chsin. Bu yerda uning keragi yo'q. Yo'qolsin».

O'razqul o'rnidan turib shimini ko'tarib oldi va o'girilib qarashga yuragi dov bermay lo'killagancha qochib qoldi. Uning xomsemiz yuzlari lorsillab, etigidan galife shimi osilib qolgan edi. Biroq Qulibek uni to'xtatdi: «To'xta! Senga aytadigan oxirgi so'zimiz bor. Senda hech qachon bola bo'lmaydi. Sen yovuz va yaramas odamsan. Seni bu yerda hech kim yoqtirmaydi. O'rmon ham, birorta daraxt ham, hatto bir dona giyoh ham seni sevmaydi. Sen fashistsan. Sen bu yerdan umrbod ket. Qani, tezroq bo'!» O'razqul oldi-ketiga qaramay yugurardi. Qulibek uning orqasidan: «Shnel! Shnel», – deya xaxolab kular va yana vahima solish uchun avtomatidan havoga qarab o'q uzardi.

Bola o'zida yo'q shod edi. O'razqul ko'zdan g'oyib bo'lgach, Qulibek eshik oldida gunohkorlarcha turgan boshqa kishilarga qarab: «Shunday odam bilan qanday yashab keldilaring? Uyat emasmi sizlarga!» – dedi.

Bola o'zini yengil his qildi. Adolatli sud bajo keltirildi. U o'z xayollariga shunchalik berilib ketgan ediki, hatto qayerda yotgani ham, O'razqulning uyida nima munosabat bilan ichkilikbozlik qilayotganliklarini ham unutgan edi. Qahqahlab kulishlar uni bu orombaxsh holatdan yana o'ziga keltirdi. Bola ko'zini ochib yana quloq sola boshladi. Xonada Mo'min bobosi yo'q edi.

Qayoqqadir chiqib ketgan bo'lsa kerak. Xotinlar idish-tovoqlarni yig'ishtirishib, choy keltirishga hozirlik ko'rayotgan edilar. Seydahmad nimanidir baland ovoz bilan hikoya qilib berardi, o'tirganlar uning so'zlarini eshitib kulishardi.

– U yog'i nima bo'ldi?

– Davom et!

– Sen shoshilma, bu yoqqa qara, qani yana bir qaytarib ayt, – kulgidan ichagi uzilgan O'razqul yana so'ray boshladi, – sen unga javoban nima deding? Uni qanday qo'rqitding. Voy ichagim! Xaxa-xa! – U hamon qornini ushlaganча qotib-qotib kulardi.

– Shunday qilib, – deya Seydahmad hikoyasini yana boshidan boshlashga jon deb rozi bo'ldi, – biz bug'ularga yaqinlashib

borsak, o'rmon yoqasida uchtasi turgan ekan. Otlarni endigina daraxtga bog'lagan ham edik, chol hamrohim qo'limdan ushlab: «Biz bug'ularni otishimiz mumkin emas. Biz Bug'uboy avlodidanmiz. Shoxdor ona bug'uning farzandlarimiz!» dedi. O'zi bo'lsa bolalardek termilib turardi menga. Ko'zlari yalinib-yolvorib iltijo qilayotgandek boqardi. Mening esa o'lgiday kulgim qistardi. Lekin kulib yubormadim. Ha, kulmadim. Aksincha, bu haqiqatan ham shunday-ku: «Sen nima, turmaga tushging kelyap-timi?» – deyman. «Yo'q», – deydi u. «Bilasanmi, boylar zamoni-dagi hikoyalar kambag'al xalqni qo'rqitish uchun to'qilgan», – dedim. Shunda u tilga kirib: «Sen nima deyapsan o'zi», – dedi. Men bo'lsam: «Shuni aytyapmanki, sen bunaqa gaplaringni qo'y, aks holda qariligingga ham qaramay, tegishli joyga yozib yuboraman», – dedim.

– Xa-xa-xa, – deb o'tirganlarning hammasi kulib yuborishdi. Ayniqsa, O'razqul ularning ichida rohatlanib kulardi.

– Keyin biz sezdirmasdan ularga yaqin bordik. Agar ularning o'rnida boshqa hayvonlar bo'lgandami, allaqachon xabar topib ko'zdan g'oyib bo'lgan bo'lardi. Bu anqov bug'ular esa bizdan cho'chimayotganday qochmasdi. Cho'chimagani yana ham yaxshi deb o'ylayman, – hikoya qilardi Seydahmad. – Men miltiq bilan oldinda, chol keyinda boryapmiz. Shu ondayoq, menda shubha tug'ildi. Umrimda chumchuq ham otgan emasdim. Hozir shunday bir holat yuzaga keldiki, agar tekkiza olmasam, o'rmonga qochadi-ketadi, keyin uning orqasidan yetib bo'psan, dovonning narigi yog'iga o'tib ketadi. Bunday tayyor o'ljani kim qo'ldan boy berishni istardi?

Bizning chol ovchi bo'lgan, vaqtida ayiqni ham qulatgan. Men unga miltiqni berib, mana chol, oting, dedim. U bo'lsa yo'q, otmayman, o'zing ot, deydi. Men bo'lsam unga: Men, axir, mastman-ku, dedim. O'zim esa oyoqda turolmayotgandek tebranardim. U o'rmondan yog'och olib chiqqanimizda siz bilan ichganimizni ko'rgan edi. Shuning uchun ham men o'zimni ayyorlikka soldim.

– Xa-xa-xa.

– Men tekkizolmayman dedim, bug'ular ketib qoladi, keyin qaytib kelmaydi. Bizning esa quruq qaytib borishimiz yax-

shi emas. O‘zing bilasan. O‘ylab ko‘rgin. Nega bizni bu yoqqa yuborishdi? Indamaydi. Miltiqni ham olmaydi. Mayli, o‘zingiz bilasiz, dedim-da, miltiqni tashlab ketmoqchi bo‘ldim. U orqamdan ergashdi. Baribir, O‘razqul meni haydaydi – sovxozga borib ishlayveraman, deydi. Qariganda qayoqqa borasan, dedim? Yana lom-lim demadi. Men sekin xirgoyi qildim:

*Sariq-sariq tog‘lardan,
Sariq otda men keldim.
Och eshiging, ey, sariq savdogar...*

– Xa-xa-xa...

– Meni haqiqatan ham mast deb o‘yladi. Miltiqni qo‘lga olib jo‘nab qoldi. Men qaytdim. Biz bir-birimiz bilan tortishib yotar ekanmiz, bug‘ular bu orada biroz nariroqqa yurdi. Ko‘ryapsanmi, deyman unga, ketib qoldi, keyin ularga yetib bo‘lmaydi. Ular hali hurkib qochmaguncha otib olish kerak. Chol qo‘liga miltiqni oldi va ularning orqasidan pusib bora boshladi. U hamon: «Kechir meni, Shoxdor ona bug‘u, kechir...», – deb o‘z-o‘zicha shivirlardi. Men esa o‘z-o‘zimcha: «Ehtiyot bo‘l, tekkiza olmasang, sen ham o‘sha bug‘ular bilan birga boshing oqqan yoqqa qarab ket, boshqa qorangni ko‘rsatma», – dedim.

– Xa-xa-xa...

Ichimlik hidi bilan dud hidining birga qo‘shilib anqishi, uning ustiga qahqaha urib kulishlar bolaning isitmasini oshirib, yanada dimiqtirib yubordi. Og‘riqning zo‘ridan uning boshi tars yorilib ketayozdi. Nazarida kimdir uni tepayotganga, kimdir bolta bilan miyasini yorayotganga o‘xshardi. Go‘yo birov uning ko‘zini mo‘ljalga olayotganday chap berib boshini olib qochishga intilardi. Isitma natijasida holdan ketgan bola muzdek daryoda paydo bo‘lib, baliqqa aylanib qoldi. Quyrug‘-u tanasi, suzgich qanotlari – hamma-hammasi baliqniki-yu, faqat og‘riyotgan boshigina o‘zicha qolgan edi. U qop-qorong‘i muzdek suv ostida suzib borardi. Xayolida umrbod shunday baliq bo‘lib qolishni va tog‘ga hech qachon qaytmaslikni o‘ylardi. «Qaytmayman endi, – deyardi u o‘zicha. – Yaxshisi, baliq bo‘laman, baliq bo‘lib yashayman...»

Bola karavotdan tushib, sekin uydan chiqib ketganini hech kim payqamay qoldi. U zo'rg'a burchakka yetib borgan ham edi, birdan qayt qilib yubordi. U devorga suyanganча ingrab yig'lardi. O'pkasi to'lib yig'laganidan nafasi qisilib g'o'ldirardi:

– Yo'q, men, yaxshisi, baliq bo'laman. Bu yerdan suzib ketaman. Yaxshisi, baliq bo'laman.

O'razqulning uyi derazasidan esa mast kishilarning qahqahlab kulishlari-yu, qiyqiriq ovozlari eshitilardi. Bu yovvoyi qahqaha bolani garang qildi, uning qalbida chidab bo'lmas dard-alamlarni qo'zg'adi. Bu dahshatli qahqahani eshитish ko'nglini behuzur qilayotgandek tuyuldi. U biroz o'ziga kelish uchun hovliga chiqdi. Hovlida hech kim yo'q, huvullab yotardi... O'ti o'chib qolgan o'choq yonida ichkilikning zo'ridan o'lar holatda yotgan Mo'min boboga ko'zi tushdi. Chol tuproqda, o'sha Shoxdor ona bug'uning kesib tashlangan shoxlari yonida hushsiz yotardi. Bug'uning maydalangan kallasini it g'ajib yotgan edi. Bulardan boshqa biron kimsa yo'q. Bola bobosining ustiga engashganча uning yelkasidan tortqiladi.

– Bobo, yuring, uyga ketamiz, uyga, – dedi u. Chol javob bermadi, u hech nimani eshitmadi, boshini ham ko'tara olmadi. Ha, u nima ham deya olardi?

– Qani, turing, bobo, uyga ketamiz, – dedi bola. Kim bilsin, u o'zining bolalik aqli bilan bobosining Shoxdor ona bug'u haqidagi ertagi uchun bu yerda ta'zirini yeb yotganini, o'z erki bilan unga qasd qilmaganligini, uning o'zi bu haqda bolaga hamma vaqt nasihat qilib kelganligini, – ota-bobolar udumiga, o'z vijdoni va vasiyatlariga zid borganligini, baxti qaro qizini deb, nabirasini deb shu ishga qo'l urganligini fahmlay oldimikin yoki anglab yetmadimikin?..

Chol og'ir ahvolga tushib, g'am-alam o'tida yonib, bolaning ovoziga javob qilmasdan, go'yo o'lik singari yuzini yerga qilib yotardi.

Bola bobosining yoniga cho'qqayib o'tirganча uni qo'zg'atishga harakat qildi.

– Bobo, boshingizni ko'tarsangiz-chi, – dedi u. Bolaning yuzlari oqarib, bo'shahib ketgan edi, qo'llari, lablari qaltirardi. – Bobo,

bu menman. Eshityapsizmi? – deyardi u. O‘zimni juda yomon sezyapman, – deya yig‘lardi u. – Boshim og‘riyapti, juda qattiq og‘riyapti.

Chol ingrab, qimirlay boshladi, biroq hamon o‘ziga kelolmagan edi.

– Bobo, Qulibek keladimi? – so‘radi bola birdan ko‘z yoshi aralash. – Ayting, mashinasida Qulibek keladimi? – gap bilan alahsitmoqchi bo‘ldi u cholni.

Bola bobosini yonbosh bilan ag‘darilib yotishga majbur etdi va nogahon mast holda soqollarigacha loy va tuproqqa belanib, ayanchli holda yotgan cholning yuziga ko‘zi tushib, seskanib ketdi. Bola shu daqiqada haligina O‘razqul bolta bilan maydalab tashlagan oq bug‘uning kallasini xayolidan o‘tkazdi va qo‘rqvudan o‘zini chetga tortdi. Bobosidan nari ketar ekan, dedi:

– Men baliqqa aylanaman, eshityapsizmi, bobo, suzib ketyapman. Qulibek kelganda baliqqa aylanib qolganimni ayting.

Chol hech qanday javob qaytarmadi.

Bola yurishda davom etdi. Daryoga tushib, suv kecha boshladi.

Bolaning suvda baliq bo‘lib suzib yurganidan hali hech kimning xabari yo‘q edi. Hovlida mast kishilarning kuylagan qo‘shiq-lari eshitalardi:

*O‘rkach-o‘rkach tog‘lardan,
O‘rkach tuyada men keldim.
Och eshiging, bukri savdogar,
Biz ichamiz, o‘tkir vinodan...*

Sen suzib ketding. Qulibekning kelishini kutib turmading. Afsus, ming afsuski, Qulibekning kelishini kutib turmading. Nega sen yo‘ldan chopib bora qolmading. Agar yo‘ldan uzoq muddat chopib borganingdami, albatta, uni uchratarding. Qulibekning mashinasini uzoqdan tanigan bo‘larding. Qo‘lingni ko‘targaningda u shu zahotiy oq mashinasini to‘xtatgan bo‘lardi.

– Sen qayoqqa ketyapsan? – deb so‘rardi.

– Men sizni izlab ketayotgan edim! – deb javob bergan bo‘larding.

U shunda seni mashinasi kabinasiga olgan bo'lardi. Ikkaloving birga ketgan bo'lardilaring. Oldinda, yo'lda esa hech kimga ko'rinmasdan Shoxdor ona bug'u yelday uchib borardi. Biroq sen uni ko'ra olgan bo'larding.

Ammo sen suvda suzib ketding.

* * *

Sen bu qo'shiqni eshitmading. Sen o'z ertagingdagi baliq kabi suzarding, bo'talog'im. Bilasanmi, sen hech qachon baliqqa aylanib qololmaysan va Issiqko'lgacha suzib borolmaysan, oq kemani ham ko'rolmaysan va unga: «Salom, oq kema, bu men!» – deb aytolmaysan.

Sen oqib ketding.

Endi shuni aytishim kerakki, sening go'dak qalbing nimani noxush ko'rgan bo'lsa, hammasini rad etding. Mening ovunchim ham, quvonchim ham shunda-da. Sen bir chaqnab so'ngan yashin kabi hayot kechirding. Chaqmoqlarni samo chaqadi. Samo esa abadiydir. Mening ovunchim ham, quvonchim ham shunda-da. Insondagi go'daklik vijdoni xuddi urug'dagi ilk kurtakning o'zginasi, kurtaksiz urug' unib chiqmaydi. Biz olamga kelmasdan ilgariyoq, toki tug'ilish va o'lish bor ekan, haqiqat tantana qilib kelmoqda.

Bo'talog'im, sen bilan vidolashar ekanman, sening so'zingni yana bir bor takrorlayman: «Salom, oq kema, bu men!»

MUNDARIJA

SARVQOMAT DILBARIM

SARVQOMAT DILBARIM	3
SHOFYOR HIKOYASI	11
YO‘L MASTERINING HIKOYASI.....	112
XOTIMA O‘RNIDA	129

BO‘TAKO‘Z

BIRINCHI BOB.....	131
IKKINCHI BOB	141
UCHINCHI BOB.....	150
TO‘RTINCHI BOB.....	155
BESHINCHI BOB	164

OQ KEMA

BIRINCHI BOB.....	171
IKKINCHI BOB	189
UCHINCHI BOB.....	207
TO‘RTINCHI BOB.....	211
BESHINCHI BOB	224
OLTINCHI BOB.....	251
YETTINCHI BOB	274

CHINGIZ AYTMAOV SARVQOMAT DILBARIM

• Q I S S A L A R •

«O'ZBEKISTON MILLIY ENSIKLOPEDIYASI»
DAVLAT ILMIY NASHRIYOTI

Toshkent, 100011,
Navoiy ko'chasi, 30- uy,
tel.: 71 244 09 36,
fax: 71 244 34 38.

ume.dinash@umail.uz

fb.com/ume.dinash

[ume.dinash](https://www.instagram.com/ume.dinash)

t.me/Ensiklopediya_DIN

ISBN 978-9943-07-679-2

9 789943 076792